

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака**

О. М. Вінник, О. В. Шаповалова

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО
В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

навчальний посібник

Київ 2020

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (протокол № 6 від 22 травня 2020 року) та вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 9 від 26.06.2020 року)

Рецензенти:

Задихайло Д. В., член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Джабраїлов Р. А., доктор юридичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України

Внесок авторів:

Вінник О. М., член-кореспондент НАПрН України, докт. юрид. наук, проф., гол. наук. співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України: *вступ, теми: 1–14 (крім п. 7 теми 3), 16, 17, загальне редагування;*

Шаповалова О. В. докт. юрид. наук, проф., завідувач кафедри господарського права юридичного ф-ту Східноукраїнського національного ун-ту ім. Володимира Даля): *тема 15, п. 7 теми 3, контрольні запитання/завдання, список джерел.*

В 68 **Вінник О. М., Шаповалова О. В.**
Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020

ISBN 978-617-7087-85-3

У навчальному посібнику на підставі аналізу нормативно-правових актів станом на 1 травня 2020 р., теоретичних праць, матеріалів практики висвітлюються основні теми та інститути *загальної частини* господарського права з урахуванням використання електронних ресурсів (поняття та сучасний стан господарських відносин і господарського права; вплив цифровізації на сферу господарювання та її правове регулювання; принципи поєднання державного регулювання та саморегулювання у сфері економіки; поняття, особливості та система господарського законодавства; основні засади господарської діяльності та її регулювання; основи правового статусу суб'єктів господарських правовідносин, порядок їх створення та припинення, в тому числі в результаті визнання боржника банкрутом, майнова основа господарювання з урахуванням електронних ресурсів, господарські договори, включаючи електронну їх форму; господарсько-правова відповідальність, антимонопольно-конкурентне регулювання, а також основні засади специфіки правового регулювання окремих видів господарських відносин на прикладі цифровізованих ринків: телекомунікаційних послуг, електронної комерції, електронних довірчих послуг.

Для студентів та аспірантів юридичних й економічних спеціальностей, а також усіх, хто застосовує у своїй діяльності норми господарського законодавства та/або цікавиться питаннями господарського права.

Зміст

Вступ.....	8
Тема 1. Поняття господарського права.....	10
1. Сфера господарювання в ракурсі сучасних тенденцій суспільного розвитку.....	10
2. Поняття, особливості та види відносин, що виникають у сфері господарювання. Вплив цифровізації на господарські відносини.	12
3. Методи правового регулювання господарських відносин	13
4. Поняття господарського права (як галузі права, як галузі правової науки, як навчальної дисципліни) та його система	14
5. Відмежування господарських відносин від інших видів правовідносин, господарського права – від інших галузей права.....	16
Контрольні запитання/завдання:	18
Тема 2. Господарська діяльність.....	19
1. Поняття та характерні риси (ознаки) господарської діяльності	19
2. Види господарської діяльності.....	20
3. Підприємництво як основний спосіб здійснення господарської діяльності в умовах ринкової економіки.....	21
4. Поняття та характерні ознаки некомерційного господарювання	22
Контрольні запитання/завдання:	24
Тема 3. Основні засади регулювання господарської діяльності	25
1. Об’єктивні підстави регулювання відносин у сфері господарювання. Співвідношення державного регулювання із саморегулюванням.....	25
2. Поняття, підстави, напрями та функції державного регулювання господарської діяльності.....	26
3. Форми державного регулювання	27
4. Методи державного регулювання	29
5. Державне замовлення як засіб державного регулювання.....	30
6. Основні засади здійснення державного нагляду/контролю за діяльністю суб’єктів господарювання	31
7. Правові засоби протидії зловживанням у сфері господарювання та роль в цьому публічних реєстрів	32
Контрольні запитання/завдання:	34
Тема 4. Господарське законодавство як джерело господарського права.....	35
1. Поняття та ознаки господарського законодавства	35
2. Система (структура) господарського законодавства	36
3. Господарсько-правові норми: поняття, ознаки та види	38
4. Вдосконалення господарського законодавства та роль в цьому судової практики.....	40
Контрольні запитання/завдання:	43
Тема 5. Загальні положення про суб’єктів господарського права	44

1. Поняття та ознаки суб'єктів господарського права	44
2. Класифікація суб'єктів господарського права.....	45
3. Індивідуальні підприємці як суб'єкти господарського права	48
4. Господарські організації як суб'єкти господарського права.....	49
5. Особливості правосуб'єктності структурних підрозділів господарських організацій.....	50
6. Негосподарські організації як учасники господарських правовідносин	51
7. Суб'єкти електронного бізнесу: поняття, види та особливості правового статусу	52
Контрольні запитання/завдання:	55
Тема 6. Створення суб'єктів господарювання	56
1. Поняття та способи створення суб'єктів господарювання/започаткування суб'єкта індивідуального підприємництва.....	56
2. Порядок і основні етапи створення суб'єктів господарювання/започаткування індивідуального підприємництва.....	57
3. Поняття, мета, принципи та порядок здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання	58
4. Ліцензування господарської діяльності	63
5. Технічне регулювання, стандартизація, сертифікація, підтвердження відповідності у сфері господарської діяльності.....	64
Контрольні запитання/завдання:	69
Тема 7. Припинення діяльності суб'єктів господарювання.....	70
1. Поняття, форми та види припинення діяльності суб'єктів господарювання	70
2. Тимчасове припинення господарської діяльності.....	72
3. Припинення господарської організації шляхом реорганізації.....	73
4. Припинення господарської організації шляхом ліквідації.....	75
5. Порядок припинення індивідуального підприємництва.....	77
Контрольні запитання/завдання:	78
Тема 8. Правове становище підприємств.....	79
1. Поняття та ознаки підприємства	79
2. Види та організаційно-правові форми підприємств.....	81
3. Правове становище підприємств державної власності.....	82
4. Правове становище комунальних підприємств	89
5. Правове становище та види підприємств колективної власності.....	90
6. Приватні підприємства. Фермерське господарство	99
7. Особливості правового становища інших видів підприємств (за участю іноземного інвестора, асоційованих підприємств).....	102
8. Вимоги до підприємств, зумовлені цифровізацією відносин у сфері економіки.....	105
Контрольні запитання/завдання:	106
Тема 9. Правове становище господарських товариств.....	107
1. Поняття та ознаки господарських товариств	107
2. Види господарських товариств	108

3. Особливості правового становища окремих видів господарських товариств.....	110
3.1. Повне товариство.....	110
3.2. Командитне товариство	111
3.3. Акціонерне товариство	113
3.4. Товариство з обмеженою відповідальністю	122
3.5. Товариство з додатковою відповідальністю	128
Контрольні запитання/завдання:	128
Тема 10. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень (об'єднань підприємств та органів господарського керівництва).....	130
1. Поняття та види суб'єктів, що забезпечують організацію господарського життя	130
2. Господарські об'єднання: поняття та види	131
3. Холдингова група як особливий вид господарського об'єднання.....	132
4. Правове становище господарських міністерств та відомств.....	136
5. Особливості правового становища саморегульвних організацій	137
Контрольні запитання/завдання	141
Тема 11. Правовий режим майна суб'єктів господарських відносин	142
1. Поняття та види майна, що використовується у сфері господарювання	142
2. Джерела формування та склад майна суб'єкта господарських відносин.....	146
3. Правові титули майна суб'єктів господарських відносин.....	147
3.1. Право власності.....	147
3.2. Право господарського відання.....	149
3.3. Право оперативного управління.....	150
3.4. Право довірчої власності.....	150
3.5. Право користування.....	151
4. Особливості правового режиму державного та комунального майна.....	151
5. Проблеми використання електронних ресурсів	163
Контрольні запитання/завдання:	164
Тема 12. Господарські договори	166
1. Поняття та ознаки господарського договору	166
2. Функції господарського договору.....	167
3. Класифікація господарських договорів.....	168
4. Порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів.....	170
5. Зміст господарського договору	171
6. Форма господарського договору.....	172
7. Забезпечення виконання договірних зобов'язань	174
Контрольні запитання/завдання:	175
Тема 13. Відповідальність у господарських правовідносинах	176
1. Поняття та ознаки господарсько-правової відповідальності	176
2. Види господарсько-правової відповідальності.....	177

3. Функції господарсько-правової відповідальності	178
4. Підстави господарсько-правової відповідальності	179
5. Принципи, межі та строки застосування господарсько-правової відповідальності	180
Контрольні запитання/завдання:	181
Тема 14. Господарсько-правові санкції.....	182
1. Поняття господарсько-правових санкцій та їх класифікація	182
2. Відшкодування збитків як санкція за господарські правопорушення: поняття, сфера застосування, механізм реалізації	185
3. Штрафні санкції: поняття, сфера застосування, види, механізм реалізації.....	186
4. Оперативно-господарські санкції: поняття, сфера застосування, механізм реалізації.....	187
5. Адміністративно-господарські санкції.....	188
Контрольні запитання/завдання:	190
Тема 15. Правове регулювання відновлення платоспроможності суб'єкта господарювання—боржника та визнання його банкрутом.....	191
1. Ознаки, завдання та принципи інституту банкрутства. Правові механізми попередження банкрутства	191
2. Поняття та ознаки неспроможності та банкрутства суб'єктів господарювання	192
3. Матеріально-правові та процесуально-правові умови порушення провадження у справах про банкрутство	193
4. Сторони та інші учасники у справі про банкрутство.....	195
5. Порядок провадження у справі про банкрутство. Роль електронних ресурсів при провадженні справ про банкрутство	197
6. Судові процедури, що застосовуються до боржника у справі про банкрутство	201
6.1. Розпорядження майном боржника	202
6.2. Санація.....	203
6.3. Ліквідаційна процедура.....	206
Контрольні запитання/завдання:	211
Тема 16. Правові засади захисту економічної конкуренції	213
1. Поняття, роль та основні принципи економічної конкуренції в умовах цифровізації.....	213
2. Правові засади державного регулювання економічної конкуренції	215
3. Компетенція антимонопольних органів щодо регулювання економічної конкуренції.....	216
4. Види порушень та відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства	220
5. Порядок розгляду справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.....	227
Контрольні запитання/завдання:	228
Тема 17. Правові засади врахування специфіки окремих видів господарських відносин.....	229
1. Об'єктивні підстави спеціального регулювання певних видів господарських відносин.....	229
2. Класифікація господарських відносин	230

3. Принципи врахування специфіки господарювання (певних видів господарських відносин) в процесі їх правового регулювання.....	232
4. Особливості регулювання господарських відносин в умовах цифровізації та в окремих сферах цифрової економіки (телекомунікаційних послуг, електронних довірчих послуг, електронної комерції).....	233
Контрольні запитання/завдання:	279
Список джерел	280
Перелік скорочень	294

Вступ

Сучасна економіка є досить складною сферою суспільного життя з огляду на різноманітність видів господарської діяльності та її суб'єктів, форм та засобів державного регулювання, динамізм та інноваційний характер господарського життя, що відображається на правовому регулюванні відносин у сфері господарювання.

Перехід від планово-розподільчої економіки до соціально-орієнтовної, що відбувається досить непросто з огляду на відсутність досвіду цивілізованого підприємництва після 70-річного періоду його заборони в радянський період, позначився на правовому регулюванні господарських відносин (від лаконічного – на початку 90-х років ХХ століття – до досить ґрунтовного регулювання, притаманного для актів законодавства з початку ХХІ століття). Це (серед іншого) спричинило низку проблем в господарському законодавстві: чисельність актів, що були прийняті в різні періоди, і, відповідно, мають характерні для тих періодів ознаки, різне спрямування, різний ступінь ґрунтовності регулювання. Так, Закон України від 14 лютого 1992 року «Про колективне сільськогосподарське підприємство» віддзеркалив проблеми початку перехідного періоду і, відповідно, вельми лаконічно врегулював досить складні відносини в організації, що має ознаки кооперативу. Прийняті значно пізніше закони України (від 10 липня 2003 р. «Про кооперацію» та від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію») більше відповідають проблемам соціально спрямованого ринку і участь в ньому організацій кооперативного типу, проте не передбачають скасування згаданого Закону 1992 року.

Кодифікація господарського законодавства в результаті прийняття 16 січня 2003 р. Господарського кодексу України, що набув чинності з 1 січня 2004 р., вирішила низку важливих проблем господарського законодавства, проте не усунула всіх прогалин, колізій, застарілих норм.

Цифровізація відносин у сфері господарювання наклала на них значний відбиток, забезпечивши появу якісно нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), електронних ресурсів (бізнес-сайтів, включно з Інтернет-магазинами, торговельними Інтернет-платформами, електронними майданчиками, інструментами доповненої реальності, чат-ботами, штучним інтелектом тощо), нових видів товарів (комп'ютерні програми) та послуг (телекомунікаційні та електронні довірчі послуги), електронних договорів, нових видів господарських санкцій (вилучення номерного ресурсу, відключення кінцевого обладнання зокрема), можливості розгляду конфліктів-спорів в режимі онлайн тощо. Змінюється і правове забезпечення такої економіки: як нормативно-правове (прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють пов'язані з цифровізацією господарські відносини), так і з питань державного нагляду та контролю у цій сфері.

В цих умовах зростає роль знань з правового регулювання цифровізованих господарських відносин, що сприяє не лише підвищенню якості підготовки правників, а й є значним кроком у подоланні так званої цифрової нерівності – явища, що стримує становлення цивілізованого (або соціально спрямованого) ринку в Україні, який би відповідав не лише інтересам бізнесу з притаманним йому прагненням в отриманні якнайбільших прибутків, а й інтересам суспільства, переважаючи більшість якого становлять споживачі, наймані працівники та дрібні

підприємці з доволі скромними *цифровими можливостями* (щодо наявності необхідних для орієнтування в умовах цифрової економіки знань та засобів), не говорячи про матеріальні можливості (витрати на необхідні в умовах цифровізації засоби).

Цей навчальний посібник має на меті надати знання щодо основних інститутів господарського права в сучасних умовах, з урахуванням впливу використання цифрових технологій на сферу господарювання та її правове регулювання, а також акцентувати увагу на проблемах такого регулювання (зокрема, наявності пов'язаних зі стрімкістю розвитку цифровізованих відносин прогалин, застарілих положень та інших вад), стимулювати пошук студентами власних шляхів вирішення цих проблем з метою формування у них адекватного потребам громадянського суспільства правового світогляду та активної позиції щодо відстоювання прав та законних інтересів учасників господарського життя на практиці, яка може бути не лише правозастосовною, а й правотворчою (при розробці проектів нормативних актів, установчих та внутрішніх документів господарських організацій, непойменованих господарських договорів).

Навчальна дисципліна «Господарське право» покликана забезпечити опанування студентами основних знань з основ правового регулювання суспільних відносин щодо організації, безпосереднього здійснення та управління господарською діяльністю в умовах цифровізації, що допоможе віднаходити рішення в складних ситуаціях – навіть за наявності вад правового регулювання.

Цей навчальний посібник є оновленою версією рекомендованого курсу лекцій: Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій (загальна частина). К.: Вид-во Ліра-К, 2017, 234 с. (13,93 д. а.). Нова версія посібника має електронну форму, яка забезпечує можливість віддаленого навчання, що в умовах нових загроз суспільному благополуччю на зразок нинішньої коронавірусної пандемії є важливим і більш економічним способом поширення юридичних знань.

Тема 1. Поняття господарського права

1. Сфера господарювання в ракурсі сучасних тенденцій суспільного розвитку.
 2. Поняття, особливості та види відносин, що виникають у сфері господарювання. Вплив цифровізації на господарські відносини.
 3. Методи правового регулювання господарських відносин.
 4. Поняття господарського права (як галузі права, як галузі правової науки, як навчальної дисципліни) та його система.
 5. Відмежування господарських відносин від інших видів правовідносин, господарського права – від інших галузей права.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Сфера господарювання в ракурсі сучасних тенденцій суспільного розвитку

Економічна сфера суспільного життя є надзвичайно важливою для держави, її громадян, представників бізнесу, оскільки забезпечує створення необхідних благ (як матеріальних, так і обумовлених електронною формою) для забезпечення їх життєдіяльності/функціонування.

Одними з ключових ознак сучасного державно-організованого суспільного життя є розвиток інститутів громадянського суспільства¹, інформаційної сфери², в тому числі цифрових технологій, що породило такі явища як цифрова (електронна) економіка та електронний бізнес³. На перший погляд, безпосередній зв'язок і взаємодію між цими явищами важко прослідкувати, проте він існує і, більш того, є багатограним.

Громадянське суспільство – явище настільки складне, що існує чимало його визначень та спроб виявлення його «концептуальної сутності»⁴. Проте більшість дослідників, ймовірно, погодяться з тезою, що громадянське суспільство є сумою (сукупністю) установ, організацій та окремих осіб, що функціонують в сім'ї, державі та на ринку, в яких люди добровільно об'єднуються (приєднуються) для досягнення спільних інтересів. Іншими словами, громадянське суспільство – це самоорганізація суспільства за межами більш жорстких сфер державної влади та інтересів ринку, яка виконує роль розташованої між державою та ринком буферної зони, стримуючи і державу, і ринок від надміру сильного домінування⁵.

¹ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: затв. Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016. Офіційний вісник України, 2016 р. № 18. Ст. 716.

² Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р // Офіційний вісник України. 2013. № 44. Ст. 1581.

³ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення: 07.02.2020).

⁴ Helmut K. Anheier. How to Measure Civil Society. URL: <http://fathom.lse.ac.uk/features/122552/> (дата звернення: 17.02.2018).

⁵ Там само, а також: Somewhere in Between: Conceptualizing Civil Society. By Benny D. Setianto*International Journal of Not-for-Profit Law. URL: <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177/31603.html> (дата звернення: 27.02.2018).

Сучасна інформаційна система, що ґрунтується на цифрових технологіях, відіграє істотну роль у функціонуванні такого суспільства, забезпечуючи своїх суб'єктів необхідною інформацією для взаємодії. Це сприяє розвитку інститутів громадянського суспільства, але за умови соціального спрямування цифровізації, тобто орієнтації її не лише на приватні інтереси учасників суспільних відносин, а й врахування публічних інтересів і, в перші чергу, найменш захищених категорій осіб – споживачів, дрібного бізнесу, найманих працівників. Забезпечення соціального спрямування вітчизняної економіки покладається на державу (ст. 13 Конституції України), хоча певна роль в цьому належить і цивілізованому (орієнтованому на врахування інтересів суспільства) саморегулюванню, в тому числі соціальній відповідальності бізнесу.

Про роль цифровізації свідчить хоча б той факт, що основним словом 2019 року за версією словника сучасної української мови (UA.NEWS)⁶ визнано слово «діджиталізація», яке є спрощеною формою вітчизняного терміна «цифрова трансформація» і означає насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. В результаті цифровізації економічної сфери формується цифрова економіка (далі – ЦЕ), що базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси. Ключовим ресурсом цифрової економіки є дані, що завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію складових такої економіки⁷.

Важливість цифрової трансформації суспільного, в тому числі економічного, життя та необхідність посиленої уваги до цієї сфери з боку держави зумовили появу і уповноважених в цій сфері органів, серед яких важливу роль відіграло Державне агентство з питань електронного урядування України, більшість функцій якого покладено на утворене у вересні 2019 р. Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри)⁸ з досить широкими повноваженнями з огляду на складність виконуваних функцій, пов'язаних з цифровізацією різних сфер суспільного життя.

Отже, сучасна сфера економіки, в якій виникають господарські відносини, досить складна не лише з огляду на чисельні галузі (матеріального і нематеріального виробництва), а й у зв'язку з сучасними тенденціями суспільного розвитку, які накладають відбиток на ці відносини і зумовлюють корегування напрямів та форм державного впливу на сферу господарювання країни. В такій економіці

⁶ Названо слово року за версією словника сучасної української мови (UA.NEWS). URL: <https://ua.news/ua/nazvano-slovo-goda-po-versyyu-slovaryu-sovremennogo-ukraynskogo-yazyka/> (дата звернення: 27.12.2019).

⁷ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення: 07.02.2020).

⁸ Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190856.html (дата звернення: 09.10.2019).

зберігаються риси традиційної або аналогової економіки в поєднанні зі зростанням ролі цифровізованих галузей та процесів⁹.

2. Поняття, особливості та види відносин, що виникають у сфері господарювання. Вплив цифровізації на господарські відносини.

Сферою господарювання опікуються різні галузі права (цивільне, податкове, земельне, адміністративне, кримінальне та ін.), проте ключова роль належить господарському праву з огляду на його предмет та методи.

Предметом господарського права є господарські відносини (ГВ). Це відносини, що виникають не лише у сфері економіки, але й мають ще низку специфічних ознак. До таких ознак належать: *сфера виникнення відносин* – господарювання будь-якого рівня (державного, територіального, локального); *зміст* – безпосереднє здійснення господарської діяльності (виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг) та/або організація/керівництво такою діяльністю; *особливий суб'єктний склад* (суб'єкти господарювання, суб'єкти організаційно-господарських повноважень, споживачі, негосподарюючі суб'єкти, які вступають в господарське життя для задоволення своїх господарських потреб); *поєднання майнових та організаційних елементів*; *значний ступінь правового регулювання* на рівні актів законодавства в поєднанні із саморегулюванням (договірним, корпоративним, на рівні актів саморегулювних організацій, кодексів етики тощо). На підставі узагальнення зазначених ознак можна дати таке доктринальне визначення: *господарські правовідносини* – це врегульовані нормами права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або організації/керівництва такою діяльністю, характеризуються особливим суб'єктним складом, а також поєднанням організаційних та майнових елементів. Легальне і більш лаконічне визначення цього поняття закріплено в ч. 1 ст. 1 Господарського кодексу України (далі – ГК): *господарськими* визнаються відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Відповідно до ст. 3 ГК України господарські відносини можуть бути *господарсько-виробничими*, *організаційно-господарськими* та *внутрішньогосподарськими*. Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Під організаційно-господарськими відносинами в ГК розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

⁹ З питань правового забезпечення цифрової економіки див.: Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2018. 224 с.; Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. *Збірник наукових праць*. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 152 с.

Закріплену на рівні ГК класифікацію господарських відносин можна доповнити доктринальними класифікаціями, а саме:

– *за критерієм сфери їх виникнення та дії* – внутрішньогосподарські (виникають всередині господарської організації), міжгосподарські (виникають між юридично самостійними суб'єктами, що діють у сфері господарювання);

– *за взаємним становищем сторін: горизонтальні* (учасники яких мають рівні права і рівні можливості) і *вертикальні* (учасники відносин мають різні права і можливості, в результаті чого один з них підпорядковується іншому з певних питань своєї діяльності);

– *за галузями економіки і сферами управління*, в яких вони виникають: ГВ у сфері промисловості, в агропромисловому комплексі, в галузі транспорту, в капітальному будівництві, у сфері приватизації державного та комунального майна, у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання;

– *за рівнем цифровізації*: (а) *повністю/більшістю цифровізовані відносини* (у сферах: телекомунікаційних послуг, електронних довірчих послуг, електронної комерції та ін.); (б) *значною мірою цифровізовані* за співвідношенням традиційних товарів/робіт/послуг аналогової економіки з цифровими (сфера фінансових послуг, частина з яких надається онлайн, інша – в традиційній формі, за особистої участі клієнта), (в) *з незначним рівнем цифровізації*, в яких обов'язковим результатом господарської діяльності є матеріальні блага, а цифровізації підлягають в основному організаційні процеси (сфера матеріального виробництва, включаючи сільське господарство, будівництво, транспортні перевезення, надання побутових послуг тощо).

3. Методи правового регулювання господарських відносин

Специфіка сфери господарювання зумовлює використання різних методів при регулюванні відносин в цій сфері. На це впливає низка факторів, у тому числі:

– функціонування економічної сфери за умови збалансування приватних та публічних інтересів її учасників (в перші чергу – суб'єктів підприємництва різних форм власності, споживачів, суб'єктів організаційно-господарських повноважень) та загальносуспільних інтересів;

– необхідність поєднання організаційних та майнових елементів, що проявляється в організації господарського життя (від локального до загальнодержавного), результатами якого може бути майно в речовій формі (товари, роботи, більшість послуг) та/або електронній формі (комп'ютерні програми, сайти, електронні книги тощо).

З питання методів правового регулювання господарських відносин є різні точки зору, проте можна виділити дві основні. Відповідно до першої, найбільш поширеної, точки зору поєднання в господарських відносинах організаційних та майнових елементів породжує чисельність методів правового регулювання, що є особливістю господарського права як галузі права. *Методи правового регулювання господарських відносин* можна визначити як застосовувані суб'єктом регулювання (у тому числі законодавцем) способи правового оформлення господарських відносин відповідно до їхніх властивостей і цілей правового регулювання, що

відображають взаємне становище сторін, порядок прийняття ними юридично значущих рішень, характер юридичної відповідальності у випадку порушення і способи юридичного захисту прав та законних інтересів сторін.

Розрізняють чотири основні методи правового регулювання господарських відносин: *метод приписів* (передбачає право прийняття юридично значущих рішень органом господарського керівництва/власником майна, яке має бути однозначно виконане суб'єктами, яким воно адресоване); *метод автономних рішень* (надає можливість суб'єктам господарювання приймати самостійно, але в межах своєї компетенції, юридично значущі рішення); *метод координації* (забезпечує прийняття юридично значущих рішень за згодою сторін, кожна із яких не вправі нав'язувати свої умови іншій стороні); *метод рекомендацій* (передбачає видання компетентними органами/саморегульованими організаціями адресованих суб'єктам господарювання рекомендацій щодо певної, бажаної для суспільства (насамперед – ефективної) поведінки (порядку дій) у сфері господарювання).

Існує точка зору про *єдиний, комплексний метод*, що інтегрує усі вищеназвані (Г. Л. Знаменський). Це *метод рівного підпорядкування усіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку* (Хозяйственное право: учебник / Под ред. В. К. Мамутова. К.: Юринком Интер, 2002. С. 37), віддзеркалений в ГК України (преамбула, ст. 5).

4. Поняття господарського права (як галузі права, як галузі правової науки, як навчальної дисципліни) та його система

Своєрідність господарських відносин, що складають предмет правового регулювання, та методів їх регулювання створюють господарське право як особливу галузь права.

Господарське право (ГК) як галузь права – це система правових норм, що регулюють відносини з приводу безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або керівництва нею (такою діяльністю) із застосуванням різних методів правового регулювання.

Наука господарського права вивчає історію становлення та розвитку системи правового регулювання господарських відносин в Україні та за кордоном, виявляє закономірності, тенденції, прогалини правового регулювання господарських відносин та напрацьовує рекомендації щодо вдосконалення як правового регулювання, так і правозастосовної практики, використовуючи різноманітні наукові методи: аналізу, синтезу, історичний, порівняльно-правовий, евристичний, синергетичний та інші.

Господарське право як навчальна дисципліна – це сукупність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності і використання відповідних правових норм у практиці господарювання при здійсненні професійної юридичної діяльності.

Навчальна дисципліна господарського права ґрунтується на надбаннях науки господарсько-правової науки (щодо історії становлення, правових засобів функціонування господарського права, тенденцій його розвитку та вдосконалення тощо), передбачає аналіз та вивчення основних засад правового регулювання

господарських відносин та практики застосування актів господарського законодавства.

Господарське право як галузь права складається із загальної та спеціальної частин. Загальна частина – стосується регулювання ключових видів відносин, а саме щодо: основних засад регулювання господарської сфери та участі в цьому держави; правового становища суб'єктів господарського права; майнових та договірних відносин, відповідальності у сфері господарювання, антимонопольно-конкурентного регулювання; інституту банкрутства), а спеціальна – присвячена особливостям регулювання господарських відносин у певних сферах господарювання (на транспорті, у сфері будівництва, інноваційної та фінансової діяльності та ін.), за участю певних суб'єктів (фінансових установ, учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування та ін.), на певних територіях (у спеціальних/вільних економічних зонах, прикордонних територіях, територіях, що зазнали негативних наслідків Чорнобильської катастрофи тощо), за певного стану (воєнного, стихійного лиха, надзвичайних ситуацій), в цифровізованих сферах (телекомунікацій, електронній комерції, електронних довірчих послуг).

Структура господарського права в основному віддзеркалена в Господарському кодексі України, який складається із таких розділів:

– Розділ I. Основні засади господарської діяльності (включає 5 глав: гл. 1. Загальні положення; гл. 2. Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання; гл. 3. Обмеження монополізму та захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції; гл. 4. Господарська комерційна діяльність (підприємництво); гл. 5. Некомерційна господарська діяльність).

– Розділ II. Суб'єкти господарювання (включає 8 глав: гл. 6. Загальні положення; гл. 7. Підприємство; гл. 8. Державні та комунальні унітарні підприємства; гл. 9. Господарські товариства; гл. 10. Підприємства колективної власності; гл. 11. Приватні підприємства. Інші види підприємств; гл. 12. Об'єднання підприємств; гл. 13. Громадянин як суб'єкт господарювання. Особливості статусу інших суб'єктів господарювання).

– Розділ III. Майнова основа господарювання (складається з 5 глав: гл. 14. Майно суб'єктів господарювання; гл. 15. Використання природних ресурсів у сфері господарювання; гл. 16. Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності; гл. 17. Цінні папери у господарській діяльності; гл. 18. Корпоративні права та корпоративні відносини).

– Розділ IV. Господарські зобов'язання (складається з 5 глав: гл. 19. Загальні положення про господарські зобов'язання; гл. 20. Господарські договори; гл. 21. Ціни і ціноутворення у сфері господарювання; гл. 22. Виконання господарських зобов'язань. Припинення зобов'язань; гл. 23. Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом).

– Розділ V. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання (складається з 5 глав: гл. 24. Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин; гл. 25. Відшкодування збитків у сфері господарювання; гл. 26. Штрафні та оперативно-господарські санкції; гл. 27. Адміністративно-

господарські санкції; гл. 28. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства).

– Розділ VI. Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання (складається з таких глав: гл. 29. Галузі та види господарської діяльності; гл. 30. Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності; гл. 31. Комерційне посередництво (агентські відносини); гл. 32. Правове регулювання перевезення вантажів; гл. 33. Капітальне будівництво; гл. 34. Правове регулювання інноваційної діяльності; гл. 35. Особливості правового регулювання фінансової діяльності; гл. 36. Використання у підприємницькій діяльності прав інших суб'єктів господарювання (комерційна концесія).

– Розділ VII. Зовнішньоекономічна діяльність (складається з 2 глав: гл. 37. Загальні положення; гл. 38. Іноземні інвестиції).

– Розділ VIII. Спеціальні режими господарювання (складається з 3 глав: гл. 39. Спеціальні (вільні) економічні зони; гл. 40. Концесії; гл. 41. Інші види спеціальних режимів господарської діяльності).

– Розділ IX. Прикінцеві положення.

Природно, що в одному нормативно-правовому акті, навіть кодифікованому, не може бути врахована вся специфіка відносин у сфері господарювання у зв'язку з її складністю, стрімкістю розвитку нових відносин, пов'язаних із застосуванням цифрових технологій, проте вдосконалення цього кодексу, як і в цілому господарського законодавства – це проблема, що має вирішуватися постійно у відповідь на новації у сфері господарювання, зміну пріоритетів, появу нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), нових ресурсів (Інтернет-магазинів, торговельних Інтернет-платформ, об'єктів віртуальної реальності та ін.) та електронної форми господарських зв'язків, включно з договорами, можливості розгляду споживацьких конфліктів/спорів в режимі онлайн тощо.

5. Відмежування господарських відносин від інших видів правовідносин, господарського права – від інших галузей права

У сфері господарювання, крім господарських відносин, можуть виникати й відносини, що регулюються іншими галузями права: *цивільні* (майнові та особисті немайнові відносини); *земельні, гірничі, лісові та водні відносини*, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря (регулювання таких відносин здійснюється відповідними кодексами та законами); *трудові відносини* (ними опікується трудове законодавство і, в першу чергу, Кодекс законів про працю); *фінансові відносини* за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів (їх регулювання здійснюється Бюджетним кодексом та низкою законів і підзаконних нормативно-правових актів); *адміністративні* відносини, що виникають у сфері державного управління і регулюються нормами адміністративного права (зокрема, Кодексом законів про адміністративні правопорушення). Розмежування зазначених відносин відбувається за критеріями предмета, принципів та методів правового регулювання. Проте це питання на теоретичному рівні може бути дискусійним, як, наприклад, щодо

підприємницьких відносин (представники цивілістики вважають їх суто цивільними, а представники науки господарського права – господарськими), а також з приводу відносин щодо регулювання економіки з боку уповноважених органів держави (в господарському праві такі органи, якщо вони опікуються сферою економіки/певних її галузей чи процесів, цифровізації, зокрема, вважаються суб'єктами організаційно-господарських повноважень, що здійснюють організацію господарського життя, виконуючи також функції щодо управління та контролю; в адміністративному праві такі особи фігурують як суб'єкти владних повноважень).

Господарське право як галузь права характеризується:

– особливим предметом (відносини, що виникають у сфері економіки, двох категорій: щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та щодо організації та управління такою діяльністю);

– спрямованістю на врахування не лише приватних інтересів суб'єктів господарювання та інших учасників господарського життя, а й публічних інтересів, а саме: економіки країни в цілому та її регіонів, основних, в тому числі найбільш вразливих і найчисленніших учасників господарських відносин (дрібних підприємців/підприємств, споживачів), що закріплено в положеннях ст. 13 Конституції України щодо забезпечення державою соціального спрямування економіки;

– методами правового регулювання (одні з яких забезпечують захист публічних інтересів – метод владних приписів, другі – приватних інтересів учасників господарських відносин – методи автономних рішень та метод координації, а метод рекомендацій – враховує ці дві категорії інтересів, лише рекомендуючи бажану для держави/суспільства поведінку/дії на розсуд адресатів);

– складом суб'єктів, серед яких носії *приватних інтересів* (більшість суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, що беруть в них участь як споживачі результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання, а також як засновники, учасники/акціонери) та носії *публічних інтересів* (уповноважені органи держави, органи місцевого самоврядування, контрольовані державою чи органом місцевого самоврядування господарські організації, значною мірою – саморегулівні організації);

– поєднанням необхідної в умовах ринку договірної свободи з її обмеженням для забезпечення соціального спрямування економіки (шляхом обов'язковості укладення контрактів на забезпечення публічних інтересів для певної категорії учасників, насамперед, підприємств, що контролюються державою, підприємств-монополістів, а також заборони включення в договори обмежувальних умов щодо споживачів та економічної конкуренції).

Все це свідчить про унікальність господарського права, що сформувалося на базі комерційного/підприємницького права і спрямоване на врегулювання публічної сфери (економіки з притаманною їй конкуренцією) з одночасним врахуванням інтересів її учасників (суб'єктів господарювання, суб'єктів організаційно-господарських повноважень, споживачів, інших учасників господарського життя) з використанням комплексу методів, що збалансовано мають враховувати інтереси зазначених осіб та економіки країни в цілому метою підтримання суспільного господарського порядку.

Контрольні запитання/завдання:

1. Назвіть характерні ознаки сфери господарювання.
2. Поняття, особливості та склад відносин, що виникають у сфері господарювання.
3. В чому проявляється вплив цифровізації на сферу господарювання?
4. Які ключові змістовні чинники правового господарського порядку?
5. Порівняння предмета та методів господарського права із предметом та методами суміжних галузей права.
6. Значення ГК України для врегулювання відносин, що виникають у сфері господарювання
7. Завдання господарського права як галузі права, як галузі правової науки і як навчальної дисципліни в умовах цифровізації економіки.

Тема 2. Господарська діяльність

1. Поняття та характерні риси (ознаки) господарської діяльності.
2. Види господарської діяльності.
3. Підприємництво як основний спосіб здійснення господарської діяльності в умовах ринкової економіки.
4. Поняття та характерні ознаки некомерційного господарювання.
Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та характерні риси (ознаки) господарської діяльності

Ключовим поняттям господарського права є поняття господарської діяльності, легальне визначення якого закріплено в ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України: «Під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність».

Господарській діяльності притаманна низка ознак:

сфера здійснення – суспільне виробництво (господарська сфера);

– *зміст* – виробництво та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг відбувається не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб – споживачів в широкому розумінні (громадян як кінцевих споживачів, суб'єктів господарювання та різноманітних організацій, що використовують зазначені блага для задоволення своїх господарських чи інших потреб);

– функціонування результатів господарської діяльності (зазначених благ) як товарів, оскільки їх передача заінтересованим особам (громадянам-споживачам, іншим покупцям, замовникам) здійснюється на платній основі;

– професійні засади здійснення господарської діяльності;

– спеціальний суб'єкт, який повинен зазвичай мати статус суб'єкта господарювання, а у визначених законом випадках – відповідні дозволи, ліцензії;

– поєднання приватних інтересів виробника (в одержанні прибутку чи інших вигод/переваг від господарської діяльності) та публічних інтересів (суспільства в особі широкого кола споживачів – в отриманні певних благ; держави – в отриманні податків та інших обов'язкових платежів від суб'єктів господарювання; територіальної громади – (1) в забезпеченні зайнятості членів громади шляхом їх залучення на засадах індивідуального підприємництва чи трудового найму суб'єктами господарювання до господарської діяльності, (2) в задоволенні потреб громади в певних продукції, роботах, послугах, (3) в участі суб'єктів господарювання у вирішенні завдань територіальної громади в благоустрої, (4) у сплаті місцевих податків та зборів тощо).

На підставі узагальнення наведених ознак можна дати таке доктринальне визначення господарської діяльності: *господарська діяльність – це така суспільно-корисна діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату (як товару), що ґрунтується на поєднанні приватних і публічних інтересів і здійснюється професійно.*

2. Види господарської діяльності.

Господарська діяльність надзвичайно різноманітна, тому виникає потреба її класифікації за різними ознаками, а саме:

– за критерієм мети здійснення господарська діяльність може бути *комерційною* (підприємницькою) та *некомерційною* (ч. 2 ст. 3 ГК України): *комерційна діяльність (підприємництво)* має місце, якщо її суб'єкт (підприємець) діє з метою отримання прибутку; *некомерційна господарська діяльність* здійснюється для досягнення певних економічних та соціальних результатів, проте мета отримання прибутку при цьому відсутня або є неосновною;

– залежно від предмета господарської діяльності розрізняють виробничу, торговельну, фінансову (в тому числі банківську, страхову), інноваційну, концесійну діяльність, спільне інвестування тощо;

– з урахуванням ринку (внутрішній чи зовнішній), національної приналежності суб'єктів господарювання (вітчизняні товаровиробники/резиденти чи іноземні інвестори та нерезиденти) розрізняють *господарську діяльність за участю вітчизняних товаровиробників (резидентів)* та *зовнішньоекономічну діяльність* (за участю резидентів та нерезидентів), в тому числі *іноземне інвестування* (за участю іноземного інвестора);

– залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності суб'єкта господарювання за рік (ст. 55 ГК України): *велика, середня, мала, мікро*;

– залежно від рівня цифровізації (хоча остання вже пронизує всі сфери економіки): *цифровізована господарська діяльність (здійснюється переважно в електронній формі та/або забезпечує цифровізацію економічної сфери: діяльність у сфері телекомунікацій, включно з наданням телекомунікаційних послуг; електронна комерція; електронні довірчі послуги; забезпечення електронних платежів та ін.) та традиційна господарська діяльність, що відповідає аналоговій економіці і забезпечує виробництво традиційних (в речовій формі) товарів, виконання робіт, надання послуг (сільське господарство, будівництво, побутове обслуговування, транспорт).*

Специфіка здійснення певних видів господарської діяльності враховується в процесі її правового регулювання (розділ VI ГК України «Особливості правового регулювання в окремих сферах господарювання»; розділ VII ГК України «Зовнішньоекономічна діяльність», розділ VIII ГК України «Спеціальні режими господарювання»; спеціальні закони: «Про банки і банківську діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про страхування», «Про режим іноземного інвестування», «Про концесію» та ін.). Разом з тим в ГК України не віддзеркалені цифровізовані види господарської діяльності, зокрема: телекомунікаційні послуги, електронні довірчі послуги, електронна комерція та інші, що зумовлює необхідність звернення до відповідних актів законодавства і, в першу чергу, законів України «Про телекомунікації», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію», відповідних підзаконних актів, прийнятих згідно із цими законами, а також акти щодо цифровізації як такої (насамперед, Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р) та

Положення про Міністерство цифрової трансформації України (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856).

3. Підприємництво як основний спосіб здійснення господарської діяльності в умовах ринкової економіки

Першій з вищенаведених класифікацій господарської діяльності (на підприємництво та некомерційну господарську діяльність) особлива увага приділяється в Господарському кодексі України (глави 4 і 5).

Підприємництво здійснюється на власний ризик та під власну відповідальність підприємця, який навіть може бути визнаний банкрутом у разі негативних фінансових результатів своєї діяльності (стійкої та значної неплатоспроможності). Для підприємницької діяльності притаманна ініціативність, що забезпечує пошук нових напрямів такої діяльності, запровадження новітніх технологій, виробництво принципово нових товарів або товарів з принципово новими властивостями, а в кінцевому результаті – виробництво нових товарів, надання нових послуг, виконання нових видів робіт з виходом на нові ринки (або створення нових ринків) з метою забезпечення (або підвищення) прибутковості своєї діяльності як необхідної умови функціонування. Для цього суб'єкт підприємницької діяльності повинен мати значний рівень самостійності, яку можна розглядати в двох аспектах: як перевага для суб'єктів підприємництва і водночас як підстава для відповідальності за власні дії, що обумовлює ризики підприємницької діяльності.

Отже, характерними рисами підприємницької діяльності є:

- наявність мети отримання прибутку від здійснення такої діяльності;
- *ініціативність*, що забезпечує пошук і запровадження новітніх технологій, нових господарських зв'язків, оптимізацію власної діяльності;
- *самостійність* здійснення такої діяльності, що надає можливість її суб'єкту вжити максимально можливих заходів для успішності такої діяльності та оперативно реагувати на кон'юнктуру ринку, на поведінку контрагентів, на відгуки споживачів;

- *ризиковий характер* такої діяльності, оскільки сам підприємець несе основні ризики у разі негараздів в своїй діяльності, невдалого вибору контрагентів тощо;

- *власна відповідальність підприємця* у разі невиконання/неналежного виконання зобов'язань перед кредиторами, державою, територіальною громадою та іншими особами усім майном, що належить йому на праві власності чи праві господарського відання, а також можливість визнання підприємця банкрутом у разі його стійкої та значної неплатоспроможності;

- *суспільна корисність* як самої підприємницької діяльності, так і її результатів (перша дозволяє забезпечити занятість, а друга – потреби споживачів (в товарах, роботах, послугах відповідного асортименту та якості), держави та територіальних громад (в надходженнях у формі податків та зборів від такої діяльності, в забезпеченні зайнятості, в участі суб'єктів підприємництва в реалізації відповідних програм економічного розвитку, включно з державно-приватним партнерством).

Зазначені ознаки враховані законодавцем при визначенні поняття

підприємницької діяльності (ПД) з відповідним закріпленням у ст. 42 ГК України: «Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку».

Самостійність здійснення господарської діяльності як одна з ключових її ознак забезпечується (серед іншого) закріпленням за суб'єктами такої діяльності необхідного для її здійснення майна і віддзеркаленням його в самостійному балансі. Разом з тим рівень самостійності може бути різним залежно від: а) правового титулу майна (право власності, право господарського відання чи право оперативного управління), б) функціонування на базі приватної чи публічної (державної, комунальної) власності, в) наявності в складі учасників господарської організації контролюючого учасника/акціонера, г) договірних зобов'язань суб'єкта підприємництва, зокрема, положень так званих підприємницьких угод, що можуть містити умови про координацію, узгодження дій їх сторін чи навіть про підпорядкування певній особі, як це має місце в господарському об'єднанні на зразок концерну (ч. 5 ст. 120 ГК України). Суб'єкти ПД зазвичай діють в організаційно-правових формах, яким притаманні зазначені правові титули майна: індивідуального підприємця; унітарного підприємства (приватного, державного, комунального); спільного підприємства; господарського товариства; виробничого кооперативу.

4. Поняття та характерні ознаки некомерційного господарювання

На зміну планово-розподільчій економіці, яка панувала в Україні понад 70 років, прийшла ринкова економіка. Адекватною такій економіці є комерційна господарська діяльність (підприємництво). Проте суспільні інтереси (більшості споживачів, малозабезпечених громадян, держави, територіальної громади) нерідко потребують здійснення некомерційної господарської діяльності, яка невігідна суб'єктам підприємництва через свою низьку прибутковість або навіть збитковість. Прикладом може бути громадський транспорт, користування яким для частини громадян є пільговим – безкоштовним або за зменшену (порівняно із звичайною) плату. Ігнорування подібних інтересів та потреб може загрожувати миру і злагоді в суспільстві, чим зазвичай опікується держава та органи місцевого самоврядування, компенсуючи видатки на суспільно необхідну але нерентабельну господарську діяльність за рахунок власних бюджетів. В приватному секторі економіки також можлива подібна діяльність, що в країнах цивілізованих ринкових відносин отримала назву соціального підприємництва, яке орієнтується на соціальні потреби, але водночас намагається забезпечити самоокупність за рахунок запровадження інновацій, поєднання некомерційного господарювання з комерційним, а за можливості – за рахунок зовнішньої підтримки, в тому числі державної¹⁰.

¹⁰ Соціальне підприємництво: європейський зліт vs український реалізм. URL : https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriyemnistvo-yevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (дата звернення: 10.04.2020); Соціальне підприємництво: досвід Норвегії // URL: <https://lcci.com.ua/socialne-pidpriyemnistvo-dosvid-norvegiji/> (дата звернення: 10.04.2020); Бізнес, який змінює світ. Як працює соціальне підприємництво? URL: <https://nachasi.com/2019/08/07/biznes-yakij-zminyuye-svit-yak-pratsuyuye-sotsialne-pidpriyemstvo/> (дата звернення: 10.04.2020).

В Україні некомерційна господарська діяльність здійснюється переважно суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12, 52 ГК України забороняється/обмежується підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, згідно з вимогами законодавства. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, насамперед, у тих випадках, якщо здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом.

Однією з ознак некомерційної діяльності відповідно до ч. 1 ст. 52 ГК України є самостійність її здійснення. Проте така діяльність – у зв'язку з відсутністю у її суб'єкта мети отримання прибутку – не може здійснюватися без відповідного фінансування, яке зазвичай надається власником майна (уповноваженим органом) та засновником суб'єкта такої діяльності. Некомерційна господарська діяльність притаманна для казенних підприємств (ч. 3 ст. 76, ст. 77, 78 ГК України) та некомерційних комунальних підприємств (ч. 3 ст. 78 ГК України). Фінансування їх діяльності у разі збитковості здійснюється за рахунок відповідного бюджету. Відтак здійснення некомерційної господарської діяльності зумовлює залежність її суб'єкта від засновника і власника майна, який забезпечує відповідне фінансування, а також застосування щодо майна суб'єкта некомерційної господарської діяльності спеціального правового титулу – *права оперативного управління* (ч. 3 ст. 78, ст. 137 ГК України), що передбачає: 1) цільове використання майна, можливість розпорядження (*за цільовим призначенням, у визначених власником майна межах*) грошовими коштами, виробленими товарами, сировиною, напівфабрикатами, комплектуючими; 2) контроль з боку власника за цільовим використанням майна та дотриманням встановлених меж використання; 3) необхідність погодження з власником майна (органом, уповноваженим виконувати функції власника) низки питань стратегічного плану (планування діяльності, розпорядження основними фондами; 4) спеціальний порядок укладення угод, щодо яких є заінтересованість; 5) здійснення закупівель відповідно до вимог, встановлених Законом України «Про публічні закупівлі»; 6) обов'язковість оприлюднення передбаченої законом (в тому числі ГК України) інформації з використанням зазвичай електронних ресурсів.

Основними суб'єктами некомерційного господарювання в Україні є казенні підприємства, некомерційні комунальні підприємства, некомерційні унітарні підприємства, що функціонують на базі чужого майна інших форм власності з відповідним правовим титулом (зазвичай правом оперативного управління).

Некомерційне господарювання притаманне і для бірж (торгових та фондових), які, проте, є власниками майна. Однак закон закріплює можливість фінансування діяльності таких організацій за рахунок плати за надання біржею послуг учасникам біржових торгів, штрафних санкцій, що стягуються з таких осіб у разі порушення ними правил біржової торгівлі. Разом з тим біржі – складні утворення з комплексом функцій, частина яких не притаманна суб'єктам господарювання (організація біржової торгівлі, здійснення арбітражу між учасниками біржових операцій, встановлення вимог до цінностей, торгівля якими здійснюється на біржі, та біржових контрактів тощо).

Контрольні запитання/завдання:

1. Які ознаки господарської діяльності?
2. Принципи та умови здійснення господарської діяльності.
3. Назвіть теоретичні критерії класифікації господарської діяльності.
4. Які характерні ознаки цифровізованої господарської діяльності?
5. Критерії визначення статусу суб'єктів малого підприємництва (у тому числі суб'єктів мікропідприємництва), середнього та великого підприємництва.
6. Назвіть ознаки некомерційного господарювання. В яких організаційно-правових формах можуть діяти суб'єкти некомерційного господарювання?

Тема 3. Основні засади регулювання господарської діяльності

1. Об'єктивні підстави регулювання відносин у сфері господарювання. Співвідношення державного регулювання із саморегулюванням.
2. Поняття, підстави, напрями та функції державного регулювання господарської діяльності.
3. Форми державного регулювання.
4. Методи державного регулювання.
5. Державне замовлення як засіб державного регулювання.
6. Основні засади здійснення державного нагляду/контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.
7. Правові засоби протидії зловживанням у сфері господарювання та роль в цьому публічних реєстрів.
Контрольні запитання/завдання.

1. Об'єктивні підстави регулювання відносин у сфері господарювання. Співвідношення державного регулювання із саморегулюванням

Складність господарського життя, обумовленого чисельністю діючих в ньому суб'єктів і, відповідно, необхідністю узгодження найбільш типових інтересів кожної їх категорії (суб'єктів господарювання, споживачів, суб'єктів організаційно-господарських повноважень), а також різними сферами, динамічними процесами (включаючи цифровізацію), новими технологіями, що, своєю чергою, постійно змінюють сферу господарювання, – все це зумовлює необхідність регулювання відносин в цій сфері з метою встановлення так званих ПРАВИЛ ГРИ. Останні мають забезпечити врахування всіх чинників, що впливають не лише на сферу економіки, а й на соціальне життя взагалі, а в підсумку – запровадити такий порядок в економіці, який би врахував інтереси виробників, споживачів, найманих працівників, учасників господарських організацій/акціонерів, самої економіки, держави, територіальних громад в ефективній і соціально спрямованій економіці.

На початкових етапах становлення підприємництва, як відомо, провідну роль відігравало саморегулювання, яке здійснювалося спочатку на рівні цехів, гільдій тощо, згодом міст, а з розвитком цієї сфери і необхідністю здійснювати регулювання на рівні країни – державою. Прийняті Торгові/Комерційні кодекси/уложення низки країн діють до цього часу. Разом з тим потреба у саморегулюванні¹¹ зберігається з огляду на низку чинників:

– стрімкість змін у сфері економіки, найбільш яскравим прикладом яких є застосування цифрових технологій та пов'язаних з ними змін у: суб'єктному складі (поява віртуальних підприємств, нових суб'єктів організаційно-господарських повноважень, в тому числі Мінцифри України), об'єктному складі (зменшення

¹¹ Щодо саморегулювання див: Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1iB_j3Z6gZQO0UNHa6JASERY-ga61-thx/view (дата звернення: 09.03.2020); О. М. Гончаренко. Саморегулювання цифрової економіки // Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. *Збірник наукових праць*. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 56 – 82.

частки майна/ресурсів в речовій формі, на зміну яким приходять електронна форма), формі господарських зв'язків, для яких пріоритетною стає електронна форма, процедурах розгляду конфліктів-спорів, включно з популяризацією онлайн-процедур, тощо;

– необхідність оперативного реагування на ці зміни з метою впорядкування нових відносин, попередження зловживань з використанням новацій (зокрема, цифрових технологій, що набуло значного поширення і завдає значної шкоди);

– досить громіздка процедура прийняття нормативно-правових актів на рівні держави і нерідко брак в державних структурах фахівців, що добре обізнані з новими тенденціями/процесами у сфері економіки (в тому числі з питань щодо використання згаданих технологій);

– наявність у організацій, що об'єднують представників нових ринків, відповідних фахівців та знань для забезпечення врахування нових тенденцій з урахуванням інтересів своїх членів/учасників, а також ділових зв'язків з відповідними іноземними та міжнародними організаціями, що надає можливість врахувати зарубіжний та міжнародний досвід.

Разом з тим саморегулювання не самодостатнє, оскільки орієнтується, в першу чергу, на інтереси учасників своїх організацій – суб'єктів відповідних ринків, а в другу – на суспільні інтереси. Досить жорстке антимонопольне нормативно-правове регулювання на американському континенті свого часу (Закон Шермана 1890 р.) було запроваджено як реакція на саморегулювання ринків з боку домінуючих на них суб'єктів, для яких пріоритетними були їх власні приватні інтереси, що спотворювало економічну конкуренцію. Тому держава втручається в цей процес, встановлюючи межі для саморегулювання, в тому числі вимоги до нього. Разом з тим надмірне державне регулювання також небажане, оскільки значно обмежує свободу підприємництва, роблячи його невивідним. У зв'язку з цим держава може застосовувати дерегулювання¹² (в певних межах, що не шкодять суспільним інтересам) та/або поєднувати його із саморегулюванням (прикладом якого є діяльність Аудиторської палати за участі в ній представників держави та аудиторської діяльності¹³).

Попри сучасні тенденції дерегулювання та поєднання саморегулювання з державним регулюванням, останньому належить пріоритет з огляду на функції держави та її роль в сучасному державно-організованому житті¹⁴.

2. Поняття, підстави, напрями та функції державного регулювання господарської діяльності

Господарська діяльність (як і будь-яка інша) вимагає організацію та керівництво. На рівні економіки країни таку організацію забезпечує держава, однією

¹² Див., наприклад: План заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та покращення бізнес-клімату: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1413-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1413-2019-%D1%80#n31> (дата звернення: 10.03.2020).

¹³ Розділ III Закону України від 21 грудня 2017 року «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (дата звернення: 10.03.2020).

¹⁴ Щодо саморегулювання див. також тему 10, п. 5 «Особливості правового становища саморегулювальних організацій».

з основних функцій якої є організація життя в суспільстві з метою забезпечення умов для нормальної його життєдіяльності.

Заінтересованість держави в чіткій організації господарського життя зумовлена також наявністю у неї на праві власності значного масиву майна (насамперед засобів виробництва), що, відповідно, вимагає від держави як власника забезпечення управління державним сектором економіки.

Державне управління економікою полягає в організуючому та регулюючому впливові на господарську діяльність учасників ринкових відносин з метою стимулювання їх суспільно корисної діяльності, забезпечення соціальної спрямованості економіки і мінімізації негативних проявів ринку. Однією зі складових такого управління є регулювання, в тому числі нормативно-правове, відносин у сфері економіки. При цьому держава використовує різні засоби відповідно до напрямів економічної політики, визначених на певний період.

У сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому (ч. 1 ст. 9 ГК України). В ст. 10 ГК України закріплені *основні напрями економічної політики держави* (структурно-галузева політика, інвестиційна політика, амортизаційна, цінова, антимонопольно-конкурентна політика та ін.), а в ст. 12–17 – *основні засоби державного регулювання господарської діяльності*: державне замовлення і державне завдання; ліцензування, патентування та квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання податкових, інвестиційних та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій).

3. **Форми державного регулювання**

Держава у сфері економіки застосовує різні форми організуючого впливу держави на економіку:

– *нормативне регулювання* (встановлення компетентними органами держави правил здійснення господарської діяльності);

– *прогнозування та планування* (визначення за допомогою правових засобів основних напрямів і конкретних результатів діяльності країни, регіонів, галузей народного господарства, окремих суб'єктів господарювання);

– *управління* (у вузькому розумінні, а саме: прийняття компетентним органом юридично значущих рішень для суб'єктів господарювання з оперативних питань господарського життя, серед яких: *здійснення державної реєстрація суб'єктів господарювання, окремих видів договорів та майна; державне замовлення; видача ліцензій, інших дозволів, встановлення квот; встановлення лімітів на використання природних ресурсів тощо*);

– *нагляд/контроль* (встановлення компетентними органами ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарського життя встановленим державою правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень в діяльності цих суб'єктів, вжиття заходів щодо їх усунення, в тому числі застосування господарсько-правових санкцій).

Державна реєстрація у сфері господарювання – це офіційне визнання державою шляхом письмового запису або фіксації іншим чином (в електронному реєстрі зокрема) фактів, явищ, відомостей, осіб чи певних матеріальних об'єктів, що функціонують у сфері економіки, з метою їх державного обліку та контролю, засвідчення їх дійсності й надання їм законного (легітимного) статусу. Державна реєстрація є обов'язковою для суб'єктів господарювання (регулюється Законом України від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»), певних видів договорів/угод (зокрема, купівлі-продажу об'єктів нерухомості – Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора – Закон України «Про режим іноземного інвестування» тощо).

Державне замовлення здійснюється шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для задоволення пріоритетних державних потреб, за умови попереднього планування, яке здійснюється на підставі наявної потреби у закупівлі товарів, робіт і послуг. Заплановані закупівлі включаються до річного плану закупівель. Розміщення державного замовлення має відповідати вимогам законодавства (в тому числі ГК України, Закону України від 25.12.2015 р. «Про публічні закупівлі», а також законам, що визначають специфіку закупівель в певних сферах, щодо певних товарів, робіт, послуг) та опосередковуватися договором про закупівлю. Такий договір укладається за результатами проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та передбачає платне надання послуг, виконання робіт або придбання товару. Замовником за договором про публічні закупівлі можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, Пенсійний фонд, органи соціального страхування, а також юридичні особи (підприємства, установи, організації) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади та відповідають встановленим критеріям. Виконавцем за таким договором може бути суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, який відповідає вимогам, встановленим законодавством, та був визначений за результатами проведених процедур закупівель.

Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування спрямовані на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів; здійснюється відповідно до законів України «Про ліцензування видів господарської діяльності» – щодо ліцензування, «Про зовнішньоекономічну діяльність» – щодо ліцензування та квотування товарів у сфері зовнішньоекономічної діяльності), Податкового кодексу України – щодо патентування.

Технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду/контролю у сфері господарювання, що включає застосування технічних регламентів, стандартів, кодексів усталеної практики та

технічних умов (ст. 15 ГК України, ст. 1 Закону України від 15.01.2015 р. «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»).

Встановлення лімітів на використання природних ресурсів, що набуває особливої ваги в сучасних умовах їх виснаження та необхідності збереження природно-заповідного фонду як об'єкта особливої охорони. Відповідно до ст. 9-1 Закону «Про природно-заповідний фонд України» здійснення спеціального використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду можливе *в межах ліміту та на підставі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду*).

Державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема щодо належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища; пов'язані з державним наглядом/контролем відносини; регулюються, крім згаданих положень ГК України, Законом України від 05.04.2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», а також спеціальними законами щодо певних сфер економіки (наприклад, щодо будівництва – законами: від 16 листопада 1992 року «Про основи містобудування», від 17 лютого 2011 року «Про регулювання містобудівної діяльності», від 20.05.1999 р. «Про архітектурну діяльність»).

4. **Методи державного регулювання**

Методи державного керівництва економікою – це передбачені законодавством способи впливу держави на поведінку суб'єктів господарського життя з метою отримання необхідного для суспільства результату. Розрізняють адміністративні та економічні методи.

Адміністративні методи – це такі способи впливу держави, коли необхідний суспільству результат досягається шляхом прямого наказу компетентного органу, що підлягає обов'язковому та однозначному виконанню суб'єктом господарювання. Ці методи мають як позитивні сторони (вони є швидкодіючими, тобто необхідний результат досягається через незначний проміжок часу), так і негативні (не враховуються належним чином економічні інтереси виконавців). Прикладом таких методів є: державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності та деяких видів господарських договорів, ліцензування, встановлення податкових ставок та інших платежів тощо).

Економічні методи – це такі способи впливу держави, коли необхідний суспільству результат досягається через економічний інтерес виконавців. Останнє обумовлює надійність дії цих методів, що становить їх позитивну якість. Водночас економічні методи мають негативну сторону – повільність дії: бажаний для

суспільства результат настає через значний проміжок часу. До *економічних методів* належать:

а) *державна підтримка суспільнокорисних* проектів (пріоритетних зокрема) та *видів діяльності* (інноваційної та ін.), *суб'єктів*, які забезпечують конкуренцію на ринку, але неспроможні конкурувати з великими підприємцями (суб'єкти малого бізнесу); така підтримка здійснюється відповідно до актів законодавства, зокрема: ст. 16 ГК України, відповідно до якої держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації осіб з інвалідністю, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом (зокрема, розділом IV Закону України від 4 липня 2002 року «Про інноваційну діяльність» передбачена фінансова підтримка такої діяльності; Законом України від 22 березня 2012 року «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» – підтримка суб'єктів такого підприємництва); Закон України від 1 липня 2014 року «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» встановлює правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері державної допомоги;

б) *застосування господарсько-правових санкцій* за порушення встановленого державою порядку у сфері господарювання (має стимулювати дотримання встановлених у сфері господарювання правил, попереджувати порушення в цій сфері, компенсувати втрати від порушень; відповідні заходи впливу на порушників передбачаються розділом п'ятим ГК України, спеціальними законами, що визначають особливості здійснення господарської діяльності в певних сферах, наприклад в містобудуванні.

В сучасних умовах господарювання держава в комплексі застосовує економічні та адміністративні методи. При цьому домінування тих чи інших методів залежить від стану економіки, надзвичайних обставин (стихійне лихо, війна тощо), а також завдань, що стоять перед державою щодо вирішення тих чи інших питань суспільного життя.

5. Державне замовлення як засіб державного регулювання

Одним із засобів державного регулювання економіки є державне замовлення (ст. 13 ГК України) – формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції

(виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності. На підставі державного замовлення проводяться відповідні процедури закупівель і укладається державний контракт (договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання – виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини), який відповідно до Закону від 25 грудня 2015 року «Про публічні закупівлі» іменується договором про закупівлю (Розділ VIII). Основні засади та загальний порядок формування державного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення пріоритетних державних потреб визначаються згаданим Законом, який встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади з пріоритетним використанням електронних ресурсів, маючи на меті забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції.), а щодо специфічних товарів – відповідними законами (в тому числі Законом від 12 травня 2016 року «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони»).

6. Основні засади здійснення державного нагляду/контролю за діяльністю суб'єктів господарювання

Одним з важливих заходів у реалізації завдань та функцій держави є здійснення нею в особі уповноважених органів нагляду/контролю за діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарського життя, за дотриманням ними норм і приписів законодавства, стандартів, вимог щодо якості товарів/робіт/послуг тощо. Виключно законами встановлюються: органи, уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності; види господарської діяльності, які є предметом державного нагляду (контролю); повноваження органів державного нагляду (контролю) щодо зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг; вичерпний перелік підстав для зупинення господарської діяльності; спосіб здійснення державного нагляду (контролю); санкції за порушення вимог законодавства і перелік порушень, які є підставою для видачі органом державного нагляду (контролю) припису, розпорядження або іншого розпорядчого документа.

Вимоги до такого контролю визначені в ГК України (ст. 19) та Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Відповідно до вимог законодавства державний нагляд (контроль): 1) здійснюється щодо стану та достовірності бухгалтерського обліку та звітності; за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни; додержанням суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги; додержанням антимонопольно-конкурентного законодавства; за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства – за

використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів; за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності; за якістю і безпечністю продукції та послуг; з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки зовнішньоекономічної діяльності; 2) проводиться за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного нагляду (контролю) у випадках, передбачених законом; 3) контролюючі органи та їх посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання; 4) суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності у встановлений законодавством строк та на оскарження дій та рішень контролюючих органів/їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку.

Закон України від 05.04.2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» закріплює положення про: основні принципи здійснення та загальні вимоги до державного нагляду (контролю), в тому числі щодо застосування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю); основні засади планових та позапланових заходів зі здійснення державного нагляду (контролю); органи державного нагляду та контролю, їх повноваження, обов'язки та відповідальність, розпорядчі документи цих органів та оскарження прийнятих ними документів; права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання, їх консультативну підтримку та громадський захист; порядок відбору зразків продукції, призначення експертизи (випробування) та оскарження її результатів.

7. Правові засоби протидії зловживанням у сфері господарювання та роль в цьому публічних реєстрів

Криміналізація економіки супроводжується створенням схем систематичних зловживань у сфері господарювання. Законом України «Про запобігання корупції» встановлено обов'язок юридичної особи затверджувати антикорупційну програму. Вона складається з комплексу правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичних осіб (ч. 2 ст. 62).

Національне агентство з питань запобігання корупції розробило Типову антикорупційну програму юридичної особи (далі – Типова програма). У Типовій програмі прописано вимогу щодо обрання ділових партнерів за критеріями, які базуються на прозорості їх діяльності, конкурентності, якості товарів, робіт і послуг та надійності, а самі процедури відбору ділових партнерів для різних сфер діяльності юридичної особи має розробляти Уповноважений та затверджувати керівник суб'єкта господарювання. *Уповноважений також повинен проводити антикорупційну перевірку наявних або потенційних ділових партнерів юридичної особи з метою оцінки наявності корупційних ризиків та розробляти Примірні*

форми антикорупційних застережень з урахуванням сфер діяльності юридичної особи. Підвищенню результативності протидії зловживанням у сфері господарювання сприяє доступність інформації про реальних власників компаній. Відомості про бенефіціарних власників компаній, розміщені у публічних реєстрах, надають можливість протиставити маніпуляціям із приховування об'єктів власності відповідні звинувачення.

Законодавець прописує вимоги щодо розкриття інформації про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи у Господарському кодексі України, Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX (Закон № 361-IX), Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» (Закон про реєстрацію) та інші.

Глобальний реєстр бенефіціарних власників (Глоб. реєстр бенефіціарних власників <https://register.openownership.org/>) об'єднує країни, що беруть на себе зобов'язання забезпечити передачу до зазначеного Реєстру відомості про бенефіціарних власників компаній, відомості про які містяться в їх державних реєстрах юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців тощо. Утворення реєстру відбулося за результатами роботи Лондонського антикорупційного саміту (Anti-corruption Summit), який був проведений 12 травня 2016 року у м. Лондоні та стрімко набув популярності. Україна приєдналася до ініціативи Transparency International щодо сприяння прозорості та запобігання корупції.

Технологічні перетворення у світі та у нашій країні надають можливість реалізувати вимоги щодо розкриття інформації, використовуючи потенціал електронних публічних реєстрів, задля протидії зловживанням у сфері господарювання. В Україні утримувачами Єдиних та Державних реєстрів є: Міністерство юстиції України, Державна виконавча служба України, Державна служба з питань захисту персональних даних України.

Для суб'єктів господарювання актуальними є: Єдині та Державні реєстри інформаційної мережі Міністерства юстиції України. Зокрема, Державний реєстр обтяжень рухомого майна, Єдиний реєстр громадських формувань, Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Реєстр громадських об'єднань, Єдиний реєстр громадських формувань, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно.

У сфері публічних реєстрів створено низку законоположень, які закріплено у Господарському кодексі України, Податковому кодексі України, законах України: «Про інформацію», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», «Про електронні довірчі послуги», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» та інші.

Розробка системи електронних публічних реєстрів в нашій країні відбувається з урахуванням досвіду міжнародних організацій, які вже мають успіх у реалізації численних проектів щодо протидії та попередженню корупції. Згідно з рекомендаціями міжнародної організації права розвитку (IDLO), Фонду Східної

Європи, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та інших міжнародних організацій Фіскальною службою України, Міністерством юстиції України, Національним банком України, Державним агентством з питань електронного урядування України та іншими установами було здійснено заходи та напрацьовано пропозиції щодо активізації контролю якості вихідної інформації з наявних сервісів та її правомірного обігу.

Контрольні запитання/завдання:

1. Об'єктивна обумовленість державного регулювання господарської діяльності.
2. Основні тенденції поєднання державного регулювання і саморегулювання.
3. Які форми і методи застосовуються при регулюванні господарської діяльності?
4. Визначить основні засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.
5. Співвідношення засобів, форм та методів державного регулювання господарської діяльності.
6. Яку роль відіграють технічні регламенти і стандарти?
7. Правовий статус суб'єктів здійснення державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.
8. Роль та переваги електронних публічних реєстрів у системі правових засобів протидії зловживанням у сфері господарювання.

Тема 4. Господарське законодавство як джерело господарського права

1. Поняття та ознаки господарського законодавства.
2. Система (структура) господарського законодавства.
3. Господарсько-правові норми: поняття, ознаки та види.
4. Вдосконалення господарського законодавства та роль в цьому судової практики.

Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та ознаки господарського законодавства

Господарське законодавство – нормативна основа господарського права. Попри істотні зміни у сфері економіки, пов'язані з її цифровізацією та розвитком інститутів громадянського суспільства (збільшення ролі саморегулювання, зокрема), провідна роль в регулюванні відносин у цій сфері належить актам, прийнятим в установленому порядку суб'єктами, що мають відповідні повноваження.

Нормативне регулювання господарських відносин ґрунтується на встановлених Конституцією України основних засадах правопорядку в сфері господарювання, ключовими з яких є: *забезпечення державою соціальної спрямованості економіки України* (ч. 4 ст. 13 Конституції); *право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу* відповідно до закону; *забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом; непорушність права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; захист прав споживачів; визнання і дія в Україні принципу верховенства права.*

Господарське законодавство (як нормативна основа господарського правопорядку) – це сукупність нормативно-правових актів та правових норм, які регулюють відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та керівництва (в тому числі організації) такою діяльністю.

Господарському законодавству України притаманна низка характерних *ознак*:

– значна розгалуженість і присутність великої кількості нормативних актів, що зумовлено об'єктивними (динамізм і складність господарського життя і, відповідно, – правового регулювання) та суб'єктивними (недостатня увага до упорядкування господарського законодавства та численні експерименти в сфері економіки, кожен з яких потребує спеціального правового забезпечення) причинами;

– перевага в господарському законодавстві комплексних нормативних актів, що містять норми різних галузей права (господарського, цивільного, фінансового, трудового тощо), які приурочені до одного предмета правового регулювання – певної категорії суб'єктів (наприклад, закони України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про кооперацію»), договірних відносин за участю держави/органів місцевого самоврядування («Про публічні закупівлі», «Про концесію», «Про угоди про розподіл продукції», «Про державно-приватне партнерство») тощо;

– кодифікованість господарського законодавства, єдиним стрижнем якого є прийнятий 16 січня 2003 р. Господарський кодекс України (визначає основи господарювання, яке базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності та має на меті утвердження оптимального суспільного господарського порядку в сфері національної економіки);

– наявність в господарському законодавстві значної кількості нормативних актів обмеженої сфери дії – відомчих, регіональних, локальних; такі акти забезпечують специфіку правового регулювання господарських відносин в окремих галузях/сферах економіки, в певних регіонах, щодо певних суб'єктів і мають відповідати нормативно-правовим актам вищої юридичної сили. Відомчі акти набувають чинності з дня державної реєстрації в Міністерстві юстиції України відповідно до Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 731.

2. Система (структура) господарського законодавства

Система господарського законодавства – це розташування господарсько-правових актів з урахуванням їх зв'язків і властивостей.

Систематизацію господарського законодавства можна здійснювати за такими критеріями: а) за юридичною силою актів, в яких фіксуються господарсько-правові норми (вертикальна систематизація); б) за предметом правового регулювання: за видами і характером господарської діяльності, галузями і сферами народного господарства (економіки).

За юридичною силою нормативних актів система господарсько-правових актів складається з:

– положень Конституції України щодо забезпечення державою соціальної орієнтації економіки України (ст. 13), права громадян на підприємницьку діяльність (ст. 42), щодо основних засад державного регулювання суспільних відносин в сфері вітчизняної економіки (ч. 4 ст. 13), основних засад діяльності, включно з

повноваженнями Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, інших органів виконавчої влади, тощо;

– *законів України*, що регулюють господарські відносини, провідне місце серед яких посідає Господарський кодекс України;

– *постанов Верховної Ради України* (наприклад, від 12.09.1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР»);

– *указів Президента України* (наприклад, Указ Президента України від 3 вересня 2020 року «Про заходи щодо створення сприятливих умов для розвитку ІТ-індустрії в Україні»);

– *актів Уряду України*, що поділяються на такі види: декрети, які мають силу закону (від 17.03.1993 р. «Про довірчі товариства» та інші), постанови (від 28.12.1992 р. № 731 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативних актів міністерств та інших органів державної виконавчої влади», Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856, та інші);

– *відомчих нормативних актів*, що видаються компетентними міністерствами та відомствами щодо регулювання діяльності певної галузі народного господарства або певної сфери економіки (наприклад, Основні вимоги до договору про надання телекомунікаційних послуг, затв. рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 29.11.2012 № 624);

– *регіональних нормативних актів*, що приймаються органами місцевого самоврядування відповідно до делегованих державою повноважень та встановленого порядку (затвердження регіональних містобудівних програм відповідно до ст. 11 Закону України від 16.11.1992 р. «Про основи містобудування» та ін.);

– *локальних нормативних актів*, що приймаються (укладаються) безпосередньо суб'єктами господарювання або їх засновниками (установчі та внутрішні правові документи суб'єктів господарювання).

Джерелом господарського права є і міжнародні договори України, ратифіковані Верховною Радою України або укладені за її згодою.

Своєрідним джерелом господарського права є звичаї ділового обороту, в тому числі міжнародні торговельні звичаї, у прийнятті яких держава відіграє опосередковану роль, визначаючи основні засади застосування таких джерел. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування» оцінка окремих видів іноземних інвестицій може здійснюватися за міжнародними торговими звичаями; ст. 7 Цивільного кодексу України закріплює принцип застосування звичаїв ділового обороту, що стосується сфери підприємництва, тобто комерційної господарської діяльності. Господарський кодекс України в ст. 38 визначає основні засади застосування правил професійної етики у конкуренції, що можуть використовуватися при укладенні договорів, розробці установчих та інших документів суб'єктів господарювання (тобто є узвичайненнями, що застосовуються лише за згодою суб'єктів господарювання).

Відповідно до систематизації нормативних актів за предметним критерієм розрізняють:

– *компетенційні нормативні акти* (р. II ГК України; закони України «Про господарські товариства», «Про кооперацію» та ін.);

– *договірне право* як інститут господарського законодавства, що регулює зобов'язальні відносини в сфері господарювання (гл. 20 ГКУ; глави 52– 54, 56, 58, 60-77 ЦК України; закони України, в тому числі «Про публічні закупівлі», «Про електронну комерцію»);

– *інститут господарсько-правової відповідальності*;

– *антимонопольно-конкурентне законодавство*;

– *інститут неспроможності/банкрутства*;

– *інститут щодо врегулювання конфліктів у сфері господарювання та розгляду господарських спорів*;

– *нормативно-правові акти, що віддзеркалюють специфіку господарських відносин у певних сферах/на певних ринках/щодо певних процесів*, і становлять окремі інститути господарського законодавства, що регулюють відносини: 1) на фондовому ринку; 2) у сфері фінансових послуг (в т.ч. банківських, страхування, спільного інвестування, аудиту); 3) у сфері містобудування; 4) щодо інноваційної діяльності; 5) на транспорті; 6) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та іноземного інвестування; 7) щодо біржової діяльності; 8) в окремих галузях економіки (на транспорті, в сільському господарстві, літакобудуванні та ін.); 9) щодо цифровізованих сфер (телекомунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції) та цифровізації у сфері господарювання.

3. Господарсько-правові норми: поняття, ознаки та види

Переважає більшість актів господарського законодавства має комплексний характер, тобто складається з правових норм різних галузей права, приурочених до одного предмета (господарських договорів певного виду, суб'єкта господарювання певної господарсько-правової форми або органу господарського керівництва тощо). Проте провідне місце в будь-якому акті господарського законодавства посідають господарсько-правові норми (ГПН), яким властиві загальні (притаманні для всіх правових норм) та специфічні (видові) ознаки, що віддзеркалюють їх відмінність від норм інших галузей права. До загальних ознак належать:

– *встановлення господарсько-правових норм компетентними органами/особами* (залежно від юридичної сили та виду нормативно-правових актів, в яких містяться норми, такими органами є: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи державної виконавчої влади, обласні ради народних депутатів та обласні держадміністрації, міські (Київська та Севастопольська) ради народних депутатів та держадміністрації, саморегулювні організації, господарські об'єднання, суб'єкти господарювання та їх засновники);

– *офіційний*, тобто встановлений законом, *порядок прийняття* таких норм (залежить від юридичної сили та виду нормативно-правових актів, в яких містяться норми);

– *фіксація* таких норм *в спеціальних правових документах* (їх назва залежить від юридичної сили документа та, відповідно, від органу, що його приймає: закон, декрет, постанова, указ, наказ, положення, статут, засновницький договір, правила);

– *відсутність індивідуальної персоніфікації ГПН, їх адресування заздалегідь невизначеному колу осіб* – усім потенційним чи зареєстрованим суб'єктам

господарювання взагалі чи тим, які мають певну організаційно-правову форму (господарським товариствам, кооперативам, інститутам спільного інвестування, банкам тощо) або беруть участь у певному виді господарських відносин (щодо публічних закупівель, державно-приватного партнерства, приватизації державного майна, заснуванні господарської організації та/або участі в ній тощо).

Специфічною ознакою ГПН, що відрізняє їх від норм інших галузей права, є зміст: вони містять правила у сфері господарювання (щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або організації, керівництва такою діяльністю).

Узагальнення згаданих ознак надає можливість визначити *господарсько-правові норми як встановлені компетентними органами в офіційному порядку і зафіксовані в спеціальних правових документах індивідуально не персоніфіковані правила у сфері господарювання.*

Різноманітність господарсько-правових норм зумовлює доцільність їх поділу на види, зокрема, за критерієм структури норми на: (1) норми з традиційною структурою (гіпотеза, диспозиція і санкція) і (2) норми з неповною структурою. Останні (серед господарсько-правових норм вони становлять більшість), своєю чергою, поділяються на:

– *норми-заборони* (наприклад, заборона здійснення підприємницької діяльності органам державної влади та органам місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 43 ГК), а також посадовим особам цих органів (ч. 2 ст. 64 Конституції України; ч. 4 ст. 43 ГК);

– *норми-принципи* (загальні принципи господарювання – ст. 6 ГК України; принципи підприємницької діяльності – ст. 44 ГК, принципи зовнішньоекономічної діяльності – ст. 2 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р.; принципи приватизації державного майна – ст. 2 Закону України від 18 січня 2018 р. «Про приватизацію державного і комунального майна»; принципи здійснення публічних закупівель (ст. 3 Закону від 25.12.2015 р. «Про публічні закупівлі»);

– *норми-визначення*: більшість прийнятих або скорегованих (шляхом прийняття нової редакції або внесення змін) протягом останніх 15-20 років законів мають спеціальну статтю «Визначення термінів», в якій розкривається зміст основних понять, що застосовуються у відповідному законі, – ст. 1 Кодексу законів з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р.; ст. 2 Закону «Про кооперацію» від 10.07.2003 р.; ст. 1 Повітряного кодексу України від 19.05.2011 р.;

– *компетенційні норми* (наприклад, про компетенцію: Антимонопольного комітету – статті 7–8 Закону «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р.; Національного банку України – статті 6, 7, 9, 15, 19 Закону України від 20.05.2000 р. «Про Національний банк України»; інститутів спільного інвестування – Закон України від 05.07.2012 р. «Про інститути спільного інвестування»; страхових організацій – Закон України від 07.03.1996 р. «Про страхування»; Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, – Закон про таку Комісію від 22.09.2016 р., Мінцифри України – Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856);

– *техніко-економічні норми* (визначають порядок здійснення певних технологічних процесів, параметри і вихідні величини господарської діяльності: норми амортизаційних відрахувань, державні стандарти, державні будівельні норми та правила, технічні умови тощо);

– *норми-рекомендації* (не будучи юридично обов'язковими для суб'єктів господарювання, орієнтують їх на бажану для суспільства (держави) поведінку в сфері господарювання (наприклад, Методичні рекомендації з розроблення ресурсних елементних кошторисних норм, схвалені та рекомендовані рішенням НТР Українського державного науково-дослідного центру ціноутворення у будівництві «Цінобуд»/УкрНДЦ «Цінобуд» від 12 квітня 2002 р. № 21).

4. Вдосконалення господарського законодавства та роль в цьому судової практики

Оскільки *господарське законодавство України* почало формуватися для забезпечення переходу країни від планово-розподільчої до ринкової економіки і містить акти, прийняті на різних етапах цього процесу, в ньому чимало застарілих, колізійних норм, а також прогалин, що зумовлено динамізмом господарського життя. Одночасне прийняття та набуття чинності Господарським та Цивільним кодексами України породжує ще проблему усунення колізій між їх положеннями (щодо господарських товариств; правового режиму цінних паперів; форм власності та ін.). Зазначені обставини зумовлюють необхідність вдосконалення господарського законодавства, яке відбувається за чотирма *основними напрямками*:

– вдосконалення господарського законодавства щодо його *змісту* передбачає необхідність врегулювання нових для господарської системи України відносин або корегування традиційних, договірних, зокрема, з урахуванням ринкових засад господарювання та новітніх тенденцій у сфері економіки, зокрема її цифровізації, та, відповідно, визначення специфіки правового статусу нових суб'єктів (віртуальних підприємств), правового режиму електронних ресурсів (в тому числі Інтернет-магазинів, торговельних Інтернет-платформ) та порядку їх використання, основних засад розгляду конфліктів/спорів в режимі онлайн, засобів подолання цифрової нерівності та ролі в цьому держави та представників електронного бізнесу тощо;

– вдосконалення господарського законодавства щодо його правової *форми* передбачає: а) істотне посилення ролі закону як основного джерела регулювання господарських відносин, що відповідає положенням Конституції України та ст. 5 Господарського кодексу України щодо регулювання на рівні закону відносин власності, визначення правових засад та гарантій підприємництва, правил конкуренції в економічній сфері та норм антимонопольного регулювання; б) оптимізацію відомчої нормотворчості, роль якої залишається важливою з огляду на ускладнення господарського життя і необхідності врахування нових тенденцій його розвитку в певних галузях/сферах економіки; проте така нормотворчість потребує контролю, який здійснюється Міністерством юстиції України у формі державної реєстрації таких актів, та набуття ними чинності (за загальним правилом) лише за умови такої реєстрації (Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р.

№ 731 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативних актів міністерств та інших органів державної виконавчої влади»); в) підвищення ролі актів саморегулювання, в тому числі локальних (установчих і внутрішніх правових документів суб'єктів господарювання, їх саморегулювальних організацій), які самостійно (але в межах, не заборонених законом) визначають напрями своєї діяльності, внутрішню структуру, порядок використання прибутку та інші питання (зокрема, саморегулювальні організації можуть затверджувати правила ділової етики у відповідній галузі, надавати рекомендації учасникам відповідних ринків);

– вдосконалення господарського законодавства щодо його *системи* передбачає: а) вирішення проблем, пов'язаних з прийняттям Господарського та Цивільного кодексів, включно з усуненням колізій, що містяться в них (стосовно господарських товариств, зокрема); приведення усього масиву господарського законодавства у відповідність з Господарським кодексом; б) інкорпорацію господарського законодавства (видання систематизованих збірок господарського законодавства) за предметним критерієм: законодавство про приватизацію, законодавство про капітальне будівництво, законодавство про господарські договори тощо; в) консолідацію господарського законодавства (прийняття замість кількох нормативно-правових актів, що регулюють певний вид господарських відносин, – одного, який надає можливість усунути колізії в регулюванні певної категорій господарських відносин (наприклад, відносини щодо інноваційної діяльності регулюються: Законом України від 18.09.1991 р. «Про інвестиційну діяльність» (ст. 3), гл. 34 ГК України, Законом України від 04.07.2002 р. «Про інноваційну діяльність», Законом України від 08.09.2011 р. «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності»; при цьому відсутнє уніфіковане поняття інноваційної діяльності та її суб'єктів; основні засади здійснення такої діяльності та державної підтримки визначаються в кожному з цих актів з деякими відмінностями. Відтак виникає потреба в прийнятті консолідованого закону з питань інноваційної діяльності, який би забезпечив уніфікацію регулювання відносин, що виникають в процесі організації та здійснення такої діяльності;

– *гармонізація законодавства України* з найкращими міжнародними стандартами регулювання відносин у сфері господарювання, законодавством міжнародних економічних союзів, до складу яких входить чи планує увійти Україна (включаючи й Європейський Союз). Підписання і ратифікація Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством (Європейським Союзом) та їх державами-членами¹⁵ стало офіційним визнанням Україною європейського вибору як стратегічного курсу зовнішньої політики держави. Згодом це було підтверджено Законом України від 16.03.2004 р. «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», яким передбачено низку заходів, спрямованих на забезпечення реалізації цього напрямку вдосконалення вітчизняного законодавства.

На вдосконалення господарського законодавства спрямована державна регуляторна політика, що має здійснюватися відповідно до Закону України від 11.09.2003 р. «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської

¹⁵Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: ратифікована Законом України № 237/94-ВР від 10.11.1994 // ВВР України. 1994. № 46. Ст. 214.

діяльності». Зазначений закон визначає:

- принципи державної регуляторної політики (адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки);

- основні етапи та елементи державної регуляторної політики (підготовка аналізу регуляторного впливу; планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів; оприлюднення проектів регуляторних актів; їх відкриті обговорення; відстеження результативності регуляторних актів; перегляд регуляторних актів; систематизація регуляторних актів; оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності), а також основні засади її здійснення (єдиний підхід до підготовки аналізу регуляторного впливу та до здійснення відстежень результативності регуляторних актів; недопущення прийняття регуляторних актів у спосіб, який є доступним та однозначним до розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього регулятивного акта);

- систему та повноваження регуляторних органів – Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення, інших державних органів, центральних органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

- особливості здійснення регуляторної діяльності: а) щодо положень нормативних документів (стандартів, державних норм та правил, технічних умов тощо), б) в умовах воєнного, надзвичайного стану та оголошення зони надзвичайної екологічної ситуації;

- відповідальність за порушення порядку регуляторної діяльності.

Значну роль у вдосконаленні господарського законодавства відіграють господарські суди, які в процесі розгляду господарських справ:

- виявляють прогалини, колізії, застарілі норми в чинному господарському законодавстві;

- узагальнюють практику розгляду господарських справ (спорів). Так, відповідно до Закону України від 02.06.2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» передбачені відповідні повноваження для зборів суддів (можуть обговорювати питання щодо практики застосування законодавства, розробляти відповідні пропозиції щодо вдосконалення такої практики та законодавства, а збори суддів місцевого, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду можуть вносити відповідні пропозиції на розгляд до Верховного Суду – ст. 128) та Державної судової адміністрації (вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення – ст. 152).

Хоча офіційно судові рішення не є джерелом права, проте вони фактично виконують таку роль у певних випадках, а саме: а) у разі наявності прогалин та колізій в нормативних актах, що регулюються спірні відносини; б) використання в деяких нормативно-правових актах господарського законодавства оціночних категорій (добра совість, добропорядність, розумність, бездоганна ділова репутація тощо) без чіткого визначення змісту цих понять, на яких можуть ґрунтуватися вимоги сторін та, відповідно, судові рішення; в) у разі розширювального тлумачення

суддями норм закону; в) у разі прийняття рішення у зразковій справі відповідно до ст. 290 Кодексу адміністративного судочинства України. Все це зумовлює доцільність напрацювання одноманітного розуміння і застосування законодавства судовими органами, що зумовлює підвищення ролі рішень вищих судових інстанцій щодо певних категорій справ та їх роз'яснень щодо застосування законодавства, які враховуються судами нижчих ланок та суб'єктами господарювання у разі виникнення спорів з таких категорій справ.

Контрольні запитання/завдання:

1. Визначити характерні ознаки сучасного стану господарського законодавства.
2. Як позначилась на господарському законодавстві цифровізація відносин у сфері економіки?
3. Система (структура) господарського законодавства.
4. Як систематизувати акти господарського законодавства *за предметним критерієм*?
5. Загальні та специфічні (видові) ознаки нормативних актів господарського законодавства
6. Вимоги щодо державної реєстрації нормативних актів міністерств, інших органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та органів господарського управління та контролю.
7. Різновиди господарсько-правових норм з неповною структурою.
8. Основні напрями вдосконалення господарського законодавства та обставини, які зумовлюють таку необхідність.
9. Яку роль відіграє судова практика у вдосконаленні господарського законодавства?

Тема 5. Загальні положення про суб'єктів господарського права

1. Поняття та ознаки суб'єктів господарського права.
2. Класифікація суб'єктів господарського права.
3. Індивідуальні підприємці як суб'єкти господарського права.
4. Господарські організації як суб'єкти господарського права.
5. Особливості правосуб'єктності структурних підрозділів господарських організацій.
6. Негосподарські організації як учасники господарських правовідносин.
7. Суб'єкти електронного бізнесу: поняття, види та особливості правового статусу.

Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та ознаки суб'єктів господарського права

Згідно зі ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Проте не всі перелічені категорії осіб є суб'єктами господарських правовідносин (господарського права). Такими суб'єктами є лише ті учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак (рис), а саме:

– *безпосереднє здійснення господарської діяльності* (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), що є предметом діяльності індивідуальних підприємців, підприємств різних організаційно-правових форм, виробничих кооперативів, інших господарських організацій основної ланки економіки, або *управління господарською діяльністю* (в широкому розумінні, що включає також організацію, нагляд та контроль), що притаманне для власників майна підприємств, господарських об'єднань, холдингових компаній, промислово-фінансових груп, господарських міністерств та відомств, саморегулювних організацій;

– *створення (набуття статусу) суб'єкта господарських відносин у встановленому законом порядку*, хоча порядок створення для різних суб'єктів господарських відносин різний і залежить від їх виду (суб'єкт господарювання чи орган/організація господарського керівництва), організаційно-правової форми (унітарне підприємство, господарське товариство, виробничий кооператив, фермерське господарство), основного або виключного виду діяльності (комерційний банк, страхова компанія, фондова біржа, корпоративний інвестиційний фонд ін.) і, відповідно, нормативно-правового регулювання; набуття статусу суб'єкта господарських відносин (що, як правило, є завершальною стадією процесу створення господарської організації) зазвичай пов'язується з їх державною реєстрацією; державна реєстрація може здійснюватися *в загальному порядку* (відповідно до положень ГК України – ст. 58, ЦК України – ст. 50, 89, Закону України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб

– підприємців та громадських формувань» та з урахуванням передбаченої законом *специфіки* (передбачається Законом «Про банки і банківську діяльність» – ст.17 – 18, 22, Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» – пункти 7, 14, 14-1 ч. 2 ст. 7);

– наявність майна, необхідного для здійснення суб'єктом господарської діяльності та/або управління такою діяльністю; таке майно може закріплюватися за суб'єктами господарського права на різних правових титулах: праві власності (господарські товариства, виробничі кооперативи), праві господарського відання (державне та комунальне комерційні підприємства), праві оперативного управління (казенне підприємство, комунальне некомерційне підприємство), праві користування (може застосовуватися з будь-яким з названих правових титулів; є характерною ознакою орендного підприємства);

– наявність господарської правосуб'єктності, тобто визнаної державою за певним суб'єктом господарювання можливості бути суб'єктом прав (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень); обсяг господарської правосуб'єктності учасників господарських правовідносин фіксується в актах законодавства (і, в першу чергу, у відповідному законі) та в їх установчих документах і залежить від низки чинників (зокрема, від правового титулу майна, виду та характеру діяльності).

Узагальнення зазначених ознак надає можливість визначити суб'єктів господарського права (господарських правовідносин) як таких учасників господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю.

2. Класифікація суб'єктів господарського права

Суб'єкти господарського права надзвичайно різноманітні і тому їх класифікують, тобто поділяють на групи.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Частина 2 ст. 55 ГК України розрізняє такі категорії суб'єктів, не згадуючи критерію поділу їх на види:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Отже, зазначений поділ здійснено за ознакою наявності чи відсутності у

зазначених суб'єктів статусу господарської організації, зареєстрованої в якості юридичної особи.

Доктринальна класифікація більш ґрунтовна, оскільки застосовуються різні її критерії.

За ознакою характеру діяльності, що здійснюється суб'єктом господарських відносин, розрізняють:

– суб'єктів господарювання, тобто суб'єктів господарського права, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність (до них належать індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, фермерські господарства, більшість господарських товариств, комерційні банки та ін.);

– суб'єктів господарського права, які здійснюють управління господарською діяльністю, в тому числі організацію такої діяльності, функції нагляду/контролю за такою діяльністю (до них належать господарські й функціональні міністерства та відомства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, холдингові компанії, власники майна підприємств, саморегулівні організації тощо).

Залежно від форм власності, на базі якої вони функціонують, розрізняють державні, комунальні, колективні, приватні та змішані (функціонують на базі двох і більше форм власності) суб'єкти господарського права. До перших (державних) належать державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, господарські міністерства та відомства. До других (комунальних) належать комунальні підприємства, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. До третіх (колективних) – господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями, саморегулівні організації. До четвертих (приватних) – індивідуальні підприємці, приватні підприємства, фермерські господарства. До п'ятих (змішаних) – спільні підприємства, а також господарські об'єднання, до складу яких можуть входити господарські організації різних форм власності.

Класифікувати суб'єктів господарювання, що здійснюють комерційну діяльність, можна і за кількісними показниками (за середньою кількістю працівників та розміром річного доходу), визначеними ГК (ст. 55):

– суб'єкти *мікропідприємництва* (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми та форми власності або фізичної особи – підприємця, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України);

– суб'єкти *малого підприємництва* (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми та форми власності або фізичної особи – підприємця, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України);

– суб'єкти великого підприємництва (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– суб'єкти середнього підприємництва (інші суб'єкти господарювання, що мали за звітний період (календарний рік) середню кількість працівників в межах від 50 до 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності, розмір якого більше суми, еквівалентної 10 мільйонам євро, але менше, ніж 50 мільйонів євро.

За загальним правилом, суб'єкти господарювання мають досить широкі можливості щодо здійснюваної ними діяльності (організації та безпосереднього здійснення), проте обсяг таких можливостей/прав залежить від низки факторів і, в перші чергу, від:

– приписів закону, який може встановлювати значні обмеження щодо здійснення певних видів діяльності (фінансової, щодо виробництва та обігу наркотичних та психотропних речовин, наприклад);

– правового титулу закріпленого за таким суб'єктом майна (право власності, право господарського відання чи право оперативного управління);

– фактичної залежності від певної особи (засновника; контролюючого учасника/акціонера, в тому числі кінцевого бенефіціарного власника (контролера) підприємства; об'єднання, до складу якого входить суб'єкт господарювання; сторони в договорі, якій делегуються повноваження щодо управління).

Встановлювані законом обмеження стосуються переважно обов'язків суб'єктів господарювання, до яких належать:

– ліцензування окремих видів господарської діяльності відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності»;

– отримання інших дозволів та сертифікатів у передбачених законом випадках;

– подання уповноваженим органам в передбачених законом випадках відповідної інформації (в тому числі про доходи, інших відомостей для нарахування податків та інших обов'язкових платежів);

– сплата податків та інших обов'язкових платежів;

– ведення обліку результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

– додержання прав і законних інтересів споживачів, в тому числі інформаційного характеру;

– добросовісна поведінка у сфері економічної конкуренції;

– забезпечення найманим працівникам (у разі застосування найманої праці) умов, передбачених трудовим законодавством;

– своєчасне повідомлення реєстратора (орган державної реєстрації) про зміну своєї адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що мають відобразитися в реєстраційних документах;

– дотримання екологічних, санітарно-епідеміологічних, протипожежних та інших вимог.

3. Індивідуальні підприємці як суб'єкти господарського права

Одним із видів суб'єктів господарського права є індивідуальні підприємці. Це відносно новий суб'єкт господарського права, оскільки підприємницька діяльність за планово-розподільчої економіки була заборонена і легалізація її в Україні відбулася відповідно до Закону України від 07.02.1991 р. «Про підприємництво», який втратив чинність (крім ст. 4) після введення в дію Господарського кодексу України.

Індивідуальні підприємці – це фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни чи особи без громадянства) з повною цивільною дієздатністю, не обмежені законом в правоздатності, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, які безпосередньо здійснюють таку діяльність (виробляють продукцію, виконують роботи, надають послуги) і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями усім майном, що належить їм на праві власності.

Правове становище підприємців визначається: ГК України (ст. 128), ЦК України (ст. 50 – 54), законами України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (ст. 42 – 45), Кодексом України з процедур банкрутства (книга 4) та іншими актами законодавства.

Закон встановлює обмеження для певних категорій осіб щодо можливості здійснення ними підприємницької діяльності. Так, не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян: військовослужбовців, посадових та службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, органів державної влади та управління, покликаних здійснювати контроль за діяльністю підприємств, а також інших осіб, уповноважених здійснювати функції держави. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як підприємці з правом здійснення відповідного виду діяльності до закінчення терміну, встановленого вироком суду.

Реєстрація індивідуальних підприємців здійснюється в загальному для суб'єктів підприємницької діяльності порядку, тобто відповідно до вимог Закону України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (ст. 42 – 45).

Індивідуальний підприємець вправі здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, щодо якої законом не встановлено заборони для даної категорії суб'єктів.

Так, *індивідуальні підприємці не вправі здійснювати такі види діяльності:*

а) що становлять монополію держави (діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз, – ст. 4 Закону України «Про підприємництво»;

б) діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, здійснюється відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», який передбачає необхідність ліцензування такої діяльності та вимоги до суб'єкта такої діяльності:

наявність статусу юридичної особи, відповідної матеріально-технічної бази та фахівців;

в) діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі;

г) види діяльності, провадження яких передбачається законом у певній організаційній формі, наприклад, фінансова діяльність, в тому числі банківська, страхова, ломбардні операції, операції з цінними паперами; Закон «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (ст. 5) передбачає можливість надання таких послуг фізичними особами – підприємцями лише у разі, якщо це прямо передбачено законом.

Крім того, індивідуальні підприємці повинні дотримуватися загальних (вищезазначених) вимог для суб'єктів господарювання.

Індивідуальні підприємці можуть здійснювати підприємницьку діяльність *самостійно* (без залучення партнерів-підприємців та найманих працівників), *спільно з іншими підприємцями* (на договірних засадах), без створення юридичної особи чи створюючи юридичну особу (приватне підприємство чи господарське товариство – традиційне, у складі кількох осіб, чи товариство однієї особи, а також фермерське господарство у складі одного індивідуального підприємця або створене як сімейне фермерське господарство).

Хоча індивідуальні підприємці є важливим і досить численним видом суб'єктів господарського права, однак основними учасниками господарських правовідносин, яким належить найбільша питома вага у сфері господарювання, є господарські організації.

4. Господарські організації як суб'єкти господарського права

Господарська організація – колективне утворення (учасників та найманих працівників), яке має організаційну єдність, що передбачає відокремленість такого колективу від інших.

Ознаки господарської організації (ГО):

- створення в передбаченому законом порядку;
- організаційна єдність, що фіксується в установчому документі ГО;
- наявність майна, необхідного для здійснення ГО своєї діяльності і закріпленого за ГО на певному *правовому титулі*, що відповідає характеру діяльності ГО (безпосереднє здійснення ГО чи організація/управління такою діяльністю), відношенню до такого майна (власне чи чуже), повноваженням щодо використання майна, визначеними законом або власником; фіксація такого майна в спеціальних економіко-правових документах;

- наявність *господарської правосуб'єктності*, що складається з (1) *господарської компетенції* (прав, обов'язків, механізмів захисту прав у разі їх порушення, встановлених відповідним правовим документом – актом законодавства

та/або установчим документом ГО) та (2) *господарської правоздатності* (права та обов'язки, безпосередньо не передбачені відповідними правовими документами/актами, але необхідні для здійснення ГО своєї діяльності); ГО зазвичай має дві складові господарської правосуб'єктності, за винятком деяких з них (господарських міністерств/відомств, зокрема, яким притаманна лише господарська компетенція).

Господарські організації – це належним чином оформлені та створені в передбаченому законом порядку колективи фізичних та/або юридичних осіб, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність або забезпечують управління нею, мають необхідне для цього майно та володіють господарською правосуб'єктністю (Господарське право: практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін. За заг. ред. Щербини В. С. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 110).

ГО класифікують (поділяють на види) залежно від:

- 1) форм власності, на базі якої функціонують (державні, комунальні, колективні, приватні);
- 2) характеру діяльності (суб'єкти господарювання та суб'єкти організаційно-господарських повноважень);
- 3) видів діяльності (на фондовому ринку; будівництво; перевезення; сільськогосподарське виробництво; страхування, надання фінансових послуг та ін.);
- 4) організаційно-правових форм (унітарні ГО і ГО корпоративного типу).

Обов'язки господарських організацій більш складні, ніж індивідуальних підприємців. Крім загальних для суб'єктів господарювання обов'язків, вони також мають дотримуватися вимог закону щодо:

- вибору певної, передбаченої законом, організаційно-правової форми для здійснення відповідного виду діяльності (банківської, страхування, біржової тощо);
- обов'язкових установчих та внутрішніх документів та їх змісту;
- вимог до майна, порядку його формування та зміни розміру;
- внутрішньої структури (органи управління та контролю, арбітраж);
- порядку набуття участі в господарській організації та вибуття з неї;
- порядку реорганізації та ліквідації;
- забезпечення цифровізації своєї діяльності відповідно до встановлених законом вимог (так, для фінансових установ, акціонерних товариств передбачається обов'язкова наявність власного веб-сайту для розкриття передбаченої законом інформації).

5. Особливості правосуб'єктності структурних підрозділів господарських організацій

Особливе становище притаманне суб'єктам внутрішньогосподарських відносин, до яких належать:

- відокремлені підрозділи, філії, представництва господарських організацій зі статусом юридичної особи;
- цехи, лабораторії, відділи, департаменти господарських організацій, територіальне розташування яких збігається з основним місцезнаходженням такої організації;

– органи управління та контролю господарської організації корпоративного типу: загальні збори, виконавчий орган/органи), спостережна/наглядова рада, ревізійна комісія (ревізор) та /або орган внутрішнього аудиту.

Безпосередню участь в міжгосподарських відносинах (між суб'єктами господарських відносин) можуть брати відокремлені підрозділи, філії, представництва ГО (далі – ВП) з урахуванням *особливостей їх правового становища*:

– *спеціальне регулювання*: ст. 64 ГК України; ст. 95 ЦК України; закони України: «Про господарські товариства» (ст. 9), «Про банки і банківську діяльність» (ст. 23–25) та інші;

– наявність у ВП статусу суб'єкта внутрішньогосподарських відносин і, відповідно, відсутність *прав юридичної особи*;

– наявність статусу юридичної особи у господарської організації (ГО), що створила ВП;

– належність ВП до організаційної структури ГО, що його створила;

– визначення обсягу повноважень ВП (в тому числі щодо його участі в міжгосподарських відносинах) в установчому та внутрішніх документах ГО, до організаційної структури якої належить ВП, а також в положенні про ВП;

– управління ВП здійснюється його керівником, який в зовнішніх відносинах може діяти від імені ГО, до організаційної структури якого він належить, в межах та на підставі довіреності, підписаної керівником цієї ГО;

– майнова основа діяльності ВП – майно, закріплене за ним ГО, що відображається в актах бухгалтерського обліку та інвентаризації;

– *залежність ВП в майновому та організаційному відношенні від організації*, до структури якої він входить і за рішенням якої створюється;

– територіальна відокремленість ВП від ГО, до структури якої він входить;

– діє на підстав *положення*, що затверджується організацією, складовою якої є і за рішенням якої створюється ВП;

– здійснення господарської діяльності ВП від імені ГО, до структури якої він входить, відповідно до затвердженого ГО *положення про ВП*;

– *відповідальність* за зобов'язаннями ВП несе зазвичай ГО, до структури якої входить ВП;

– *створення, реорганізація та ліквідація* ВП здійснюється за рішенням ГО, до структури якої входить ВП.

Відокремлений підрозділ (ВП) (філія, представництво, структурна одиниця) господарської організації – це суб'єкт внутрішньогосподарських відносин без прав юридичної особи, що створюється за рішенням організації, до структури якої входить, і діє в міжгосподарських відносинах в межах повноважень, закріплених в положенні, затвердженому організацією – засновником ВП.

6. Негосподарські організації як учасники господарських правовідносин

Негосподарські організації зазвичай стають учасниками господарського життя для задоволення своїх господарських потреб, проте за певних обставин вони можуть

здійснювати господарську діяльність (зазвичай некомерційну) з урахуванням специфіки свого правового становища.

Особливість правового статусу таких суб'єктів полягає в такому:

– *спеціальне правове регулювання*: ст. 131 ГК України; ст. 85–86 ЦК України; низка законів України: від 5 липня 2012 р. «Про благодійну діяльність та благодійні організації», від 23.04.1991 р. «Про свободу совісті та релігійні організації», – від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання», від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», від 29.06.1995 р. «Про музеї та музейну справу», від 15.09.1999 р. «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та інші;

– діють на підстав статуту (положення), що затверджується вищим органом благодійної або іншої неприбуткової організації;

– порядок створення та реєстрації визначається спеціальним законом про певний вид неприбуткової організації або про певний вид господарської діяльності;

– вправі здійснювати неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на виконання статутних цілей та завдань неприбуткової організації;

– можливість чи заборона створення підприємницьких організацій та участі в таких організаціях передбачається спеціальним законом про певний вид неприбуткових організацій/неприбуткової діяльності;

– у разі здійснення (відповідно до закону) діяльності у вигляді надання певних послуг (виконання робіт), що підлягають обов'язковій сертифікації або ліцензуванню, така діяльність допускається після відповідної сертифікації та/або ліцензування в установленому законом порядку.

7. Суб'єкти електронного бізнесу: поняття, види та особливості правового статусу

Стрімкість технічного прогресу і, відповідно, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій кардинально позначилися на підприємництві та появою нових, пов'язаних з цим, понять: *електронна комерція, електронний бізнес, віртуальний офіс, електронний договір, авторизований електронний майданчик, електронна система закупівель, електронний кабінет, Інтернет-магазин, веб-сайт* (суб'єкта господарювання чи уповноваженого органу) та інші.

Поширене в країнах розвинених ринкових відносин поняття е-бізнесу почав використовувати й український законодавець, зокрема, в підзаконному акті – Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленій розпорядженням КМ України від 15 травня 2013 р. № 386-р. Разом з тим в прийнятому 2015 р. Законі України «Про електронну комерцію» не використовується поняття *електронного бізнесу*. Натомість закріплюються визначення суміжних понять – електронної комерції та електронної торгівлі. Перша визначається як відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають

права та обов'язки майнового характеру; натомість поняття електронної торгівлі як складової електронної комерції вужче і стосується господарської діяльності щодо електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Тобто поняття електронної комерції в основному охоплюють одну складову ведення бізнесу, а саме: відносини щодо набуття дистанційно, з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, *майнових прав та обов'язків* з метою отримання прибутку (але без організаційних аспектів щодо створення/легалізації суб'єкта е-бізнесу, отримання необхідних йому дозволів, управління діяльністю, відносини з уповноваженими органами тощо). Хоча поняття «комерція» традиційно (на відміну від вузького його трактування, що обмежується торгівлею) визначається як підприємницька діяльність, тобто діяльність щодо виробництва зазначених благ з метою їх реалізації за прибуткову плату, що має забезпечити самофінансування суб'єкта підприємництва. Тому в країнах з дуалістичною системою приватного права кодекси, що регулюють відносини у сфері підприємництва, іменуються комерційними (Франція¹⁶), або торговими (Німеччина¹⁷, Японія¹⁸). Відтак електронну комерцію можна розглядати в ширшому розумінні: як функціонування (від заснування до припинення) суб'єктів підприємництва та використання ними *електронних засобів зв'язку* в процесі вищезгаданої діяльності, включно з майновими (матеріально-технічне забезпечення, реалізація товарів/робіт/послуг) та організаційними відносинами (щодо реєстрації, ліцензування, отримання інших дозволів, сертифікації, сплати податків, реорганізації, ліквідації тощо). Проте в сучасній правовій літературі поняття комерції зазвичай обмежується майновими аспектами, пов'язаними з виробництвом та реалізацією результатів господарської діяльності з метою отримання прибутку, а поняттям *бізнесу* – комплексні відносини, які включають: 1) *організаційну* складову (щодо внутрішньої організації суб'єкта та зовнішні відносини – з партнерами та уповноваженими органами), 2) *виробничі* та пов'язані з реалізацією за плату результатів господарської діяльності відносини (власне комерцію у вузькому розумінні). Відповідно, електронний бізнес (*E-business*) розглядається як ведення будь-якої підприємницької/бізнес-діяльності у глобальних телекомунікаційних мережах, зокрема в мережі Інтернет¹⁹.

Попри поширення цифровізації, такий бізнес ще не став переважаючим, хоча його елементами пронизана майже вся підприємницька діяльність та функціонування її суб'єктів, що знайшло віддзеркалення в більшості чинних нормативно-правових актів, проте регулюванню відносин саме е-бізнесу присвячені

¹⁶Коммерческий кодекс Франции / Перевод с французского, предисловие, дополнение, комментарии и справочный аппарат В. Н. Захватаева. М. : Волтерс Клувер, 2010. 672 с.

¹⁷ Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах / пер. с нем. Е. А. Дубовицкая; сост. В. Бергман. М. : Волтерс Клувер, 2005. 596 с.

¹⁸ Торговый кодекс Японии. Пер. с япон. А. А. Лыхо / Под общ. ред. Тэцуо Сато. М.: МИКАП, 1993. С. 17–166.

¹⁹Борецька І. Ю., Марєєв С. В., Степова С. В. Електронна комерція як складова частина електронного бізнесу // URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Informatica/67272.doc.htm (дата звернення: 07.11.2016 р.); Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака. 2018. С. 157–165 // <https://drive.google.com/file/d/1vxqKHGxjYnZ30HgZUU6TNAZEXytW5nsK/view> (дата звернення: 20.04.2020).

лише деякі з них. Насамперед це стосується законів України «Про телекомунікації», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію», прийнятих у відповідність з ними підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі постанови Уряду щодо створення нового органу – Міністерства цифрової трансформації України²⁰. Вони визначають основи правового статусу суб'єктів, що спеціалізуються на відповідних видах е-бізнесу (телекомунікаційних послугах, електронних довірчих послугах, електронній комерції), особливості встановлення договірних відносин, уповноваженим в цих сферах органам, відповідальності тощо.

Суб'єкти е-бізнесу різноманітні. Відповідно, їх можна класифікувати за видами основної діяльності: створення/вдосконалення продуктів ІТ-сфери, в тому числі комп'ютерних програм, цифрових технологій; створення та обслуговування телекомунікаційних мереж; надання телекомунікаційних послуг; електронна комерція; надання електронних довірчих послуг тощо.

Крім того, суб'єктів е-бізнесу можна поділити на групи за традиційними ознаками, які застосовуються до суб'єктів господарювання/господарських організацій, а саме:

– за організаційно-правовою формою (індивідуальний бізнес, унітарні підприємства, господарські товариства, кооперативи), яка може відрізнятися від згаданих, оскільки цифровізація зумовила появу так званих *віртуальних підприємств* – групи суб'єктів підприємництва різної організаційно-правової форми або навіть осіб без такого статусу, що використовують один бізнес-ресурс (один бізнес-сайт, наприклад, Інтернет-магазин), проте зазвичай не мають організаційної єдності в традиційній формі юридичної особи з відповідною реєстрацією, що ускладнює на практиці визначення відповідальної особи за розміщення, наприклад, на бізнес-сайті недостовірної інформації про пропонувані до продажу товари, що ввела в оману споживачів);

– за комплексом ознак, що свідчать про розміри діяльності і, відповідно, належність до суб'єктів мікропідприємництва, малого підприємництва, середнього чи великого підприємництва (ст. 55 ГК України).

Одними з проблем е-бізнесу і, відповідно, ризиків цифровізації є: 1) встановлення особи такого підприємництва (особливо при використанні можливостей віртуальних підприємств), 2) видів та обсягів діяльності, оскільки електронний бізнес нерідко є транснаціональним завдяки цифровим технологіям, яким не перешкоджають кордони і які дозволяють діяти анонімно, 3) визначення відповідальної за недобросовісне використання електронних ресурсів особи, що може мати місце при спільному використанні такого ресурсу кількома особами (наприклад, учасниками віртуального підприємства), а в умовах відсутності закріпленого на рівні закону правового режиму подібних ресурсів, що використовуються з комерційною метою, та правового статусу їх власників може мати наслідком *безвідповідальність* навіть за наявності завданої шкоди.

²⁰Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190856.html (дата звернення: 05.03.2020).

Контрольні запитання/завдання:

1. Порівняльна характеристика учасників відносин у сфері господарювання та суб'єктів господарського права.
2. За якими критеріями і на які види можна класифікувати суб'єктів господарського права?
3. Назвіть характерні ознаки індивідуальних підприємців як суб'єктів господарського права.
4. Правове становище господарських організацій як суб'єктів господарського права.
5. В чому проявляються особливості правового становища структурних підрозділів господарських організацій?
6. Негосподарські організації як учасники господарських правовідносин.
7. Суб'єкти електронного бізнесу: поняття, види, проблеми, що виникають з огляду на специфіку сфери цифровізації.

Тема 6. Створення суб'єктів господарювання

1. Поняття та способи створення суб'єктів господарювання/започаткування суб'єкта індивідуального підприємництва.
2. Порядок і основні етапи створення суб'єктів господарювання/започаткування індивідуального підприємництва.
3. Поняття, мета, принципи та порядок здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання.
4. Ліцензування господарської діяльності.
5. Технічне регулювання, стандартизація, сертифікація, підтвердження відповідності у сфері господарської діяльності.
Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та способи створення суб'єктів господарювання/започаткування суб'єкта індивідуального підприємництва

Враховуючи важливість економічної сфери та необхідність дотримання її учасниками встановлених правил, для функціонування суб'єкта господарювання необхідна його легалізація, що включає його державну реєстрацію та отримання необхідних для здійснення певних видів діяльності, функціонування на певному ринку чи в певних масштабах дозволів, в тому числі ліцензій, патентів, дозволу на економічну концентрацію/узгоджені дії тощо.

Стаття 56 ГК України визначає загальні засади створення суб'єкта господарювання, в тому числі правову підставу, форми створення, необхідність додержання вимог чинного законодавства.

Для започаткування господарської діяльності потенційному її суб'єкту потрібна легітимація (визнання/підтвердження законності права на здійснення такої діяльності та своїх повноважень як суб'єкта господарювання), що відбувається для 1) господарської організації – в процесі її створення, заключним етапом якого є державна реєстрація, та 2) індивідуального підприємництва – шляхом реєстрації фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності.

Правовою підставою створення господарської організації (ГО) є рішення власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, рішення інших органів, організацій і громадян. При цьому можуть застосовуватися різні шляхи (способи) створення – *заснування* нової ГО чи *реорганізації* (злиття, виділення, поділу, перетворення) діючої/діючих ГО. Зазвичай створення ГО здійснюється на добровільних засадах, проте в окремих, визначених законом, випадках це може відбуватися за рішенням уповноважених органів (антимонопольних, зокрема, щодо підприємства-монополіста, який зловживає своїм домінуючим становищем на ринку, може застосовуватися така санкція, як примусовий поділ (виділення) – ч. 3–5 ст. 40 ГК України; ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції»).

Створення (легітимація) суб'єкта господарювання має здійснюватися з *обов'язковим додержанням вимог господарського законодавства*, включаючи антимонопольно-конкурентне (ст. 25–41, 126, 251–257 ГК України, Закон України від

10.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції» та ін.) щодо запобігання економічній концентрації. Ініціатори започаткування господарської діяльності шляхом створення та відповідної легітимації її суб'єкта повинні: оцінити свої можливості щодо започаткування такої діяльності в певній організаційно-правовій формі; розробити установчий документ новостворюваної ГО (у разі, якщо обирається організаційно-правова форма господарювання); сформувати майнову базу, необхідну для здійснення такої діяльності, з дотриманням вимог закону щодо її розміру, вкладів, розміру часток учасників тощо (у разі наявності таких вимог); здійснити інші дії, передбачені законом (наприклад, при створенні акціонерного товариства необхідно подати заяву та всі необхідні документи на реєстрацію випуску акцій до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, провести установчі збори та виконати інші дії, передбачені ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»). Суб'єкт господарювання вважається створеним з моменту внесення його до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – Єдиний реєстр).

Створення/легітимація суб'єкта господарювання здійснюється в *загальному порядку* (визначається ГК, ЦК, Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» з урахуванням положень законів про окремі їх види/форми – господарське товариство, кооператив, фермерське господарство тощо) та *спеціальному порядку*, що визначається спеціальним законом про певні (зазвичай, виключні) види діяльності та її суб'єктів (зокрема, Законом України «Про банки та банківську діяльність»).

2. Порядок і основні етапи створення суб'єктів господарювання/започаткування індивідуального підприємництва

Порядок легітимації господарської організації та індивідуального підприємця (фізичної особи – підприємця) визначається ГК, ЦК та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» і поділяється на певну кількість етапів залежно від статусу суб'єкта, що створюється/визнається суб'єктом підприємництва – юридична особа чи фізична особа.

Створення ГО зі статусом юридичної особи передбачає такі етапи: 1) оцінка ініціатором/ініціаторами створення ГО своїх потреб та можливостей щодо започаткування ГО певної організаційно-правової форми, у разі необхідності – визначення співзасновників; 2) укладення засновницького договору/договору про заснування ГО (якщо засновується ГО традиційно корпоративного типу) або прийняття власником майна рішення про створення унітарного підприємства чи товариства однієї особи; 3) формування майнової бази ГО її засновником (засновниками) та виконання ними інших підготовчих дій – залежно від вимог законодавства щодо ГО певної організаційно-правової форми та виду (залежно від спеціальної правосуб'єктності – банку, страхової компанії та ін.); 4) державна реєстрація ГО в загальному (відповідно до Закону про державну реєстрацію та/або в спеціальному порядку (комерційні банки, інститути спільного інвестування та ін.) –

з урахуванням вимог спеціальних законів; 5) отримання необхідних для здійснення підприємницької діяльності дозволів (ліцензій, патентів, сертифікатів та ін.) відповідно до встановленого порядку – згідно із загальними законами («Про ліцензування видів господарської діяльності», Податковим кодексом – щодо патентування) та спеціальними («Про банки і банківську діяльність» – ст. 19, «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» – ст. 4, та ін.); 6) найм працівників, у разі необхідності – оренда приміщень, укладення договорів, що опосередковують діяльність ГО (на матеріально-технічне забезпечення її діяльності та збут на поточний період продукції (виконання робіт, надання послуг).

Легітимація індивідуального підприємця передбачає меншу кількість етапів, а саме: 1) оцінка можливостей і прийняття рішення про започаткування підприємницької діяльності певних видів; 2) державна реєстрація як індивідуального підприємця відповідно до Закону про державну реєстрацію; 3) отримання необхідних для здійснення підприємницької діяльності дозволів (ліцензій, патентів та ін.), якщо закон вимагає їх наявності; 4) у разі необхідності: найм необхідних працівників, оренда приміщення (місця на ринку), устаткування (обладнання), укладення договорів на матеріально-технічне забезпечення бізнесу та реалізацію товарів/робіт/послуг на поточний період.

3. Поняття, мета, принципи та порядок здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання

Державна реєстрація має на меті: здійснення державного контролю за підприємницькою діяльністю, в тому числі з метою боротьби з незаконною практикою тіншового підприємництва; отримання державою статистичних відомостей про суб'єктів підприємництва для здійснення регулювання економікою; проведення оподаткування; надання усім учасникам господарського обороту відомостей про зареєстрованих суб'єктів господарювання. Порядок такої реєстрації регулюється Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про державну реєстрацію), а також спеціальними законами («Про банки і банківську діяльність», «Про інститути спільного інвестування» та ін.).

Державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців (далі – державна реєстрація) – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення зазначених юридичних осіб, засвідчення *фактів* 1) наявності відповідного статусу; 2) набуття або позбавлення відповідного статусу; 3) внесення змін до відомостей державної реєстрації; 4) проведення інших реєстраційних дій, передбачених Законом про державну реєстрацію.

Загальні засади державної реєстрації закріплено в ст. 4 Закону про державну реєстрацію, а процедура такої реєстрації визначається відомчим актом: наказом Міністерства юстиції України від 09.02.2016 № 359/5 «Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи».

Відповідно до Закону про державну реєстрацію (ст. 4 і 5):

– така реєстрація базується на таких основних принципах: 1) обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі; 2) публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення; 3) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно цим Законом; 4) державної реєстрації за заявницьким принципом; 5) єдності методології державної реєстрації; об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі; 6) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до цього Закону; 7) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру;

– державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, здійснюється на підставі документів, поданих у *паперовій формі*, проводиться в межах Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя за місцезнаходженням юридичної особи чи громадського формування, що не має статусу юридичної особи (проте наказом Міністерства юстиції України державна реєстрація зазначених осіб на підставі документів, поданих у паперовій формі, у визначених випадках може проводитися в межах декількох адміністративно-територіальних одиниць або незалежно від місцезнаходження зазначеної особи в межах України); державна реєстрація фізичних осіб – підприємців на підставі документів, поданих у *паперовій* та *електронній формі*, а також державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, на підставі документів, поданих в *електронній формі*, проводиться незалежно від їх місцезнаходження;

– державна реєстрація покладається на органи такої реєстрації, а систему цих органів становлять: 1) Міністерство юстиції України; 2) інші суб'єкти державної реєстрації (ст. 5 Закону про державну реєстрацію), а саме ті, що надають адміністративні послуги – відповідними (ст. 12 Закону «Про адміністративні послуги») центрами надання адміністративних послуг, якими є постійно діючі структурні підрозділи місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг.

До повноважень Міністерства юстиції України у сфері державної реєстрації належить: нормативно-правове забезпечення у сфері державної реєстрації; контроль за діяльністю у сфері державної реєстрації; здійснення повноважень держателя Єдиного державного реєстру; забезпечення надання доступу до Єдиного державного реєстру державним реєстраторам, уповноваженим особам суб'єктів державної реєстрації прав, іншим суб'єктам відповідно до Закону про державну реєстрацію та прийняття рішень про тимчасове блокування або анулювання такого доступу у випадках, передбачених цим Законом; розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції України та прийняття обов'язкових до виконання рішень, передбачених зазначеним Законом, та інші.

Практичні дії щодо державної реєстрації покладаються на державного реєстратора – особу, яка перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації (крім нотаріусів), нотаріуса та відповідає вимогам ст. 6 Закону про

державну реєстрацію. Державний реєстратор: приймає подані заявником документи; перевіряє їх на наявність підстав для зупинення розгляду таких документів та наявності для відмови у державній реєстрації; проводить реєстраційну дію за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови у державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру; веде Єдиний державний реєстр; веде реєстраційні справи; здійснює інші повноваження, передбачені Законом про державну реєстрацію.

Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій на підставі документів, що подаються заявником для державної реєстрації, включає:

- заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником; прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі; виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі;

- внесення копій документів в електронній формі до Єдиного державного реєстру;

- перевірку документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;

- перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації;

- проведення реєстраційної дії за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру;

- формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів; видача за бажанням заявника виписки з Єдиного державного реєстру у паперовій формі за результатами проведеної реєстраційної дії (у разі подання заяви про державну реєстрацію у паперовій формі).

Подані для державної реєстрації документи розглядаються щодо юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації, та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів.

Підставами для зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації (здійснюється протягом 24 годин після надходження таких документів), є (ст. 27): подання документів або відомостей не в повному обсязі; невідповідність документів встановленим вимогам; невідповідність відомостей, зазначених у заяві про державну реєстрацію, відомостям, зазначеним у документах, поданих для державної реєстрації, та/або відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі; невідповідність реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта) відомостям, наданим відповідно Закону про державну реєстрацію; несплата адміністративного збору або сплата не в повному обсязі; подання документів з порушенням встановленого законодавством строку для їх подання.

Відмова у державній реєстрації (ст. 28): 1) здійснюється за наявності передбачених законом підстав (ч. 1 і 2 ст. 28 Закону про державну реєстрацію) протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації; 2) повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації повинно містити посилання на конкретну норму (пункт, статтю) законодавства з характеристикою порушення (із зазначенням пункту/статті поданого заявником документа (статуту, протоколу тощо) та норми законодавства, вимоги якої було порушено); 3) у разі відмови у державній реєстрації документи, подані для державної реєстрації (крім документа про сплату адміністративного збору), повертаються (видаються, надсилаються поштовим відправленням) заявнику не пізніше наступного робочого дня з дня надходження від заявника заяви про їх повернення; 4) після усунення причин, що були підставою для відмови у державній реєстрації, заявник може повторно подати документи для державної реєстрації.

Особливості державної реєстрації фізичних осіб – підприємців визначаються ст. 18 Закону про державну реєстрацію, в тому числі:

– щодо переліку документів, які подаються для здійснення державної реєстрації (заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем; заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, – за бажанням заявника; нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування – для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності; якщо документи подаються особисто, заявник пред'являє свій паспорт громадянина України або тимчасове посвідчення громадянина України, або паспортний документ іноземця, або посвідчення особи без громадянства, або посвідку на постійне чи тимчасове проживання; договір (декларацію) про створення сімейного фермерського господарства – у разі державної реєстрації фізичної особи, яка самостійно або з членами сім'ї створює сімейне фермерське господарство відповідно до Закону України «Про фермерське господарство»;

– прийняття державним реєстратором поданих (надісланих) документів від заявника за відсутності підстав для залишення їх без розгляду, що може мати місце у разі, якщо документи: а) не відповідають вимогам Закону про державну реєстрацію; б) подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця та/або в) не у повному обсязі);

– розгляд поданих для державної реєстрації документів протягом встановленого законом строку (протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів), в тому числі: 1) перевірка державним реєстратором поданих документів на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця (невідповідність відомостей, які вказані у реєстраційній картці, відомостям, які зазначені у документах, що подані для проведення державної реєстрації; наявність обмежень на зайняття підприємницькою діяльністю, які встановлені законом, щодо фізичної особи, яка

має намір стати підприємцем; наявність в Єдиному реєстрі запису, що заявник є підприємцем) та 2) внесення до Єдиного реєстру запису про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця;

– не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи – підприємця держреєстратор повинен надати заявникові (надіслати рекомендованим листом) свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця, а також надати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця для взяття фізичної особи – підприємця на облік.

Державна реєстрація створення ГО зі статусом юридичної особи передбачає такі особливості: (ст.17) щодо комплекту документів, що подаються заявником у разі реєстрації створення ГО (за винятком створення юридичної особи – державного органу): 1) заява про державну реєстрацію створення юридичної особи; у заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи, утвореної в результаті поділу, виділу, додатково зазначаються відомості про відокремлені підрозділи в частині їх належності до юридичної особи – правонаступника; у заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи приватного права може зазначатися, що вона діє на підставі модельного статуту; 2) заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість, та/або заява про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій за формами, затвердженими відповідно до законодавства, – за бажанням заявника; 3) примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу про створення юридичної особи; 4) установчий документ юридичної особи – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа; 5) документ про сплату адміністративного збору – у випадках, передбачених ст. 36 Закону про державну реєстрацію; 6) документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), – у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа; 7) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта – у разі створення юридичної особи в результаті перетворення або злиття; 8) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) розподільчого балансу – у разі створення юридичної особи в результаті поділу або виділу; 9) документ, що містить інформацію про розмір обов'язкових платежів та інших обов'язкових витрат, сплата яких є необхідною для започаткування діяльності товариства, у випадку, передбаченому Законом про державну реєстрацію (ч. 2 ст. 9).

Внесення змін до Єдиного реєстру (відомостей державної реєстрації) здійснюється державним реєстратором в строки, встановлені для державної реєстрації створення юридичних осіб та легітимації індивідуальних підприємців, але без сплати адміністративного збору. Підставами для цього є: виділ з юридичної

особи інших юридичних осіб; зміна складу засновників (учасників) юридичної особи; зміна місцезнаходження фізичної особи – підприємця, юридичної особи та її відокремленого підрозділу; судові рішення, які тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі; створення відокремленого підрозділу юридичної особи; внесення змін до установчого документа юридичної особи; перехід юридичної особи на діяльність на підставі модельного статуту і навпаки (перехід юридичної особи з модельного статуту на діяльність на підставі власного установчого документа). Для реєстрації зазначених змін подаються документи, що їх підтверджують (визначені ст.17, 18, 25 Закону про державну реєстрацію).

4. Ліцензування господарської діяльності

При започаткуванні господарської діяльності суб'єкти господарювання мають враховувати вимоги законодавця щодо обов'язкового ліцензування окремих їх видів. Таке ліцензування здійснюється з метою захисту публічних інтересів щодо спроможності суб'єктів господарювання здійснювати певні види діяльності та дотримання ними зазначених інтересів і регулюється Законом України від 02.03.2015 р. «Про ліцензування видів господарської діяльності» (далі – Закон про ліцензування), ст. 7 якого містить перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Проте дія цього Закону не поширюється на ліцензування таких видів господарської діяльності:

– діяльність з надання фінансових послуг та іншу діяльність, ліцензування якої здійснює Національний банк України відповідно до закону;

– діяльність в галузі телебачення і радіомовлення, яка здійснюється відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення»;

– виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим та зерновим дистилятом, біоетанолом, алкогольними напоями та тютюновими виробами і пальним, зберігання пального, що здійснюється відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального».

Суб'єкт господарювання може здійснювати види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, з дня внесення відомостей до ліцензійного реєстру щодо рішення органу ліцензування про видачу йому ліцензії.

Порядок ліцензування включає такі етапи:

1) визначення підприємцем, засновниками господарської організації (підприємства) серед видів господарської діяльності, що є предметом діяльності суб'єкта господарювання, тих що підлягають ліцензуванню згідно із ст. 7 Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності»;

2) подання заявником (нарочно, поштовим відправленням з описом вкладення або в електронному вигляді) до органу ліцензування (перелік яких визначено постановою КМ України від 05.08.2015 р. № 609) заяви та комплексу документів на одержання ліцензії (визначені ст. 10, 11 Закону про ліцензування);

3) прийняття органом ліцензування поданих заявником документів, встановлення (протягом 3-х робочих днів з дня одержання заяви про отримання

ліцензії) наявності чи відсутності підстав для залишення її без розгляду (передбачені ст. 12 Закону про ліцензування), а в разі їх наявності – прийняття відповідного рішення та повідомлення про його прийняття заявника;

4) розгляд органом ліцензування поданих заявником документів про видачу ліцензії (за відсутності підстав для залишення отриманих документів без розгляду) та прийняття за результатами цього розгляду рішення (у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви) одного з таких рішень: *позитивного рішення*: про видачу ліцензії, про яке повідомляє здобувача ліцензії у строк, що не перевищує трьох робочих днів; на підставі такого рішення оформляється ліцензія на провадження здобувачем ліцензії визначеного ним виду господарської діяльності, строк дії якої не обмежується; проте вона може бути анульована за наявності передбачених законом підстав (ст. 16 Закону про ліцензування); *негативного рішення*: про відмову у видачі ліцензії за результатом розгляду заяви про отримання ліцензії за наявності передбачених законом підстав (ч. 3 ст. 13 Закону про ліцензування), яке повідомляється заявнику (надсилається копія такого рішення) у строк, що не перевищує п'яти робочих днів; якщо виявлені недоліки, що стали підставою для негативного рішення, можуть бути усунені, то заявник повторно може звернутися до органу ліцензування, врахувавши його зауваження.

Суб'єкт господарювання має дотримуватися ліцензійних умов здійснення того виду господарської діяльності, на право здійснення якої отримав ліцензію. За провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, без ліцензії чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування посадові особи суб'єктів господарювання несуть адміністративну відповідальність, передбачену Кодексом України про адміністративні правопорушення. У разі відсутності ліцензійних умов провадження відповідного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, відповідальність за провадження такої господарської діяльності без ліцензії не застосовується.

5. Технічне регулювання, стандартизація, сертифікація, підтвердження відповідності у сфері господарської діяльності

Суб'єкти господарювання, починаючи з етапу свого створення (започаткування господарської діяльності), зобов'язані дотримуватися встановлених вимог до процесів та методів виробництва, а також результатів своєї діяльності (товарів, продукції, робіт, послуг) щодо їх належної якості та безпечності.

Важливу роль у сфері господарювання з метою його соціального спрямування, включно із згаданим напрямом, відіграє технічне регулювання, яке визначається законодавцем як правове регулювання відносин щодо визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду/контролю (Закон України від 15.01.2015 р. «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»).

Технічне регулювання здійснюється шляхом прийняття технічних регламентів – нормативно-правових актів, в яких визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов'язковим. Воно може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування в тій мірі, в якій вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва. Таке регулювання стосується лише обов'язкових вимог до продукції та перевірки їх дотримання.

Суміжними з технічним регулювання та технічними регламентами є такі поняття:

– *стандартизація* – діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері шляхом прийняття стандартів;

– *стандарт* – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері (ст.1 Закону від 05.06.2014 р. «Про стандартизацію»);

– *сертифікація* – підтвердження відповідності третьою стороною, яке стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу (ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»);

– *технічна специфікація* – документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна задовольняти продукція, процес або послуга (ст. 1 Закону «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»);

– *оцінка відповідності* – процес доведення того, що задані вимоги, які стосуються продукції, процесу, послуги, системи, особи чи органу, були виконані (ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»);

– *підтвердження відповідності* – видача документа про відповідність, яка ґрунтується на прийнятому після критичного огляду рішенні про те, що виконання заданих вимог було доведене (ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»).

У широкому розумінні поняття технічного регулювання охоплює стандартизацію, сертифікацію (підтвердження відповідності) та метрологію (М. Кузьміна²¹). Разом з тим технічним регламентам притаманна специфіка. Так, згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»:

– *цілями прийняття технічних регламентів* є захист життя та здоров'я людей, тварин і рослин, охорона довкілля та природних ресурсів, забезпечення енергоефективності, захист майна, забезпечення національної безпеки та запобігання підприємницькій практиці, що вводить споживача (користувача) в оману;

²¹ Кузьміна М. Технічне регулювання, його співвідношення зі стандартизацією та оцінкою відповідності // <http://www.pravnik.info/urukrain/1014-technichne-regulyuvannya-jogo-spiivvidnoshennya-zi-standartizaciyeyu-ta-ocinkoyu-vidpovidnosti.html> (дата звернення: 12.04.2020). Щодо стандартизації див. також: Попович. Т. Г. Стандартизація як засіб регулювання господарської діяльності: монографія. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2018. 220 с.

– *технічні регламенти*: а) розробляються на основі: міжнародних стандартів, якщо вони вже прийняті або перебувають на завершальній стадії розроблення, чи їх відповідних частин, за винятком випадків, коли такі міжнародні стандарти чи їх відповідні частини є неефективними або невідповідними засобами для досягнення визначених цілей прийняття технічних регламентів, зокрема, внаслідок суттєвих кліматичних чи географічних чинників або суттєвих технологічних проблем; регіональних стандартів, національних стандартів України чи інших держав, актів законодавства Європейського Союзу, інших економічних об'єднань або інших держав чи відповідних частин таких стандартів і актів законодавства; б) *затверджуються* законами, актами Кабінету Міністрів України відповідних державних органів та міністерств, визначених згаданим Законом (ст. 8), а у разі, якщо ними передбачається застосування процедур оцінки відповідності, – законами або актами Кабінету Міністрів України; в) нормативно-правовий акт, що має визначені цим Законом ознаки технічного регламенту, вважається технічним регламентом незалежно від використання в назві такого акта слів «технічний регламент»;

– *вимоги до змісту технічних регламентів* (ст. 10): а) *загальні вимоги до змісту*: визначення видів продукції або пов'язаних з нею процесів чи методів виробництва, на які поширюється дія технічних регламентів, та в разі потреби визначення видів продукції або пов'язаних з нею процесів чи методів виробництва, на які не поширюється дія цих технічних регламентів; технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, що вводиться в обіг, надається на ринку або вводиться в експлуатацію (зазначені технічні вимоги можуть бути визначені як суттєві вимоги, що визначають рівень захисту суспільних інтересів та формулюються з точки зору результатів, яких необхідно досягти); права та обов'язки суб'єктів господарювання, які стосуються введення продукції в обіг, надання її на ринку або введення її в експлуатацію, а в разі якщо технічними регламентами передбачене залучення до цієї діяльності інших, ніж суб'єкти господарювання, фізичних чи юридичних осіб, – також їх права та обов'язки; вимоги щодо надання супровідної інформації про продукцію для споживачів (користувачів), зокрема, маркування, інструкцій з користування; спеціальні вимоги щодо здійснення державного ринкового нагляду стосовно продукції; б) *спеціальні вимоги до змісту технічних регламентів, якими передбачене застосування процедур оцінки відповідності*: також процедури оцінки відповідності, які повинні або можуть застосовуватися для оцінки відповідності продукції технічним вимогам, визначеним у технічних регламентах, а в разі якщо такі процедури затверджені іншими нормативно-правовими актами, – посилання на них; спеціальні вимоги до призначених органів, їх обов'язки (у разі якщо технічними регламентами передбачене застосування процедур оцінки відповідності із залученням призначених органів); вимоги щодо складання, зберігання та надання органам державного ринкового нагляду декларації про відповідність та технічної документації, необхідної для оцінки відповідності продукції; правила та умови нанесення знака відповідності технічним регламентам; в) *спеціальні вимоги до змісту технічного регламенту*, у разі якщо він розробляється на основі акта законодавства Європейського Союзу: зміст, форма та структура такого технічного регламенту

повинні максимально повно і точно відповідати змісту, формі та структурі відповідного акта законодавства Європейського Союзу з урахуванням можливості врегулювання конкретних суспільних відносин нормами актів законодавства України;

– *обов'язковість* відповідності вимогам технічних регламентів (ст. 11) введеної в обіг, наданої на ринку або введеної в експлуатацію в Україні продукції вимогам, що може бути забезпечено шляхом застосування національних стандартів та/або технічних специфікацій, посилення на які містяться у відповідних технічних регламентах;

– *технічні регламенти розробляються*: а) згідно з планом розроблення технічних регламентів, що формується за пропозиціями заінтересованих сторін на один або кілька календарних років з метою забезпечення координації цієї діяльності; б) Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері технічного регулювання: разом з відповідними державними органами розглядає всі одержані пропозиції на предмет їх відповідності встановленим вимогам, підтримує чи відхиляє їх; на основі підтриманих пропозицій формує проект плану розроблення технічних регламентів і затверджує план або вносить відповідні зміни до нього; не пізніше п'яти робочих днів з дня затвердження плану розроблення технічних регламентів і змін до нього розміщує їх на своєму офіційному веб-сайті.

Хоча технічні регламенти розробляються на основі стандартів (міжнародних, національних, регіональних) і можуть містити посилання на них, проте поняття стандартизації за роки незалежності України змінилося: якщо в процесі переходу від планово-розподільчої економіки до ринкової стандарти встановлювалися компетентними державними органами і були обов'язковими до застосування, то згодом (особливо з прийняттям Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності») їх роль у сфері господарювання змінилася. Обов'язковими до застосування є ті стандарти, на які є посилання в технічних регламентах та/або інших актах законодавства як обов'язкових. В решті випадків їх застосування залежить від суб'єктів господарювання, що в умовах конкуренції надає певні переваги (добровільне застосування стандартів свідчить про соціальну відповідальність підприємця/підприємницької організації, про повагу до прав та інтересів споживачів, а, отже, є додатковим фактором збільшення прибутку за рахунок реалізації результатів підприємницької діяльності споживачам. Як зазначається в Законі України «Про стандартизацію» (ст. 1): стандартизація – це діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері шляхом прийняття стандартів.

Метою *стандартизації* в Україні є: 1) забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню; 2) керування різноманітністю, застосовність, сумісність, взаємозамінність об'єктів стандартизації; 3) забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур; 4) забезпечення охорони життя та здоров'я; 5) забезпечення прав та інтересів споживачів; 6) забезпечення безпечності праці; 7) збереження навколишнього

природного середовища і економія всіх видів ресурсів; 8) усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції.

Залежно від рівня розрізняють: *міжнародну стандартизацію* (участь у якій відкрита для відповідних органів усіх держав); *національну стандартизацію* (здійснюється на рівні однієї держави); *регіональну стандартизацію* (стандартизація, участь у якій відкрита для відповідних органів держав лише одного географічного, політичного або економічного простору). Відповідно, розрізняють такі види стандартів: *міжнародний* (приймається міжнародною організацією із стандартизації і доступний для широкого кола користувачів); *міждержавний* стандарт (регіональний стандарт, передбачений Угодою про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології і сертифікації від 13 березня 1992 року та прийнятий Міждержавною радою зі стандартизації, метрології і сертифікації); *національний* (стандарт, прийнятий національним органом стандартизації та доступний для широкого кола користувачів); *регіональний* (стандарт, прийнятий регіональною організацією стандартизації і доступний для широкого кола користувачів), а також *технічні умови* (нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено, чи дотримані такі вимоги).

Суб'єктами стандартизації є: 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері стандартизації; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації; 3) національний орган стандартизації; 4) технічні комітети стандартизації; 5) підприємства, установи та організації, що здійснюють стандартизацію.

Відносини щодо *сертифікації* регулюються Законом України від 15.01.2015 р. «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», законами України, що встановлюють вимоги до певних видів продукції (зокрема Законом України «Про лікарські засоби», відповідно до статей 2, 11, 13, 14, 18 якого наказом Міністерства охорони здоров'я України 07.12.2012 № 1008 затверджено Порядок сертифікації якості лікарських засобів для міжнародної торгівлі та підтвердження для активних фармацевтичних інгредієнтів, що експортуються²²).

Відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» *сертифікація* – підтвердження відповідності третьою стороною, яке стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу. Сертифікація зазвичай є добровільною і лише в передбачених законом випадках – обов'язковою та здійснюється органом з оцінки відповідності (підприємством, установою, організацією чи їх структурним підрозділом, що здійснює діяльність з оцінки відповідності, включаючи випробування, сертифікацію та інспектування). Орган з оцінки відповідності має відповідати вимогам, встановленим законодавством (загальним законом – «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» або спеціальним, зокрема Законом України «Про лікарські засоби», та прийнятим на його підставі підзаконним актом – Порядком сертифікації якості лікарських засобів для міжнародної торгівлі та підтвердження для активних фармацевтичних

²² URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2218-12#Text> (дата звернення: 14.09.2020 р.).

інгредієнтів, що експортуються). Об'єктом оцінки відповідності є конкретний матеріал, продукція, установка, процес, послуга, система, особа чи орган, до яких застосовується оцінка відповідності.

Відносини щодо *оцінки та підтвердження відповідності* регулюються також Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності».

Оцінка відповідності – процес доведення того, що визначені вимоги, які стосуються продукції, процесу, послуги, системи, особи чи органу, були виконані. *Підтвердження відповідності* – видача документа про відповідність, яка ґрунтується на прийнятому після критичного огляду рішенні про те, що виконання визначених вимог було доведено. Оцінка відповідності здійснюється органом з оцінки відповідності, що відповідає вимогам законодавства. Об'єктом оцінки відповідності є конкретний матеріал, продукція, установка, процес, послуга, система, особа чи орган, до яких застосовується оцінка відповідності. Оцінка відповідності здійснюється в затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2016 р. № 96 Порядку (Порядок видачі або відмови у видачі рішення про призначення, його переоформлення та видачі його дублікату, розширення та обмеження сфери призначення, тимчасового припинення і поновлення дії рішення про призначення та анулювання такого рішення).

Контрольні запитання/завдання:

1. Назвіть правові підстави та способи створення суб'єктів господарювання.
2. Вимоги до послідовності дій та змісту процедур а) щодо створення суб'єктів господарювання зі статусом юридичної особи, б) щодо започаткування індивідуального підприємництва.
3. Підстави для внесення змін до відомостей державної реєстрації (Єдиного державного реєстру) та скасування такої реєстрації.
4. Функції держави у сфері реєстрації суб'єктів господарювання.
5. Порядок ліцензування видів господарської діяльності.
6. Поняття стандартизації (стандартів) та технічного регламентування (технічних регламентів): спільні та відмінні/різні риси.
7. Назвіть види стандартів.
8. В чому полягає відмінність стандартизації від сертифікації?
9. Які вимоги встановлені до органів з оцінки відповідності?
10. Роль електронної складової в легалізації суб'єктів господарювання, ліцензуванні їх діяльності, оцінці відповідності.

Тема 7. Припинення діяльності суб'єктів господарювання

1. Поняття, форми та види припинення діяльності суб'єктів господарювання.
 2. Тимчасове припинення господарської діяльності.
 3. Припинення господарської організації шляхом реорганізації.
 4. Припинення господарської організації шляхом ліквідації.
 5. Порядок припинення індивідуального підприємництва.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття, форми та види припинення діяльності суб'єктів господарювання

Основні засади припинення діяльності суб'єктів господарювання визначаються ГК (ст. 5 –61), ЦК (ст. 104–112), спеціальними законами («Про акціонерні товариства», «Про банки і банківську діяльність», «Про кооперацію», «Про інститути спільного інвестування», «Про цінні папери та фондовий ринок» та ін.).

Слід розрізняти *припинення суб'єкта господарських правовідносин* (це поняття означає не лише остаточне припинення господарської діяльності такої особи, а й втрату нею відповідного статусу) від *припинення господарської діяльності* (останнє означає лише припинення діяльності на певний час, до усунення особою виявлених порушень, що стали підставою такого припинення; сама ж особа, щодо якої застосована подібна санкція, залишається в правовому полі, зберігаючи свій статус суб'єкта господарських відносин).

Види припинення: 1) за критерієм підстав припинення (*добровільне* – за рішенням власника/уповноваженого ним органу або вищого органу господарської організації/загальних зборів учасників/членів/акціонерів²³ та *примусове* – за рішенням уповноваженого органу або суду); 2) за часовою ознакою (*тимчасове припинення діяльності* до усунення виявлених порушень і *припинення суб'єкта господарських відносин*).

Форми припинення суб'єкта господарських відносин: 1) *реорганізація* господарської організації/організацій шляхом поділу, злиття, приєднання або перетворення; 2) *ліквідація* господарської організації; 3) скасування державної реєстрації підприємця-громадянина.

Основні вимоги щодо припинення юридичної особи (ст.104 –105 ЦК України) такі:

- юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення; особливості припинення банків та

²³ Разом з тим визначення органу, який приймає рішення про припинення юридичної особи шляхом реорганізації, залежить від обставини, визначеної ч. 2 і 3 ст. 104 ЦК: *Юридична особа, яка не вправі розподіляти прибуток між учасниками, не може бути реорганізована, якщо серед правонаступників є юридична особа, наділена таким правом. Якщо серед правонаступників є юридична особа, яка не вправі розподіляти прибуток між учасниками, рішення про реорганізацію товариства, наділеного таким правом, приймається одностайно загальними зборами учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. Юридична особа, яка не вправі розподіляти майно між учасниками, зокрема у разі ліквідації, не може бути реорганізована, якщо серед правонаступників є юридична особа, наділена таким правом. Якщо серед правонаступників є юридична особа, яка не вправі розподіляти майно між учасниками, рішення про реорганізацію товариства, наділеного таким правом, приймається одностайно загальними зборами учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.*

суб'єктів підприємницької діяльності, визнаних банкрутами, визначається відповідними законами – відповідно до законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Кодексу України з процедур банкрутства;

– учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані: (а) протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити орган, що здійснює державну реєстрацію; (б) призначити комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації, ліквідаційну комісію), голову комісії або ліквідатора та встановити порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється (такий строк не може становити менше двох і більше шести місяців з дня оприлюднення повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи);

– комісія з припинення юридичної особи (її функції може бути покладено на орган управління юридичної особи) набуває повноваження щодо управління справами юридичної особи і, відповідно, має вжити передбачені ст. 110 ЦК заходи, а саме: з дати внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу щодо ліквідації юридичної особи: вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, та письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в установлені ЦК строки; заявити вимоги та позови про стягнення заборгованості з боржників юридичної особи; повідомити учасників юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, про її участь в інших юридичних особах та/або надати відомості про створені нею господарські товариства, дочірні підприємства; під час проведення заходів щодо ліквідації юридичної особи до завершення строку пред'явлення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) повинна закрити рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунку, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи; вжити заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявити та вжити заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб; у випадках, установлених законом, забезпечити проведення незалежної оцінки майна юридичної особи, що припиняється; вжити заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) та відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється; забезпечити повернення відповідним органам ліцензій, документів дозвільного характеру та інші документи, а також печатки та штампи, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування; для проведення перевірок та визначення наявності або відсутності заборгованості із сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування забезпечити своєчасне надання податковим органам та Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування документів юридичної особи (її філій, представництв), у

тому числі первинних документів, реєстрів бухгалтерського та податкового обліку; до моменту затвердження ліквідаційного балансу скласти та подати до податкових органів, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітність за останній звітний період; після закінчення строку для пред'явлення вимог кредитором скласти проміжний ліквідаційний баланс, що включає відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредитором вимог та результат їх розгляду (такий баланс затверджується учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи); провести у порядку черговості, встановленої ст. 112 ЦК, виплату грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, а у разі недостатності коштів для задоволення вимог кредиторів організувати реалізацію майна юридичної особи, що ліквідується; до затвердження ліквідаційного балансу скласти та подати до податкових органів, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітність за останній звітний період; після завершення розрахунків з кредиторами скласти ліквідаційний баланс, забезпечити його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, та забезпечити подання податковим органам; передати (забезпечити передання) майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів (у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом; забезпечити передання на зберігання відповідним архівним установам документів, що підлягають обов'язковому зберіганню; забезпечити передання державному реєстратору документів, передбачених законом для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в установленій законом строк.

2. Тимчасове припинення господарської діяльності

Відповідно до ст. 246 ГК України здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється, а у разі порушення цього припису діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом. Підстави і порядок обмеження та зупинення діяльності суб'єктів господарювання, а також повноваження уповноважених органів приймати відповідні рішення встановлюються законом.

Так, Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» передбачено застосування такої санкції, як заборона та зупинення на певний термін

(до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності ліцензії на цю діяльність та притягнення до відповідальності за здійснення такої діяльності згідно з чинним законодавством (абз. 5 ст. 3) та право Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) застосовувати таку санкцію у разі порушення законодавства про цінні папери (п. 5, 7 та ін. ст. 8).

Відповідно до ч. 4 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» діяльність фондової біржі зупиняється НКЦПФР, якщо кількість членів біржі стала меншою за 20.

Усунення обставин, що спричинили застосування подібної санкції, є підставою для поновлення діяльності зазначених осіб. Проте, якщо порушення триває понад встановлений строк, то застосовуються відповідні санкції (так, якщо протягом шести місяців після критичного – нижче встановленої межі – зменшення кількості членів біржі прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється).

3. Припинення господарської організації шляхом реорганізації

Добровільна реорганізація здійснюється за рішенням власника/уповноваженого ним органу або вищого органу господарської організації та регулюється ст. 106–109 ЦК України, примусова – за рішенням суду або відповідних органів державної влади, у випадках, передбачених законом. Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання (зокрема, у разі здійснення у такий спосіб кваліфікованої економічної концентрації).

Порядок припинення юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення передбачає: 1) право кредитора вимагати від юридичної особи, що припиняється, виконання зобов'язань якої не забезпечено, припинення або дострокового виконання зобов'язання, або забезпечення виконання зобов'язання, крім випадків, передбачених законом; 2) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), який має містити положення про правонаступництво щодо майна, прав та обов'язків юридичної особи, що припиняється шляхом поділу, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами; 3) передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення, крім випадків, встановлених законом (зокрема, Законом про державну реєстрацію); 4) порушення зазначених положень є підставою для відмови у внесенні до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державній реєстрації створюваних юридичних осіб – правонаступників; 5) юридична особа – правонаступник, що утворилася внаслідок поділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, що припинилася, які згідно з розподільчим балансом перейшли до іншої юридичної особи – правонаступника. Якщо юридичних осіб – правонаступників, що утворилися внаслідок поділу, більше двох, таку субсидіарну відповідальність вони несуть

солідарно; б) якщо правонаступниками юридичної особи є декілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи – правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася. Учасники (засновники) припиненої юридичної особи, які відповідно до закону або установчих документів відповідали за її зобов'язаннями, відповідають за зобов'язаннями правонаступників, що виникли до моменту припинення юридичної особи, у такому самому обсязі, якщо більший обсяг відповідальності учасників (засновників) за зобов'язаннями правонаступників не встановлено законом або їх установчими документами.

Особливості реорганізації за окремими її формами: 1) *перетворення* (відбувається зміна організаційно-правової форми юридичної особи, і до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи); 2) *виділ* (перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб): а) після прийняття рішення про виділ учасники юридичної особи або орган, що прийняв рішення про виділ, складають та затверджують розподільчий баланс, а суд, що прийняв рішення про виділ, у своєму рішенні визначає учасника юридичної особи або вищий орган юридичної особи (власника), який зобов'язаний скласти та затвердити розподільчий баланс; б) новостворена в результаті виділу юридична особа, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу; в) юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу (якщо юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть спільно з юридичною особою, з якої був здійснений виділ, солідарно); г) якщо після виділу неможливо точно встановити обов'язки особи за окремим зобов'язанням, що існувало у юридичної особи до виділу, юридична особа, з якої здійснено виділ, та юридичні особи, що були створені внаслідок виділу, несуть солідарну відповідальність перед кредитором за таким зобов'язанням.

Для державної реєстрації рішення про *виділ* юридичної особи подаються: а) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) рішення учасників або відповідного органу юридичної особи про виділ юридичної особи; б) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, яким затверджено персональний склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора; в) реєстраційні номери облікових карток платників податків; г) строк заявлення кредиторами своїх вимог (у разі відсутності зазначених відомостей у рішенні учасників юридичної особи, відповідного органу юридичної особи або відповідного державного органу про припинення юридичної особи).

Примусове припинення шляхом реорганізації можливе лише у *передбачених законом випадках*, за рішенням уповноваженого органу (антимонопольних органів, зокрема, що застосовується як адміністративно-господарська санкція до

підприємства-монополіста, що зловживає домінуючим становищем на ринку, якщо таке підприємство обирає поділ) або судом.

Примусова реорганізація банку здійснюється у разі істотної загрози платоспроможності банку за рішенням Національного банку України в порядку, встановленому Законом «Про банки та банківську діяльність» (ст. 26–29 розділу У) та актами НБУ.

4. Припинення господарської організації шляхом ліквідації

Ліквідація господарської організації може бути *добровільною* (за рішенням власника її майна/уповноваженого ним органу, учасників/вищого органу такої організації) або *примусовою* (як одна з господарсько-адміністративних санкцій, передбачена ст. 247 ГК щодо суб'єкта господарювання, діяльність якого суперечить закону чи його установчим документам).

Загальний порядок ліквідації юридичної особи закріплено ЦК (ст. 104–105, 110–112), а спеціальний/особливості ліквідації окремих категорій суб'єктів – відповідними законами («Про банки і банківську діяльність», «Про акціонерні товариства», «Про інститути спільного інвестування» та ін.), а визнаної банкрутом господарської організації – ще й Кодексом України про процедури банкрутства.

Характерні риси ліквідації юридичної особи в загальному порядку (згідно з ЦК):

1) *підстави* – рішення її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) призначення ліквідаційної комісії/ліквідатора органом чи особою, що прийняли рішення про ліквідацію, встановлення порядку та строків заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що ліквідується;

3) обов'язки ліквідаційної комісії (ліквідатора): а) з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо ліквідації юридичної особи вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, та письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в установлені ЦК строки; б) повідомити учасників юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, про її участь в інших юридичних особах та/або надати відомості про створені нею господарські товариства, дочірні підприємства; в) до завершення строку пред'явлення вимог кредиторів закрити рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи; г) вжити заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявити та вжити заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб; г) забезпечити своєчасне надання органам доходів і зборів та Пенсійному фонду України, фондам соціального

страхування документів юридичної особи (її філій, представництв), у тому числі первинних документів, реєстрів бухгалтерського та податкового обліку (для проведення перевірок та визначення наявності або відсутності заборгованості із сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування); д) до моменту затвердження ліквідаційного балансу скласти та подати зазначеним органам звітність за останній звітний період;

4) затвердження ліквідаційною комісією (ліквідатором) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами (з наступним затвердженням органом чи особами, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи) *проміжного ліквідаційного балансу*, що включає відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог та результат їх розгляду;

5) виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, відповідно до ст. 112 ЦК України;

6) у разі недостатності в юридичної особи, що ліквідується, коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) організує реалізацію майна юридичної особи;

7) до затвердження ліквідаційного балансу, подання до органів доходів і зборів, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітності за останній звітний період;

8) після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи;

9) розподіл майна юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів між учасниками юридичної особи або передання його власнику майна такої особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом;

10) подання ліквідаційною комісією (ліквідатором) державному реєстраторові передбачених законом (ст. 17 України Закону про державну реєстрацію) документів для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в установленій законом строк.

Примусове припинення шляхом ліквідації застосовується у передбачених законом випадках за рішенням уповноваженого органу або за його ініціативою (шляхом подання позову) – судом: така ліквідації відбувається за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади, а також в інших, встановлених законом випадках, – за позовом відповідного органу державної влади.

Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» передбачено право Національної комісії застосування такої санкції, як примусове припинення професійного учасника фондового ринку чи емітента цінних паперів (зокрема АТ) шляхом прийняття рішення про ліквідацію пайового інвестиційного фонду (п. 23 ст. 8) або подання позову до суду про припинення учасника фондового ринку (п. 5–2 ст. 8 – щодо емітента у зв'язку з включенням його до списку

емітентів, що мають ознаки фіктивності; п. 31-1 – акціонерного товариства (АТ) у разі допущення при його створенні порушень, які неможливо усунути; неподання АТ протягом двох років поспіль НКЦПФР інформації, передбаченої законом; неутворення органів АТ протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників АТ; нескликання АТ загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль; відсутності в акціонерного товариства зареєстрованого в установленому порядку випуску акцій).

Відповідно до ч. 4 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» діяльність фондової біржі зупиняється НКЦПФР, якщо кількість її членів стала меншою за 20, а якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» передбачає таку санкцію, як *прийняття* Національним банком України *рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку* (ст. 73), надсилання такого рішення до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, який у день отримання рішення про ліквідацію банку набуває прав ліквідатора банку та розпочинає процедуру його ліквідації відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (ст. 77) Процедура ліквідації банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з дня внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, для чого державному реєстратору надається/надсилається: 1) копія рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку; 2) копія рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про призначення уповноваженої особи Фонду.

5. Порядок припинення індивідуального підприємництва

Припинення підприємницької діяльності фізичної особи здійснюється шляхом внесення відповідних змін до відомостей його державної реєстрації (ст. 18 Закону про державну реєстрацію), підставами для цього є: 1) прийняття фізичною особою – підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності; 2) смерті фізичної особи – підприємця; 3) постановлення судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання її безвісно відсутньою; 4) постановлення судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності; 5) постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у разі: а) *визнання фізичної особи – підприємця банкрутом*; б) провадження нею підприємницької діяльності, що заборонена законом; в) неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону.

Для державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця подається один з таких документів: 1) заява про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за її рішенням – у разі державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за її рішенням; 2) ксерокопія свідоцтва про смерть

фізичної особи, судові рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою – у разі державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з її смертю, визнанням її безвісно відсутньою або оголошенням померлою; 3) рішення суду, що набуло законної сили, про припинення суб'єкта господарювання за порушення, вчиненням якого згідно із законом тягне за собою примусове припинення підприємницької діяльності; 4) документ, що підтверджує внесення плати за публікацію повідомлення про припинення підприємницької діяльності індивідуальним підприємцем.

Особливості припинення окремих видів господарських організацій передбачаються спеціальними законами про них або про правовий режим господарської діяльності на певному ринку («Про банки і банківську діяльність», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», «Про акціонерні товариства», «Про кооперацію», «Про державне регулювання ринку цінних паперів», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про інститути спільного інвестування» та ін.).

Контрольні запитання/завдання:

1. Порівняльна характеристика припинення суб'єкта господарських правовідносин та припинення господарської діяльності
2. Підстави і порядок тимчасового припинення господарської діяльності. Правові наслідки для суб'єктів господарювання.
3. Порядок припинення господарської організації шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення. Зобов'язання правонаступників.
4. Які вимоги встановлено до ліквідації господарської організації у загальному порядку?
5. Вимоги до порядку примусового припинення господарської організації шляхом її ліквідації.
6. Правові підстави та особливості припинення індивідуального підприємництва.
7. Чим зумовлені особливості припинення окремих видів господарських організацій?

Тема 8. Правове становище підприємств

1. Поняття та ознаки підприємства.
 2. Види та організаційно-правові форми підприємств.
 3. Правове становище підприємств державної власності.
 4. Правове становище комунальних підприємств.
 5. Правове становище та види підприємств колективної власності.
 6. Приватні підприємства. Фермерське господарство.
 7. Особливості правового становища інших видів підприємств (за участю іноземного інвестора, асоційованих підприємств).
 8. Вимоги до підприємств, зумовлені цифровізацією відносин у сфері економіки.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та ознаки підприємства

Правове становище підприємств в українському законодавстві, що почало формуватися після набуття державної незалежності, вперше було визначено Законом України від 27.03.1991 р. «Про підприємства в Україні», більшість положень якого була врахована при розробці ГК України, який визначає підприємство самостійним суб'єктом господарювання з притаманними йому рисами:

- належність до основної ланки економіки;
- безпосереднє здійснення виробничої, науково-дослідницької і комерційної діяльності та іншої господарської діяльності – як комерційної (підприємницької), так і некомерційної;
- можливість функціонування підприємств на базі будь-якої форми власності: державної (державні та казенні підприємства), комунальної (комунальні підприємства), колективної (підприємства у формі виробничих кооперативів, господарських товариств, колективних підприємств), приватної (приватні підприємства);
- установчий документ – зазвичай статут, якщо інше не встановлено законом (у підприємств, що діють у формі повного чи командитного товариства, установчим документом буде засновницький договір, а у разі наявності в командитному товаристві одного повного учасника – меморандум);
- функціонування на базі відокремленого майна, що знаходить вираз у наявності самостійного балансу та рахунку в банку; це майно може бути закріплено за підприємством *на праві власності* (підприємства у формі господарських товариств і виробничих кооперативів, приватне підприємство, якщо засновник (власник майна) сам (без найманого керівника) управляє цим підприємством), *праві господарського відання* (унітарні комерційні підприємства – державні, комунальні, приватні підприємства з найманим керівником, а також підприємства громадських, релігійних, кооперативних організацій, якщо засновник застосував цей правовий титул при закріпленні за підприємством виділеного йому майна), *праві оперативного управління* (казенні підприємства, некомерційні комунальні підприємства, а також інші унітарні підприємства, якщо власник для закріплення за

останніми майна обирає цей правовий титул);

– наявність господарської правосуб'єктності, в тому числі статусу юридичної особи з одночасною заборонаю мати у своєму складі інших юридичних осіб; підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо), а також мати філії, представництва, інші відокремлені підрозділи.

– індивідуалізація підприємства як самостійного суб'єкта господарювання забезпечується наявністю у нього власного найменування (фірмової назви), що відображається в його вихідних документах, печатці; як платник податку підприємство повинно мати ідентифікаційний код;

– порядок управління підприємством залежить від типу підприємства – *унітарного* (управління здійснюється зазвичай одноособовим керівником, що призначається власником майна підприємства) чи *корпоративного типу* (управління здійснюється за допомогою створених учасниками органів: збори учасників, виконавчий та контрольний органи);

– ступінь самостійності підприємства (обсяг його прав та обов'язків) залежить від правового режиму майна підприємства: а) *підприємства – власники* майна мають максимальний обсяг прав (затверджують свій статут, вирішують усі питання стратегічного плану – щодо реорганізації і ліквідації підприємства, зміни напрямків діяльності, використання майна, в тому числі розподіл прибутку, тощо) та *стандартних* для суб'єктів господарювання обов'язків (сплата податків та інших обов'язкових платежів, ведення бухгалтерського обліку та подання статистичної звітності, внесення змін до відомостей державної реєстрації у разі наявності підстав для цього; дотримання вимог екологічного, трудового, містобудівного та іншого законодавства; виконання умов укладених договорів та дотримання прав і законних інтересів інших осіб); б) *щодо підприємств-невласників* (правовий титул майна такого підприємства – або право господарського відання, або право оперативного управління), то стратегічні питання створення та діяльності таких підприємств вирішують власники їх майна (їх представники), які затверджують статут підприємства, призначають його керівника, визначають правовий титул майна та межі майнової самостійності підприємства, в тому числі порядок використання його прибутку, вирішують питання реорганізації та ліквідації підприємства тощо; частина питань погоджується з власником майна (створення філій, представництв підприємства, випуск облігацій підприємства тощо); лише деякі питання вирішуються підприємством-невласником самостійно (формування виробничої програми, прийняття (неприйняття) державного замовлення, встановлення господарських зв'язків, наймання та звільнення працівників, організація виробничого процесу та ін.). Таке підприємство має додаткові обов'язки, крім вже названих (стандартних): виконувати вказівки власника або погоджувати з ним питання діяльності підприємства у передбачених законом та статутом підприємства випадках (якщо це не суперечить вимогам законодавства), відраховувати власнику визначену ним частину чистого прибутку підприємства; використовувати закріплене за підприємством майно лише в межах, визначених законом (зокрема, щодо підприємств державної власності) та статутом підприємства.

Легальне визначення підприємства та його ознаки закріплено в ч. 1 ст. 63 ГК (а деякі з його ознак – в ч. 2–4 цієї статті): підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК та іншими законами; може здійснювати як підприємницьку, так і некомерційну господарську діяльність; діє на основі статуту або модельного статуту, якщо законом не встановлено інше; є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки.

2. Види та організаційно-правові форми підприємств

Підприємства можуть бути різних видів та організаційно-правових форм. Відповідно до ст. 63 ГК України підприємства класифікуються за різними ознаками:

1. Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

– *приватне підприємство* (діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання – юридичної особи);

– підприємство, що діє на основі колективної власності (*підприємство колективної власності*);

– *комунальне підприємство*, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

– *державне підприємство*, що діє на основі державної власності;

– *підприємство, засноване на змішаній формі власності* (на базі об'єднання майна різних форм власності);

– *спільне комунальне підприємство*, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва.

2. За критерієм наявності в статутному фонді підприємства іноземної інвестиції та розміру останньої ч. 2 ст. 63 розрізняє:

– *підприємства з іноземними інвестиціями* (в статутному фонді такого підприємства іноземна інвестиція має становити не менш як десять відсотків);

– *іноземні підприємства* (в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить сто відсотків).

3. Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік підприємства можуть бути віднесені відповідно до ч. 3 ст. 55 ГК до суб'єктів мікропідприємництва, малого, середнього та великого підприємництва:

– *суб'єктами мікропідприємництва* визнаються підприємства (незалежно від форми власності та організаційно-правової форми), у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– *суб'єктами малого підприємництва* визнаються підприємства (незалежно від форми власності та організаційно-правової форми), у яких середня кількість

працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– *суб'єктами великого підприємництва* визнаються підприємства (незалежно від форми власності та організаційно-правової форми), у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– усі інші підприємства вважаються *середніми* (середньооблікова чисельність працюючих за звітний рік від 50 до 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності становить суму, еквівалентну від 10 млн. євро до 50 млн. євро).

Залежно від способу утворення (заснування), формування статутного фонду/капіталу та порядку управління підприємством розрізняють унітарні підприємства та корпоративні підприємства (ч. 3–5 ст. 63 ГК України):

– *унітарне підприємство*: створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника;

– *корпоративне підприємство*: утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

За критерієм ступеня фактичної самостійності розрізняють *асоційовані підприємства* двох видів (ст. 126 ГК України):

– *залежне підприємство*, в тому числі *дочірнє* (контрольним пакетом акцій або відповідною часткою в капіталі якого чи більшістю голосів на загальних зборах/ в інших органах управління якого володіє інший суб'єкт господарювання);

– *контролююче підприємство* (підприємство, яке здійснює вирішальний вплив на інше підприємство через володіння контрольним пакетом акцій чи відповідною часткою в майні залежного підприємства, або на підставі володіння більшістю голосів в загальних зборах чи в інших органах управління залежного підприємства).

3. Правове становище підприємств державної власності

Підприємства державної форми власності були основним суб'єктом господарювання за планово-розподільчої економіки і в ринкових умовах

господарювання (з притаманною ринковим відносинам конкуренцією) їх частка серед суб'єктів господарювання залишається досить значною, попри приватизаційні процеси. Це пов'язано з необхідністю залишення в державній власності об'єктів загальнодержавного значення (ст. 4 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна»):

- що забезпечують національну безпеку України або приватизація яких створює істотні ризики для безпеки держави;

- об'єкти соціально-культурного призначення, що забезпечують задоволення відповідних потреб суспільства, які не можуть бути повністю задоволені підприємствами, що перебувають у приватній власності, зокрема національні заклади культури;

- казенні підприємства та об'єкти, необхідні для виконання державою своїх основних функцій, для забезпечення обороноздатності держави, та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України;

- інші державні підприємства, за якими на праві господарського відання закріплено майно, визначене ч. 2 ст. 4 зазначеного Закону, та пакети акцій акціонерних товариств, до статутного капіталу яких передано майно, визначене ч. 2 ст. 4, якщо такі підприємства не зможуть продовжувати господарську діяльність у разі передачі відповідного майна іншим суб'єктам господарювання державного сектору економіки.

Види діяльності, що можуть здійснюватися лише підприємствами державної форми власності, визначаються ст. 4 Закону України «Про підприємництво», а перелік підприємств, майно яких має державне значення і не підлягає приватизації – ст. 4 Закону України від 18 січня 2018 р. «Про приватизацію державного і комунального майна».

Правове становище підприємств державної форми власності регулюється ГК України (ст. 73–77) – щодо державних комерційних та казенних підприємств, Законом України від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності» та іншими актами законодавства.

Підприємства державної форми власності можуть бути як унітарного, так і корпоративного типу. До перших (унітарного типу) належать державне комерційне підприємство і казенне підприємство, до других (корпоративного типу) – державне (національне) акціонерне товариство (корпоратизоване підприємство).

Державне унітарне підприємство – це таке підприємство унітарного типу, яке діє на базі відокремленої частини державної власності без поділу її на частки, створюється в розпорядчому порядку компетентним органом держави і входить до сфери управління зазначеного органу. Ознаки державного унітарного підприємства закріплені в ст. 73 ГК України. Відносини щодо управління державним підприємством з боку власника – держави регулюються Законом України «Про управління об'єктами державної власності».

Державному унітарному підприємству, крім загальних ознак (характерних для всіх підприємств), притаманні *специфічні риси*, більшість з яких зафіксована в ст. 73 ГК України:

- господарська організація унітарного типу;

– підприємство-невласник, що зумовлює необхідність виконання вказівок власника (відповідно до його компетенції) і погодження з ним основних питань діяльності;

– функціонування на базі державного майна, яке закріплюється за державним унітарним підприємством на праві господарського відання чи оперативного управління;

– функції власника майна (органу, уповноваженого управляти державним майном) щодо державного унітарного підприємства виконує галузеве міністерство (відомство), до сфери діяльності якого входить підприємство, або державне господарське об'єднання, до складу якого включено підприємство;

– органи управління державного унітарного підприємства: керівник підприємства, який призначається (обирається) суб'єктом управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством, або наглядовою радою такого підприємства (у разі її утворення) і є підзвітним органу, який його призначив (обрав); наглядова рада підприємства (у разі її утворення), яка в межах компетенції, визначеної статутом підприємства та законом, контролює і регулює діяльність керівника підприємства;

– відсутність у державного унітарного підприємства обов'язку відповідальності за зобов'язаннями власника (держави) і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Державні унітарні підприємства на рівні закону (насамперед ГК України) обмежуються в своїх повноваженнях:

1) засновницьких (відповідно до ст. 1 Декрету КМ України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» державні підприємства (за визначеними цим актом винятками) не можуть бути засновниками суб'єктів підприємницької діяльності будь-яких організаційних форм та видів; рішення про створення підприємств державної власності (в тому числі дочірніх) та участі в господарських товариствах приймаються органом, уповноваженим здійснювати управління державним майном згідно із Законом «Про управління об'єктами державної власності»);

2) щодо розпорядження закріпленим за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном; при цьому межі повноважень щодо розпорядження майном залежать від правового титулу майна;

3) щодо розпорядження прибутком (відповідно до вимог закону і положень статуту);

4) щодо укладення договорів (обов'язковість прийняття державного замовлення та укладення договору про закупівлі; вчинення значних правочинів та правочинів із заінтересованістю в спеціальному порядку – ст.73-1, 73-2);

5) щодо затвердження фінансового плану підприємства компетентним органом держави (зазвичай господарським міністерством/відомством, до сфери управління якого належить підприємство, а у передбачених законом випадках – Кабінетом Міністрів України).

Державні унітарні підприємства залежно від комплексу ознак (виду господарської діяльності – комерційна чи некомерційна, правового титулу майна – право господарського відання чи право оперативного управління, можливості чи

неможливості бути суб'єктом банкрутства, порядку створення та ін.) поділяються на *державні комерційні підприємства і казенні підприємства* (ч. 8 ст. 73 ГК України).

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном згідно з цим Кодексом та іншими законами, прийнятими відповідно до ГК України.

Основні ознаки державного комерційного підприємства містяться в ст. 74 і 75 ГК України:

- наявність статусу суб'єкта підприємницької діяльності, що діє на основі статуту на принципах підприємництва, зазначених у ст. 44 ГК;

- основний правовий титул майна – право господарського відання, відповідно до якого державне комерційне підприємство володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним уповноваженим органом з обмеженням правомочності щодо розпорядження майна, зокрема: заборонено передавати на безоплатній основі майно будь-якій особі; відчужувати, віддавати в заставу майнові об'єкти, що належать до основних фондів, здавати в оренду цілісні майнові комплекси структурних одиниць та підрозділів державне комерційне підприємство має право лише за попередньою згодою органу, до сфери управління якого воно входить (галузеве міністерство/відомство, державне господарського об'єднання), і, як правило, на конкурентних засадах; одержані від продажу таких об'єктів кошти використовуються відповідно до затвердженого фінансового плану, якщо інше не передбачено законом; списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також прискорена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть проводитися лише за згодою органу, до сфери управління якого входить дане підприємство (ч. 4 ст. 75 ГК);

- обов'язковість формування засновником, функції якого виконує уповноважений орган держави (галузеве міністерство/відомство чи державне господарське об'єднання), статутного капіталу, розмір якого встановлюється уповноваженим органом, до сфери управління якого належить підприємство;

- обов'язковість формування з дотриманням встановлених законом нормативів і порядку спеціальних (цільових) фондів: амортизаційного, резервного, фонду розвитку виробництва, фонду споживання (оплати праці), інших фондів, передбачених статутом підприємства;

- необхідність підтримання майново-фінансового стану державного комерційного підприємства не нижче встановленого мінімального розміру статутного фонду;

- наявність обов'язку приймати та виконувати доведені до підприємства в установленому законодавством порядку державні замовлення (згідно із Законом України «Про публічні закупівлі»), а також враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів;

- обов'язковість оприлюднення інформації про свою діяльність, крім випадків, встановлених законом, шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (веб-сайті) або на офіційному веб-сайті суб'єкта управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством, у строки та в порядку, визначені

Кабінетом Міністрів України;

– затвердження фінансового плану підприємства до 1 вересня року, що передує плановому, компетентним органом держави, а саме: а) щодо підприємств, що є суб'єктами природних монополій, та підприємств, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 мільйонів гривень, – Кабінетом Міністрів України; б) щодо інших підприємств – органами, до сфери управління яких вони входять;

– *органами управління державного унітарного підприємства є: а) керівник підприємства, який призначається (обирається) суб'єктом управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством, або наглядовою радою такого підприємства (у разі її утворення) і є підзвітним органу, який його призначив (обрав); законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства; б) наглядова рада підприємства (у разі її утворення), яка в межах компетенції, визначеної статутом підприємства та законом, контролює і регулює діяльність керівника підприємства (утворюється за рішенням суб'єкта управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством відповідно до встановленого Урядом порядку);*

– обов'язок самостійної відповідальності за наслідки своєї діяльності усім належним на праві господарського відання майном (в тому числі у разі визнання банкрутом);

– відсутність у держави та уповноваженого органу обов'язку субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями державного комерційного підприємства, крім передбачених законом випадків (зокрема, ч. 6 ст. 73 ГК України передбачається, що збитки, завдані державному комерційному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які було визнано судом неконституційними або недійсними, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду);

– можливість перетворення у передбачених законом випадках і порядку в корпоратизоване підприємство (державне/національне акціонерне товариство) чи казенне підприємство.

Різновидом підприємств державної форми власності є казенні підприємства (ст. 76 ГК України).

Казенне підприємство – це таке державне унітарне підприємство, яке діє на базі відокремленої частини державної власності, що не підлягає приватизації, без поділу її на частини, створюється за рішенням Кабінету Міністрів України і входить до сфери управління органу, уповноваженого управляти відповідним державним майном.

Основними рисами казенного підприємства є такі:

– підприємство унітарного типу державної форми власності;

– створюється за рішенням Кабінету Міністрів України; може створюватися як шляхом заснування, так і шляхом реорганізації за наявності визначених в ч. 1 ст. 76 ГК умов (законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним замовником – понад 50% – продукції, робіт, послуг

підприємства є держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; приватизацію майнових комплексів підприємства заборонено законом);

– здійснення *некомерційної* (як правило або переважно) господарської діяльності щодо виробництва продукції (робіт, послуг) і реалізація її за цінами (тарифами), що визначаються (як правило) у встановленому Урядом порядку;

– управління казенним підприємством: I) *внутрішнє* управління здійснюється: *керівником* підприємства, який призначається/обирається суб'єктом управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством, або наглядовою радою такого підприємства – у разі її утворення, підзвітний органу, який його призначив/обрав; *наглядовою радою підприємства* (у разі її утворення), яка в межах компетенції, визначеної статутом підприємства та законом, контролює і регулює діяльність керівника підприємства; II) *зовнішнє управління здійснюється* органом, уповноваженим управляти державним майном; функції власника майна щодо казенного підприємства виконує галузеве міністерство (відомство): затверджує статут казенного підприємства, призначає його керівника, здійснює контроль за додержанням положень статуту та ефективністю використання закріпленого за казенним підприємством державного майна; здійснює планування та фінансовий контроль за господарською діяльністю казенного підприємства; затверджує фінансовий план та план розвитку казенного підприємства; укладає з ним державні контракти на поставку продукції (виконання робіт, надання послуг) для державних потреб; визначає порядок використання чистого прибутку казенного підприємства шляхом встановлення обов'язкових нормативів розподілу такого прибутку; затверджує умови та фонд оплати праці з урахуванням умов, передбачених галузевою угодою;

– діє на підставі статуту, що розробляється на підставі затвердженого Кабінетом Міністрів України Типового статуту казенного підприємства, і має включати, крім загальних положень, положення про обов'язкову звітність казенного підприємства за встановленою Кабінетом Міністрів формою та відповідальність керівника підприємства за результати його господарської діяльності;

– належить до підприємств-невласників, що функціонує на базі державного майна, закріпленого за казенним підприємством на праві оперативного управління, яке передбачає: 1) необхідність цільового (насамперед для виконання державного замовлення) використання майна із значним обмеженням повноважень щодо його розпорядження; 2) не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить; 3) відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні, а у разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Характерні риси *державного акціонерного товариства* (ДАТ) такі:

– *спеціальне правове регулювання*: закони України: «Про приватизацію державного і комунального майна», «Про управління об'єктами державної власності», «Про холдингові компанії», «Про акціонерні товариства», «Про

особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» (щодо акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України»); підзаконні акти (Указ Президента України від 07.11.2001 р. «Про невідкладні заходи щодо впорядкування діяльності державних (національних) акціонерних та холдингових компаній», Порядок реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, що створюються у процесі приватизації та корпоратизації, затв. Рішенням НКЦПФР від 26.02.2013 № 248 та ін.);

– формально має статус публічного акціонерного товариства, хоча фактично зазвичай є товариством однієї особи – держави в особі уповноваженого органу;

– створюються шляхом *заснування* або *перетворення* (в процесі корпоратизації та приватизації, як правило, на базі державних комерційних підприємств, виробничих та науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких не відповідає чинному законодавству, з метою (а) їх майбутньої приватизації або (б) корпоратизації державних підприємств, що залишаються в державній власності);

– належать до державних суб'єктів господарювання, що забезпечується через володіння державою усім або контрольним пакетом акцій такого товариства і, відповідно, здійснення державою в особі уповноважених нею органів та осіб управління (контролю) діяльністю цих товариств;

– засновником виступає одна юридична особа – господарське міністерство (відомство), у віданні якого перебуває державне підприємство, що корпоратизується;

– державна реєстрація товариства здійснюється його засновником в загальному порядку, але без сплати реєстраційного збору;

– виконавчий орган товариства – правління формується: на стадії його заснування шляхом перетворення у АТ із державного унітарного підприємства – засновником, а склад формується з керівних працівників державного підприємства, головою правління призначається керівник державного корпоратизованого підприємства; в подальшому (в процесі функціонування, якщо виникає потреба змінити склад правління) – спостережною радою товариства;

– в обов'язковому порядку створюється спостережна/наглядова рада товариства, яка формується і діє відповідно до Положення про спостережну раду, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.1993 р. № 556; метою діяльності цього органу є захист інтересів держави та інших акціонерів;

– реєстрація та випуск акцій корпоратизованого підприємства – ДАТ здійснюється відповідно до Порядку реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, що створюються у процесі приватизації та корпоратизації, затв. Рішенням НКЦПФР від 26.02.2013 № 248;

– нараховані дивіденди по акціях такого товариства, що належать державі, зараховуються до державного бюджету;

– наявність значних особливостей в правовому статусі ДАТ зумовлюють уніфікацію правового регулювання у формі спеціального закону, який, проте, ще не прийнятий.

4. Правове становище комунальних підприємств

Значною мірою подібними (за своїм правовим становищем) до державних підприємств є комунальні підприємства, оскільки перші і другі функціонують на базі публічних (державної та комунальної) форм власності (комунальна власність відповідно до першої редакції Закону «Про власність» належала до підвиду державної форми власності; виділення комунальної власності в окрему форму права власності пов'язано з прийняттям Конституції України, в ст. 41 якої містяться положення щодо форм права власності – приватної, державної та комунальної).

В ГК України комунальним підприємствам присвячені ст. 78, 78-1, які визначають основи правового становища лише унітарних комунальних підприємств, не приділяючи уваги підприємствам корпоративного типу.

Комунальне унітарне підприємство – це таке унітарне підприємство, яке діє на базі відокремленої частини комунальної власності, без поділу її на частини, створюється за рішенням органу місцевого самоврядування в розпорядчому порядку і входить до сфери управління органу, уповноваженого управляти відповідним комунальним майном.

Основними рисами унітарного комунального підприємства є такі:

- господарська організація унітарного типу;
- створюється за рішенням органу місцевого самоврядування (уповноваженим ним органом) в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності;
- функції власника майна щодо комунального підприємства виконує *уповноважений орган*, тобто орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство (місцева рада, її виконавчий комітет);
- функціонує на базі майна, що перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (*комунальне комерційне підприємство*) або на праві оперативного управління (*комунальне некомерційне підприємство*);
- статутний капітал комунального унітарного підприємства має бути сформованим до його реєстрації як суб'єкта господарювання органом, до сфери управління якого належить підприємство;
- мінімальний розмір статутного капіталу комунального унітарного підприємства встановлюється відповідною місцевою радою;
- найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство;
- відсутність у підприємства субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями органу місцевого самоврядування та уповноваженого органу;
- органи управління: керівник підприємства, який призначається (обирається) органом, до сфери управління якого належить підприємство, або наглядовою радою цього підприємства (у разі її утворення) і є підзвітним органу, який його призначив (обрав); наглядова рада підприємства (у разі її утворення), яка в межах компетенції, визначеної статутом підприємства та законом, контролює і спрямовує діяльність керівника підприємства;

– обов’язковість перевірки незалежним аудитором річної фінансової звітності комунального унітарного підприємства в порядку, передбаченому рішенням відповідної місцевої ради;

– публічність діяльності: обов’язок оприлюднювати інформацію про свою діяльність, крім випадків, установлених законом, шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (веб-сайті) або на офіційному веб-сайті суб’єкта управління об’єктами комунальної власності, що здійснює функції з управління підприємством, у строки та в порядку, визначені рішенням відповідної місцевої ради;

– укладення угод із заінтересованістю відповідно до вимог, встановлених ст. 78-1 ГК України;

– збитки, завдані комунальному унітарному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду;

– поділ комунальних унітарних підприємств (як і державних унітарних підприємств) на комерційні та некомерційні, що обумовлює можливість застосування до їх видів підприємств положень ГК України щодо державних комерційних підприємств та казенних підприємств.

Комунальне підприємство корпоративного типу зазвичай діє у формі акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю за участю однієї або кількох територіальних громад (спільне комунальне підприємство). Відповідно, таке товариство може бути товариством однієї особи (якщо засновником і єдиним учасником є одна територіальна громада) або традиційним господарським товариством, що діє у складі кількох осіб (якщо його засновниками є дві або більше територіальних громад), а за формою – зазвичай товариством з обмеженою відповідальністю або акціонерним товариством. Правове становище таких товариств визначається законами України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», відповідними положеннями ГК України та ЦК України щодо таких товариств.

5. Правове становище та види підприємств колективної власності

ГК України (ст. 93) за ознакою форми власності, на базі якої функціонують підприємства, виділяє такий їх різновид як підприємства колективної власності. До них належать:

– виробничий кооператив;

– колективне підприємство (в тому числі колективне сільськогосподарське підприємство);

– унітарне дочірнє підприємство, створене виробничим кооперативом чи колективним підприємством;

– унітарне підприємство, що створюється суб’єктами права колективної власності (споживчим товариством, релігійною організацією, громадською організацією та ін.).

Підприємства колективної власності можуть бути унітарними та корпоративними (у формі виробничого кооперативу або господарського товариства).

Особливості правового становища підприємства колективної форми власності можна побачити на прикладі *колективного сільського підприємства* (КСП), що діє на підставі Закону України від 14.02.1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (далі – Закон):

- підприємство корпоративного типу;
- установчий документ – статут, вимоги до змісту якого закріплено в ст. 4 Закону);

- мінімальна кількість членів КСП законом не встановлюється, проте вживання множини щодо засновників та членів КСП (ст. 3 Закону) надає можливість визначити цю кількість – щонайменше дві особи;

- вимоги до членів КСП – фізичні особи (громадяни), які досягли 16-річного віку, беруть особисту трудову участь в господарській діяльності КСП і сплатили пай;

- особливості правового статусу членів КСП: мають подвійний статус – члена підприємства (і, відповідно, право участі в розподілі прибутку та управлінні, зокрема в загальних зборах) і рівні права з працівниками державних підприємств щодо мінімального рівня оплати праці, її індексації, умов і розмірів соціального страхування, пенсійного забезпечення, охорони материнства і дитинства, соціального захисту одиноких громадян і громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, багатодітних сімей та одиноких матерів, ветеранів праці;

- розмір паю члена КСП залежить від його майнової та трудової участі в діяльності КСП;

- у разі виходу з підприємства його члени мають право на отримання паю натурою, грошми або цінними паперами відповідно до розміру та структури пайового фонду або в іншій, за згодою сторін, формі;

- суперечливі положення Закону щодо правового титулу майна КСП (ст. 7 і 9): об'єктами права колективної власності підприємства є земля, інші основні та оборотні засоби виробництва, грошові та майнові внески його членів, вироблена ними продукція, одержані доходи, придбане на законних підставах майно, корпоративні права (частки у майні та міжгосподарських підприємств та об'єднань, учасником яких є КСП); проте відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 7 Закону «майно у підприємстві належить на праві спільної часткової власності його членам»; ч. 2 ст. 7 Закону містить щодо цього уточнюючі положення, відповідно до яких суб'єктом права власності у КСП є підприємство як юридична особа, а його члени – в частині майна, яку вони одержують при виході з підприємства;

- особливості земельних відносин КСП (ст. 10): а) земля може належати КСП на праві колективної власності, а також може бути надана у тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди; б) право КСП на земельну ділянку зберігається при входженні його до складу агропромислових об'єднань, комбінатів, агрофірм та інших формувань; в) право КСП на земельну ділянку або її частину може бути припинено в порядку і на підставах, встановлених Земельним кодексом України, Законом України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)»; г) члену КСП, який побажав вийти з його складу, земельна ділянка надається із земель сільськогосподарських угідь підприємства, придатних для сільськогосподарського виробництва, в частині,

що припадає на одного члена підприємства; д) розподіл земель колективної власності КСП здійснюється відповідно до Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)»; е) звернення стягнення на земельну ділянку за претензіями кредиторів може бути здійснено за рішенням суду лише у разі відсутності у боржника іншого майна, на яке може бути звернуто стягнення;

– відсутність вимог до мінімального розміру майна КСП та його фондів (крім пайового); КСП самостійно визначає види, порядок формування та використання фондів і резервів;

– органи управління КСП: 1) *загальні збори членів КСП або збори уповноважених* – вищий орган управління (затверджують статут підприємства, вносять до нього зміни та доповнення; вирішують питання про обрання правління, його голови та ревізійної комісії підприємства; приймають рішення про реорганізацію і ліквідацію підприємства, про його участь в господарських товариствах та господарських об'єднаннях; вирішують інші важливі питання діяльності підприємства); 2) правління (виконавчий орган);

– обов'язковість створення *органів контролю* (ревізійної комісії) законом не передбачається; такі органи створюються відповідно до положень статуту, рішення загальних зборів/зборів уповноважених, внутрішніх документів КСП;

– порядок припинення – відповідно до чинного законодавства (ЦК, Закону про державну реєстрацію).

Виробничий кооператив (ВК) – це господарська організація корпоративного типу, яка створюється на добровільних засадах громадянами для спільного здійснення господарської (виробничої) діяльності з метою отримання доходу і діє на підставі статуту, на засадах членства, обов'язкової трудової участі в його діяльності, самоуправління та самофінансування.

Нормативною основою діяльності виробничого кооперативу є відповідні положення ГК України (ст. 94–112), ЦК України (ст. 163–166), а також закони – загальний (Закон України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію») та спеціальний – «Про сільськогосподарську кооперацію», прийнятий Верховною Радою України 21 липня 2020 р. (вводиться в дію 15.11.2020 р.).

Основні риси виробничого кооперативу відповідно до Закону України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію» (далі – Закон):

- господарська організація корпоративного типу;
- мета діяльності – отримання доходу та забезпечення зайнятості населення;
- створення на добровільних засадах;
- безпосереднє здійснення господарської діяльності (виробництво продукції/товарів, виконання робіт, надання послуг);
- наявність статусу юридичної особи;
- наявність статуту як обов'язкового установчого документа, який повинен містити відомості, визначені ст. 8 Закону;
- корпоративний устрій: мінімальна кількість засновників (членів) – 3 – як правило, фізичні особи, які досягли 16-річного віку, і наявність основного капіталу, поділеного на паї;
- здійснення виробничо-господарської діяльності на засадах самофінансування;

– наявність власного майна, яке формується за рахунок таких джерел: паї членів кооперативу (основний та додаткові); внески членів ВК (вступний, членські, цільові); кошти, що надходять від господарської діяльності ВК; кошти, що надходять від створених ВК підприємств, установ та організацій; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних та фізичних осіб, в тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законом;

– відсутність законодавчих вимог до мінімального розміру основного капіталу ВК;

– обов'язкова наявність таких фондів: *пайового фонду* (формується за рахунок паїв членів кооперативу); *неподільного фонду* (формується за рахунок вступних внесків членів кооперативу та відрахувань від доходу ВК; стабілізує майнову базу ВК, оскільки не може розподілятися між членами ВК, крім передбачених законом випадків); *резервного фонду* (формується за рахунок відрахувань від доходу ВК, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших, не заборонених законом надходжень для покриття можливих витрат/збитків); *спеціальний фонд* (формується за рахунок цільових внесків членів ВК та інших, не заборонених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності; використовується за рішенням органів управління ВК); в сільськогосподарських ВК до обов'язкових фондів належать пайовий фонд і неподільний фонд;

– основні засади використання доходу ВК, який формується з надходжень від господарської діяльності ВК після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників та розподіляється в такому порядку: сплата податків і зборів до відповідних бюджетів; погашення кредитів; покриття збитків; проведення відрахувань до фондів ВК; кооперативні виплати членам ВК залежно від їх участі в господарській діяльності ВК; виплати на паї;

– загальна частка члена ВК у майні ВК визначається як сума його паїв у фондах ВК (пайовому, резервному та спеціальному); у разі виходу чи виключення з ВК громадянин (фізична особа) має право на одержання своєї загальної частки в натуральній, грошовій формі чи цінними паперами (за бажанням такої особи), а земельної ділянки – в натурі; право власності на загальну частку успадковується;

– основні права та обов'язки членів ВК визначаються ст. 12 Закону (*права*: участь в господарській діяльності ВК та в управлінні його справами; одержання кооперативних виплат та виплат на паї; одержання паю у разі виходу з ВК; внесення пропозицій щодо оптимізації роботи ВК; звернення до органів ВК у разі виникнення конфлікту інтересів, пов'язаного з членством в кооперативі, та одержання письмових відповідей про результати розгляду звернення; *обов'язки*: обов'язкова трудова участь в господарській діяльності ВК; додержання статуту ВК; виконання рішень органів управління та органів контролю ВК; виконання зобов'язань перед ВК; сплата внесків, визначених статутом ВК);

– припинення членства у ВК відбувається у разі: добровільного виходу з нього; припинення трудової участі у ВК; несплати внесків у порядку, визначеному статутом ВК; смерті члена ВК; припинення діяльності ВК;

– корпоративний характер управління справами ВК, яке здійснюється його органами: *загальні збори членів ВК* або *збори уповноважених* як вищий орган (ст. 15 Закону), *виконавчий орган*, який відповідно до ст. 16 Закону може бути колегіальним (*правління*) чи одноособовим в ВК з кількістю членів до 10 осіб (*голова ВК*); для здійснення управління оперативно-господарською діяльністю ВК його правління може наймати на умовах контракту *виконавчого директора*; *контрольний орган* (ст. 18 Закону) – ревізійна комісія або ревізор (у ВК з кількістю членів до 10 осіб); у ВК з кількістю членів понад 50 осіб додатково може бути утворена спостережна рада, яка контролює діяльність правління (ст. 17 Закону);

– *загальні збори/збори уповноважених* (обов'язковий орган управління): повноваження (затвердження статуту ВК та внесення до нього змін, прийняття інших рішень, що стосуються діяльності ВК; утворення органів управління та органів контролю за діяльністю ВК, інших органів ВК; заслуховування звітів його органів управління і органів контролю; затвердження порядку розподілу доходу ВК; визначення розмірів вступного і членського внесків та паїв; визначення розмірів, порядку формування та використання фондів ВК; визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю ВК; затвердження річного звіту і балансу ВК; затвердження рішення правління або голови правління про прийняття нових членів та припинення членства; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників; прийняття рішень про вступ ВК до кооперативних об'єднань; прийняття рішень про реорганізацію або ліквідацію ВК; інші питання діяльності ВК, віднесені до компетенції загальних зборів рішенням загальних зборів членів ВК); *види* (чергові, позачергові); *періодичність* (у разі потреби, але не рідше одного разу на рік); *порядок скликання*: чергові збори – правлінням або головою ВК; позачергові збори повинні бути скликані протягом 20 днів з дня надходження вимоги (а) не менше третини членів ВК, (б) спостережної ради; (в) ревізійної комісії (ревізора); (г) органу управління кооперативного об'єднання, членом якого є ВК; у разі незабезпечення правлінням (головою) ВК скликання позачергових загальних зборів вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів; про дату, місце, час проведення та порядок денний загальних зборів члени ВК повинні бути повідомлені не пізніше ніж за 10 днів до визначеного строку їх проведення; загальні збори членів ВК є повноважними, якщо на них присутні більше половини його членів, а збори уповноважених – за наявності не менше двох третин уповноважених; кожний член ВК чи уповноважений ВК має один голос, і це право не може бути передано іншій особі; порядок прийняття рішень – більшістю голосів, а з визначених Законом питань (про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію ВК) кваліфікованою більшістю голосів (не менш як 75 відсотків членів ВК/уповноважених, присутніх на загальних зборах /зборах уповноважених ВК);

– *виконавчий орган* (обов'язковий орган управління): а) може бути колегіальним – *правління* (очолюється головою правління, повноваження якого

визначаються статутом кооперативу) або одноособовим – *голова ВК* (якщо до складу ВК входить менше ніж 10 членів); б) обирається загальними зборами членів ВК на строк, визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років; в) підзвітний вищому органу управління ВК і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи ВК; г) повноваження визначаються законом та статутом ВК (в т.ч. здійснює управління ВК у період між загальними зборами членів ВК, забезпечує виконання їх рішень; представляє ВК у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами; укладає угоди між ВК та іншими особами; може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління ВК або статутом ВК; діє від імені ВК в межах, передбачених статутом ВК); д) порядок обрання або відкликання членів правління та голови ВК, а також порядок проведення засідань правління ВК та прийняття ним рішень визначаються статутом ВК;

– *виконавчий директор* (необов'язковий орган): а) наймається правлінням для оперативного управління діяльністю ВК та виконання функцій, делегованих правлінням ВК; формує виконавчу дирекцію; б) виконує свої функції на умовах контракту, який укладає з ним правління ВК; в) не може бути членом ВК; г) несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом та статутом ВК;

– *спостережна рада* (необов'язковий орган): а) може утворюватися у ВК з кількістю членів понад 50 осіб; б) обирається із числа членів ВК на загальних зборах ВК; в) кількісний склад – 3–5 чоловік; г) обмеження, вимоги та умови виконання обов'язків члена спостережної ради (до складу спостережної ради ВК не можуть входити члени правління чи члени ревізійної комісії чи ревізор ВК; виконання обов'язків члена цього органу здійснюється на громадських засадах; повноваження членів спостережної ради можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів ВК); д) функції спостережної ради: здійснення контролю за додержанням статуту ВК та за діяльністю виконавчого органу ВК;

– *обов'язковий контрольний орган* – колегіальний (*ревізійна комісія*) чи одноособовий (*ревізор* – у ВК з кількістю членів менше ніж 10 осіб): а) (формується/обирається загальними зборами у визначеному статутом порядку; б) вимоги до членів ревізійної комісії/ревізора: членство в даному ВК; відсутність статусу члена правління чи спостережної ради даного ВК; в) функції – контроль за фінансово-господарською діяльністю ВК, в т.ч. шляхом: проведення перевірок результатів фінансово-господарської діяльності ВК за власною ініціативою ревізійної комісії/ревізора, за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10 відсотків членів ВК, а також складення висновку за річними звітами про результати діяльності ВК; г) наявність права вимагати будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб ВК;

– відповідальність ВК за зобов'язаннями майном, що належить йому на праві власності; відсутність у членів ВК субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями ВК (якщо інше не встановлено статутом ВК чи законом); ризик збитків члена ВК за результати діяльності ВК обмежується зазвичай розмірами сплаченого паю;

– можливість участі ВК у кооперативному об'єднанні (кількох кооперативних об'єднаннях) типу спілки, ліги, асоціації, альянсу та інших форм добровільного

об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів;

– *порядок ліквідації ВК*: а) прийняття відповідного рішення загальними зборами членів ВК/ зборами уповноважених (добровільна ліквідація) чи за рішенням суду (примусова ліквідація); б) призначення органом, який прийняв рішення про ліквідацію ВК, ліквідаційної комісії, до якої переходять повноваження з управління ВК; в) забезпечення ліквідаційною комісією передбачених законом заходів щодо ліквідації ВК, а саме: встановлення порядку та строків проведення ліквідації; публікація оголошення про ліквідацію із зазначенням строку для заявлення претензій кредиторами, який не може бути меншим, ніж два місяці, а також повідомлення явних (відомих кооперативу) кредиторів про ліквідацію; г) стягнення дебіторської заборгованості ВК; д) задоволення безспірних, визнаних ліквідаційною комісією та судом вимог кредиторів за рахунок майна ВК відповідно до встановленої законом черговості; е) здійснення виплат членам ВК паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням з майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів; розподіл решти майна (крім неподільного фонду) між членами ВК відповідно до встановленого статутом ВК порядку; є) передання майна/коштів неподільного фонду іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) із зазначенням напрямів його використання; ж) затвердження ліквідаційного балансу та виключення ВК з державного реєстру суб'єктів господарювання.

Сільськогосподарський виробничий кооператив (СВК) – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку.

Це визначення відповідає Закону України від 17.07.1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію», який, однак, втрачає чинність з введенням в дію 15.11.2020 р. нового Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», прийнятого 21.07.2020 р. .

Новий Закон «Про сільськогосподарську кооперацію» *закріплює* загальне визначення сільськогосподарського кооперативу (СГК) як юридичної особи, утвореної фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб, а також основні риси СГК, а саме:

– *мета створення СГК*: підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників с/г продукції у сферах виробництва, переробки, заготівлі, закупівлі, зберігання, збуту, продажу с/г продукції, забезпечення засобами виробництва і матеріально-технічними ресурсами; задоволення економічних, соціальних та інших потреб виробників с/г продукції на основі поєднання їхніх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їхньої самоорганізації, самоуправління та

самоконтролю, захист їхніх інтересів; розвиток інфраструктури ринку с/г продукції; створення умов для зниження витрат виробників с/г продукції за придбання необхідних ресурсів, здійсненні виробничої та іншої господарської діяльності; збільшення доходів виробників с/г продукції;

– *основні види діяльності СГК*: виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування; СГК може здійснювати один або декілька видів діяльності;

– *види СГК*: 1) залежно від мети діяльності: а) *прибутковий* (здійснює діяльність з метою одержання прибутку); б) *неприбутковий* (функціонує без мети одержання прибутку і, відповідно до ст. 133 Податкового кодексу України для неприбуткових організацій, такий кооператив звільняється від податків) та має відповідати таким ознакам: кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги тільки своїм членам; кооператив не набуває право власності на с/г продукцію, що вироблена, вирощена, відгодована, виловлена або зібрана (заготовлена) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції (власниками сільськогосподарської продукції, яка заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени);

– *створення СГК*: може бути створений фізичними та юридичними особами, однак не менш як 3-ма засновниками, за рішенням установчих зборів;

– *установчий та внутрішні документи СГК*: 1) *обов'язкові*: статут; Правила внутрішньогосподарської діяльності СГК (визначають особливості реалізації положень статуту такого кооперативу); 2) *необов'язкові*: *етичний кодекс СГК* (встановлює етичні норми поведінки членів СГК, його посадових осіб та працівників), інші документи, що приймаються відповідно до статуту СГК та рішення його вищого органу управління;

– *джерела формування майна СГК* є: вступні та пайові (зокрема додаткові пайові) внески; членські та цільові внески його членів; кошти, які надходять від провадження господарської діяльності кооперативу; кошти, які надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій, с/г кооперативних об'єднань, учасником яких він є; субсидії (дотації), отримані з державних та місцевих бюджетів для підтримки с/г кооперативів, державних цільових фондів; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, гуманітарна допомога, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством.

– *майнова база СГК*: 1) *статутний капітал* (формується з вкладів і додаткових вкладів членів сільськогосподарського кооперативу, а для сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, – також із вкладів і додаткових вкладів асоційованих членів такого кооперативу); 2) *фонд розвитку* (формується за рахунок вступних, членських (за наявності) внесків та

відрахувань від фінансового результату (прибутку) СГК, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, а також за рахунок інших, не заборонених законом надходжень; 3) *резервний фонд* (формується за рахунок відрахувань від фінансового результату (прибутку), що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, СГК та за рахунок інших, не заборонених законом надходжень; розмір щорічних відрахувань до резервного фонду визначається статутом СГК; 4) *спеціальний фонд* (необов'язковий), що може створюватися за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших, не заборонених законом надходжень, використовується за рішенням органів управління СГК для реалізації цілей, визначених рішенням про створення спеціального фонду;

– *правове становище члена СГК: членом СГК* може бути виробник сільськогосподарської продукції – юридична особа або фізична особа, яка досягла 16-річного віку; в комерційних СГК можуть бути асоційовані члени; *права члена СГК*: 1) участь в управлінні СГК: право ухвального голосу на загальних зборах сільськогосподарського кооперативу, право обирати і бути обраним до органів управління; 2) користування послугами кооперативу в порядку, передбаченому статутом та Правилами внутрішньогосподарської діяльності СГК; 3) одержання патронажних дивідендів (в СГК, що діє з метою одержання прибутку); 4) одержання частини попередньо надлишково сплаченої вартості наданих таким кооперативом послуг відповідно до їх фактичної вартості (для СГК, що діє без мети одержання прибутку); 5) одержання дивідендів (для СГК, що діє з метою одержання прибутку); 6) право на вихід із СГК та на одержання частки, цільового поворотного внеску у разі виходу з кооперативу в порядку та строки, визначені статутом такого кооперативу; 7) право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи СГК, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб; 8) право звертатися до органів управління, посадових осіб СГК із запитом, пов'язаним з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої звернення; 9) отримувати повну інформацію про діяльність СГК, членом якого він є, у тому числі щодо річної фінансової звітності, бухгалтерської та іншої фінансової інформації кооперативу; *обов'язки члена СГК*: 1) додержання статуту та Правил внутрішньогосподарської діяльності СГК, а також етичного кодексу СГК (у разі його прийняття); 2) участь у господарській діяльності кооперативу в порядку, передбаченому статутом та Правилами внутрішньогосподарської діяльності СГК; 3) виконання рішень органів управління СГК; 4) сплата визначених статутом СГК внесків та вкладів у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту кооперативу; *частка кожного члена СГК*: формується за рахунок його вкладу та додаткових вкладів у разі їх внесення; *відповідальність*: члени СГК відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах своєї частки, якщо інше не передбачено законом;

– *органи управління та контролю СГК*: вищий орган управління – загальні збори СГК; виконавчий орган – правління СГК, яке очолює голова правління; контрольний орган – ревізійна комісія; необов'язкові органи, що створюються за рішенням СГК: спостережна рада (здійснює контроль за додержанням статуту та діяльністю виконавчого органу СГК) та інші органи за участю членів СГК та/або

осіб, які не є членами такого кооперативу, та залучених експертів у порядку, передбаченому Статутом кооперативу;

– *державна підтримка СГК*: здійснюється відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом;

– *припинення СГК* здійснюється: *шляхом*: 1) *реорганізації* СГК (злиття, приєднання, поділу, перетворення) за рішенням загальних зборів такого кооперативу у порядку, визначеному законом та статутом кооперативу; 2) *ліквідації* СГК: а) за рішенням загальних зборів СГК у порядку, визначеному законом та статутом кооперативу, б) у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду; *припинення* СГК має відповідати вимогам законодавства, в тому числі законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» та «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 33).

6. Приватні підприємства. Фермерське господарство

Різновидом підприємств за ознакою форми власності, на базі якої функціонує підприємство, є приватні підприємства. Особливості правового становища таких підприємств регламентується законодавством лише схематично.

Так, відповідно до ст. 113 ГК приватним підприємством є підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи (дочірнє підприємство іншого приватного підприємства). Отже, основною особливістю такого підприємства є лише форма власності, на базі якої воно функціонує.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 ГК порядок організації та діяльності приватних підприємств визначається цим Кодексом (загальні положення щодо підприємств – ст. 62 –72 ГК) та іншими законами.

Приватні підприємства можуть бути двох типів – унітарного та корпоративного типу. За підприємством унітарного типу майно може закріплюватися на одному з будь-яких основних правових титулів – праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління.

Приватне підприємство корпоративного типу має ту особливість, що майно за ним зазвичай закріплюється на праві спільної часткової приватної власності (на відміну від господарського товариства та виробничого кооперативу). Проте слід зазначити, що ГК України не містить положень щодо правового титулу майна такого підприємства, а отже – й не виключає застосування таких правових титулів, як право господарського відання чи право оперативного управління.

Різновидом приватного підприємства є *фермерське господарство (ФГ)* – це форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства,

товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарств.

Характерні риси фермерського господарства (ФГ):

– *спеціальне право регулювання*: ст. 114 ГК України; Земельний кодекс України; Закон України від 19.06.2003 р. «Про фермерське господарство» (далі – Закон);

– *форма сімейного підприємництва* (може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї);

– *спеціальний вид діяльності*: організація та виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду (напрями такої діяльності, її спеціалізація визначаються в статуті ФГ);

– *форми ФГ*: 1) *організаційна* – ФГ зі статусом юридичної особи (діє на підставі статуту); 2) як індивідуальне підприємництво, якщо членом ФГ є одна особа; 3) як сімейне ФГ у складі кількох осіб (членів однієї сім'ї), що діє на підставі договору про створення сімейного ФГ, але без створення юридичної особи;

– ФГ (крім сімейного, що діє на підставі договору про створення ФГ) підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому Законом про державну реєстрацію, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або права користування земельною ділянкою;

– *порядок створення*: право на створення ФГ має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити таке господарство; сімейне ФГ без статусу юридичної особи організовується фізичною особою – підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства;

– *установчий документ* – статут (якщо ФГ має статус юридичної особи), договір про створення сімейного ФГ (якщо таке господарство не має статусу юридичної особи, хоча створене кількома членами сім'ї);

– *членство у ФГ*:

а) членами ФГ *можуть* бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення ФГ, визнають і дотримуються положень установчого документа ФГ; б) *не можуть* бути членами ФГ особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом); в) при створенні ФГ одним із членів сім'ї інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього ФГ після внесення змін до його установчого документа; г) до членів сім'ї та родичів голови ФГ відносяться: дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови ФГ, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти);

– *майно ФГ*: а) основний правовий титул майна ФГ – право власності; б) цілісний майновий комплекс ФГ включає майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання; цілісний майновий комплекс може бути предметом купівлі-продажу та інших угод/правочинів; в) наявність у складі майна ФГ *земельної ділянки*, яку ФГ використовує на праві власності або договору оренди; звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення ФГ, допускається у випадках, коли у ФГ відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення;

– *особливості створення та діяльності сімейного ФГ без набуття статусу юридичної особи*: а) таке ФГ організовується фізичною особою самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства; б) установчі документи сімейного ФГ: *договір про створення сімейного ФГ*, що укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі з дотриманням вимог Закону щодо змісту і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства; *декларація про створення сімейного ФГ* (у разі одноосібного ведення такого господарства), що складається фізичною особою самостійно в письмовій формі і має відповідати вимогам Закону; в) головою сімейного ФГ без статусу юридичної особи є член сім'ї, визначений договором (декларацією) про створення сімейного фермерського господарства, який реєструється як фізична особа – підприємець; г) після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного ФГ його голова має зареєструватися як фізична особа – підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу – підприємця в порядку, встановленому законом; г) від імені сімейного ФГ без статусу юридичної особи має право виступати голова цього господарства або уповноважений ним у встановленому цивільним законодавством порядку один із членів ФГ; д) таке ФГ має право на додаткову державну підтримку у порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», в тому числі на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– *соціальні аспекти ФГ*: а) члени ФГ та особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; б) ФГ реєструється в установленому законом порядку як платник єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; в) час роботи у ФГ членів господарства та осіб, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), зараховується до загального і безперервного стажу роботи на підставі записів у трудовій книжці і документів, що підтверджують сплату внесків на соціальне страхування; г) членам ФГ та особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), призначені пенсії виплачуються у повному розмірі без урахування одержуваного заробітку (доходу); г) ФГ відповідно до чинного законодавства несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну його членам і особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними своїх трудових обов'язків;

– *представницький орган фермерських господарств* – Асоціація фермерів та приватних землевласників України, яка забезпечує захист прав ФГ та створення сприятливих умов для розвитку фермерства;

– *підстави для припинення діяльності ФГ*: а) реорганізації ФГ; б) ліквідації ФГ; в) визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); г) якщо не залишається жодного члена ФГ або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства;

– *порядок припинення діяльності ФГ*: 1) *рішення про припинення діяльності фермерського господарства* приймається: а) власником у разі реорганізації або ліквідації ФГ – відповідно до закону та Статуту або договору про створення сімейного ФГ; б) у разі якщо не залишається жодного члена ФГ або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства у порядку, встановленому законом; в) у разі банкрутства фермерського господарства – на підставі постанови господарського суду про визнання ФГ банкрутом та ухвали суду про затвердження звіту ліквідатора; 2) *кошти, одержані від продажу майна ФГ*, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Кодексом України з процедур банкрутства; майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між членами ФГ відповідно до його Статуту; 3) у разі припинення діяльності ФГ *до закінчення терміну надання господарству податкових пільг* господарство сплачує до бюджету за весь період його діяльності суму податку, обчислену в розмірі, встановленому для фермерського господарства, крім передбачених законом випадків, та викупу земельної ділянки для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності;

– *надання державної підтримки ФГ*: новоствореним ФГ у період становлення (перші три роки після його створення, а у трудонедостатніх населених пунктах – п'ять років), ФГ з відокремленими фермерськими садибами, ФГ, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, та іншим ФГ надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки ФГ; сімейним ФГ надається додаткова державна підтримка у порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України».

7. Особливості правового становища інших видів підприємств (за участю іноземного інвестора, асоційованих підприємств)

За критерієм участі іноземного інвестора та його частки у статутному капіталі (складеному майні підприємства) законодавець виділяє дві категорії підприємств, яким притаманна певна специфіка: підприємства з іноземними інвестиціями та іноземні підприємства.

Особливості правового становища *підприємств з іноземними інвестиціями* визначається ст. 116 і гл. 38 ГК України, Законом України від 19.03.1996 р. «Про режим іноземного інвестування»; низкою підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі: постановою Кабінету Міністрів України від 07.08.1996 р. № 937 «Про порядок видачі, обліку і погашення векселів, виданих під час ввезення в Україну

майна як внеску іноземного інвестора до статутного фонду підприємства з іноземними інвестиціями, а також за договорами (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність, та сплати ввізного мита у разі відчуження цього майна»; постановою Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 р. № 1061 «Про затвердження Порядку визначення продукції власного виробництва підприємств з іноземними інвестиціями» та інші.

Характерними ознаками *підприємства з іноземними інвестиціями* є:

– підприємство корпоративного типу за участю вітчизняних суб'єктів господарювання (резидентів) та іноземних інвесторів (ними можуть бути: іноземні громадяни, особи без громадянства, що не мають постійного місця проживання в Україні, юридичні особи, створені міжнародні організації, інші держави);

– наявність в статутному капіталі підприємства іноземної інвестиції у визначених законом формах (види таких інвестицій та форми їх здійснення визначаються ст. 2, 16 Закону «Про режим іноземного інвестування», ст. 391, 392 ГК) та розмірі (не менше 10% розміру статутного капіталу);

– створення такого підприємства може відбуватися шляхом заснування (при цьому принаймні одним із засновників має бути іноземний інвестор), а також у разі внесення його учасником – іноземним інвестором іноземної інвестиції; набуття підприємством статусу ПП пов'язується не з моментом його державної реєстрації, а з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс;

– до установчих документів підприємства з іноземними інвестиціями ставляться спеціальні вимоги: крім відомостей, передбачених законодавством України для відповідних організаційно-правових форм підприємств, вони також повинні містити відомості про державну належність засновників підприємства з іноземними інвестиціями, відомості про розмір іноземної інвестиції, оціненої в іноземній валюті та національній валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України за курсом НБУ;

– оподаткування митом майна, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємств з іноземними інвестиціями (крім товарів для реалізації або використання з метою, безпосередньо не пов'язаною з провадженням підприємницької діяльності), здійснюється у порядку, встановленому Митним кодексом України;

– продукція цих підприємств не підлягає ліцензуванню і квотуванню за умови їх сертифікації як продукції власного виробництва у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– на підприємство з іноземними інвестиціями поширюється національний режим господарювання, якщо інше не передбачено законами, та міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України;

– з метою залучення іноземних інвестицій держава закріплює гарантії захисту прав іноземних інвесторів (ст. 397 ГК, ст. 8–12 Закону України «Про режим іноземного інвестування»);

– з метою захисту інтересів національної економіки законами України можуть встановлюватися обмеження щодо здійснення певних видів господарської діяльності підприємствами з іноземними інвестиціями (зокрема, щодо видів господарської діяльності, які можуть здійснюватися виключно державними підприємствами – ст. 4

Закону України «Про підприємництво»), а з метою *заохочення* іноземних інвестицій у визначених законом галузях господарювання – можуть встановлюватися додаткові державні гарантії захисту іноземних інвестицій, у тому числі гарантії захисту інвестицій від зміни законодавства, передбачені Законом «Про режим іноземного інвестування».

Іноземне підприємство фактично є різновидом підприємства з іноземними інвестиціями, визначальною ознакою якого є особливі вимоги до його учасників (ними можуть бути лише іноземні інвестори) та майна (в іноземному підприємстві іноземна інвестиція має становити 100%). За організаційно-правовою формою таке підприємство може бути унітарним чи корпоративним. Виникнення такого підприємства пов'язується із заснуванням іноземними інвесторами (інвестором) нового підприємства чи набуття такими особами у власність майнового комплексу діючого унітарного підприємства чи 100% акцій (часток) підприємства корпоративного типу. З метою захисту інтересів національної економіки та національної безпеки законом можуть визначатися галузі, в яких створення іноземних підприємств забороняється. Особливості правового статусу таких підприємств визначаються ст. 117 ГК України.

Стаття 126 ГК України закріплює поняття та види *асоційованих підприємств*, а також притаманні їм особливості. *Асоційованими* визнаються підприємства/господарські організації (щонайменше два), які пов'язані між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути *простою* (виникає, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, що приймаються кваліфікованою більшістю голосів) і *вирішальною* (виникає у разі якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій).

Відносини залежності можуть загрожувати економічній конкуренції, оскільки при їх встановленні відбувається економічна концентрація або вони можуть свідчити про узгоджені дії учасників таких відносин. У зв'язку з цим Законом України «Про захист економічної конкуренції» передбачається необхідність отримання попередньої згоди на економічну концентрацію та/або узгоджені дії (у визначених цим Законом випадках та порядку).

Класичні відносини вирішальної залежності виникають в холдинговій групі за участю холдингової компанії (як контролюючого підприємства) та її корпоративних підприємств (як таких, що перебувають у вирішальній залежності від холдингової компанії). Відносини в холдинговій групі регулюються Законом України «Про холдингові компанії» та ст. 126 ГК України. *Холдинговою компанією* (ХК) є акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. В ч. 6 ст. 126 ГК закріплені механізми захисту інтересів корпоративних підприємств холдингової групи: якщо таке підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та

визнається банкрутом, то холдингова компанія має нести субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Закон «Про холдингові компанії» визначає:

– порядок створення холдингових груп у складі холдингової компанії та її корпоративних підприємств: а) органами, уповноваженими управляти державним майном, державними органами приватизації самостійно або разом з іншими засновниками шляхом об'єднання у статутному капіталі холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв); б) іншими суб'єктами на договірних засадах;

– особливості створення та діяльності, в тому числі щодо: формування статутного капіталу ХК; порядку прийняття рішень щодо відчуження будь-яких пакетів акцій (часток, паїв) корпоративних підприємств та/або ліквідації холдингової компанії; включення до статуту ХК положень про (а) обмеження щодо правочинів, які мають право вчиняти органи управління компанії, та (б) випуску цінних паперів; заборони для корпоративного підприємства володіти цінними паперами ХК, корпоративним підприємством якої воно є; питання виключної компетенції загальних зборів ХК;

– особливості утворення та діяльності державних холдингових компаній та Державної керуючої холдингової компанії (державна ХК, корпоративним підприємством якої може бути інша державна ХК чи господарське товариство, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) якого належить державі);

– обов'язковість щорічної аудиторської перевірки ХК та її корпоративних підприємств та здійснення ХК внутрішнього аудиту (контролю) своїх корпоративних підприємств;

– публічність (оприлюднення інформації) про створення ХК та діяльність (протягом усього періоду своєї діяльності не рідше одного разу на рік повинна оприлюднювати свою консолідовану фінансову звітність та фінансову звітність своїх корпоративних підприємств);

– підстави для ліквідація ХК: а) у разі ліквідації всіх корпоративних підприємств ХК та залишення у статутному капіталі ХК холдингового корпоративного пакета акцій (часток, паїв) тільки одного корпоративного підприємства; б) скасування відповідним органом Антимонопольного комітету України або Кабінетом Міністрів України дозволу на концентрацію, узгоджені дії суб'єктів господарювання; в) прийняття загальними зборами акціонерів холдингової компанії рішення про її ліквідацію.

8. Вимоги до підприємств, зумовлені цифровізацією відносин у сфері економіки

Цифровізація відносин у сфері економіки позначилася і на правовому становищі підприємств. Це стосується:

– появи підприємств, що спеціалізуються виключно на забезпеченні цифровізації, виробництві/створенні відповідних ресурсів/цінностей (комп'ютерів, комп'ютерних програм, лазерних дисків, зокрема) та/або наданні електронних

послуг (підприємства таких сфер: телекомунікаційної, електронних довірчих послуг, електронної комерції), які мають дотримуватися вимог спеціальних законів України: відповідно – «Про телекомунікації», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію»;

– можливості здійснення реєстраційних, дозвільних та погоджувальних процедур, подання звітності з використанням електронних засобів, що передбачено низкою відповідних кодексів (Господарського, Податкового) та законів – «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та ін.;

– обов'язкової наявності електронних ресурсів та їх використання для певних видів підприємств: державної та комунальної власності щодо наявності веб-сайтів для розміщення передбаченої законодавством інформації та застосування процедур закупівель відповідно до Закону «Про публічні закупівлі»; акціонерних товариств – щодо обов'язкової наявності власного веб-сайту та ін.;

– можливості надання/використання послуг в електронній формі поряд з традиційною (стосується, зокрема, електронних платежів та інших електронних фінансових послуг);

– можливості використання електронних засобів при здійсненні внутрішнього управління підприємством: зокрема, це стосується акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю відповідно до законів, що визначають їх правове становище – «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю»

– та іншого.

Контрольні запитання/завдання:

1. Характерні риси підприємства як самостійного суб'єкта господарювання.
2. Критерії класифікації та класифікаційні ряди організаційно-правових форм підприємств.
3. Загальні ознаки та специфічні риси підприємств державної власності унітарного та корпоративного типу.
4. Які характерні ознаки притаманні комунальному унітарному підприємству та комунальному підприємству корпоративного типу?
5. Характеристика нормативної основи діяльності підприємств колективної власності.
6. Характерні риси приватного підприємства.
7. Особливості правового становища фермерського господарства як різновиду приватного підприємства.
8. Законодавчі засади визначення особливостей правового становища інших видів підприємств (за участю іноземного інвестора, асоційованих підприємств).
9. Як вплинула цифровізація на правове становище підприємств?

Тема 9. Правове становище господарських товариств

1. Поняття та ознаки господарських товариств.
 2. Види господарських товариств.
 3. Особливості правового становища окремих видів господарських товариств:
 - 3.1. Повне товариство.
 - 3.2. Командитне товариство.
 - 3.3. Акціонерне товариство.
 - 3.4. Товариство з обмеженою відповідальністю.
 - 3.5. Товариство з додатковою відповідальністю.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та ознаки господарських товариств

Господарські товариства – це господарські організації, які створюються фізичними та/або юридичними особами на договірних засадах шляхом об'єднання майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку (як загальне правило).

Правове становище господарських товариств регулюється ГК України (ст. 79–92), ЦК України (ст. 113–162), Законом України від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства», щодо акціонерних товариств – Законом України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства», щодо товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю – Законом України від 6 лютого 2018 року «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Характерні риси господарських товариств (ст. 79–92 ГК України; ст. 113 – 118 ЦК України; ст. 1–23 Закону України «Про господарські товариства»):

– *господарські організації корпоративного типу* (як правило, наявність двох і більше засновників – фізичних та/або юридичних осіб, а також подільність майна на частки та корпоративна форма управління справами);

– *універсальність цієї організаційно-правової форми*: можливість її застосування для підприємств, інших господарських організацій низової ланки економіки, що мають на меті отримання прибутку (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів та інвестиційних компаній), неприбуткових господарських організацій (фондові біржі тощо), господарських об'єднань (холдингові компанії з мережею корпоративних/дочірніх підприємств);

– *наявність статусу юридичної особи*;

– *основний правовий титул майна товариства* – право власності, основними джерелами формування якого є: вклади засновників та учасників товариства; вироблена продукція; отримані доходи; майно, набуте на підставі договорів та інших правочинів, не заборонених законом;

– *корпоративний характер управління* – учасниками товариства (в персональних товариствах) або системою органів (в товариствах, що належать до об'єднань капіталів);

– *подільність майна товариства на частки, розмір яких визначається установчими документами товариства;*

– *можливість для засновників (залежно від їх інтересів щодо порядку управління товариством, можливості залучення коштів інших осіб до формування майна товариства, ступеня закритості товариства, виду діяльності та ін.) вибору форми товариства з п'яти, що передбачені українським законодавством: акціонерне товариство/АТ, товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), товариство з додатковою відповідальністю (ТДВ), повне товариство (ПТ), командитне товариство (КТ);*

– *наявність в учасників ГТ корпоративних прав;* відповідно до ст. 167 ГК України це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Згідно із ст. 116 ЦК України та ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом: 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в установчому документі, крім випадків, встановлених законом; 2) брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди); 3) вийти у встановленому порядку з товариства; 4) здійснити відчуження частки (її частини) у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом; 5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом; 6) інші права, передбачені законодавством та установчим документом товариства;

– *обов'язки учасників господарського товариства:* 1) дотримуватися установчого документа товариства та виконувати рішення загальних зборів; 2) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі ті, що пов'язані з майновою участю, а також робити вклади (оплачувати акції) у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені установчим документом; 3) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства; 4) нести інші обов'язки, передбачені законодавством України та установчим документом товариства.

2. Види господарських товариств

Господарські товариства можуть бути різних видів та форм. Поділ господарських товариств на види здійснюється за певними ознаками, а на форми – за сукупністю ознак. Класифікація господарських товариств має практичне значення: законодавство передбачає застосування різних принципів правового регулювання щодо певних видів господарських товариств, насамперед, щодо товариств, які належать до *об'єднань капіталів та персональних товариств*. Подібний поділ господарських товариств, широко відомий в комерційному праві (як

зарубіжному, так і вітчизняному – дореволюційному, періоду *непу*, сучасному), здійснюється за ознакою домінування в них *майнових* чи *персональних* елементів.

Персональними товариствами або об'єднаннями осіб є такі господарські товариства, в яких домінують особисті елементи. Для таких товариств (а до них належать повне товариство (ПТ) і командитне товариство (КТ) притаманні специфічні риси:

- установчий документ – засновницький договір, а в командитному товаристві з одним повним учасником – меморандум;

- обов'язковість не лише майнової, а й персональної участі в товаристві для всіх (повне товариство) або частини його учасників (командитне товариство);

- створення товариства з метою спільного здійснення його учасниками підприємницької діяльності, у зв'язку з чим традиційною (зафіксованою в законодавстві країн ринкової та більшості країн перехідної економіки) вимогою до учасників повного товариства та повних учасників (повних товаришів) командитного товариства є наявність у них статусу зареєстрованого суб'єкта підприємництва (в Законі України «Про господарські товариства» та ЦК України така вимога відсутня, але передбачена ч. 7 ст. 80 ГК України);

- наявність у всіх (повне товариство) або частини учасників (командитне товариство) повної субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями товариства;

- відсутність законодавчих вимог до мінімального розміру складеного капіталу товариства та порядку його формування (це має визначатися установчим документом); формування в товаристві резервного (страхового) фонду у розмірі, встановленому установчим документом, але не менше 25 відсотків складеного капіталу;

- управління справами здійснюється безпосередньо самими учасниками товариства, що несуть повну субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями;

- порядок управління справами товариства визначають самі учасники, закріплюючи його в установчому документі (засновницькому договорі, а в командитному товаристві з одним повним учасником – меморандумі);

- заборона для учасників ПТ і повних учасників КТ конкурувати з товариством;

- складність виходу з товариства (заборона або обмеження можливості відступлення учасником своєї частки третім особам, необхідність повідомлення завчасного (не менше встановленого законом та установчим документом товариства строку) про вихід з товариства з дотриманням передбачених законом вимог.

До *об'єднань капіталів* належать господарські товариства, в яких домінуючими є майнові елементи (акціонерне товариство, товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю). Попри наявність значних відмінностей між цими товариствами, вони мають спільні *ознаки*, що є характерним саме для цієї групи господарських товариств:

- обмеження ризику учасників товариства за результати діяльності товариства розміром сплачених вкладів (акцій) та відсутність у них (АТ, ТОВ) чи обмеженість їх субсидіарної відповідальності зобов'язаннями товариства (ТДВ), що викликає необхідність застосування спеціальних механізмів захисту інтересів кредиторів товариства;

– законодавчі вимоги до мінімального розміру статутного капіталу та резервного капіталу (щодо акціонерних товариств), порядку їх формування та необхідності підтримання не нижче певного розміру (подібні вимоги встановлюються з метою захисту інтересів кредиторів товариства);

– установчий документ – статут;

– участь учасників в управлінні справами та розподілі прибутку товариства залежить, як правило, від розміру їх часток у статутному капіталі товариства;

— здійснення управління товариством за допомогою його органів (вищий – загальні збори учасників; виконавчий орган, що може формуватися не лише з учасників товариства, а й з найманих працівників; контрольний орган чи органи), порядок формування та вимоги до яких встановлюються законодавством;

– обов’язковість майнової та необов’язковість персональної участі (за деякими винятками) в товаристві для його учасників;

– можливість виходу учасника з товариства в будь-який момент за його бажанням з дотриманням встановленої законом та статутом товариства процедури;

– можливість створення таких товариств однією особою та функціонування у складі однієї особи ;

– можливість здійснення контролю над товариством з боку одного учасника, який володіє контрольним пакетом акцій (відповідною часткою в статутному капіталі товариства).

За сукупністю ознак (порядком створення; розміром; порядком формування та складом майнової бази; порядком управління справами; особливістю правового статусу учасників товариства та ін.) розрізняють такі форми (види) господарських товариств: повне товариство; командитне товариство; акціонерне товариство; товариство з обмеженою відповідальністю; товариство з додатковою відповідальністю.

3. Особливості правового становища окремих видів господарських товариств

3.1. Повне товариство (ПТ) – це таке господарське товариство, всі учасники якого від імені товариства спільно здійснюють підприємницьку діяльність і несуть додаткову відповідальність за зобов’язаннями товариства усім своїм майно.

Основні риси ПТ :

– різновид господарського товариства;

спеціальне регулювання: ГК України (ч. 5 і 7 ст. 80), ЦК України (ст. 119–132), Закон «Про господарські товариства» (ст. 66–74);

– установчий документ – засновницький договір;

– відсутність законодавчих вимог щодо розміру та порядку формування складеного капіталу, що регулюється засновницьким договором;

– відсутність органів товариства, оскільки управління справами товариства здійснюється самими учасниками в порядку, визначеному засновницьким договором товариства;

– можливість використання таких схем управління: а) управління здійснюється спільно всіма учасниками; б) управління доручається або одному, або

- частині учасників, які діють на підставі підписаного рештою учасників доручення;
- повна відповідальність товариства за власними зобов'язаннями (тобто усім майном, що належить йому на праві власності);
 - субсидіарна (у разі недостатності майна товариства) та солідарна відповідальність учасників товариства за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення;
 - обмежений рух учасників; зміна складу учасників можлива у разі: а) відступлення частки учасника (її частини) іншим учасникам або третім особам за згодою усіх учасників; б) правонаступництва у разі реорганізації учасника – юридичної особи або спадкування у разі смерті учасника – фізичної особи, якщо решта учасників товариства дала згоду на вступ до товариства таких учасників; в) виходу учасника з товариства, про що він має заздалегідь повідомити (щонайменше за 3 місяці – якщо товариство було створене на невизначений строк, за 6 місяців і лише за наявності поважних причин, якщо товариство було створене на визначений строк); г) виключення учасника з товариства, що може мати місце у разі, якщо учасник ПТ систематично не виконує своїх обов'язків або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства; д) виділення частки учасника-боржника на вимогу його кредиторів;
 - вимога до учасників товариства – наявність статусу зареєстрованого суб'єкта підприємництва (ч. 7 ст. 80 ГК України);
 - законодавчо встановлена заборона для учасників конкурувати з повним товариством;
 - заборона звернення стягнення на частку учасника повного товариства за його власними зобов'язаннями;
 - можливість ліквідації повного товариства на вимогу кредиторів одного з учасників, якщо товариство відмовиться виділити частку такого учасника-боржника для задоволення вимог кредиторів.

3.2. Командитне товариство (КТ) – це таке господарське товариство, в якому один або більше учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть по його боргах додаткову відповідальність всім своїм майном, на яке за законом може бути звернене стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми внесками (вкладники).

Основні риси КТ:

- різновид господарського товариства;
- спеціальне регулювання: ГК України (ч. 6 і 7 ст. 80), ЦК України (ст. 133–139), Закон «Про господарські товариства» (ст. 75–83);
- наявність двох категорій учасників, як мінімум, по одному учаснику кожної категорії: а) повних учасників і б) вкладників;
- установчим документом є засновницький договір, а у разі наявності в товаристві лише одного повного учасника – установчим документом відповідно до ЦК (ч. 3 ст. 134) є підписаний такою особою меморандум;
- відсутність законодавчих вимог до розміру складеного капіталу, який підлягає сплаті його учасниками до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства;
- обмеження сукупної частки вкладників 50% майна товариства;

– відсутність органів товариства, оскільки управління справами здійснюється повними учасниками;

– порядок управління справами товариства (зокрема, у тих випадках, коли в товаристві двоє і більше повних учасників) визначається засновницьким договором;

– правове становище повних учасників аналогічне правовому становищу учасників повного товариства, включаючи й вимогу ч. 8 ст. 80 ГК України щодо наявності статусу зареєстрованого суб'єкта господарювання;

– можливість реорганізації у повне товариство, якщо вибувають усі вкладники;

– *повні учасники КТ* (учасники, що несуть повну відповідальність): зобов'язані брати майнову і персональну участь в КТ, управляють справами товариства, несуть субсидіарну (у разі недостатності майна товариства) і солідарну (якщо їх двоє і більше) майнову відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення; мають права і обов'язки, аналогічні правам і обов'язкам учасників повного товариства: заборона конкурувати з товариством; вимога про попередження виходу з товариства щонайменше за 3 міс., а якщо товариство створене на визначений строк – за 6 міс. і за наявності поважних причин; якщо повних учасників двоє і більше, то вони можуть здійснювати управління справами спільно або доручати це одному чи декільком повним учасникам, які діють на підставі доручення, підписаного рештою учасників.

– *вкладники КТ: I. Права:* 1) одержувати частину прибутку товариства відповідно до своєї частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом); 2) діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї; 3) переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства відповідно до встановленого законом порядку (якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства); 4) вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства; 5) ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства; 6) після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом); 7) передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство (передання вкладником усієї своєї частки іншій особі припиняє його участь у КТ); 8) діяти від імені товариства тільки за довіреністю; 9) інші права вкладника, передбачені засновницьким договором (меморандумом) КТ; *II. Обов'язки вкладника КТ:* 1) вносити вклади і додаткові внески у розмірі, способами і у порядку, передбаченими засновницьким договором (меморандумом) КТ; 2) сплатити свою частку в складеному майні КТ до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства; 3) не перешкоджати діям учасників з повною відповідальністю по управлінню справами КТ; 4) відповідати перед третьою особою/кредитором самостійно усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення, якщо вчинив правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень і його дії не були схвалені КТ.

3.3. Акціонерне товариство (АТ) – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. Акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій (ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» (Закон ПАТ)

Ознаки АТ:

– *нормативне регулювання:* ЦК (ст. 152 –162), ГК (гл. 9), Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства», Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» та ін.;

– *типи АТ* (ст. 5, а також положення статей 7, 24, 35, 38, 75, 78 Закону ПАТ): *публічне АТ* (ПуАТ) – акціонерне товариство, яке може здійснювати публічну пропозицію власних акцій, а акціонери такого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства; *приватне АТ* – АТ, що може здійснювати приватну (закриту) пропозицію власних акцій; акціонери такого товариства можуть мати (якщо це передбачено статутом товариства) переважне право на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до відчуження третій особі, реалізація якого здійснюється відповідно до Закону ПАТ;

– *створення АТ:* А) *засновниками АТ* можуть бути держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування; кількість засновників – будь яка (одна, дві чи більше осіб); засновниками може укладатися *засновницький договір* в письмовій формі, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення АТ, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору; такий договір не є установчим документом АТ і діє до дати реєстрації НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; *для створення АТ засновники повинні:* провести закрите (приватне) розміщення його акцій, провести установчі збори та здійснити державну реєстрацію АТ; Б) *етапи створення АТ:* 1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій; 2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до НКЦПФР; 3) реєстрація НКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій; 4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів; 5) укладення з Центральним депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій; 6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства; 7) оплата засновниками повної вартості акцій; 8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом; 9) реєстрація товариства в органах державної реєстрації; 10)

подання НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; 11) реєстрація НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; 12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій; 13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції; В) *установчі збори* АТ: мають бути проведені протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками; на них вирішуються питання про: заснування товариства; затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства; затвердження статуту товариства (незатвердження установчими зборами статуту АТ вважається відмовою засновників від створення цього товариства та є підставою для повернення засновникам внесків, зроблених ними в рахунок оплати акцій); утворення органів товариства; уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства; обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора); затвердження результатів розміщення акцій; обрання лічильної комісії; вчинення інших дій, необхідних для створення товариства; Г) *особливості створення АТ* у разі: а) заснування АТ однією особою: рішення, які повинні прийматися зборами засновників, приймаються цією особою одноосібно і оформляються рішенням про намір заснувати товариство; б) особливості створення АТ шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариств, державного (державних) та комунального (комунальних) підприємств у акціонерне товариство визначаються НКЦПФР, а за участю державних та (чи) комунальних підприємств – Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Фондом державного майна України; .

– *правовий статус акціонера*: А) *акціонер* – особа, яка є власником акції (акцій) АТ; залежно від типу акцій розрізняють дві категорії акціонерів: власники простих акцій і власники привілейованих акцій; Б) *права акціонерів*: а) *права власників простих акцій*: 1) участь в управлінні акціонерним товариством (одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування); 2) отримання дивідендів; 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства; 4) отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства; б) *права власників привілейованих акцій*: кожною привілейованою акцією одного класу її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав; у статуті АТ визначається обсяг прав, які надаються акціонеру – власнику кожного класу привілейованих акцій, у тому числі визначаються: розмір і черговість виплати дивідендів (АТ виплачує дивіденди за привілейованими акціями, крім передбачених Законом ПАТ випадків, в установленому статутом розмірі); ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства; випадки та умови конвертації привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери; порядок отримання інформації права голосу під час вирішення загальними зборами питань, що зачіпають права акціонер – власник привілейованих акцій певного класу, а саме, мають право голосу під час вирішення загальними зборами АТ таких

питань: припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери; внесення змін до статуту товариства, що передбачають обмеження прав акціонерів – власників цього класу привілейованих акцій; внесення змін до статуту товариства, що передбачають розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, або збільшення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства; зменшення статутного капіталу акціонерного товариства; з інших питань, визначених статутом АТ; В) *обов'язки акціонерів*: дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів акціонерного товариства; виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства; виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю; оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом акціонерного товариства; не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства; інші обов'язки, встановлені Законом ПАТ (в тому числі обов'язки при набутті значного чи контрольного пакету акцій товариства) та іншими законами;

– *правочини акціонерів зі спеціальним режимом вчинення* (відповідно до Закону ПАТ): *I. Договір між акціонерами товариства* (договір між акціонерами) – це договір в письмовій формі, предметом якого є реалізація акціонерами - власниками простих та привілейованих акцій прав на акції та/або прав за акціями, передбачених законодавством, статутом та іншими внутрішніми документами товариства; за цим договором його сторони зобов'язуються реалізувати у спосіб, передбачений таким договором, свої права та/або утримуватися від реалізації зазначених прав; договором між акціонерами може бути передбачено: обов'язок його сторін голосувати у спосіб, передбачений таким договором, на загальних зборах акціонерів товариства; погоджувати придбання або відчуження акцій за заздалегідь визначеною ціною та/або у разі настання визначених у договорі обставин; утримуватися від відчуження акцій до настання визначених у договорі обставин; вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством, його припиненням або виділом з нього нового товариства; може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких акціонер – сторона договору вправі або зобов'язаний придбати або продати акції товариства, та визначати випадки (які можуть залежати чи не залежати від дій сторін), коли таке право або обов'язок виникає; повинен відповідати вимогам Закону ПАТ; є обов'язковим лише для сторін договору; інформація про укладення договору між акціонерами повідомляється товариству однією із сторін договору протягом трьох робочих днів з дати його укладення; публічне АТ розкриває інформацію про наявність договору між акціонерами у порядку, встановленому Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» для розкриття особливої інформації про емітента; *II. Договір акціонера з кредитором АТ*: за таким договором акціонери з метою забезпечення охоронюваного законом інтересу таких третіх осіб зобов'язуються реалізувати свої корпоративні права у спосіб, передбачений таким договором, або утримуватися (відмовитися) від їх реалізації, у тому числі голосувати у спосіб, передбачений

таким договором, на загальних зборах акціонерів товариства, узгоджено вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством, придбавати або відчужувати акції за певною ціною чи за умови настання визначених у договорі обставин або утримуватися від відчуження акцій до настання визначених у договорі обставин; до такого договору застосовуються загальні положення про договір між акціонерами, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин сторін; інформація про укладення договору акціонерами публічного АТ з кредитором або іншою третьою особою повідомляється товариству однією із сторін договору, яка визначена цим договором як уповноважена здійснити відповідне повідомлення; *III. Безвідклична довіреність з корпоративних прав*: видається з метою виконання або забезпечення виконання зобов'язань акціонерів, предметом яких є права на акції або повноваження акціонерів; у такому разі довіритель може зазначити у довіреності, що до закінчення її строку вона не може бути скасована без згоди представника або може бути скасована лише у випадках, передбачених у довіреності (безвідклична довіреність); підлягає нотаріальному посвідченню; припиняється у разі припинення зобов'язання, для виконання або забезпечення виконання якого вона видана; особа, якій видана безвідклична довіреність, не може передоручити вчинення дій, на які вона уповноважена, іншій особі, якщо інше не передбачено такою довіреністю;

– *майнова база*: 1) *власний капітал АТ* (вартість чистих активів) – різниця між сукупною вартістю активів товариства та вартістю його зобов'язань перед іншими особами; 2) *статутний капітал (СК)* – капітал товариства, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства (п. 19 ст. 2); є номінальною величиною, зафіксованою в статуті АТ; визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів; мінімальний розмір СК становить 1250 мінімальних заробітних плат виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) АТ (ч. 1 ст. 14); СК за рішенням загальних зборів акціонерів з відповідною фіксацією у статуті АТ і з дотриманням вимог Закону ПАТ та встановленого НКЦПФР порядку можна *збільшувати* (шляхом розміщення додаткових акцій або шляхом підвищення номінальної вартості акцій; проте збільшення СК товариства для покриття збитків забороняється, крім випадків, встановлених законом) або *зменшувати СК* (шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості, якщо це передбачено статутом товариства); 3) *резервний капітал (РК)* створюється для покриття збитків АТ, а також для збільшення СК, виплати дивідендів за привілейованими акціями, погашення заборгованості у разі ліквідації товариства тощо; *розмір РК* – визначається в статуті АТ, але не може бути меншим ніж 15 відсотків СК; *формується* шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку АТ або за рахунок нерозподіленого прибутку; до досягнення встановленого статутом розміру РК розмір щорічних відрахувань не може бути меншим ніж 5 відсотків суми чистого прибутку товариства за рік (ст. 19); формування РК обов'язкове для АТ, яке здійснює розміщення простих та привілейованих акцій; АТ, яке здійснює розміщення тільки простих акцій, має право формувати резервний капітал відповідно до Закону; 4) *спеціальний фонд для виплати дивідендів за*

привілейованими акціями – необов'язковий фонд, створення якого може бути передбачено статутом АТ;

– *акція* – це поняття має два значення: 1) *найдрібніша частка статутного капіталі АТ*; 2) *цінний папір, що емітується акціонерним товариством і посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього АТ, включаючи право на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна АТ у разі його ліквідації, право на управління АТ, а також немайнові права, передбачені ЦК України та Законом України «Про акціонерні товариства»*; усі акції товариства є іменними; *форма акції* – бездокументарна; *голосуюча акція* – будь-яка проста або привілейована акція, що надає своєму власнику право голосувати на загальних зборах акціонерів (далі – загальні збори), крім акції, за якою законом або у встановленому законодавством порядку встановлено заборону користування таким правом голосу; *типи акцій*: *прості акції* – надають їх власникам право на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів, на участь в управлінні АТ, на отримання частини майна АТ у разі його ліквідації та інші права, передбачені Законом ПАТ; *прості акції* надають їх власникам однакові права, не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери АТ, а також не надають будь-яких гарантій щодо отримання доходу (дивідендів) за такими акціями; *привілейовані акції* – надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів та на отримання частини майна АТ у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні АТ у випадках, передбачених статутом і Законом ПАТ; АТ може розміщувати привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом, в якому зазначається черговість отримання дивідендів і виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством; привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів, якщо це передбачено проспектом або рішенням про емісію цінних паперів; частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків; *види пакетів акцій*: *значний пакет акцій* – пакет із 5 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства; *контрольний пакет акцій* – пакет у розмірі 50 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства; *значний контрольний пакет акцій* – пакет у розмірі 75 і більше відсотків простих акцій публічного акціонерного товариства; *домінуючий контрольний пакет акцій* – пакет у розмірі 95 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства; *оплата акцій*: а) що розміщуються під час заснування акціонерного товариства, може здійснюватися грошовими коштами, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів, за винятком державних облігацій, які обмінюються на акції у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік), майном і майновими правами, нематеріальними активами, що мають грошову оцінку; проте така оплата не може здійснюватися за ціною, нижчою від їх номінальної вартості та шляхом прийняття на себе зобов'язань з виконання для товариства робіт або надання послуг; б) у разі розміщення АТ цінних паперів оплата акцій здійснюється грошовими коштами або за згодою між товариством та

інвестором – майновими правами, немайновими правами, що мають грошову вартість, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є набувач, та векселів, за винятком державних облігацій, які обмінюються на акції у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік), іншим майном; проте заборонена оплата інвестором цінних паперів АТ шляхом взяття на себе зобов'язань щодо виконання для товариства робіт або надання послуг;

– *органи управління АТ: загальна збори АТ (ЗЗ)* – вищий орган АТ (ст. 32 Закону ПАТ); у разі наявності в АТ лише одного акціонера функції ЗЗ виконує такий акціонер; питання виключної компетенції ЗЗ визначаються Законом ПАТ (ч. 2 ст. 33) та статутом АТ;

наглядова рада АТ (НР) – колегіальний орган, що здійснює захист прав акціонерів товариства і в межах компетенції, визначеної статутом та Законом ПАТ, здійснює управління акціонерним товариством; 1) *створення НР*: обов'язкове – в публічних АТ та приватних АТ з кількістю акціонерів 10 і більше (але якщо в приватному АТ з кількістю акціонерів 10 і більше осіб всі акціонери є афілійованими один до одного, створення НР є необов'язковим); у приватному АТ у разі відсутності НР її повноваження здійснюються загальними зборами; члени НР обираються акціонерами під час проведення загальних зборів товариства на строк не більший ніж три роки (статутом приватного АТ може бути передбачено інший строк повноважень НР (в межах 3-х років); членом НР може бути лише фізична особа, проте член НР *не може бути* одночасно членом виконавчого органу та/або членом ревізійної комісії (ревізором) цього товариства; до складу НР обираються акціонери або особи, які представляють їхні інтереси (далі – представники акціонерів), та/або *незалежні директори* (член наглядової ради, на якого відсутній будь-який вплив з боку інших осіб у процесі прийняття рішень під час виконання обов'язків незалежного директора); акціонери та член наглядової ради, який є їхнім представником, несуть солідарну відповідальність за відшкодування збитків, завданих акціонерному товариству таким членом НР; НР очолює її *голова*, який обирається членами НР з їх числа простою більшістю голосів від кількісного складу наглядової ради, якщо інше не передбачено статутом товариства; 2) *питання виключної компетенції НР* (визначаються Законом ПАТ та статутом АТ): затвердження внутрішніх положень, якими регулюється діяльність АТ, крім тих, що віднесені до виключної компетенції загальних зборів Законом ПАТ, та тих, що рішенням наглядової ради передані для затвердження виконавчому органу; затвердження положення про винагороду членів виконавчого органу АТ, вимоги до якого встановлюються НКЦПФР (крім вимог, що стосуються банків і встановлюються НБУ); затвердження звіту про винагороду членів виконавчого органу АТ, вимоги до якого встановлюються НКЦПФР (крім вимог, що стосуються банків і встановлюються НБУ); підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного, крім скликання акціонерами позачергових загальних зборів; формування тимчасової лічильної комісії у разі скликання загальних зборів наглядовою радою, якщо інше не встановлено статутом товариства; затвердження форми і тексту бюлетеня для голосування; прийняття рішення про проведення чергових або

позачергових загальних зборів відповідно до статуту товариства та у випадках, встановлених Законом ПАТ; *майнові питання/щодо акцій та майна АТ* (прийняття рішення: про продаж раніше викуплених товариством акцій; прийняття рішення про розміщення товариством інших цінних паперів, крім акцій; про викуп розміщених товариством інших, крім акцій, цінних паперів; затвердження ринкової вартості майна у випадках, передбачених Законом ПАТ; про надання згоди на вчинення значного правочину та правочинів із заінтересованістю у передбачених Законом ПАТ випадках; визначення ймовірності визнання товариства неплатоспроможним внаслідок прийняття ним на себе зобов'язань або їх виконання, у тому числі внаслідок виплати дивідендів або викупу акцій; прийняття рішення про обрання оцінювача майна товариства та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним); *щодо виконавчого та інших органів АТ* (обрання та припинення повноважень голови і членів виконавчого органу; затвердження умов контрактів, які укладатимуться з членами виконавчого органу, встановлення розміру їх винагороди; прийняття рішення про відсторонення голови або члена виконавчого органу від здійснення повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу; обрання та припинення повноважень голови і членів інших органів товариства; призначення і звільнення керівника підрозділу внутрішнього аудиту (внутрішнього аудитора); затвердження умов трудових договорів, що укладаються з працівниками підрозділу внутрішнього аудиту (з внутрішнім аудитором), встановлення розміру їхньої винагороди (у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат); *щодо інформації про АТ* (здійснення контролю за своєчасністю надання (опублікування) товариством достовірної інформації про його діяльність відповідно до законодавства, опублікування товариством інформації про принципи (кодекс) корпоративного управління товариства; розгляд звіту виконавчого органу та затвердження заходів за результатами його розгляду у разі віднесення статутом товариства питання про призначення та звільнення голови та членів виконавчого органу до виключної компетенції наглядової ради); *з питань контролю за діяльністю АТ* (обрання аудитора (аудиторської фірми) приватного акціонерного товариства для проведення аудиторської перевірки за результатами поточного та/або минулого (минулих) року (років); надання рекомендацій загальним зборам щодо підбору, призначення, перепризначення та звільнення зовнішнього аудитора (аудиторської фірми) публічного акціонерного товариства; визначення умов договору, що укладатиметься з аудитором (аудиторською фірмою) товариства, встановлення розміру оплати його (її) послуг; затвердження рекомендацій загальним зборам за результатами розгляду висновку зовнішнього незалежного аудитора (аудиторської фірми) товариства для прийняття рішення щодо нього); *з питань дивідендів* (визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку та строків виплати дивідендів у межах граничного строку, визначеного Законом ПАТ); *з інших питань* (визначення дати складення переліку акціонерів, які мають бути повідомлені про проведення загальних зборів відповідно та мають право на участь у загальних зборах відповідно до Закону ПАТ; вирішення питань: про участь товариства у промислово-фінансових групах та інших об'єднаннях; про створення та/або участь в будь-яких юридичних особах, їх реорганізацію та ліквідацію; про створення,

реорганізацію та/або ліквідацію структурних та/або відокремлених підрозділів товариства; віднесення Законом ПАТ до компетенції у разі злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення товариства; про обрання (заміну) депозитарної установи, яка надає акціонерному товариству додаткові послуги та ін.; 3) порядок проведення засідань та прийняття рішень визначається Законом ПАТ та статутом АТ; 4) право НР утворювати комітети (в тому числі з питань призначень, з винагород, з питань аудиту) та обирати корпоративного секретаря, який має відповідати за взаємодію АТ з акціонерами та/або інвесторами;

– *виконавчий орган (ВО) АТ* здійснює управління поточною діяльністю АТ (ст. 58 Закону ПАТ); *компетенція ВО*: вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю АТ, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради АТ; може бути одноосібним або колегіальним (на чолі з головою, який обирається наглядовою радою товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства, в порядку, передбаченому статутом АТ); формується наглядовою радою чи загальними зборами (за відсутності НР); підзвітний загальним зборам і наглядовій раді; організовує виконання їх рішень; діє від імені АТ у межах, встановлених статутом АТ і законом; членом виконавчого органу АТ може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії цього товариства; права та обов'язки членів виконавчого органу АТ визначаються Законом ПАТ, іншими актами законодавства, статутом товариства та/або положенням про виконавчий орган товариства, а також контрактом, що укладається з кожним членом виконавчого органу;

– *посадові особи органів АТ* – фізичні особи – голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор АТ, а також голова та члени іншого органу товариства, якщо утворення такого органу передбачено статутом товариства; *вимоги до посадових осіб органів АТ*: 1) *ключова вимога*: повинні діяти в інтересах товариства, дотримуватися вимог законодавства, положень статуту та інших документів товариства АТ; 2) *не можуть бути посадовими особами органів АТ*: народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, нотаріуси, посадові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, Національної поліції, державні службовці, крім випадків, коли вони виконують функції з управління корпоративними правами держави та представляють інтереси держави або територіальної громади в наглядовій раді або ревізійній комісії товариства; особи, яким суд заборонив займатися певним видом діяльності, не можуть бути посадовими особами органів товариства, що провадить цей вид діяльності; особи, які мають непогашену судимість за злочини проти власності, службові чи господарські злочини, не можуть бути посадовими особами органів товариства; 3) *обов'язки та обмеження*: не мають права розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства, крім випадків, передбачених законом; на вимогу ревізійної комісії (ревізора) або аудитора (аудиторської фірми) зобов'язані надати документи про фінансово-господарську діяльність товариства; 4) *відповідальність*: несуть відповідальність перед товариством за збитки, завдані товариству своїми діями

(бездіяльністю), згідно із законом, а у разі якщо відповідальність згідно із ст. 63 Закону ПАТ несуть кілька посадових осіб, їх відповідальність перед товариством є солідарною;

– *особливості договірних відносин за участю АТ*: спеціальний порядок, передбачений Законом ПАТ, укладення *значних правочинів* (таким є правочин (крім правочину з розміщення товариством власних акцій) АТ, якщо ринкова вартість майна (робіт, послуг), що є його предметом, становить 10 і більше відсотків вартості активів товариства, за даними останньої річної фінансової звітності) та *правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість* (правочини АТ, заінтересованість у вчиненні яких має будь-яка з таких осіб: а) посадова особа органу акціонерного товариства або її афілійовані особи; б) акціонер, який одноосібно або спільно з афілійованими особами володіє принаймні 25 відсотками голосуючих акцій товариства, та його афілійовані особи (крім випадків, коли акціонер прямо або опосередковано володіє 100 відсотками голосуючих акцій такого акціонерного товариства); в) юридична особа, в якій будь-яка з вищезгаданих осіб є посадовою особою; г) інші особи, визначені статутом АТ;

– *форми контролю за фінансово-господарською діяльністю АТ*: 1) загальні збори приватного АТ можуть обирати ревізійну комісію (ревізора) для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності приватного АТ (для проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності товариства або на визначений період); якщо кількість акціонерів не перевищує 100 осіб – може запроваджуватися посада ревізора або обиратися ревізійна комісія, а в товариствах з кількістю акціонерів більше 100 осіб може обиратися лише ревізійна комісія; вимоги до такого органу встановлюються Законом ПАТ та статутом АТ; не можуть бути членами ревізійної комісії (ревізором): член наглядової ради; член виконавчого органу; корпоративний секретар; особа, яка не має повної цивільної дієздатності; члени інших органів товариства; члени ревізійної комісії (ревізор) не можуть входити до складу лічильної комісії товариства; 2) *аудиторська перевірка діяльності публічного АТ*: проводиться у випадках: а) обов'язкової перевірки річної фінансової звітності публічного АТ; вимоги до незалежного аудитора (аудиторської фірми): заборона бути: афілійованою особою товариства; афілійованою особою посадової особи товариства; особою, яка не є незалежною від товариства, що підлягає перевірці; б) на вимогу акціонера (акціонерів), який (які) є власником (власниками) більше 10 відсотків голосуючих акцій товариства (у такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає (укладають) з визначеним ним (ними) аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки); 3) *спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності АТ*: проводиться ревізійною комісією (ревізором), а в разі її відсутності – аудитором (аудиторською фірмою) з ініціативи ревізійної комісії (ревізора), за рішенням загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу або на вимогу акціонерів (акціонера), які (який) на момент подання вимоги сукупно є власниками (власником) більше 10 відсотків голосуючих акцій товариства; незалежно від наявності ревізійної комісії (ревізора) у товаристві спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства може проводитися аудитором

(аудиторською фірмою) на вимогу та за рахунок акціонерів (акціонера), які (який) на момент подання вимоги сукупно є власниками (власником) більше 10 відсотків голосуючих акцій товариства;

– *припинення АТ*: форми – *реорганізація* (поділ, злиття, приєднання, перетворення) та *ліквідація*; особливості припинення визначаються Законом ПАТ з урахуванням особливостей АТ, в тому числі можливої наявності двох категорій акціонерів – власників простих акцій і власників привілейованих акцій.

3.4. Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) – це таке господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчим документом розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями усім своїм майном; учасники, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості своїх внесків (ч. 3 ст. 80 ГК України).

Основні риси:

– різновид господарського товариства, що належить до об'єднань капіталів;
– спеціальне регулювання: ГК України (ч. 3 ст. 80), Закон України від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про ТОВ і ТДВ);

– наявність статусу юридичної особи;

– належність ТОВ до об'єднань капіталів і, відповідно, – обов'язковість для учасників *майнової участі* в товаристві (сплатити основний і додаткові внески, якщо останні передбачені статутом ТОВ або рішенням зборів учасників) та незначні вимоги щодо *персональної їх участі* в діяльності товариства, завдяки закріпленому в законі принципу голосування на зборах учасників товариства: кількість голосів учасника є пропорційною його частці в статутному капіталі ТОВ; рішення приймаються простою, а у визначених законом та статутом випадках – кваліфікованою більшістю голосів; застосування принципу одностайності передбачається у випадках прийняття рішень з питань, визначених законом та статутом ТОВ, а також у разі прийняття рішень шляхом опитування;

– можливість функціонування ТОВ у складі однієї особи чи кількох/багатьох осіб (кількість учасників Законом не обмежується);

— *майнова база ТОВ*: А) *статутний капітал (СК)*, який складається з номінальної вартості часток його учасників, виражених у національній валюті України, і мінімальний розмір якого Законом не встановлюється; може збільшуватися або зменшуватися з дотриманням встановленого Законом порядку; статутом товариства можуть бути передбачені обмеження щодо зміни співвідношення часток учасників; вкладом учасника товариства можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом; вклад у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку, що затверджується одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства, а при створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників про створення товариства; вимоги щодо внесення вкладу учасником – протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом; вартість вкладу кожного учасника товариства повинна бути не менше номінальної вартості його частки; наслідки: а) прострочення внесення вкладу: письмове попередження

виконавчого органу товариства про прострочення (має відповідати вимогам Закону щодо змісту та строку); б) невнесення учасником вкладу для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких *рішень*: 1) про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу; 2) про зменшення СК товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства; 3) про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру СК товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками; 4) про ліквідацію товариства; Б) *резервний капітал* формується у разі набуття товариством частки у власному СК; викуплена товариством частка не враховується при визначенні результатів голосування на загальних зборах учасників при розподілі прибутку товариства, а також при розподілі майна товариства у разі його ліквідації; відчуження товариством такої частки має бути здійснене *відплатно* не пізніше ніж через один рік з дня придбання частки (частини частки); В) *виплата дивідендів*: здійснюється за рахунок чистого прибутку товариства особам, які були учасниками товариства на день прийняття рішення про виплату дивідендів, пропорційно до розміру їхніх часток; форма виплати – грошовими коштами, якщо інше не встановлено одноставним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства; період виплати – будь-який, що є кратним кварталу, якщо інше не передбачено статутом; строк виплати дивідендів – не пізніше шести місяців з дня прийняття рішення про їх виплату, якщо інший строк не встановлений статутом товариства або рішенням загальних зборів учасників; обмеження на прийняття рішень про виплату дивідендів та їх виплату: 1) товариство не здійснило розрахунків з учасниками товариства у зв'язку із припиненням їх участі у товаристві або з правонаступниками учасників товариства відповідно до Закону про ТОВ і ТДВ; 2) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або буде недостатньо внаслідок прийняття рішення про виплату дивідендів чи здійснення виплати; 3) учасник товариства не повністю сплатив свій вклад (рішення приймається щодо такого учасника); 4) інші умови, передбачені статутом ТОВ; Г) *аудит фінансової звітності* товариства із залученням аудитора (аудиторської фірми), не пов'язаного (не пов'язаної) майновими інтересами з товариством, посадовими особами товариства чи з його учасниками: проводиться на вимогу учасників, яким сукупно належить 10 і більше відсотків СК товариства, проводиться аудит фінансової звітності товариства; у такому разі учасник (учасники) товариства самостійно укладає з визначеним ним аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиту фінансової звітності товариства, в якому зазначається обсяг аудиторських послуг, та сплачує (сплачують) його проведення, якщо інше не передбачено статутом товариства;

— *відповідальність*: 1) товариства за власними зобов'язаннями усім своїм майном; 2) відсутність в учасників товариства субсидіарної майнової відповідальності за борги товариства, якщо вони повністю сплатили свої частки; такі учасники несуть ризик збитків в межах цих вкладів; 3) наявність в учасників, які не повністю сплатили свої вклади, додаткової відповідальності за борги

товариства у межах вартості несплаченої частини вкладу; при цьому такі учасники відповідають солідарно; 4) ТОВ не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників;

– *установчий та внутрішні документи ТОВ, його учасників*: 1) *статут ТОВ* – установчий документ ТОВ, зміст якого та порядок прийняття якого мають відповідати вимогам Закону про ТОВ і ТДВ; ТОВ може діяти на підставі Модельного статуту, який є багатоваріантним та передбачає можливість обрання різних його редакцій, у тому числі редакції «за замовчуванням», яка формується з положень, рекомендованих КМ України; функціонування ТОВ на базі Модельного статуту приймається засновниками (на етапі заснування) або рішення учасників ТОВ про провадження діяльності на підставі модельного статуту; перехід ТОВ з модельного статуту на діяльність на підставі статуту та рішення учасників про зміну редакції модельного статуту, на підставі якого діє товариство, підписуються учасниками, які голосували за відповідне рішення; 2) *договір про створення ТОВ*, що може укладатися між кількома засновниками ТОВ в письмовій формі і визначати взаємовідносини між ними щодо створення ТОВ, його параметрів (розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови); діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання; 3) *корпоративний договір (КД)* – договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі; може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає, проте не повинен встановлювати обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства; зміст такого договору не підлягає розкриттю і є конфіденційним, якщо інше не встановлено законом або договором; КД, стороною якого є держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належить державі або територіальній громаді (такий договір оприлюднюється протягом 10 днів з моменту його укладення шляхом розміщення на сайті відповідного органу державної влади, органу місцевого самоврядування); наслідки недотримання вимог корпоративного договору: договір, укладений стороною КД на порушення такого КД, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення;

– *органи управління ТОВ*: I) *обов'язкові*: (а) вищий орган – збори учасників, (б) виконавчий орган – дирекція або одноособовий директор; II) *необов'язкові* (в) наглядова рада; (г) інші органи, в т.ч. контрольні, передбачені статутом товариства;

– *загальні збори учасників товариства (ЗЗ)* – вищий орган ТОВ, виключна компетенція якого визначається законом та статутом ТОВ (визначення основних напрямів діяльності товариства; внесення змін до статуту товариства, прийняття рішення про здійснення діяльності товариством на підставі модельного статуту; зміна розміру статутного капіталу товариства; затвердження грошової оцінки негрошового вкладу учасника; перерозподіл часток між учасниками товариства у випадках, передбачених Законом; обрання та припинення повноважень наглядової

ради товариства або окремих членів наглядової ради, встановлення розміру винагороди членам наглядової ради товариства; обрання одноосібного виконавчого органу товариства або членів колегіального виконавчого органу (всіх чи окремо одного або декількох з них), встановлення розміру винагороди членам виконавчого органу товариства; визначення форм контролю та нагляду за діяльністю виконавчого органу товариства; створення інших органів товариства, визначення порядку їх діяльності; прийняття рішення про придбання товариством частки (частини частки) учасника; затвердження результатів діяльності товариства за рік або інший період; розподіл чистого прибутку товариства, прийняття рішення про виплату дивідендів; прийняття рішень про виділ, злиття, поділ, приєднання, ліквідацію та перетворення товариства, обрання комісії з припинення (ліквідаційної комісії), затвердження порядку припинення товариства, порядку розподілу між учасниками товариства у разі його ліквідації майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, затвердження ліквідаційного балансу товариства; прийняття інших рішень, віднесених цим Законом до компетенції загальних зборів учасників; інші питання, віднесені законом та статутом ТОВ до компетенції вищого органу товариства); *ЗЗ скликаються* у випадках, передбачених Законом або статутом товариства, а також: 1) з ініціативи виконавчого органу товариства; 2) на вимогу наглядової ради товариства; 3) на вимогу учасника або учасників товариства, які на день подання вимоги в сукупності володіють 10 або більше відсотками статутного капіталу товариства; 4) річні загальні збори учасників скликаються протягом шести місяців наступного за звітним року, якщо інше не встановлено законом, а до порядку денного таких зборів обов'язково вносяться питання про розподіл чистого прибутку товариства, про виплату дивідендів та їх розмір; 5) якщо вартість чистих активів товариства знизилася більш як на 50 відсотків порівняно з цим показником станом на кінець попереднього року, виконавчий орган товариства скликає загальні збори учасників, які мають відбутися протягом 60 днів з дня такого зниження, а до порядку денного таких зборів включаються питання про заходи, які мають бути вжиті для покращення фінансового стану товариства, про зменшення статутного капіталу товариства або про ліквідацію товариства; *форми проведення ЗЗ*: 1) за спільної присутності учасників товариства в одному місці для обговорення питань порядку денного або 2) у режимі відеоконференції, що дозволяє бачити та чути всіх учасників загальних зборів учасників одночасно; 3) можливим є прийняття рішень шляхом опитування, крім визначених законом питань; *рішення ЗЗ* приймається шляхом голосування на загальних зборах і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала *проста більшість* учасників товариства, а у визначених Законом про ТОВ і ТДВ та статутом товариства випадках – *кваліфікована більшість* $\frac{3}{4}$ голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань, з найбільш важливих питань, визначених Законом та статутом товариства, та при заочному голосуванні – *одностайно* всіма учасниками товариства;

– *виконавчий орган ТОВ (ВО)*: здійснює управління поточною діяльністю товариства; *формується* загальними зборами учасників ТОВ або наглядовою радою ТОВ (у разі її створення та наявності відповідних положень у статуті ТОВ) з учасників товариства та/або найманих працівників; *може бути* одноособовим

(директор) або колегіальним (дирекція на чолі з генеральним директором) – якщо це передбачено статутом ТОВ; *компетенція* ВО – вирішення усіх питань поточної діяльності товариства, крім віднесених Законом про ТОВ і ТДВ та статутом ТОВ до компетенції загальних зборів та наглядової ради (у разі її утворення); представництво товариства у відносинах з третіми особами;

– *контроль за діяльністю виконавчого органу*: органи контролю в ТОВ є *необов'язковими* і формуються у разі, якщо вони передбачені законом або статутом товариства; у разі відсутності органів контролю в товаристві їх функції (в тому числі проведення разових чи періодичних перевірок за фінансовою діяльністю ТОВ) за рішенням зборів учасників або відповідно до статуту ТОВ може на договірних засадах покладатися на *аудитора* (аудиторську організацію);

– *наглядова рада ТОВ* – *необов'язковий* орган, що створюється у разі наявності відповідних положень у статуті ТОВ; контролює та регулює діяльність виконавчого органу товариства; порядок діяльності наглядової ради, її компетенція, кількість членів і порядок їх обрання, у тому числі незалежних членів наглядової ради, розмір їхньої винагороди, порядок обрання та припинення повноважень визначаються статутом товариства;

– *посадові особи товариства* (члени виконавчого органу, наглядової ради, а також інші особи, передбачені статутом товариства) зобов'язані сумлінно і розумно виконувати свої обов'язки, керуючись інтересами товариства, дотримуватися встановлених Законом обмежень, повідомляти про наявність конфлікту інтересів, кола афілійованих осіб та отримання винагороди/інших благ від третіх осіб, пов'язаних з виконанням посадовою особою; винагорода за виконання такою особою своїх обов'язків та надання їй інших благ можуть здійснюватися виключно на умовах та підставах, зазначених у договорі між нею і товариством; посадовим особам забороняється розголошувати інформацію, що стала їм відома у зв'язку з виконанням ними посадових обов'язків та становить комерційну таємницю товариства чи є конфіденційною, крім випадків, коли розкриття такої інформації вимагається законом (заборона діє також протягом одного року з дати припинення (розірвання) договору між посадовою особою і товариством, якщо інший строк не встановлений таким договором); нести відповідальність за збитки, завдані з їх вини товариству, відповідно до Закону;

– *правове становище учасників ТОВ* (обов'язковість майнової участі в ТОВ і незначні вимоги до персональної участі в ТОВ): *набуття статусу учасника* в результаті внесення вкладу до статутного капіталу ТОВ; *права учасника товариства*: 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, передбаченому цим Законом та статутом товариства; 2) отримувати інформацію про господарську діяльність товариства; 3) брати участь у розподілі прибутку товариства; 4) отримати у разі ліквідації товариства частину майна, що залишилася після розрахунків з кредиторами, або його вартість; 5) вийти з товариства з дотриманням вимог Закону (учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 відсотків, може вийти з товариства у будь-який час без згоди інших учасників; учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить 50 або більше відсотків, може вийти з товариства за згодою інших учасників) та отримати від товариства оплату вартості його частки в статутному

капіталі в порядку, визначеному Законом; 6) відчужити свою частку/частину частки (за умови її оплати) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам з дотримання порядку, встановленого Законом та статутом товариства; 7) переважне право на придбання частки в статутному капіталі, що продається іншим учасником третій особі (якщо кілька учасників товариства скористаються своїм переважним правом, вони придбавають частку/її частину пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі товариства); *обов'язки*: а) дотримуватися статуту товариства; б) виконувати рішення загальних зборів учасників товариства; в) інші обов'язки, встановлені законом або статутом ТОВ;

– *обмежений рух учасників*; зміна складу учасників відбувається шляхом: а) виключення учасника з товариства; б) відступлення (з дотриманням встановленого порядку) частки іншому учаснику (учасникам) або третій особі (за відсутності відповідного обмеження/заборони в статуті товариства); в) спадкування частки учасника–фізичної особи або правонаступництва учасника–юридичної особи;

– *припинення участі в товаристві* відбувається внаслідок: а) смерті учасника–фізичної особи або реорганізації чи ліквідації учасника–юридичної особи; б) відступлення частки іншому учаснику (учасникам) або третій особі; в) виключення учасника з товариства; г) добровільного виходу учасника з товариства з викупом його частки самим товариством; г) виділення частки учасника, якщо для покриття його боргів не вистачає його власного майна;

– *особливості вчинення значних правочинів та правочинів, щодо яких є заінтересованість*: А) рішення про надання згоди на вчинення правочину, якщо вартість майна, робіт або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 50 відсотків вартості чистих активів товариства відповідно до останньої затвердженої фінансової звітності, приймаються виключно загальними зборами учасників, якщо інше не передбачено статутом товариства; рішення про надання згоди на вчинення інших значних правочинів приймаються загальними збори учасників, якщо інше не встановлено статутом товариства; якщо замість кількох правочинів товариство могло вчинити один значний правочин, то кожен із таких правочинів вважається значним; Б) *правочином, щодо якого є заінтересованість, вважається правочин, що укладається товариством з будь-ким із визначених Законом осіб, а саме*: 1) посадовою особою товариства або її афілійованою особою; 2) учасником, який одноосібно або спільно з афілійованими особами володіє часткою, що становить 20 відсотків статутного капіталу товариства, або його афілійованими особами; 3) юридичною особою, в якій будь-яка з вищезазначених осіб є членом органу товариства; 4) іншою особою, визначеною статутом товариства; *особливості вчинення*: статутом товариства може бути визначений порядок надання згоди на вчинення правочинів (відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства; у разі відсутності такої згоди положення Закону щодо таких правочинів не застосовуються); В) *наслідки порушення порядку вчинення значних правочинів та правочинів, щодо яких є заінтересованість*: посадові особи товариства, винні у порушенні порядку вчинення правочинів із заінтересованістю, солідарно відповідають за збитки, завдані товариству; кожен з

таких правочинів, вчинених з порушенням порядку прийняття рішення про надання згоди на його вчинення, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки товариства лише у разі подальшого схвалення правочину товариством у порядку, встановленому для прийняття рішення про надання згоди на його вчинення; подальше схвалення правочину товариством у порядку, встановленому для прийняття рішення про надання згоди на його вчинення, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки товариства з моменту вчинення цього правочину.

3.5. Товариство з додатковою відповідальністю (ТДВ) – це таке господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених статутом документами розмірів, і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями усім власним майном, а у разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГК України).

Основні риси ТДВ:

- різновид господарського товариства, що належить до об'єднань капіталів;
- спеціальне регулювання: ГК України (ч. 4 ст. 80), Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон);
- подібність правового становища ТДВ до товариства з обмеженою відповідальністю, крім визначених Законом характеристик, а саме: 1) щодо характеру та обсягу відповідальності: усі учасники ТДВ *солідарно* несуть *додаткову (субсидіарну) відповідальність* за його зобов'язаннями своїм майном у *розмірі*, який встановлюється статутом ТДВ і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу; 2) у разі визнання банкрутом одного з учасників товариства з додатковою відповідальністю його відповідальність за зобов'язаннями товариства з додатковою відповідальністю розподіляється між іншими учасниками цього товариства пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі; 3) наявність відповідних положень (щодо виду товариства та відповідальності його учасників) в статуті товариства.

Контрольні запитання/завдання:

1. Які характерні риси притаманні господарським товариствам?
2. Доктринальна та легальна класифікація господарських товариств.
3. Чим відрізняються господарські товариства, що належать до об'єднань капіталів, від персональних товариств?
4. Особливості правового становища повного товариства.
5. Порівняйте правове становище командитного товариства з повним товариством та товариством з обмеженою відповідальністю.
6. Поняття, характерні риси та види акціонерних товариств.
7. Майнові відносини в акціонерному товаристві: вимоги до капіталу, правовий режим акцій, особливості укладення угод.
8. Корпоративне управління в акціонерному товаристві: органи управління (основні та факультативні) та особливості їх функціонування.

9. Чому товариство з обмеженою відповідальністю нерідко називають акціонерним товариством в мініатюрі?

10. Особливості правового статусу товариства з додатковою відповідальністю.

11. Господарське товариство однієї особи: які види господарських товариств можуть функціонувати в такій якості? В чому проявляється особливість їх правового становища?

12. Використання електронних ресурсів в господарських товариствах: випадки обов'язкового та факультативного використання (визначити на підставі аналізу нормативно-правових актів: ГК України, законів України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Тема 10. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень (об'єднань підприємств та органів господарського керівництва)

1. Поняття та види суб'єктів, що забезпечують організацію господарського життя.
 2. Господарські об'єднання: поняття та види.
 3. Холдингова група як особливий вид господарського об'єднання.
 4. Правове становище господарських міністерств та відомств.
 5. Особливості правового становища саморегульованих організацій.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та види суб'єктів, що забезпечують організацію господарського життя

Суб'єкти організаційно-господарських повноважень – важлива категорія суб'єктів, що забезпечує організацію господарського життя на різних рівнях: економіки країни, господарської системи регіону, локального рівня.

Це особи, які мають повноваження щодо організації господарської діяльності, управління іншими суб'єктами та/або контролю за їх діяльностями.

Розрізняють такі *підстави* виникнення цих повноважень: *юридичні* (акт законодавства; установчий документ суб'єкта господарських правовідносин; організаційно-підприємницькі договори, за якими делегуються управлінські повноваження одній із сторін договору) та *фактичні* (відносини власності, що забезпечують власнику низку повноважень організаційного та управлінського характеру щодо створеної ним господарської організації чи ГО, в якій він бере участь з переважаючою (понад 50%) часткою в її капіталі; відносини вирішальної залежності або контролю-підпорядкування, що встановлюються за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього/корпоративного) підприємства, зокрема, в результаті володіння контрольним пакетом акцій (ч. 3 ст. 126 ГК); делегування організаційно-управлінських повноважень, що може мати місце на підставі акта законодавства, акта управління, договору).

Класифікацію суб'єктів організаційно-господарських повноважень можна здійснювати за різними критеріями на такі види: *I. За формами власності*: 1) *державні* (Кабінет Міністрів України, господарські та функціональні міністерства та відомства, державні господарські об'єднання та державні холдингові компанії), 2) *комунальні* (органи місцевого самоврядування, їх виконкоми, управління, комунальні господарські об'єднання), 3) *приватно-колективні* (добровільні господарські об'єднання, холдингові компанії, громадяни та організації, що володіють контрольними пакетами акцій, відповідною часткою в майні господарських організацій, відповідною кількістю голосів на загальних зборах або у інший спосіб контролюють інший суб'єкт господарювання/господарську організацію); *II. За фактичними підставами виникнення*: 1) відносини власності (материнське підприємство щодо дочірнього), 2) інші відносини контролю-

підпорядкування (холдингова компанія щодо своїх корпоративних підприємств; власник контрольного пакета акцій або відповідної частки у статутному капіталі (складеному майні) господарської організації корпоративного типу – щодо такої організації); 3) делегування організаційно-господарських повноважень (зокрема, добровільні господарські об'єднання, яким організаційно-господарські повноваження делегують підприємства-учасники).

2. Господарські об'єднання: поняття та види

Господарське об'єднання (ГО) – це організаційно оформлена група підприємств, інших господарських організацій низової ланки економіки різних форм власності, яка створюється з метою координації діяльності своїх учасників, об'єднання їхніх зусиль для вирішення соціальних та економічних завдань

Господарські об'єднання можуть діяти на різних рівнях залежно від складу його учасників, їх функціонування на певній формі власності та повноважень (наприклад, на загальнодержавному рівні у відповідній галузі економіки діє державне ГО, до складу якого входять державні підприємства певної галузі, щодо яких таке ГО виконує функції власника державного майна). ГО створюються і діють з метою координації виробничої, наукової та іншої діяльності їх учасників для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Залежно від підстав створення розрізняють: а) *добровільні* ГО (створюються на розсуд їх засновників-учасників); б) ГО, що створюються в *розпорядчому порядку* – за рішенням власника майна підприємств-учасників такого ГО (державні ГО, комунальні ГО, а також ГО, до складу якого входять підприємства, що контролюються однією особою, за рішенням якої такі підприємства увійшли до складу об'єднання, формально ставши його засновниками).

За ступенем централізації управління виділяють такі види об'єднання: *асоціація* (мінімальна централізація), *корпорація* (поміркована централізація), *концерн* (максимальна централізація з підпорядкуванням учасників концерну одній або групі осіб), *консорціум* (розподіл управлінських повноважень з урахуванням функцій учасників в об'єднанні – фінансовий чи виробничий контроль за реалізацією спільних проектів). Залежно від форми власності, на базі якої функціонують учасники об'єднання, та його засновників ГО можуть бути: а) *державними*; б) *комунальними* (ці дві категорії ГО виконують функції власника майна підприємств-учасників і створюються за рішенням уповноважених органів); в) ГО за участі підприємств приватно-колективної власності (створюються зазвичай на добровільних засадах, за рішенням підприємств –учасників).

За *основним установчим документом* розрізняють об'єднання *договірні* (асоціації, корпорації) та *статутні* (концерни, консорціуми, державні та комунальні ГО).

Основні риси ГО:

- господарські організації корпоративного типу;
- належність до організацій, які здійснюють управління діяльністю їх учасників (в тому числі координацію їх діяльності) і є вторинними структурами;
- вимоги до учасників ГО – наявність статусу юридичної особи;

– основна мета діяльності – координація діяльності учасників і об'єднання, їхніх зусиль для вирішення спільних соціальних та економічних завдань (досягнення спільних соціальних та економічних результатів);

– відсутність – як основної – мети (спрямованості) отримання прибутку;

– тяжіння до монополізму, що зумовлює необхідність отримання згоди Антимонопольного комітету у на створення ГО (у випадках, передбачених Законом «Про захист економічної конкуренції») та здійснення цим органом контролю за функціонуванням ГО;

– реєстрація в загальному для всіх юридичних осіб порядку;

– добровільність виходу учасників з ГО (за винятком державних, комунальних та інших об'єднань, що створюються в розпорядчому порядку) з внесенням відповідних змін до установчих документів і відомостей державної реєстрації та збереженням за учасниками, які вийшли з ГО, їхніх зобов'язань по укладених договорах.

Прикладом ГО, що створюються в розпорядчому порядку, є державні господарські об'єднання (ДГО) – об'єднання підприємств державної форми власності, що створюються за рішенням органу, уповноваженого управляти майном таких підприємств; виконують функції власника майна щодо підприємств–учасників ДГО; діють на базі державного майна, закріпленого за ними на праві господарського відання чи праві оперативного управління (межі повноважень щодо такого майна визначаються статутом ДГО); вступ та вихід з такого об'єднання не є вільним, оскільки має узгоджуватися з уповноваженим органом. Правове становище ДГО регулюється ГК України (ч. 4 ст. 119, ч. 4 ст. 122, ч. 2 ст. 124), Законом України «Про управління об'єктами державної власності» (ст. 4, 9), статутами, затвердженими органами, уповноваженими управляти державним майном (наприклад, статуту Державного концерну «Укроборонпром», затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 993; статут Державного авіабудівного концерну «Антонов», затв. постановою КМ України від 30 жовтня 2008 р. № 1014; статут Державного концерну «Ядерне паливо», затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2008 р. № 841 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 р. № 210).

3. Холдингова група як особливий вид господарського об'єднання

Від ГО слід відрізняти групи підприємств/господарських організацій, які, на відміну від ГО, не мають статусу юридичної особи. Прикладом такої групи є холдинг у складі холдингової компанії та її корпоративних підприємств.

В ГК України (ч. 5–7 ст. 126) та Законі України від 15.03.2006 р. «Про холдингові компанії» (Закон ПХК) законодавець унікає поняття «холдингова група», оперуючи поняттями, що позначають дві категорії учасників холдингової групи: холдингову компанію та її корпоративні підприємства (ст.1 та інші), а також визначає основи їх правового статусу.

Холдингова група (ХГ) – це група господарських організацій (а фактично – господарське об'єднання без статусу юридичної особи), до складу якої входять

холдингова компанія та її корпоративні підприємства, пов'язані з ХК відносинами контролю-підпорядкування.

ХГ притаманні такі ознаки:

– *підстави створення:* а) договірні засади (ст. 4 Закону ПХК); б) рішення компетентних органів про створення холдингових груп в процесі корпоратизації та приватизації (ст. 3 Закону ПХК); в) набуття акціонерним товариством контрольних пакетів акцій (відповідної частки в майні) двох і більше господарських товариств (хоча Закон ПХК не зазначає таку підставу створення ХГ, проте такі відносини виникають на практиці, оскільки в законодавстві відсутня заборона, а встановлено лише обмеження у формі отримання необхідних дозволів відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції»); у передбачених законом випадках при створенні ХГ необхідне отримання попереднього дозволу відповідного органу Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України на концентрацію, узгоджені дії суб'єктів господарювання;

– *склад учасників:* холдингова компанія (як контролююче підприємство) та її (його) корпоративні підприємства, кожне з яких повинно мати статус юридичної особи і організаційно-правову форму господарського товариства;

– *особливості правового статусу учасників групи:* 1) холдингова компанія – зазвичай суб'єкт організаційно-господарських повноважень, що здійснює ці повноваження щодо своїх корпоративних підприємств і діє у формі акціонерного товариства; 2) корпоративні (дочірні) підприємства холдингової компанії – суб'єкти господарювання у формі господарських товариств, що перебувають у вирішальній залежності від холдингової компанії;

– *характер відносин між учасниками групи:* відносини контролю-підпорядкування, зумовлені наявністю у холдингової компанії можливостей контролювати корпоративні підприємства, завдяки володінню холдинговими контрольними пакетами акцій (часток, паїв) корпоративних підприємств;

– *холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв)* – пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства холдингової компанії, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує холдинговій компанії право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства;

– *управління ХГ* здійснюється холдинговою компанією, завдяки наявності у ХК більшості голосів на загальних зборах корпоративних підприємств, що дозволяє формувати їх виборні органи управління з представників (довірених осіб) холдингової компанії; щодо державних ХК Закон ПХК додатково закріплює право таких ХК визначати стратегічні питання діяльності корпоративних підприємств;

– *особливості відповідальності в ХГ:* якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність ХК виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства;

– *аудит ХК та її корпоративних підприємств:* аудиторська перевірка холдингової компанії та її корпоративних підприємств здійснюється щорічно; ХК здійснює проведення внутрішнього аудиту (контролю) своїх корпоративних підприємств;

– *публічність діяльності ХГ*: обов'язок ХК протягом місяця з дня державної реєстрації оприлюднити інформацію про напрями своєї діяльності в офіційному друкованому виданні НКЦПФР та протягом усього періоду своєї діяльності не рідше одного разу на рік оприлюднювати свою консолідовану фінансову звітність та фінансову звітність своїх корпоративних підприємств (ст. 9 Закону ПХК);

– *підстави припинення*: 1) ліквідація холдингової компанії; 2) ліквідація усіх корпоративних підприємств ХК та/або залишення у статутному фонді ХК холдингового корпоративного пакета акцій (часток, паїв) тільки одного корпоративного підприємства; 3) скасування відповідним органом АМК чи КМ України дозволу на концентрацію, узгоджені дії суб'єктів господарювання.

Особливості (а) утворення та діяльності *державних холдингових компаній* (ДХК) (ХК, не менш як 100 відсотків акцій якого належить державі), (б) управління холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв), переданим до статутного капіталу державних холдингових компаній та (в) утворення та діяльності Державної керуючої холдингової компанії визначаються ст. 6, 7, 7-1 Закону ПХК, Порядком утворення державної холдингової компанії, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 773;

– рішення про утворення ДХК в процесі корпоратизації (приватизації) приймає орган, уповноважений управляти державним майном, державний орган приватизації за погодженням з Кабінетом Міністрів України;

– ініціатором створення ДХК може бути: *в процесі корпоратизації* – державне підприємство; орган, уповноважений управляти державним майном; *в процесі приватизації* – державний орган приватизації; підприємство, щодо якого прийнято рішення про приватизацію; господарські товариства, утворені в процесі приватизації; .

– статутний капітал ДХК формується за рахунок належних державі акцій (часток, паїв) відповідних господарських товариств у встановленому законодавством порядку.

– ДХК може бути корпоративним підприємством лише *Державної керуючої холдингової компанії* (ДХК, корпоративним підприємством якої може бути інша державна холдингова компанія чи господарське товариство, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) якого належить державі);

– орган управління, що приймає рішення про утворення ДХК, протягом одного місяця з дня ініціювання відповідного питання, а в разі необхідності отримання відповідного дозволу Антимонопольного комітету – протягом одного місяця з дня отримання такого дозволу готує за погодженням з Мінекономіки, Мінфіном, Фондом державного майна, НКЦПФР, Антимонопольним комітетом і Мін'юстом проект рішення Кабінету Міністрів України про погодження утворення компанії та подає його в установленому порядку на розгляд до Кабінету Міністрів України;

– *особливості майнової бази ДХК*: управління акціями ДХК здійснюється в установленому законом порядку, проте заборонено передавати його в управління будь-яким особам; державні пакети акцій та державне майно, передане до

статутного фонду ДХК, *не можуть бути* відчужені або перебувати у заставі, чи використані для формування статутних фондів будь-яких підприємств;

– *особливості управління холдинговим корпоративним пакетом акцій*, переданим до статутного фонду ДХК: про проведення загальних зборів акціонерів (учасників) корпоративного підприємства виконавчий орган такого підприємства має письмово повідомити ДХК та орган, уповноважений управляти державним майном, відповідно до вимог законодавства; ДХК спільно з органом, уповноваженим управляти державним майном, у визначеному КМ України порядку має прийняти рішення з кожного питання, внесеного до порядку денного загальних зборів, та надати відповідні доручення на голосування представникові в термін та порядку, визначені КМ України; представник має право брати участь у загальних зборах тільки після отримання відповідного доручення на голосування від органу, уповноваженого управляти державним майном;

– *повноваження ДХК* як господарської структури щодо корпоративних підприємств (ст. 9 Закону України «Про управління об'єктами державної власності»): укладення контрактів з керівниками корпоративних підприємств; розробка та затвердження їх річних фінансових та інвестиційних планів, а також інвестиційних планів на середньострокову перспективу (3–5 років) та інше.

Особливості правового становище *державної керуючої холдингової компанії* (ДКХК) (ст. 7–1 Закону ПХК):

– засновником та єдиним акціонером ДКХК є держава в особі Кабінету Міністрів України;

– статутний капітал ДКХК формується за рахунок належних державі акцій державних холдингових компаній, часток (паїв) держави у статутних капіталах господарських товариств, а також додаткових вкладів у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення її діяльності; пакети акцій (часток, паїв) або інше майно, передане до статутного капіталу ДКХК, перебувають у державній власності і закріплюються за нею на праві господарського відання;

– повноваження щодо реалізації прав держави як власника майна ДКХК здійснює Кабінет Міністрів України, в тому числі: затверджує її статут; приймає рішення про збільшення або зменшення її статутного капіталу; затверджує положення про наглядову раду, правління та ревізійну комісію ДКХК; обирає членів наглядової ради ДКХК та приймає рішення про припинення їх повноважень; обирає голову правління ДКХК та достроково припиняє його повноваження; погоджує рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію корпоративних підприємств Державної керуючої холдингової компанії та інше;

– з метою захисту прав держави як власника у ДКХК створюється *наглядова рада*, персональний склад якої затверджується КМ України; *до виключної компетенції наглядової ради* належать: визначення пріоритетних напрямів діяльності (розвитку), стратегічних цілей ДКХК; прийняття рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію корпоративних підприємств ДКХК; затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління ДКХК; обрання голови наглядової ради з числа її членів; прийняття рішень про кількісний склад правління та ревізійної комісії ДКХК; обрання членів правління ДКХК та членів ревізійної

комісії та дострокове припинення їх повноважень; прийняття рішення про вчинення значних правочинів та інше;

– виконавчий орган ДКХК – *правління*, до компетенції якого належать: розробка проекту пріоритетних напрямів діяльності (розвитку) та фінансового плану ДКХК; реалізація права акціонера стосовно корпоративних підприємств ДКХК; розгляд і подання КМ України та наглядовій раді річного звіту і балансу ДКХК, а також інформації про діяльність корпоративних підприємств та відокремлених структурних підрозділів ДКХК; затвердження статутів корпоративних підприємств ДКХК та здійснення контролю за їх дотриманням; внесення до наглядової ради пропозицій про реорганізацію і ліквідацію корпоративних підприємств; вирішує також інші питання діяльності ДКХК, крім тих, що віднесені законом до компетенції КМ України та наглядової ради;

– проведення перевірки фінансово-господарської діяльності ДКХК забезпечує ревізійна комісія, що створюється наглядовою радою; до її складу мають входити представники центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, та аудитори.

4. Правове становище господарських міністерств та відомств

До суб'єктів організаційно-господарських повноважень належать і органи господарського керівництва: Уряд – Кабінет Міністрів України, господарські міністерства (забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади, що виконують окремі функції з реалізації державної політики); можуть бути функціонального типу (Міністерство фінансів України/Мінфін, Міністерство цифрової трансформації України/Мінцифри та ін.) або галузевого типу (Міністерство енергетики та захисту довкілля України/Мінекоенерго, Міністерство інфраструктури України/Мінінфраструктури та ін.), а також *центральні органи виконавчої влади*, що утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики (служби, агентства, інспекції, комісії), а їхня діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством; основними завданнями таких органів є: 1) надання адміністративних послуг; 2) здійснення державного нагляду (контролю); 3) управління об'єктами державної власності; 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність; 5) здійснення інших завдань, визначених законами України.

Правове становище таких осіб визначається:

– *Уряду* – відповідними положеннями Конституції, Законом України «Про Кабінет Міністрів України», іншими законами;

– *центральных органів виконавчої влади* – Законом України «Про центральні органи виконавчої влади»;

– *центральных органів зі спеціальним статусом*: Національного банку України – Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України», іншими законами України, Антимонопольного комітету – законами

України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», іншими законами; Фонду державного майна України – законами України «Про Фонд державного майна України», «Про приватизацію державного і комунального майна», «Про управління об'єктами державної власності», «Про оренду державного та комунального майна»;

– інших державних органів, що опікуються певними сферами економіки/певними ринками відповідно до спеціальних законів, – законами України, що регулюють відносини у певних сферах діяльності/на певних ринках: «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» – щодо Національної комісії з регулювання ринку фінансових послуг, щодо Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку – законами України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», «Про цінні папери та фондовий ринок» тощо.

З огляду на значний масив державного майна та його загальносуспільну важливість особливу роль відіграють суб'єкти управління об'єктами державної власності (відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності»):

– до таких органів належать: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; міністерства, інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи; Фонд державного майна України; органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації (далі – господарські структури), державне підприємство, установа, організація або господарське товариство, 100 відсотків акцій (часток) якого належить державі або іншому господарському товариству, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі; державна керуюча холдингова компанія (має статус уповноваженого органу управління щодо об'єктів управління державної власності, що передані до її статутного капіталу та статутного капіталу її корпоративних підприємств);

– повноваження зазначених органів визначаються Законом України «Про управління об'єктами державної власності», іншими законами України (в тому числі «Про холдингові компанії», «Про оренду державного та комунального майна», «Про приватизацію державного і комунального майна», «Про концесію», «Про державно-приватне партнерство») та іншими актами законодавства.

5. Особливості правового становища саморегульованих організацій

В умовах ринкової економіки зростає роль саморегулювання і саморегульованих організацій, положення щодо яких містяться в низці законів, що регулюють відносини на певних ринках/в певних сферах діяльності (фінансової діяльності, на фондовому ринку/ринку цінних паперів, архітектурної діяльності, оціночної

діяльності, аудиту тощо), а саме: закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про архітектурну діяльність», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та ін. Так, відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» саморегулівна організація професійних учасників фондового ринку – це неприбуткове об'єднання учасників фондового ринку, що провадять професійну діяльність на фондовому ринку з торгівлі цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність (за окремими винятками, встановленими цим Законом). У сфері аудиту саморегулювання здійснюється Аудиторською палатою, повноваження якої (в тому числі делеговані державою) закріплюються Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Дослідниця О. Гончаренко, проаналізувавши правове становище саморегулівних організацій (СРО) в Україні та за кордоном, виділила такі їх ознаки²⁴.

1. Належність до некомерційних організацій, оскільки СРО створюються без мети отримання прибутку та діють на засадах самоорганізації (самоуправління) і в переважній своїй більшості діють як громадські організації.

2. Наявність статусу юридичної особи з відповідною державною реєстрацією та включенням до спеціального реєстру – Реєстру саморегулівних організацій, який ведеться уповноваженим органом держави, що контролює відповідні ринки/види діяльності (так, відповідно до Положення про реєстр саморегулівних організацій фінансових установ, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 26.07.2005 № 4380, об'єднання фінансових установ набуває статусу СРО з дати внесення про нього відповідного запису до Реєстру, який ведеться Нацкомфінпослуг відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»).

3. Належність до юридичних осіб приватного права, попри наявність у частини з них делегованих державою повноважень.

4. Створення та функціонування на засадах членства, як правило, добровільного. Однак щодо певних ринків (фондового зокрема) діє вимога щодо обов'язковості членства у відповідній саморегулівній організації для професійних учасників ринку певних ринків. Так, згідно із Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» (ч. 4 ст. 16) професійна діяльність учасників фондового ринку, крім фондових бірж та депозитаріїв, здійснюється за умови членства щонайменше в одному об'єднанні професійних учасників ринку цінних паперів та/або саморегулівній організації, що об'єднує професійних учасників ринку цінних паперів за відповідним видом професійної діяльності.

5. СРО об'єднує учасників певної професійної спільноти та/або суб'єктів певного виду господарської діяльності чи сфери економіки.

²⁴ Гончаренко Олена. Актуальні питання правового статусу саморегулівних організацій в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 109–114 // URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/20.pdf> (дата звернення: 09.04.2020).

6. Мета створення: впорядкування діяльності на певному ринку, в певній сфері, галузі, виді економічної діяльності; представлення та захист інтересів своїх учасників та створення відповідних правил поведінки (кодексів), контроль за їх виконанням, а у разі наявності відповідного делегування – виконання делегованих державою повноважень щодо організації професійної чи господарської діяльності на певному ринку/в певній сфері; так, згідно із Законом «Про цінні папери та фондовий ринок» (ст. 47) регулювання фондового ринку здійснює держава та саморегулівні організації.

7. Значний кількісний ценз або відсоток учасників одного виду господарської, професійної діяльності, що мають бути представлені в СРО (так, для набуття статусу СРО об'єднання професійних учасників фондового ринку заявнику слід подати до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку необхідні документи та відповідати таким вимогам: об'єднувати більше 75 відсотків професійних учасників фондового ринку за одним з видів професійної діяльності, визначених згаданим Законом).

8. Спеціальні/підвищені вимоги до СРО: наявність власних, розроблених СРО, саморегулівних норм; забезпечення прозорості та відкритості діяльності; наявність контролюючих функцій щодо учасників; можливість отримання в установленому порядку делегованих повноважень від держави; обов'язковість фінансової та нефінансової звітності тощо. Відповідно до ст. 48 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» для набуття статусу СРО об'єднання професійних учасників фондового ринку повинно подати до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку необхідні документи та відповідати таким вимогам: об'єднувати більше 75 відсотків професійних учасників фондового ринку за одним з видів професійної діяльності, визначених цим Законом; мати затверджені внутрішні документи СРО (внутрішні правила СРО, Правила (стандарти) професійної діяльності на фондовому ринку, інші внутрішні документи СРО) для реалізації визначених статутом об'єднання функцій; керівник та заступники керівника виконавчого органу СРО, керівники структурних підрозділів СРО не можуть перебувати у трудових відносинах із членами СРО та прямо або опосередковано бути пов'язаними відносинами контролю з членами СРО, мати судимість за корисливі чи посадові злочини, не зняту або не погашену в установленому законом порядку, та повинні мати стаж роботи на фондовому ринку не менше п'яти років (вимоги щодо приміщень СРО, технічного забезпечення та програмного забезпечення, кваліфікаційні вимоги до керівників СРО, вимоги до розміру активів СРО встановлюються нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку).

9. Наявність у СРО специфічної функції, що забезпечує врегулювання взаємовідносин між державою, суб'єктами господарювання та споживачами відповідних товарів та послуг (участь СРО у спільному з державою регулюванні господарських відносин, що найбільш повно проявляється за наявності у СРО делегованих державою окремих повноважень на певному ринку. Так, відповідно до ст. 49 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» об'єднання професійних учасників фондового ринку, включаючи об'єднання, що набуло статусу СРО, має такі повноваження: 1) впровадження норм професійної етики у

практичній діяльності учасників об'єднання; 2) розроблення і затвердження методичних рекомендацій щодо провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку; 3) впровадження ефективних механізмів розв'язання спорів, пов'язаних з професійною діяльністю учасників об'єднання; 4) моніторинг дотримання Статуту та внутрішніх документів об'єднання його учасниками: а) розроблення і затвердження обов'язкових для виконання членами СРО Правил (стандартів) провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку, за винятком тих Правил (стандартів), які прямо встановлені законом; б) розроблення заходів, спрямованих на запобігання порушенням членами СРО норм законодавства та внутрішніх документів СРО, у тому числі при припиненні ними своєї професійної діяльності; в) застосування заходів дисциплінарного впливу до членів СРО у разі виявлення порушень Статуту СРО, внутрішніх документів СРО; г) інші повноваження, передбачені законом та статутом такого об'єднання, якщо закріплені в ньому повноваження не суперечать вимогам законодавства. СРО несе відповідальність за невиконання чи неналежне виконання покладених на неї повноважень у встановленому законодавством порядку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може делегувати СРО повноваження з регулювання фондового ринку, визначені законами України, в установленому нею порядку за заявою цієї СРО. У рішенні про делегування СРО повноважень зазначаються: найменування СРО, якій делегуються повноваження; повноваження, які делегуються; строк, на який делегуються повноваження, який не може бути більшим, ніж строк чинності свідоцтва СРО; порядок державного контролю за здійсненням делегованих повноважень. Рішення про делегування СРО повноважень підлягає державній реєстрації в Міністерстві юстиції України як нормативно-правовий акт та оприлюдненню відповідно до законодавства.

Підсумовуючи зазначене, наводимо два визначення поняття саморегулювання та СРО:

– *доктринальне* (О. Гончаренко): «...саморегулювання – це самостійне упорядкування господарської або професійної діяльності суб'єктами господарювання або професійної діяльності відповідно до обраних форм, засобів та способів, які не заборонені законом. Саморегулівна організація – це інституційна форма саморегулювання, яка полягає в об'єднанні суб'єктів господарювання або професійної діяльності з метою самостійного упорядкування діяльності в певній сфері, галузі, виді (видів), ринку, які вони представляють»²⁵;

– *запропоноване в проекті Закону України «Про саморегулівні організації»*²⁶, що був розроблений відповідно до Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р: *саморегулювання господарської або професійної діяльності* – самостійне регулювання господарської діяльності у певній сфері (галузі) або певного виду (видів), або на певному ринку чи професійна діяльність певного виду (видів) або на певному ринку, що здійснюється суб'єктами такої діяльності через саморегулівні організації у формах, визначених законом; СРО – об'єднання суб'єктів господарювання або суб'єктів професійної діяльності для

²⁵ Гончаренко Олена. Актуальні питання правового статусу саморегулівних організацій в Україні.

²⁶ Про саморегулівні організації // URL: <http://afo.com.ua/uk/news/2/1335> (дата звернення: 09.04.2020).

саморегулювання у визначених законом формах та межах здійснюваної ними господарської або професійної діяльності відповідно, представництва і захисту своїх прав та інтересів, що може здійснювати саморегулювання у таких формах: 1) регулювання господарської діяльності у певній сфері (галузі) або певного виду (видів), або на певному ринку чи професійної діяльності певного виду (видів) або на певному ринку відповідно до затверджених саморегулювальною організацією правил; 2) виконання саморегулювальною організацією делегованих у встановленому порядку повноважень (функцій) центральних органів виконавчої влади, постійно діючих незалежних колегіальних органів, органів місцевого самоврядування щодо державного регулювання, моніторингу або контролю відповідної господарської або професійної діяльності; 3) виконання саморегулювальною організацією покладених на неї законом повноважень (функцій) зі здійснення регулювання, моніторингу або контролю відповідної господарської або професійної діяльності.

Разом з тим станом на квітень 2020 року положення щодо СРО не уніфіковані у формі закону про такі організації, а закріплюються спеціальними законами про певні ринки/види/сфери діяльності (в тому числі вищезгаданими).

Контрольні запитання/завдання

1. Які характерні ознаки притаманні суб'єктам організаційно-господарських повноважень?
2. Співвідношення функцій та повноважень суб'єктів, що забезпечують організацію господарського життя.
3. За якими критеріями і на які види можна класифікувати суб'єктів організаційно-господарських повноважень?
4. Повноваження господарських міністерств та відомств щодо (1) державних підприємств відповідної галузі та (2) щодо галузі в цілому.
5. Критерії, за якими виокремлюють основні види господарських об'єднань.
6. Ступінь централізації управління холдинговою групою у порівнянні з господарськими об'єднаннями, що мають статус юридичної особи.
7. Поняття саморегулювання та саморегулювальної організації.
8. Які функції виконують саморегулювальні організації в сучасній економіці?

Тема 11. Правовий режим майна суб'єктів господарських відносин

1. Поняття та види майна, що використовується у сфері господарювання.
2. Джерела формування та склад майна суб'єкта господарських відносин.
3. Правові титули майна суб'єктів господарських відносин:
 - 3.1. Право власності.
 - 3.2. Право господарського відання.
 - 3.3. Право оперативного управління.
 - 3.4. Право довірчої власності.
 - 3.5. Право користування.
4. Особливості правового режиму державного та комунального майна.
5. Проблеми використання електронних ресурсів.
6. Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та види майна, що використовується у сфері господарювання

Господарська діяльність здійснюється з використанням не лише організаційних та управлінських зусиль суб'єктів такої діяльності (їх засновників), а й майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 139 ГК України майном у сфері господарювання визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються та використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин та відображаються в їх балансі або враховуються в інших, передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Відтак ця стаття ГК розрізняє майно в речовій формі (рухоме і нерухоме майно) і нематеріальні активи (безтілесне майно). Майно в речовій формі залежно від природних властивостей традиційно поділяється на рухоме і нерухоме (ст. 181 ЦК України). До *нерухомих речей* належить земля (земельні ділянки) та розташовані на ній об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. *Нерухомі речі* зазвичай є незамінними (індивідуалізованими) і мають спеціальний правовий режим, що полягає в реєстрації прав на таке майно. Правовий режим нерухомих речей може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти та інше майно. Різновидом нерухомого майна, що має спеціальний правовий режим, є природні ресурси (гл. 15, ст. 148–153 ГК України) – земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які відповідно до Конституції (ст.13, 14) є об'єктами права власності Українського народу. Правовий режим використання зазначених об'єктів регулюється: Земельним кодексом, Кодексом «Про надра», Лісовим кодексом, Водним кодексом, а також низкою законів України.

Питання правового режиму нерухомості є також предметом регулювання ЦК України, яким, зокрема: передбачається *державна реєстрація* прав на нерухомі речі (ст. 182); *підприємство* – різновид нерухомого майна, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, – визначається як єдиний майновий комплекс,

до складу якого входить власне нерухомість (земельні ділянки, будинки, споруди), рухомі речі (устаткування, інвентар, сировина, продукція), безтілесне майно (права вимоги, борги, право на торговельну марку або інше позначення та інші права (ст. 191).

Рухомими речами є речі, які вільно переміщуються у просторі (ч. 2 ст. 181 ЦК України). Правовий режим таких речей спрощений, оскільки вони зазвичай вважаються товаром, призначеним для відчуження. Відтак їх обіг не потребує реєстрації, за деякими винятками.

До *безтілесного майна* належать нематеріальні активи, корпоративні права, цінні папери, технології (в тому числі цифрові), а також електронні ресурси: веб-сайти (включно з тими, що використовуються для комерційної мети на зразок Інтернет-магазинів та торговельних Інтернет-платформ, чат-боти, штучний інтелект тощо. Відповідно до міждержавного стандарту (ГОСТ 7.82-2001. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления: Межгосударственный стандарт. Минск: Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. 23 с.²⁷) електронні інформаційні ресурси, що управляються комп'ютером, в тому числі ті, що потребують використання периферійного пристрою, підключеного до комп'ютера, являють собою електронні дані (інформацію у вигляді чисел, букв, символів або їх комбінацій), електронні програми (набори операторів та підпрограм), що забезпечують виконання певних завдань, включаючи обробку даних, або поєднання цих видів в одному ресурсі. Залежно від режиму доступу електронні ресурси поділяються на ресурси *локального доступу* (з інформацією, зафіксованою на окремому фізичному носіїві, який має бути поміщений користувачем в комп'ютер) та *віддаленого доступу* (з інформацією на вічестері або інших запам'ятовуючих пристроях або розміщених в інформаційних мережах, наприклад в Інтернеті).

Вільне визначення цифрової власності та цифрових активів (за відсутності легального) можна сформулювати так²⁸: це будь-яка інформація та будь-які активи, що створені людьми та існують в цифровій формі, доступні або в електронному запам'ятовуючому пристрої, або в мережі, нарівні з інформацією, необхідною для доступу до цифрової інформації щодо зазначених ресурсів. Цифрову власність можна поділити на такі види:

– *особиста* (включає: інформацію, що зберігається в електронному форматі в хмарі або на пристрої зберігання; онлайніві облікові записи такі, як електронна пошта, соціальні мережі, обмін фотографіями та відео тощо; доменні імена для особистого користування; інтелектуальна власність, що була створена особою і належить їй (це можуть бути матеріали, захищені авторським правом, торгові марки тощо);

– *особиста з грошовою вартістю* (включає: програмне забезпечення; веб-сайти/блоги/електронні книги/електронні статті та ін., що приносить дохід;

²⁷ГОСТ 7.82-2001. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления: Межгосударственный стандарт. Минск: Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. 23 с. URL: <http://www.spsl.nsc.ru/win/nelbib/help/gost7.82-2001.htm> (дата звернення: 21.04.2020).

²⁸ Digital Property and Assets | Stay In Business. URL: <https://www.stayinbusiness.com/resource/digital-property-and-assets/> (дата звернення: 21.04.2020).

мистецтво: музика, фотографії, відео тощо; рахунки, що використовуються для управління грошовими операціями на зразок банківських рахунків, рахунків PayPal тощо; доменні імена;

– *власність бізнесу* (включає: цифрову власність, що належить бізнес-організації: онлайн рахунки, включаючи банківські, фінансової установи, PayPal та ін., що зареєстровані на цю організацію); належні бізнесу активи, зареєстровані на нього, належні активи бізнесу в мережі (зокрема, Інтернет-магазини, через які бізнес здійснює продажі); списки розсилки, підписки, електронні бюлетені, електронні книги тощо, інформація про клієнтів.

Захист таких активів здійснюється за допомогою:

– *організаційно-технічних засобів* в результаті непередбачених подій, серед яких: аварійне відновлення/DR, що забезпечує безперервність бізнес-процесів та управління кризовими ситуаціями; наявність резервних копій цифрової власності та активів, що доцільно зберігати у віддаленому географічно місці у фізичній чи електронній формі (якщо такі активи зберігаються у хмарі, необхідно з'ясувати як постачальник хмарного зберігання виконує резервне копіювання та з якими інтервалами); захист електронних активів та електронної власності надійним паролем, який є відомим лише уповноваженим особам та часто змінюється; наявність чітких інструкцій для бенефіціарія на випадок смерті уповноваженої особи;

– *авторського права*: більшість об'єктів цифрової власності та цифрових активів підпадають під такий захист, проте це нерідко важко застосувати на практиці; *тому доцільно показати, що бізнес володіє цифровою власністю, позначивши її символом авторського права © або додавши декларацію про авторські права*; захистити цифрові активи шляхом шифрування, кодування або нанесення водяного знака (що корисно для цифрової власності та цифрових активів, які належать до цифрових візуальних медіа)²⁹.

В умовах цифровізації підвищується роль інформаційних ресурсів. Цифрові інформаційні ресурси – це нематеріальні ресурси, створені на основі організаційного оформлення сукупності відомостей, зібрані, опрацьовані, зберігаються і передаються за допомогою електронних, програмних і мережевих засобів, функціонують в режимі онлайн і використовуються для підвищення ефективності управління в усіх сферах життєдіяльності суспільства³⁰.

Всі види ресурсів, що не мають речової форми, охоплюються зазвичай поняттям нематеріальних активів. Згідно з пп. 14.1.120 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України *нематеріальні активи* — це право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами.

²⁹ Там само.

³⁰ Систематизація цифрових ресурсів в контексті формування електронного каталогу. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/134> (дата звернення: 21.04.2020)..

Наступним важливим видом майна, що може існувати як в речовій (паперовій) формі, так і в електронній, є цінні папери.

Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам. Правовий режим цінних паперів визначається ГК України (гл. 17, ст. 161–166), ЦК (гл. 14, ст. 194–198), Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок» та іншими актами законодавства.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» цінні папери за формою існування поділяються на *бездокументарні* цінні папери та *документарні* цінні папери. Бездокументарним цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів, тобто такі папери мають виключно електронну форму. Документарним цінним папером є паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

За формою випуску цінні папери можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) *пайові цінні папери*, які засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, які знаходяться в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів. До пайових цінних паперів відносять: а) акції; б) інвестиційні сертифікати; в) сертифікати ФОН; г) акції корпоративного інвестиційного фонду;

2) *боргові цінні папери* – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До таких цінних паперів відносять: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; г) ощадні (депозитні) сертифікати; д) векселі; е) облігації міжнародних фінансових організацій; е) облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

3) *іпотечні цінні папери* – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносять: а) іпотечні облігації; б) іпотечні сертифікати; в) заставні;

4) *приватизаційні цінні папери* – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) *похідні цінні папери* – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) *товаророзпорядчі цінні папери* – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Крім того, держава може розміщувати на міжнародних фондових ринках облігації зовнішніх державних позик України та державні деривативи.

Суміжним з поняттям пайових цінних паперів є поняття корпоративних прав. Відповідно до ст. 167 ГК України корпоративними правами є права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Правовий режим корпоративних прав регулюється ГК (гл. 9 і 18), ЦК (гл. 8 і 14), законами України «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю», «Про інститути спільного інвестування» та інші.

2. Джерела формування та склад майна суб'єкта господарських відносин

Майнова база суб'єктів господарських правовідносин формується за рахунок різних джерел, серед яких відповідно до ст. 140 ГК є:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи від реалізації продукції (робіт, послуг);
- доходи від цінних паперів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;
- інші джерела, не заборонені законом.

Майно за суб'єктами господарювання може закріплюватися на одному з основних правових титулів майна (праві власності, праві господарського відання, праві оперативного управління) та додаткових правових титулах (праві довірчої власності, праві користування).

Майнова база суб'єктів господарювання неоднорідна. Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, розрізняють *основні фонди, оборотні засоби, кошти, товари* (ст. 139 ГК).

Основні фонди – це матеріально-речові цінності, що використовуються у виробничій діяльності протягом періоду, який перевищує 365 календарних днів з дати введення в експлуатацію, вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом. Основні фонди використовуються поступово, перенесення їх вартості на витрати виробництва відбувається за допомогою амортизаційних відрахувань, які здійснюються протягом нормативного строку

експлуатації основних фондів.

Оборотні засоби – це матеріально-речові цінності, які зазвичай споживаються протягом одного виробничого циклу і відразу ж переносять свою вартість на готову продукцію. Це, насамперед, сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

В майні суб'єктів господарювання вирізняють *спеціальні фонди та резерви* – грошові кошти підприємства/господарської організації, що не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі, а використовуються за спеціальним призначенням (цілями), передбаченим законодавством або статутом підприємства/господарської організації. Спеціальні фонди та резерви поділяються на обов'язкові (тобто передбачені як такі законодавством) та необов'язкові, що створюються на розсуд самого підприємства або власника його майна.

Майновий стан суб'єкта господарювання визначається сукупністю належних йому майнових прав та майнових зобов'язань, що відображається у бухгалтерському обліку його господарської діяльності відповідно до вимог закону.

Суб'єкти господарювання відповідно до закону (ст. 145 ГК, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні») зобов'язані на основі даних бухгалтерського обліку складати фінансову звітність за формами, передбаченими законодавством, проводити інвентаризацію належного їм майна для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, надавати фінансову звітність відповідно до вимог закону та їх установчих документів.

3. Правові титули майна суб'єктів господарських відносин

Господарські відносини за своїм характером є організаційно-майновими і майнова складова відіграє в них значну (а в певних випадках, зокрема у виробничому процесі суб'єктів в господарювання, – вирішальну роль). Майнові відносини – це відносини з приводу майна, а саме: щодо володіння, користування та розпорядження ним. Можливості суб'єктів господарювання щодо використання закріпленого за ними майна залежать від його правового титулу (визначений законом обсяг майнових прав особи, за якою закріплено майно, щодо його формування, структури, використання, розпорядження, включно з відчуженням, а також щодо захисту прав на таке майно).

Розрізняють такі правові титули майна учасників господарських відносин: 1) *основні*: право власності, право господарського відання, право оперативного управління, 2) *додаткові*: право довірчої власності, право користування/оренди.

3.1. Право власності. Найбільш адекватним ринковим відносинам є право власності – основне речове право у сфері господарювання.

Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, що регулюють економічні відносини власності.

Право власності в суб'єктивному розумінні – це визначена і забезпечена об'єктивним правом сукупність повноважень власника, що забезпечує можливість використовувати належне йому майно своєю владою і у власних інтересах.

Право власності передбачає можливість вільного, але в межах закону, використання власником свого майна у власних інтересах. Правомочності власника щодо його майна, яке використовується у сфері господарювання, складні: крім відомої з часів римського права тріади (*володіння, користування та розпорядження*), до їх складу входять також такі повноваження: *засновницькі* (щодо заснування інших суб'єктів господарювання та наділення їх відповідним майном), *регулятивні* (щодо визначення меж використання майна, яке передається власником іншим суб'єктам господарювання на похідних від права власності правових титулах), *оперативно-управлінські* (щодо управління створеним власником суб'єктом господарювання), *контрольні* (щодо контролю за використанням майна, яке на певному, зазвичай похідному від права власності, правовому титулі закріплюється за іншим суб'єктом господарювання) та *охоронні* (щодо охорони прав власника від посягань інших осіб на його майно та захисту прав та законних інтересів власника у разі їх порушення іншими особами) повноваження. Засновницькі, регулятивні, оперативно-управлінські, контрольні та охоронні повноваження забезпечують власнику реалізацію однієї з основних його функцій – функцію управління своєю власністю (ст. 134 і 135 ГК України).

Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі *права власності*, має право:

– одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на свій розсуд визначаючи мету і предмет, структуру утвореного ним суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення заснованих ним суб'єктів господарювання відповідно до законодавства;

– особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності – на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у межах, встановлених законом, інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припиняти її діяльність відповідно до ГК та інших законів;

– здійснювати організаційно-установчі повноваження також на основі належних йому корпоративних прав відповідно до ГК та інших законів.

3.2. Право господарського відання (ст. 136 ГК України) порівняно з правом власності є більш обмеженим і передбачає можливість володіння, користування і розпорядження закріпленим на цьому правовому титулі майном на розсуд суб'єкта цього права (підприємства), але в межах закону і затвердженого власником майна статуту підприємства. Суб'єкт права господарського відання за своїми зобов'язаннями відповідає усім майном, що закріплене за ним на цьому правовому режимі, і може бути суб'єктом банкрутства. На такому правовому титулі майно закріплюється за: *державними* (ч. 3 ст. 73, ст. 74 ГК України) та *комунальними* (ч. 3 ст. 78 ГК України) унітарними підприємствами, що діють з метою отримання прибутку; *унітарними комерційними підприємствами*, що створюються господарськими товариствами, кооперативами, громадськими та релігійними організаціями, громадянами.

Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства, а також конкретизує майнові повноваження суб'єкта права господарського відання власник закріпленого за ним (таким суб'єктом) майна, фіксуючи їх в установчому документі цього суб'єкта (зазвичай статуті), а щодо державних та комунальних комерційних підприємств – в ГК (ст. 73–75, 78–78-1).

Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності. Суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права господарського відання, має право на захист своїх майнових прав також від власника.

В окремих сферах господарювання (зазвичай стратегічних) встановлюються додаткові вимоги щодо використання майна, закріпленого на праві господарського відання. Так, згідно з ч. 2 ст. 136 ГК:

– у випадках, визначених Законом України «Про трубопровідний транспорт», з метою створення оператора газотранспортної системи держава через уповноважених суб'єктів управління об'єктами державної власності на підставі договору може передавати суб'єкту господарювання об'єкти державної власності на праві господарського відання *без права їх відчуження*;

– суб'єкт господарювання, якому з метою створення оператора системи передачі або оператора газотранспортної системи на праві господарського відання передані об'єкти державної власності, повинен бути повністю незалежним у прийнятті рішень щодо їх використання, експлуатації, обслуговування, планування, розвитку та фінансування відповідно до законів України «Про ринок природного газу», «Про ринок електричної енергії»;

– уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності, що використовуються у процесі провадження діяльності з транспортування та/або зберігання природного газу, а також суб'єкт управління системи передачі електричної енергії, не може відмовити у фінансуванні відповідно оператором системи передачі або оператором газотранспортної системи, або іншою

заінтересованою особою інвестицій, погоджених Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. При погодженні таких інвестицій Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, керується, зокрема, необхідністю забезпечення безпеки постачання природного газу.

3.3. Право оперативного управління (ст. 137 ГК України) також є похідним від права власності, але ще більш обмеженим, ніж право господарського відання. Суб'єкт права оперативного управління може володіти, користуватися і розпоряджатися закріпленим за ним майном лише за його цільовим призначенням (для здійснення некомерційної господарської діяльності), в межах, встановлених ГК та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням. Право оперативного управління захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності.

Цей правовий титул використовується щодо казенних підприємств (ч. 3 ст. 73, ч. 3 ст. 76 ГК України), унітарних некомерційних підприємств (ч. 3 ст. 78 ГК України), а також щодо унітарних некомерційних підприємств, які створюються господарськими товариствами, кооперативами, громадськими та релігійними організаціями, громадянами.

Казенне підприємство як суб'єкт права оперативного управління відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Обмежені можливості кредиторів суб'єктів права оперативного управління у разі визнання його банкрутом, оскільки ліквідаційна маса банкрута формується за рахунок майна, що належить йому на праві власності або праві господарського відання (ст. 62 Кодексу України з процедур банкрутства), а до казенного підприємства взагалі не застосовуються положення цього Кодексу (ч. 4 ст. 2).

3.4. Право довірчої власності було започатковано 19.06.2003 р. (шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України) у зв'язку з прийняттям двох законів України: від 19.06.2003 р. «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» (втратив чинність на підставі Закону України від 12 вересня 2019 р. № 79-IX) і від 19.06.2003 р. «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю». Відповідно до ч. 2 ст. 316 ЦК України особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору. Відповідно до вищезазначених законів таке право виникає лише на підставі відповідного договору (договору управління майном), що укладається власником відповідного майна – установником; управителем (довірчим власником) як стороною за договором може бути належним чином створена організація –

фінансова установа; управитель як довірчий власник розпоряджається довірчим майном лише у визначених законом та договором межах, а за власними зобов'язаннями (не пов'язаними з управлінням довірчим майном) відповідає майном, що належить йому на загальному праві власності. Відтак *право довірчої власності* у сфері господарювання є *похідним* (його встановлення залежить від первісного власника майна – управителя), *обмеженим* (межі використання довірчої власності встановлюються законом та договором) та *додатковим* правовим титулом майна (для управителя/довірчого власника, що має власне майно).

3.5. Право користування для суб'єктів господарювання зазвичай пов'язується з відповідними договорами – оренди, а також тими з комплексних договорів, що передбачають можливість користування майном контрагента (лізингу, концесії, зокрема).

Право користування є, як правило, додатковим правовим титулом майна суб'єкта господарських правовідносин.

Обсяг прав користувача чужим майном визначається гл. 58 ЦК, параграфом 5 гл. 30 ГК та низкою законів («Про концесію», «Про фінансовий лізинг», «Про угоди про розподіл продукції», «Про державно-приватне партнерство» та ін.), відповідним договором (оренди, лізингу, концесії тощо).

Користування чужим майном у сфері господарювання зазвичай здійснюється на платних засадах, із зазначенням в договорі умов використання майна та його повернення після завершення договору (або умов переходу у власність користувача, якщо це передбачено договором, що може мати місце, зокрема, за договором фінансового лізингу).

4. Особливості правового режиму державного та комунального майна

Право державної власності на засоби виробництва в *об'єктивному розумінні* – це сукупність правових норм, що регулюють відносини державної власності щодо цього майна

Право державної власності на засоби виробництва в *суб'єктивному розумінні* – це юридично визначена і забезпечена можливість суб'єкта цього права використовувати належні йому засоби виробництва своєю владою в інтересах народу України.

Своєрідність права державної власності полягає в тому, що:

– функції власника щодо об'єктів державної власності (засобів виробництва у тому числі) здійснюються вищими органами державної влади: Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України і реалізуються через їх повноваження щодо визначення складу, структури, динаміки розвитку єдиного фонду державної власності, нормативно-правового регулювання відносин державної власності, а також щодо передачі окремих частин єдиного фонду державної власності в господарське управління певних центральних органів виконавчої влади та встановлення порядку управління вказаними частинами;

– суб'єкт права власності (держава) сам встановлює правові норми, що регулюють відносини державної власності;

– реалізація права державної власності здійснюється за допомогою створених

державою підприємств та організацій, які діють в певних правових формах;

– управління об'єктами державної власності згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» покладається на суб'єктів управління об'єктами державної власності (Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; міністерства, інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи (уповноважені органи управління); Фонд державного майна України; органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації (господарські структури); Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Великий масив об'єктів права державної власності, специфіка правового статусу суб'єкта – держави, яка діє через систему органів, підприємств та організацій, зумовлює численність правових форм реалізації права державної власності у сфері економіки.

Правові форми реалізації права державної власності – це врегульовані правом, різні за призначенням та способами здійснення види діяльності державних органів і державних господарських організацій, пов'язані з використанням державного майна. Можна виділити кілька таких форм:

1. *Загальне управління фондом державної власності*, що здійснюється вищими органами державної влади.

2. *Господарське управління окремими частинами фонду* стосовно засобів виробництва державної власності здійснюється головним чином господарськими міністерствами та відомствами, Фондом державного майна України, державними холдинговими компаніями, державними господарськими об'єднаннями – в частині делегованих їм функцій через такі повноваження: створення, реорганізація та ліквідація державних підприємств та організацій, визначення мети та предмета їх діяльності (затвердження статутів та положень), здійснення контролю за ефективністю використання ними державного майна, встановлення підвідомчим підприємствам економічних лімітів та нормативів, розміщення державних замовлень тощо.

3. *Корпоративні права*: створення державних (національних) акціонерних товариств (холдингових компаній) та участі в господарських організаціях корпоративного типу за участю інших осіб. Управління таким правами здійснюється відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності».

4. *Господарське відання* державними засобами виробництва здійснюється державними комерційними підприємствами – суб'єктами цього права. Зміст права господарського відання державного підприємства складають повноваження щодо володіння, користування та розпорядження закріпленим за підприємством майном з дотриманням вимог закону (ГК України) і статуту підприємства.

5. *Оперативне управління* державним майном здійснюється державними установами та казенними підприємствами – суб'єктами цього права. Воно передбачає цільове володіння, користування та розпорядження державним майном з

істотними обмеженнями законом, статутом та вказівками відповідного державного органу, до сфери управління якого входить дане підприємство.

6. *Оренда* державного майна здійснюється на підставі договорів оренди, укладених з суб'єктами господарювання, які функціонують на базі колективної та приватної власності; регулюється Законом України «Про оренду державного та комунального майна».

Одним з основних напрямів реформування вітчизняної економіки і визначальним для забезпечення ринкових засад її функціонування є *приватизація державного та комунального майна*.

Відповідно до легального визначення (ст. 1 Закону України від 18 січня 2018 року «Про приватизацію державного і комунального майна») *приватизація державного або комунального майна* (далі – приватизація) – платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути покупцями.

Основною метою приватизації є прискорення економічного зростання, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, зменшення частки державної або комунальної власності у структурі економіки України шляхом продажу об'єктів приватизації ефективному приватному власнику.

Приватизація здійснюється на основі таких принципів: законності; відкритості та прозорості; рівності та змагальності; державного регулювання та контролю; продажу об'єктів приватизації з урахуванням особливостей таких об'єктів; захисту економічної конкуренції; створення сприятливих умов для залучення інвестицій; повного, своєчасного та достовірного інформування про об'єкти приватизації та порядок їх приватизації; забезпечення конкурентних умов приватизації.

Відносини приватизації в Україні регулюються:

– щодо майна державних та комунальних підприємств – Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна», інших законодавчих актів, а галузеві особливості приватизації окремих категорій об'єктів державної власності можуть встановлюватися виключно законами (наприклад, законом «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств»);

– щодо земель державних і комунальних підприємств, установ та організацій регулюється – Земельним кодексом України;

– житлового фонду – Законом від 19 червня 1992 року «Про приватизацію державного житлового фонду».

Дія Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» не поширюється також на:

– відчуження належних державі пакетів акцій у порядку, передбаченому ст. 65, 65⁻¹, 65⁻², 65⁻³, 68 та 69 Закону України «Про акціонерні товариства»;

– дії суб'єктів управління, спрямовані на вихід зі складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю, учасником якого є держава або територіальна громада і розмір державної або комунальної частки в якому становить 50 або менше відсотків.

До *об'єктів* приватизації (ст. 4 Закону «Про приватизацію державного і комунального майна») належать *усі об'єкти права державної і комунальної*

власності, крім тих, приватизація яких прямо заборонена цим Законом та іншими законами України.

Приватизації не підлягають: казенні підприємства та об'єкти, необхідні для виконання державою своїх основних функцій, для забезпечення обороноздатності держави, та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України.

Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України затверджує перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації, відповідно до встановлених Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна» ознак, зокрема:

1) об'єкти, що забезпечують національну безпеку України або приватизація яких створює істотні ризики для безпеки держави:

– підприємства з виготовлення та ремонту всіх видів зброї, що перебуває на озброєнні Збройних сил України, інших утворених відповідно до закону військових формувань, Служби безпеки України;

– підприємства атомної енергетики та підприємства, що працюють у сфері поводження з радіоактивними відходами;

– спеціальні об'єкти зв'язку;

– підприємства пробірної контролю;

– підприємства з виготовлення цінних паперів;

– підприємства, що забезпечують безпеку руху в повітряному просторі та навігації водними шляхами України;

– підприємства, що здійснюють топографо-геодезичні та картографічні роботи загальнодержавного призначення, зберігають матеріали Державного картографо-геодезичного фонду України та Державного інформаційного геологічного фонду України;

2) об'єкти соціально-культурного призначення, що забезпечують задоволення відповідних потреб суспільства, які не можуть бути повністю задоволені підприємствами, що перебувають у приватній власності, зокрема національні заклади культури.

Заборона та особливості приватизації окремих категорій об'єктів права державної та комунальної власності визначаються ст. 4 Закону України «Про приватизацію державного та комунального майна» (далі – Закон про приватизацію).

З метою раціонального та ефективного застосування способів приватизації об'єкти приватизації поділяються на об'єкти малої приватизації та об'єкти великої приватизації.

До об'єктів малої приватизації належать: 1) єдині майнові комплекси державних і комунальних підприємств, їх структурних підрозділів, у тому числі єдині майнові комплекси та їх структурні підрозділи, що передані в оренду, крім єдиних майнових комплексів державних і комунальних підприємств, що належать до об'єктів великої приватизації; 2) окреме рухоме та нерухоме майно державних або комунальних підприємств (у тому числі будівлі, споруди, нежитлові приміщення), майно, що залишилося після закінчення процедури ліквідації державних або комунальних підприємств, визнаних банкрутами; майно підприємств, що ліквідуються за рішенням органу, уповноваженого управляти

державним або комунальним майном; майно державних або комунальних підприємств, що не були продані як єдині майнові комплекси; державне або комунальне майно, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств та перебуває на обліку господарських товариств, створених унаслідок приватизації або корпоратизації); 3) об'єкти незавершеного будівництва (будівлі, споруди, передавальні пристрої, які не введені в експлуатацію), законсервовані об'єкти; 4) об'єкти соціально-культурного призначення (в тому числі: об'єкти освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, туризму, мистецтва і преси, телебачення, радіомовлення, видавничої справи; санаторно-курортні заклади, будинки і табори відпочинку, профілакторії; інші об'єкти, призначені для задоволення соціальних та культурних потреб громадян незалежно від вартості майна; об'єкти соціально-культурного призначення, що не включені до статутного капіталу господарських товариств); 5) пакети акцій акціонерного товариства, утвореного у процесі приватизації або корпоратизації, акції (частки), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій і підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності та розташованих на території України або за її межами, крім пакетів акцій акціонерних товариств, що належать до об'єктів великої приватизації; 6) інші об'єкти, що не належать до об'єктів великої приватизації.

До об'єктів великої приватизації належать об'єкти державної або комунальної власності (єдині майнові комплекси державних підприємств та пакети акцій (часток) суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі), вартість активів яких згідно з даними фінансової звітності за останній звітний рік перевищує 250 мільйонів гривень.

Суб'єктами приватизації відповідно до ст. 6 Закону про приватизацію є:

- державні органи приватизації;
- місцеві ради, органи приватизації територіальних громад (їх повноваження у сфері приватизації визначаються законами України і правовими актами органів місцевого самоврядування);
- покупці.

Державні органи приватизації (Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній Республіці Крим становлять єдину систему державних органів приватизації) у межах своєї компетенції здійснюють такі основні повноваження:

- затверджують переліки об'єктів, що підлягають приватизації;
- класифікують об'єкти приватизації відповідно до Закону про приватизацію;
- приймають рішення про приватизацію об'єктів державної власності у випадках, установлених законодавством;
- змінюють у процесі приватизації організаційну форму підприємств, що перебувають у державній власності;
- здійснюють повноваження власника державного майна, у тому числі корпоративних прав, у процесі приватизації;
- представляють відповідно до міжнародних договорів України з питань міждержавних майнових відносин інтереси держави з питань визнання прав і

регулювання відносин власності та використання державного майна, визначають право власності держави на розташоване на території України майно, майнові права та інші активи підприємств, установ та організацій колишнього союзного підпорядкування, які під час утворення господарських товариств передаються до їх статутного капіталу;

- здійснюють управління об'єктами державної власності, зокрема державними підприємствами та корпоративними правами держави у статутних капіталах господарських товариств, щодо яких прийнято рішення про приватизацію та затверджено план розміщення акцій товариств, утворених у процесі перетворення (у тому числі шляхом корпоратизації) державних підприємств, що належать до сфери управління Фонду державного майна України, а також товариств, утворених за участю Фонду державного майна України;

- продають майно, що перебуває у державній власності, у процесі його приватизації, а також акції (частки), що належать державі у майні господарських товариств;

- утворюють аукціонні комісії;

- затверджують плани розміщення акцій акціонерних товариств у процесі приватизації;

- укладають договори на проведення оцінки об'єктів приватизації у випадках, передбачених законодавством;

- укладають договори з радниками, які беруть на себе зобов'язання щодо надання послуг у процесі приватизації об'єктів державної власності, у тому числі пошуку потенційних покупців об'єктів приватизації, з визначенням стартової ціни об'єктів великої приватизації;

- укладають договори з іншими уповноваженими особами щодо проведення аукціонів з продажу об'єктів приватизації;

- укладають з потенційними покупцями єдиних майнових комплексів державних підприємств та пакетів акцій договори про конфіденційність інформації про об'єкт приватизації;

- укладають договори про розроблення документації із землеустрою у випадках, передбачених законодавством;

- укладають у випадках, передбачених законодавством, угоди щодо проведення екологічного аудиту об'єктів приватизації;

- залучають суб'єктів господарювання для організації та/або проведення аукціонів, у тому числі в електронній формі (електронний аукціон);

- виступають з боку держави засновником підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності;

- контролюють виконання умов договорів купівлі-продажу державного майна;

- здійснюють захист майнових прав державних підприємств, а також корпоративних прав держави на території України, що належать до сфери управління Фонду державного майна України;

- здійснюють інші повноваження, передбачені Законом про приватизацію, іншими актами законодавства.

Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері приватизації визначаються законами України і правовими актами органів місцевого самоврядування.

Покупці у сфері приватизації: ними можуть бути (з урахуванням обмежень, установлених Законом про приватизацію): 1) громадяни України, іноземні громадяни; 2) юридичні особи, зареєстровані на території України, крім передбачених частиною другою ст. 8 Закону; 3) юридичні особи інших держав, крім передбачених ч. 2 ст. 8 Закону.

Проте не можуть бути покупцями: 1) органи державної влади; 2) державні підприємства, власником яких є держава Україна; 3) державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, державні акціонерні товариства (компанії), їх дочірні компанії та підприємства; 4) працівники державних органів приватизації; 5) покупці, які зареєстровані в офшорних зонах (згідно з переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України) з непрозорою структурою власності (бенефіціарні власники яких не розкриті на 100 відсотків), а також покупці, які походять з держави-агресора (згідно з пунктами 6, 7 та 8 частини другої цієї статті); 6) держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором, а також юридичні особи, в яких така держава має участь, і особи, які перебувають під контролем таких юридичних осіб; 7) юридичні особи, бенефіціарні власники 10 і більше відсотків акцій (часток) яких є резидентом держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором. Зазначене положення не застосовується до юридичних осіб, акції яких допущені до торгівлі іноземними фондовими біржами за переліком Кабінету Міністрів України, крім юридичних осіб, які є резидентами держави-агресора; 8) фізичні особи – громадяни та/або резиденти держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором; 9) юридичні особи, зареєстровані згідно із законодавством держав, включених FATF до списку держав, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, а також юридичні особи, 50 і більше відсотків статутного капіталу яких належать прямо або опосередковано таким особам; 10) юридичні особи, інформація про бенефіціарних власників яких не розкрита в порушення вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»; 11) фізичні та юридичні особи, стосовно яких застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до Закону України «Про санкції», а також пов'язані з ними особи; 12) особи, які були стороною продажу об'єкта приватизації в Україні і з якими було розірвано договір купівлі-продажу об'єкта приватизації у зв'язку з порушенням з боку таких осіб, а також пов'язані з ними особи; 13) радники, залучені для підготовки об'єкта до приватизації.

Порядок приватизації державного майна передбачає (ст. 10 Закону про приватизацію):

– формування та затвердження переліків об'єктів, що підлягають приватизації;

– опублікування переліку об'єктів, що підлягають приватизації, в офіційних друкованих виданнях державних органів приватизації, на офіційному веб-сайті

Фонду державного майна України, на офіційних сайтах місцевих рад та в електронній торговій системі;

- прийняття рішення про приватизацію;
- прийняття місцевою радою рішення про приватизацію об'єкта комунальної власності;
- опублікування інформації про прийняття рішення про приватизацію об'єкта та у випадках, передбачених Законом про приватизацію, інформації про вивчення попиту для визначення стартової ціни;
- проведення інвентаризації та оцінки відповідно до законодавства;
- проведення у випадках, передбачених Законом, аудиту, екологічного аудиту об'єкта приватизації;
- перетворення державного або комунального підприємства в господарське товариство у процесі приватизації у випадках, передбачених Законом про приватизацію;
- затвердження плану розміщення акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації, у випадках, передбачених Законом про приватизацію, та його виконання;
- затвердження у випадках, передбачених Законом, умов продажу об'єктів приватизації, розроблених аукціонною комісією;
- опублікування інформації про умови продажу, в тому числі стартову ціну об'єкта приватизації;
- проведення аукціону, укладення договору купівлі-продажу;
- укладення договору купівлі-продажу в разі приватизації об'єкта шляхом викупу;
- опублікування інформації про результати приватизації;
- прийняття рішення про завершення приватизації.

Приватизація об'єкта вважається завершеною з моменту його продажу та переходу до покупця права власності або завершення розміщення всіх акцій, передбачених до продажу планом розміщення акцій, і оформлюється наказом відповідного органу приватизації.

Приватизація державного або комунального майна згідно ст. 13 Закону про приватизацію здійснюється шляхом:

1) продажу об'єктів права державної або комунальної власності на аукціоні, у тому числі: аукціоні з умовами; аукціоні без умов; аукціоні за методом покрокового зниження стартової ціни та подальшого подання цінових пропозицій; аукціоні із зниженням стартової ціни; аукціоні за методом вивчення цінових пропозицій;

2) викупу об'єктів приватизації.

Під час приватизації об'єкта державної або комунальної власності (шляхом його продажу на аукціоні, викупу) між продавцем і покупцем укладається відповідний *договір купівлі-продажу*.

Укладення та внесення змін до договорів купівлі-продажу здійснюються відповідно до вимог законодавства. Зміни, що вносяться до договорів купівлі-продажу, укладених у процесі приватизації, здійснюються в порядку, що затверджується Фондом державного майна України (Наказ ФДМ від 18 жовтня 2018 року № 1328), та не можуть передбачати: зменшення відповідальності покупця за

невиконання ним зобов'язань; зменшення загального обсягу інвестицій, визначених договором купівлі-продажу.

Вимоги до змісту договору купівлі-продажу: обов'язково включаються передбачені умовами аукціону, викупу зобов'язання сторін щодо:

- збереження основних видів діяльності підприємства;
- технічного переозброєння, модернізації виробництва (сума інвестицій) та енергомодернізації об'єкта;
- виконання встановлених мобілізаційних завдань;
- погашення боргів із заробітної плати та перед бюджетом, простроченої кредиторської заборгованості підприємства;
- забезпечення соціальних гарантій працівникам згідно з вимогами трудового законодавства;
- вимог та додаткових обмежень природоохоронного законодавства щодо користування об'єктом;
- оплати послуг юридичних та фізичних осіб (у разі їх залучення), пов'язаних із виконанням заходів з приватизації об'єктів державної власності, зокрема:
 - проведення обов'язкового екологічного аудиту у випадках, передбачених законодавством;
 - надання послуг радника у випадках, передбачених Законом про приватизацію;
 - проведення оцінки майна в процесі приватизації у випадках, передбачених Законом про приватизацію.

До договору купівлі-продажу об'єкта великої приватизації можуть включатися гарантії продавця щодо розкриття інформації про стан об'єкта приватизації та/або суб'єкта господарювання, акції (частки) якого є об'єктом великої приватизації, та наявні (потенційні) обтяження такого об'єкта приватизації та/або майна суб'єкта господарювання, а також відповідальність за повноту та достовірність такої інформації.

З моменту переходу права власності на об'єкт приватизації покупець, який придбав об'єкт приватизації, зобов'язаний виконувати всі умови договору купівлі-продажу об'єкта приватизації.

У разі укладення договорів купівлі-продажу під інвестиційні зобов'язання такі договори можуть містити умови щодо недопущення виникнення податкового боргу до виконання зобов'язань у визначені договором строки. Умови щодо недопущення податкового боргу обов'язково включаються до договорів купівлі-продажу під інвестиційні зобов'язання у випадках наявності у покупця чи отримання ним у результаті приватизації вирішального впливу на управління чи діяльність юридичної особи.

Договір купівлі-продажу повинен містити положення щодо відповідальності (звільнення від відповідальності) у разі виникнення форс-мажорних обставин (стихійне лихо, обставини непереборної сили тощо).

Договір купівлі-продажу об'єкта може бути розірваним за наявності відповідних підстав.

Виключними умовами для розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації в порядку, передбаченому законодавством, є:

1) несплата протягом 60 днів коштів за об'єкт приватизації з дня укладення договору купівлі-продажу відповідно до його умов;

2) невиконання умов продажу об'єкта і зобов'язань покупця, визначених договором купівлі-продажу, в установленій таким договором строк;

3) подання органу приватизації неправдивих відомостей;

4) сплата за об'єкт приватизації коштів, отриманих з порушенням вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

5) невиконання зобов'язання покупця щодо недопущення скорочення чисельності працівників з ініціативи нового власника чи уповноваженого ним органу;

6) продаж або в інший спосіб відчуження покупцем приватизованого об'єкта особам, визначеним ч. 2 ст. 8 Закону про приватизацію, протягом виконання зобов'язань за договором купівлі-продажу.

Форма договору купівлі-продажу об'єкта приватизації: повна письмова. Такий договір не підлягає нотаріальному посвідченню, крім випадків, передбачених законом. Зокрема, це стосується договору купівлі-продажу об'єкта незавершеного будівництва, для нотаріального посвідчення якого органи приватизації подають нотаріусу такі документи:

– копію наказу Фонду державного майна України про включення об'єкта незавершеного будівництва до переліку об'єктів державної власності, що підлягають приватизації;

– копію наказу органу приватизації або рішення місцевої ради про приватизацію об'єкта;

– акт обстеження об'єкта незавершеного будівництва (опис об'єкта);

– витяг з інформації про приватизацію об'єкта, опублікованої в офіційних друкованих виданнях органів приватизації;

– копія затвердженого органами приватизації протоколу про проведення аукціону;

– довіреність на право представництва інтересів державних органів приватизації.

Право власності на об'єкт приватизації переходить до покупця:

– за загальним правилом – після сплати в повному обсязі ціни продажу об'єкта разом з неустойкою (у разі її нарахування);

– щодо пакету акцій – після повної сплати ціни продажу разом з неустойкою (у разі її нарахування) за пакет акцій та з моменту зарахування пакета акцій на рахунок у цінних паперах покупця у депозитарній установі;

– у разі необхідності отримання дозволу Антимонопольного комітету України на концентрацію, якщо отримання такого дозволу вимагається законом, – не раніше дати отримання такого дозволу.

Розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації може мати місце на вимогу однієї зі сторін договору, у тому числі за рішенням суду, в разі

невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки або визнано недійсним за рішенням суду. В такому разі приватизований об'єкт підлягає поверненню в державну (комунальну) власність відповідно до встановленого порядку (Порядок повернення у державну (комунальну) власність об'єктів приватизації в разі розірвання або визнання недійсними договорів купівлі-продажу таких об'єктів, затв. наказом Фонду державного майна України від 18 жовтня 2018 року № 1331).

За згодою сторін у договорі купівлі-продажу об'єкта приватизації може передбачатися можливість вирішення спорів, що виникають між продавцем та покупцем у зв'язку з договором купівлі-продажу об'єкта приватизації чи на його підставі, у міжнародному комерційному арбітражному суді. При цьому якщо орган приватизації в договорі купівлі-продажу об'єкта приватизації передбачає вирішення спорів, що виникають між продавцем та покупцем у зв'язку з договором купівлі-продажу об'єкта приватизації чи на його підставі, у міжнародному комерційному арбітражному суді, але сторони не досягли згоди щодо вибору міжнародного комерційного арбітражного суду, в якому такий спір підлягає розгляду, будь-який спір, суперечка або претензія, що виникають стосовно укладеного договору купівлі-продажу об'єкта приватизації або пов'язані з ним, у тому числі щодо його порушення, припинення або недійсності, підлягають остаточному вирішенню шляхом арбітражу відповідно до Арбітражного регламенту Арбітражного інституту Торгової палати міста Стокгольма.

Договір та інформація про внесені зміни або розірвання договору купівлі-продажу об'єкта малої приватизації підлягають опублікуванню в електронній торговій системі протягом 10 календарних днів з дня укладання, внесення таких змін або розірвання договору купівлі-продажу об'єкта малої приватизації.

Особи, які придбали державні або комунальні підприємства як єдині майнові комплекси, є правонаступниками їх майнових прав (крім права постійного користування земельною ділянкою) і обов'язків відповідно до умов договору між продавцем і покупцем та законодавства України.

Контроль за виконанням умов договору купівлі-продажу, укладеного з переможцем аукціону, та викупу об'єктів приватизації здійснює орган приватизації відповідно до затвердженого порядку (Порядок здійснення контролю за виконанням умов договорів купівлі-продажу об'єктів приватизації органами приватизації, затв. наказом Фонду державного майна України від 18 жовтня 2018 року № 1327).

Строк виконання зобов'язань, визначених у договорі купівлі-продажу, крім мобілізаційних завдань, не повинен перевищувати п'яти років, за винятком тих, для яких Фондом державного майна України за поданням аукціонної комісії може бути встановлено інший строк виконання зобов'язань.

Зобов'язання, визначені у договорі купівлі-продажу, зберігають свою дію для осіб, які придбавають об'єкт у разі його подальшого відчуження протягом строку дії таких зобов'язань. При цьому відчуження майна (акцій), обтяжених передбаченими у цій частині зобов'язаннями, можливо виключно за згодою органу приватизації, який здійснює контроль за їх виконанням, та відповідно до встановленого порядку (Порядок надання органами приватизації згоди на подальше відчуження, передачу в заставу або внесення до статутного капіталу господарського товариства об'єктів

приватизації, обтяжених зобов'язаннями їх власників перед державою (територіальною громадою), затв. наказом Фонду державного майна України від 18 жовтня 2018 року № 1330).

Забороняється подальше відчуження придбаного пакета акцій шляхом його дроблення до повного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, а також подальше відчуження приватизованого об'єкта без збереження для нового власника зобов'язань, визначених умовами аукціону, викупу.

У разі подальшого відчуження приватизованого об'єкта до нового власника переходять невиконані зобов'язання, що були передбачені договором купівлі-продажу об'єкта приватизації.

Відповідальність за порушення законодавства про приватизацію настає відповідно до закону (ст. 29 Закону про приватизацію), зокрема:

– за порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність відповідно до законів України;

– посадові особи органів приватизації, інших органів виконавчої влади несуть кримінальну, адміністративну, матеріальну та дисциплінарну відповідальність за порушення законодавства про приватизацію;

– посадові особи підприємств, на балансі яких перебувають об'єкти приватизації, несуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за: порушення вимог органів приватизації щодо своєчасного подання достовірної інформації про об'єкти приватизації, які підлягають продажу, або подання інформації не в повному обсязі – у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; вчинення тих самих дій протягом року після накладення адміністративного стягнення – у розмірі від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– у разі несплати коштів за об'єкт приватизації згідно з договором купівлі-продажу протягом 30 днів з дня укладення договору та його нотаріального посвідчення (у разі якщо нотаріальне посвідчення договору передбачено законодавством) покупець сплачує на користь органу приватизації неустойку в розмірі 5 відсотків ціни продажу об'єкта; у разі несплати коштів згідно з договором купівлі-продажу протягом наступних 30 днів договір підлягає розірванню.

У разі повного або часткового невиконання умов договорів купівлі-продажу встановлюється така відповідальність покупців:

– у разі порушення встановлених умовами договору купівлі-продажу строків внесення інвестицій в установленому обсязі покупцями сплачується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості невнесених інвестицій за кожний день прострочення;

– у разі невиконання або неналежного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу майна (акцій, часток) підприємства у зв'язку з визнанням такого підприємства банкрутом покупець сплачує штраф у розмірі 100 відсотків суми невиконаних ним зобов'язань, але не менш як 10 відсотків ціни придбаного об'єкта приватизації. При цьому достатнім підтвердженням факту невиконання або неналежного виконання умов договору купівлі-продажу є прийняття господарським судом постанови про визнання банкрутом підприємства, майно (акції, частки) якого є об'єктом купівлі-продажу. Порушення провадження у справі про банкрутство

(введення процедури розпорядження майном, винесення ухвали про проведення санації) не звільняє покупця об'єкта приватизації від відповідальності за невиконання умов договору купівлі-продажу;

– у разі недотримання покупцем зобов'язань щодо збереження протягом визначеного періоду основних видів діяльності приватизованого об'єкта покупець сплачує штраф у розмірі 10 відсотків вартості придбаного майна;

– у разі невиконання покупцем умов договору купівлі-продажу майна (акцій, часток) підприємства щодо виникнення податкового боргу покупець сплачує штраф у розмірі 10 відсотків суми податкового боргу.

За недопущення працівників органів приватизації, протидію чи перешкоджання проведенню ними перевірки дотримання умов договору купівлі-продажу державного або комунального майна на керівника приватизованого підприємства накладається штраф у розмірі 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний встановлений факт.

Штрафи стягуються з винних осіб за рішенням суду в установленому порядку та перераховуються до Державного бюджету України.

Порядок розгляду спорів щодо приватизації державного або комунального майна (ч. 1 ст. 30 Закону України «Про приватизацію») такий:

– за загальним правилом – господарськими судами, у порядку, встановленому Господарським процесуальним кодексом України;

– в порядку адміністративного судочинства – спори, які виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції адміністративних судів;

– міжнародним комерційним арбітражем – коли сторони погодили передачу таких спорів на вирішення такого суду відповідно до ч. 12 ст. 26 Закону про приватизацію.

Строки позовної давності (ч. 2 ст. 30 Закону України «Про приватизацію») у відносинах приватизації такі:

– для звернення з позовом про визнання недійсними результатів приватизації об'єкта великої приватизації або договору купівлі-продажу об'єкта великої приватизації – три роки;

– для звернення з позовом про відмову в затвердженні протоколу аукціону, визнання недійсними результатів приватизації об'єкта малої приватизації або договору купівлі-продажу об'єкта малої приватизації – три місяці;

– для звернення з позовом про оскарження рішення органу приватизації про недопущення до участі в аукціоні або про неукладення договору купівлі-продажу з переможцем аукціону – один місяць з дня оприлюднення результатів аукціону.

5. Проблеми використання електронних ресурсів

Поширення використання інформаційно-комунікаційних технологій призвело до появи нових ресурсів (насамперед, Інтернету – об'єднання комп'ютерних мереж, в якому ресурси всіх назв комп'ютерів з'єднані в єдиний інформаційний простір за допомогою телефонних ліній, спеціальних мережевих кабелів (наприклад, найбільш поширений у наш час волоконно-оптичний кабель), бездротових пристроїв

передавальних і приймаючих пристроїв (наприклад, супутниковий зв'язок) або будь-яких інших електронних засобів зв'язку³¹; номерного ресурсу – сукупність цифрових знаків, що використовуються для позначення (ідентифікації) мереж, послуг, пунктів закінчення мережі в телекомунікаційних мережах загального користування; Інтернет-магазинів, інтернет-платформ, чат-ботів, штучного інтелекту та ін.).

Частина нових, пов'язаних з цифровізацією, ресурсів має речову форму (зокрема, комп'ютери, канал електрозв'язку, споруди електрозв'язку – будівлі, вежі, антени, що використовуються для організації електрозв'язку), частина є комбінованими (наприклад, *ресурси телекомунікаційних мереж* – наявні в телекомунікаційних мережах кількість номерів (номерний ресурс), кількість і пропускна спроможність провідних ліній з металевими жилами, оптичними волокнами, радіоліній, каналів, трактів для передавання інформації, комутаційних станцій та вузлів, радіочастотний ресурс), але більшість – не мають речової форми (інформація – відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб; *дані* – інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки; домен – частина ієрархічного адресного простору мережі Інтернет, яка має унікальну назву, що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється; сайти; згаданий штучний інтелект тощо).

Недобросовісне використання подібних ресурсів (особливо штучного інтелекту) є вельми ризикованим з точки зору можливих наслідків, які до кінця не усвідомлюють навіть творці таких ресурсів. Проте превентивні заходи на рівні урядів та міжнародної спільноти з огляду на транснаціональний характер використання надбань цифровізації застосовуються повільніше, ніж цього потребує суспільство.

Ключовою проблемою використання подібних ресурсів є недостатня визначеність їх правового режиму або взагалі його відсутність на законодавчому рівні, що, своєю чергою, призводить до значних проблем в процесі застосування таких ресурсів на практиці. Це стосується некомпетентного, недобросовісного або взагалі злочинного використання цифрових технологій та їх надбань, кількість яких стрімко зростає, а можливості притягнення до відповідальності винних осіб нерідко є незначними, з огляду на відсутність належного нормативно-правового регулювання, що має включати: необхідність реєстрації подібних ресурсів, якщо вони використовуються з метою отримання прибутку чи іншою публічною метою (Інтернет-магазини, інтернет-платформи зокрема); визначення вимог до власників таких ресурсів, включно з соціально відповідальним їх використанням, а також юридичною відповідальністю за недотримання встановлених вимог, завдання шкоди (більш ґрунтовно ці проблеми розглядаються в останній темі).

Контрольні запитання/завдання:

³¹ Основні поняття і терміни Інтернету . URL: https://stud.com.ua/43323/informatika/osnovni_ponyattya_termini_internetu (дата звернення: 17.09.2020).

1. З яких джерел відбувається формування майна суб'єкта господарських відносин?
2. Назвіть складові майна суб'єкта господарювання.
3. Правові титули майна суб'єктів господарських відносин: основні і додаткові.
4. Порівняйте право власності з похідними від нього правовими титулами майна: правом господарського відання, правом оперативного управління, правом довірчої власності. Охарактеризуйте правові титули майна
5. В чому полягають особливості правового режиму державного та комунального майна?
6. Яка мета та основні принципи приватизації державного і комунального майна?
7. Охарактеризуйте відносини приватизації: нормативно-правове регулювання, суб'єкти, об'єкти, способи приватизації, угоди приватизації.
8. В чому проявляється вплив цифровізації на майнові відносини?

Тема 12. Господарські договори

1. Поняття та ознаки господарського договору.
 2. Функції господарського договору.
 3. Класифікація господарських договорів.
 4. Порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів.
 5. Зміст господарського договору.
 6. Форма господарського договору.
 7. Забезпечення виконання договірних зобов'язань.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та ознаки господарського договору

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (і найбільш поширеною у сфері економіки) є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин.

Поняття господарського договору визначається за допомогою його ознак, що надають можливість відокремити його від інших видів договорів (в тому числі цивільних та адміністративних). До зазначених ознак належать такі:

1. *Особливий суб'єктний склад* (зазвичай господарські договори укладаються за участю суб'єктів (суб'єкта) господарювання. Найчастіше сторонами в господарському договорі є *суб'єкти господарювання*, проте такі договори можуть укладатися і за участю інших учасників господарських відносин – органів/організацій господарського керівництва (при укладенні державних контрактів зокрема), негосподарських організацій (для задоволення їх господарських потреб в продукції, роботах, послугах суб'єктів господарювання), громадян (для забезпечення здійснення ними спільної діяльності щодо заснування суб'єктів господарювання) як засновників суб'єктів господарювання).

2. *Спрямованість на забезпечення господарської діяльності* учасників договірних відносин – матеріально-технічного забезпечення їх діяльності, реалізації виробленої ними продукції (робіт, послуг), спільної діяльності щодо створення нового суб'єкта господарювання (господарської організації), спільного інвестування, координації господарської діяльності та іншого.

3. *Тісний зв'язок з плановим процесом*, насамперед внутрішньофірмовим плануванням учасників господарських відносин, а також державним (щодо суб'єктів, які функціонують на державній формі власності, підприємств-монополістів), на рівні територіальних громад (щодо підприємств та організацій комунальної форми власності).

4. *Поєднання в господарському договорі майнових* (виготовлення/передача продукції, її оплата тощо) та *організаційних елементів* (визначення порядку виконання, приймання виконання, підстав дострокового розірвання договору, порядку розгляду спорів між сторонами договору тощо).

5. *Обмеження договірної свободи* з метою захисту інтересів споживачів (вимоги щодо якості та безпеки товарів, робіт, послуг) та загальногосподарських

інтересів (типові договори, заборона застосування методів недобросовісної конкуренції, обов'язковість укладення договорів про публічні закупівлі для окремих категорій суб'єктів господарювання, ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій тощо).

6. *Можливість відступлення від принципу рівності сторін* (договори про публічні закупівлі, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів).

Господарський договір (ГД) – це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб).

Сфера господарювання неможлива без договорів, що укладаються суб'єктами господарювання із споживачами-громадянами для задоволення їх особистих потреб. Традиційно такі договори вважаються цивільно-правовими, оскільки спрямовані на задоволення приватних потреб споживачів. Разом з тим вимоги до таких договорів є частиною суспільного господарського порядку, оскільки споживачі – найчисленніша категорія учасників відносин у сфері господарювання, яка забезпечує прибутковість бізнесу (адже лише товари/роботи/послуги, що мають попит у споживача, забезпечують доходи суб'єктів підприємництва). Водночас споживачі є найслабшою категорією учасників відносин з точки зору можливості захисту своїх прав та законних інтересів. У зв'язку з цим вимоги до договорів із споживачами та правові засоби захисту їх прав та інтересів закріплено в Законі України «Про захист прав споживачів», а щодо електронної торгівлі – в Законі України «Про електронну комерцію».

2. Функції господарського договору

Роль господарських договорів найбільш повно розкривається через їх функції – основні напрями дії господарських договорів та/або ті економічні результати, досягнення яких забезпечується у разі застосуванням правової форми господарського договору.

ГД виконує низку важливих функцій: *регулятивну* (проявляється в тому, що за допомогою ГД здійснюється регулювання відносин між сторонами з урахуванням вимог закону і особливостей договірних зв'язку між сторонами договору); *координаційну* (сторони ГД розробляють умови цього договору шляхом погодження між учасниками договірних відносин умов договору); *контрольно-інформаційну функцію* (за допомогою ГД здійснюється контроль за ефективністю діяльності суб'єктів господарювання); *охоронну* (проявляється в можливості забезпечити захист прав та законних інтересів сторін договору, укладеного з дотриманням вимог закону і з урахуванням інтересів сторін); *планування* (ГД укладаються на підставі внутрішньо-фірмового планування суб'єктів господарювання – учасників господарського зв'язку, що, своєю чергою, надає можливість планувати матеріально-технічне забезпечення виробництва товарів/робіт/послуг, що реалізуються за допомогою укладених ГД).

Відповідно до ст. 67 ГК України за допомогою договору у сфері

господарювання здійснюється *опосередкування відносин між суб'єктами господарювання*, а також цих суб'єктів з іншими організаціями та громадянами. Саме ГД є основною підставою виникнення зобов'язань між учасниками господарських відносин, що забезпечує можливість координації їх діяльності, узгодження інтересів, досягнення компромісу з метою досягнення певної (в тому числі спільної для сторін договору) господарської мети.

Про наявність у ГД такої функції, як *узгодження економічних інтересів сторін договірною зв'язку з загальногосподарськими інтересами*, свідчать положення ч. 2 ст. 193 ГК України щодо обов'язку сторін договору вжити всіх заходів, необхідних для виконання договірних зобов'язань, з урахуванням інтересів іншої сторони та загальногосподарського інтересу.

3. Класифікація господарських договорів

Господарські договори досить різноманітні за підставами укладення, взаємного становища сторін, за строками дії, економічним змістом та юридичними ознаками тощо. Законодавець враховує особливості певних видів договорів в процесі правового регулювання договірних відносин. У зв'язку з цим слід звернутися до питання класифікації господарських договорів. Поділ ГД на види здійснюється за різними критеріями, зокрема:

I. За ознакою підстав виникнення договірних зобов'язань розрізняють: *плановані договори* – укладаються на підставі *плану* (державні та комунальні підприємства, залежні підприємства (в тому числі дочірні, підприємства-невласники, що перебувають у відносинах контролю-підпорядкування з іншими організаціями/особами та мають дотримуватися затверджених ними планів), прийнятого державного/комунального замовлення у випадках, коли таке прийняття є обов'язковим для певних суб'єктів (державних підприємств, підприємств-монополістів та підприємств, які функціонують переважно на базі державної чи комунальної власності); *регульовані договори* – укладаються вільно, на розсуд учасників господарських відносин, в тому числі за результатами процедур закупівель товарів, робіт і послуг відповідно до Закону «Про публічні закупівлі».

II. За ознакою *взаємного становища сторін в договірних відносинах* господарські договори поділяють на: *вертикальні* – укладаються між нерівноправними суб'єктами – органом господарського керівництва/власником майна підприємства чи контрольного пакета акцій та підпорядкованим йому підприємством; в таких договорах певні умови договору є обов'язковими для підпорядкованої сторони і не можуть корегуватися навіть із застосуванням судової процедури (переддоговірного спору); *горизонтальні* – укладаються між рівноправними суб'єктами; при цьому всі умови договору сторони погоджують між собою, а у разі виникнення спору, можуть звернутися до суду.

III. За *строками дії* розрізняють: *довгострокові* договори – укладаються на строк понад 5 років (концесійні договори, договір оренди цілісного майнового комплексу підприємства та ін.); в таких договорах організаційні елементи переважають майнові; *середньострокові договори* – строком дії від 1 до 5 років (наприклад, договори підряду на капітальне будівництво); організаційні елементи в

подібних договорах урівноважені з майновими); *короткострокові договори* – строком дії до 1 року; в цих договорах переважають майнові елементи; *разові договори* – укладаються на одну господарську операцію, містять зазвичай лише майнові елементи.

IV. За сукупністю критеріїв (*економічним змістом та юридичними ознаками*) господарські договори можна поділити на такі групи:

- *договори на реалізацію майна* (купівлі-продажу, поставки, міни/бартеру, контрактації сільськогосподарської продукції, забезпечення електроенергією, газом, водою тощо);

- *договори на передачу майна в користування* (безоплатне користування майном, оренда, лізинг);

- *підрядні договори* (підряд на капітальне будівництво, підряд на виконання проектно-вишукувальних, дослідно-конструкторських та ін. робіт);

- *транспортні договори* (перевезення вантажів, буксирування, тайм-чартеру, подачі та забирання вагонів, експлуатації залізничної під'їздної колії та ін.);

- *договори на надання банківських послуг* (банківського кредитування, факторингу, фінансового лізингу та ін.);

- *договори на надання інших послуг* (щодо охорони об'єктів, зберігання майна та ін.);

- *договори про спільну діяльність* – договори про кооперацію, про спільну інвестиційну діяльність, про заснування господарської організації корпоративного типу, що діє на підставі статуту (акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, статутного господарського об'єднання) та ін.;

- *засновницькі договори* (договори, що відіграють роль установчого документа господарської організації корпоративного типу – повного товариства, командитного товариства, договірних господарських об'єднань – асоціації, корпорації).

- У. За ступенем складності розрізняють: *прості договори* – містять ознаки договору одного виду (на реалізацію майна, підряду, користування майном тощо); до них належить більшість традиційних договорів, в т.ч. купівлі-продажу, перевезення, підряду, майнового найму; *комплексні (складні) договори* – передбачають наявність ознак кількох вищезгаданих договорів (договір факторингу, договір консигнації, договір лізингу, концесійний договір та ін.).

VI. Залежно від домінування в господарському договорі майнових чи організаційних елементів розрізняють: *майнові договори*: до них належать договори, в яких домінують майнові елементи (за можливої наявності організаційних елементів, проте без переваги останніх). Переважно майновими є більшість господарських договорів, в тому числі поставки, міни/бартеру, підрядні, банківського обслуговування, значна частина транспортних та інших договорів; *організаційні договори* (ст. 186 ГК) спрямовані на забезпечення організації господарської діяльності двох і більше учасників господарських відносин (суб'єктів господарювання), хоча і можуть містити майнові елементи, які, однак, не переважають організаційні. До таких договорів належать засновницькі договори, договори про кооперацію, про спільну інвестиційну діяльність та інші.

4. Порядок укладення, зміни та розірвання господарських договорів

Єдиного порядку укладення господарського договору не існує. Це пов'язано зі складністю господарського життя. Розрізняють *конкурентні* та *неконкурентні* способи укладення господарських договорів.

Конкурентними способами укладення господарських договорів є: *торги* (аукціони, тендери): переможцем вважається особа, що запропонувала найоптимальнішу ціну (у разі реалізації майна – найвищу ціну, а при визначенні виконавця – навпаки (найнижчу ціну виконання); *конкурси*: договір укладається з особою, що запропонувала найкращий спосіб виконання договірних зобов'язань; *конкурентні переговори* (конкурентний діалог); конкурентні способи мають як переваги (можливість обрання найбільш оптимального контрагента), так і недоліки (їх організація потребує значних коштів та часу).

Доцільність застосування *неконкурентних способів* пов'язана з випадками браку часу і коштів для проведення конкурентних процедур, необхідністю збереження державної чи комерційної таємниці, а також відсутністю приписів закону щодо використання певних процедур, що передбачають конкуренцію претендентів. Розрізняють два основні види неконкурентних способів встановлення договірних зв'язку:

– *загальний порядок укладання господарських договорів*: процедура укладення господарського договору цим способом (передбачена ст. 181 ГК України) складається з кількох стадій (при цьому кожна наступна настає лише в тому випадку, якщо на попередній стадії договір не було укладено): *1 стадія* – розробка проекту договору та його надсилання потенційному контрагенту; *2 – стадія* розгляду одержаного проекту договору та його підписання, а якщо у потенційного контрагента виникли розбіжності з проектом договору – то і одночасне складання протоколу розбіжностей та відправлення разом з підписаним договором автору проекту (протягом 20 днів з моменту отримання проекту договору); *3 – стадія* розгляду і узгодження розбіжностей, якщо останні мали місце, і передачі переддоговірного спору на розгляд господарського суду (як правило, протягом 20 днів з моменту отримання підписаного договору з протоколом розбіжностей), якщо узгодження розбіжностей не відбулося; *4 – стадія* судового рішення, якщо розбіжності не були врегульовані і одна із сторін передала спір на розгляд господарського суду. Наслідки непередання переддоговірного спору на розгляд господарського суду залежать від підстав укладення договору: а) якщо договір ґрунтується на державному замовленні (тобто його укладення є обов'язковим), то він вважається укладеним в редакції протоколу розбіжностей; б) у разі укладення договору за волевиявленням сторін неузгодження розбіжностей свідчить про відсутність згоди сторін на його укладення у відповідній редакції;

– *шляхом проведення прямих переговорів* повноважними представниками сторін, що може завершитися: а) підписанням попереднього договору (протоколу про наміри) або б) підписанням основного договору, якщо його укладення не потребує попередньої підготовки і сторони дійшли згоди щодо всіх умов договору; різновидом процедури укладення господарського договору шляхом прямих

переговорів є переговорна процедура закупівлі (ст. 40 Закону України «Про публічні закупівлі»).

Особливості укладення ГД:

- на підставі державного або комунального замовлення регулюються Законом України «Про публічні закупівлі» та ст. 183 ГК;
- на підставі вільного волевиявлення сторін, примірних та типових договорів – ст. 184 ГК;
- на біржах, ярмарках та публічних торгах – ст. 185 ГК;
- за рішенням суду – ст. 187 ГК.

Зміна та розірвання ГД здійснюється зазвичай за згодою сторін (якщо інше не передбачено законом та договором), а у разі відсутності згоди – в судовому порядку за позовом заінтересованої сторони за умови дотримання порядку, передбаченого ст. 188 ГК України (включає: надсилання ініціатором зміни чи розірвання договору відповідної пропозиції іншій стороні; розгляд такої пропозиції адресатом та відповідь на неї протягом 20-денного строку з моменту отримання; передання спору на розгляд суду протягом 20-денного строку з моменту отримання відмови прийняти пропозиції щодо зміни чи розірвання договору чи завершення терміну отримання відповіді (у разі залишення пропозиції без відповіді)).

5. Зміст господарського договору

Однією з характерних рис господарського договору є його особливий зміст, спрямований на забезпечення господарських потреб його сторін.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну та/або припинення господарських зобов'язань (ч. 1 ст. 180 ГК України).

За ознакою впливу на юридичну силу договору розрізняють:

- *істотні умови* (визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода; відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК сторони зобов'язані погодити та включити до договору умови про предмет, ціну та строк дії договору);
- *звичайні умови* (умови господарського договору, які є характерними для певного його виду, але відсутність яких в договорі не впливає на його юридичну силу (наприклад, умови договору поставки щодо асортименту, номенклатури товарів, що включаються до договору зазвичай за згодою сторін – ст. 266 ГК України);
- *випадкові умови* (умови ГД, що віддзеркалюють специфіку договірної зв'язку між його сторонами, але не впливають на юридичну силу договору і навіть не є характерними для того виду договору, до складу якого вони включені).

Універсальна модель господарського договору, що забезпечує належний захист інтересів його сторін, передбачає необхідність включення до нього умов щодо:

- предмета договору, його кількісних та якісних характеристик;
- строку дії договору та строків його виконання;
- суми договору та ціни одиниці виміру (тонни, літра, метра, штуки тощо);
- порядку виконання та передачі-приймання виконання;
- порядку, строків та форми платежів;

- відповідальності за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань;
- обставин, що виключають відповідальність сторін за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань (форс-мажор);
- способів забезпечення належного виконання договірних зобов'язань (застанова, гарантія тощо);
- порядку розгляду спорів, що впливають з господарського договору, в тому числі визначення юрисдикційного органу, а щодо зовнішньоекономічних контрактів – ще й країни, законодавство якої застосовуватиметься під час розгляду спору.

6. Форма господарського договору

Господарський договір укладається, як правило, *в письмовій формі* (ч.1 ст. 181 ГК України, ст. 208 ЦК України), що зумовлено низкою чинників і, насамперед, необхідністю ведення бухгалтерського обліку та звітності суб'єктами господарських правовідносин, захистом інтересів сторін договору.

Усна форма застосовується як виключення щодо договорів (двосторонніх та багатосторонніх правочинів), що повністю виконуються під час їх укладання (ч. 1 ст. 206 ЦК України), за винятком правочинів, що підлягають державній реєстрації та/або нотаріальному посвідченню, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність. Проте в цьому випадку має бути виданий документ, що підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів (ч. 2 ст. 206 ЦК України).

Розрізняють кілька *модифікацій письмової форми*, що застосовуються при укладанні ГД:

- *повна письмова форма* – єдиний документ, підписаний сторонами (ч. 1 ст. 181 ГК, ч. 2 ст. 207 ЦК), до якого додаються супроводжуючі процес його укладання документи: підписаний сторонами текст договору з усіма додатками, протокол розбіжностей (якщо він мав місце), протокол узгодження розбіжностей (якщо розбіжності узгоджувалися і між сторонами було досягнуто компромісу щодо спірних умов договору), судові рішення (якщо спір передавався на розгляд судовим органам);

- *нотаріально посвідчена повна письмова форма* застосовується у передбачених законом випадках;

- *скорочена письмова форма* у вигляді комплекту листів, телеграм, факсограм та інших документів, якими сторони обмінювалися в процесі встановлення договірної зв'язку (ч. 1 ст. 181 ГК, ч. 1 ст. 207 ЦК), якщо зміст цих документів свідчить про наміри сторін встановити договірний зв'язок та істотні умови договору; застосування такої форми забороняється при укладенні організаційно-господарських договорів (ст. 186 ГК);

- *типова форма* – сторони договору не можуть відступати від типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України чи іншим уповноваженим органом держави, але мають право конкретизувати його умови (абз. 4 ч. 4 ст. 179 ГК

України, ст. 630 ЦК України);

– *стандартний договір*, що являє собою бланк, зміст і порядок заповнення якого визначені правилами, встановленими актами законодавства чи на їх підставі суб'єктом господарських відносин; така форма застосовується у *договорах приєднання* (абз. 5 ч. 4 ст. 179 ГК, ст. 634 ЦК), якщо умови договору є заздалегідь визначеними і не підлягають коригуванню;

– *електронна форма (електронна модифікація письмової форми)* – ГД, укладений з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем відповідно до вимог законодавства.

Положення про використання електронної форми (електронної модифікації письмової форми) договору закріплено в:

– ЦК України (ст. 205, що передбачає можливість вчинення правочину в електронній формі та права сторін обрати таку форму; ст. 207 – щодо *можливості*: а) фіксації змісту вчиненого в письмовій формі правочину в одному чи кількох електронних документах та, відповідно, б) визнання правочину таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох електронних документах, у тому числі, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони; в) використання при вчиненні правочину електронного копіювання, електронного підпису – лише у випадках, встановлених законом, іншими актами законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів);

– Законах України: *«Про електронні документи та електронний документообіг»* (закріплює: поняття електронного документа як документа, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, його правовий статус; організацію та основні засади електронного документообігу); *«Про електронну комерцію»* (регулює: порядок вчинення електронних правочинів в цій сфері, в тому числі можливості інформування потенційних покупців (замовників, споживачів) щодо товарів, робіт, послуг шляхом надсилання комерційних електронних повідомлень, встановлює вимоги до таких повідомлень та порядку укладення електронного договору, включно з його змістом); *«Про захист прав споживачів»* (передбачає правові механізми захисту прав споживачів за договорами, укладеними на відстані – за допомогою засобів дистанційного зв'язку); *«Про публічні закупівлі»* (закріплює порядок використання при здійсненні публічних закупівель електронні системи закупівель – інформаційно-телекомунікаційної системи, яка має комплексну систему захисту інформації з підтвердженою відповідністю згідно із Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», що забезпечує проведення закупівель, створення, розміщення, оприлюднення, обмін інформацією і документами в електронному вигляді, до складу якої входять веб-портал Уповноваженого органу, авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами); *«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»* (передбачає можливість укладення договору про надання фінансових послуг у вигляді електронного документа, а також шляхом приєднання клієнта до договору, який може бути наданий йому для ознайомлення у вигляді електронного документа

на власному веб-сайті особи, яка надає фінансові послуги, та/або (у разі надання фінансової послуги за допомогою платіжного пристрою) на екрані платіжного пристрою, який використовує особа, яка надає фінансові послуги);

– інших актах законодавства, що регулюють договірні відносини в певних сферах економіки.

Цифровізація відносин у сфері економіки зумовила і появу онлайн-процедур розгляду договірних спорів, застосування яких в Україні ще недостатньо врегульовано.

Прикладом застосування таких процедур є ЄС, положення щодо цього закріплено в низці актів ЄС, в тому числі в актах якого передбачається застосування таких процедур: Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року, двох актах від 21 травня 2013 про онлайн-вирішення споживчих спорів – Регламенті № 524/2013 і Директиві 2013/11/ EU.

Електронне (або онлайн) вирішення спорів (Online Dispute Resolution, далі – ODR), порядок якого регулюється згаданими актами ЄС, – це сукупність методів врегулювання спорів (конфліктів) із застосуванням Інтернет-технологій, що належить до одного з видів альтернативного вирішення спорів. За прийнятою в ЄС термінологією онлайн вирішення спорів (ODR) є одним з видів альтернативних способів вирішення спорів (ADR), який проводиться повністю в режимі онлайн з використанням *платформи ODR* (інтерактивний веб-сайт), доступ до якої можна отримати в електронному вигляді і безкоштовно на всіх офіційних мовах ЄС; забезпечення доступності платформи *ODR* та надання нею відповідної інформації громадянам та підприємствам ЄС покладено на Комісію ЄС.

7. Забезпечення виконання договірних зобов'язань

Господарський договір є обов'язковим до виконання його сторонами (ст. 193 ГК України, ст. 629 ЦК України). Сторони господарського договору повинні виконувати свої зобов'язання: *належним чином* (відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться – ч. 1 ст. 193 ГК України); *реально* (в натурі): заміна реального (в натуральній формі) виконання грошовим зазвичай заборонена, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання (ч. 3 ст. 193 ГК України); *з дотриманням інтересів іншої сторони та загальногосподарського інтересу* (кожна сторона зобов'язана вживати заходів, необхідних для належного виконання нею договірних зобов'язань, а у разі порушення контрагентом своїх обов'язків – вжити заходи щодо зменшення негативних наслідків від цього).

На забезпечення виконання договірних зобов'язань відповідно до згаданих засад спрямовані спеціальні правові механізми.

Реальному та належному виконанню ГД сприяють різноманітні способи забезпечення виконання договірних зобов'язань. Розрізняють два основні їх

різновиди: (1) цивільно-правові (порука – ст. 553–559 ЦК України, гарантія – ст. 560–569 ЦК України і ст. 200 ГК України, завдаток – ст. 570–571 ЦК України, застава – ст. 572–597 ЦК України, притримання – ст. 594–597 ЦК України) та (2) господарсько-правові: *правова, в тому числі договірна і претензійно-позовна, робота* сторін договору, що забезпечує належне укладення ГД з точки зору його змісту, форми, механізмів захисту інтересів сторін у разі порушення договірних зобов'язань, а також вчасне застосування до порушників передбачених законом та договором санкцій; *позитивне стимулювання*, тобто надання стороні, яка належним або покращеним способом виконала покладені на неї договірні зобов'язання, *сприяння* у певній формі (зазвичай передбачається в договорі); *негативне стимулювання*, тобто заходи відповідальності, що застосовуються до порушника договірних зобов'язань згідно із законом або договором (відшкодування збитків, сплата неустойки, оперативно-господарські санкції).

Контрольні запитання/завдання:

1. Чим господарські договори відрізняються від інших видів договорів, зокрема цивільних та адміністративних? Назвіть характерні ознаки, притаманні господарським договорам.
2. Які функції виконують господарські договори?
3. Яким чином класифікують господарські договори (критерії класифікації та види господарських договорів)?
4. В чому проявляється особливість укладення господарських договорів?
5. Які вимоги ставляться до змісту господарського договору?
6. В якій формі можуть укладатися господарські договори?
7. Чи може господарський договір укладатися в режимі онлайн? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Яким чином можна забезпечити належне виконання господарських договорів?

Тема 13. Відповідальність у господарських правовідносинах

1. Поняття та ознаки господарсько-правової відповідальності.
2. Види господарсько-правової відповідальності.
3. Функції господарсько-правової відповідальності.
4. Підстави господарсько-правової відповідальності.
5. Принципи, межі та строки застосування господарсько-правової відповідальності.

Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття та ознаки господарсько-правової відповідальності

У сфері господарювання застосовується специфічний вид юридичної відповідальності, що іменується *господарсько-правовою відповідальністю* (ГПВ), якій притаманні такі ознаки:

- *сфера застосування* – господарські правовідносини (господарсько-майнові та/або господарсько-організаційні);
- *юридична підстава* – акти господарського законодавства та господарські договори;
- *фактичні підстави* – господарське правопорушення, склад якого залежить від виду (форми) господарсько-правової відповідальності;
- *презумпція вини порушника* (ч. 2 ст. 218 ГК) та особливість визначення вини (про що йтиметься далі);
- *суб'єктами* господарсько-правової відповідальності є учасники господарських правовідносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти господарсько-організаційних повноважень, засновники та учасники господарських організацій, власники майна суб'єктів господарювання; контрагенти суб'єктів господарювання за господарськими договорами);
- *спрямованість* господарсько-правової відповідальності переважно на майнову базу порушника і лише в окремих випадках – на особу порушника (примусова реорганізація та примусова ліквідація);
- *змістом* господарсько-правової відповідальності є заходи впливу (санкції) – майнового характеру (відшкодування збитків, штрафні санкції, господарсько-адміністративні штрафи, конфіскація) та/або організаційної спрямованості (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація та ін.), що відбиваються на економічних інтересах порушника;
- *порядок застосування* залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності: а) судовий або претензійно-позовний (ст. 222 ГК України, ст. 20 ГПК України), б) безпосередньо кредитором в оперативному порядку (ст. 235 ГК України), в) спеціальний – уповноваженими органами – ст. 238 ГК України).

Господарсько-правова відповідальність – це майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 216 ГК України учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Застосування таких санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

2. Види господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність (ГПВ) та господарсько-правові санкції (ГПС) (як заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання) можна класифікувати за різними ознаками, зокрема:

I. За критерієм змісту впливу – на грошові (сплата неустойки/штрафних санкцій, господарсько-адміністративний штраф, відшкодування збитків) та натуральні (заміна неякісної продукції на якісну та ін.).

II. За критерієм безпосередньої спрямованості – на майнові (конфіскація, сплата неустойки/штрафних санкцій, відшкодування збитків, господарсько-адміністративний штраф) та організаційні (господарсько-організаційні, оперативно-господарські санкції).

III. За характером порушених відносин – на: а) санкції, що застосовуються у горизонтальних відносинах, тобто між рівноправними суб'єктами господарювання (сплата неустойки/штрафних санкцій, відшкодування збитків, оперативно-господарські санкції); б) санкції, що застосовуються у вертикальних відносинах – між компетентним державним органом та суб'єктом господарювання (господарсько-правова конфіскація, господарсько-адміністративний штраф, господарсько-організаційні санкції); в) універсальні санкції, що застосовуються і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах (відшкодування збитків; штрафні санкції та оперативно-господарські санкції).

IV. Залежно від виду порушених відносин – на: санкції, що застосовуються в договірних відносинах (відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські) і санкції, що застосовуються в позадоговірних відносинах (відшкодування збитків, адміністративно-господарські санкції).

V. Залежно від інституту господарського законодавства, норми якого передбачають застосування господарсько-правової відповідальності, розрізняють:

- відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства;
- відповідальність у сфері капітального будівництва;
- відповідальність в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- відповідальність у сфері телекомунікацій;

- відповідальність в галузі транспорту;
- відповідальність на ринку цінних паперів;
- відповідальність у сфері електронної комерції;
- та ін.

3. Функції господарсько-правової відповідальності

ГПВ як важлива складова господарського правопорядку виконує важливі функції.

Функції господарсько-правової відповідальності – це напрями її дії, той господарський результат, що настає в результаті застосування ГПВ.

ГПВ притаманні як загальні для будь-якої юридичної відповідальності, так і спеціальні функції, що є характерними лише або переважно для господарсько-правової відповідальності. До категорії перших належать *попереджувально-стимулююча, штрафна (функція покарання за правопорушення)*, до категорії других – *компенсаційно-відновлювальна, інформаційна, сигналізаційна функції*.

Попереджувально-стимулююча функція ГПВ (як і будь-якої юридичної) проявляється в тому, що не лише застосування ГПВ, а й сама загроза її застосування примушує учасників господарських правовідносин (насамперед суб'єктів господарювання) діяти правомірно, аби уникнути негативних наслідків в результаті застосування такої відповідальності. Ця функція однаковою мірою притаманна для всіх видів та форм ГПВ/ГПС.

Штрафна функція (функція покарання за вчинене правопорушення) незначною мірою характерна для господарсько-правової відповідальності, хоча притаманна для певних випадків застосування ГПВ (сплата штрафної неустойки, яка передбачає, крім сплати суми неустойки, ще й повне відшкодування збитків; в окремих випадках це можуть бути господарсько-адміністративні штрафи за заборонені законом дії у сфері економічної конкуренції, якщо вони створили лише загрозу обмеження конкуренції на ринку, не завдавши шкоди її учасникам).

Компенсаційно-відновлювальна функція – як провідна (на нашу думку) в системі функцій, полягає у відновленні порушеного правопорядку й усуненні наслідків неправомірної поведінки суб'єкта (учасника) господарських відносин. Ця функція притаманна усім видам та формам ГПВ, але найбільше – відшкодуванню збитків, штрафним санкціям (сплаті неустойки).

Сигналізаційна функція – проявляється в тому, що застосування до суб'єкта господарювання ГПВ є сигналом для нього про необхідність поліпшення своєї роботи з метою уникнення в майбутньому втрат від застосування такої відповідальності, а для контрагентів такого суб'єкта – сигналом про необхідність зважити доцільність продовження з ним договірної зв'язку або розірвання існуючого.

Роль *інформаційної функції* полягає в інформуванні учасників господарського життя про негаразди в діяльності їх партнерів (якщо до останніх застосовуються ГПС контролюючими органами, контрагентами тощо), а відтак – в доцільності корегування своїх відносин з ними.

4. Підстави господарсько-правової відповідальності

ГПВ настає лише за наявності відповідних підстав. Розрізняють *юридичні* та *фактичні* підстави господарсько-правової відповідальності.

Юридичні підстави – той правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності: такими підставами в господарському праві є закон і договір.

Система актів законодавства, що передбачають випадки застосування відповідальності у господарських відносинах, вид, форму та розмір санкцій, що застосовуються до порушника, містить нормативно-правові акти різної юридичної сили:

– *кодекси*: ГК України, зокрема, розділ У «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання» (ст. 216–262); ЦК України, зокрема: ст. 22, ст. 23, гл. 19, гл. 29, гл. 51, гл. 82 та ін.; Кодекс законів про адміністративні правопорушення; Податковий кодекс України;

– *закони* України: «Про відповідальність підприємств, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»; «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»; «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну»; «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції», «Про банки і банківську діяльність», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та інші.

З метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватися спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до Закону України «Про санкції» (про що йтиметься далі).

Підставами виникнення зобов'язань і відповідальності за їх невиконання може бути і договір, в якому конкретизуються передбачені законом штрафні санкції (якщо закон встановлює межу – мінімальну чи максимальну, чи не забороняє сторонам самостійно визначати розмір чи різновид певних санкцій) або встановлює не передбачені законом санкції за конкретні порушення договірних зобов'язань (за відсутності відповідних заборон в законі).

Фактичні підстави ГПВ – це ті життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні. Такі ситуації іменуються складом господарського правопорушення.

Своєрідність ГПВ полягає в складі *господарського правопорушення (ГПП)*:

– *суб'єктом ГПВ* є суб'єкти господарських відносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти організаційно-господарських повноважень та інші учасники господарського життя);

– *об'єктом ГПВ* є майнові (в більшості випадків) та/або організаційно/майнові відносини у сфері господарювання;

– склад *об'єктивної сторони ГПВ* залежить від виду ГПВ (наявність 3-х

елементів: 1) протиправної поведінки, 2) негативних наслідків/збитків, 3) причинного зв'язку між першим і другим – необхідні лише для застосування відшкодування збитків);

– *суб'єктивній стороні*, зокрема вині, також притаманні особливості: про наявність *вини* у суб'єкта (учасника) господарських відносин (у разі порушення встановлених правил у сфері господарювання) свідчать 2 елементи: а) наявність у нього реальної можливості діяти правомірно і попередити настання негативних наслідків (збитків) і б) неприйняття ним усіх необхідних заходів щодо недопущення протиправної поведінки і попередження настання збитків.

Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення (ч. 2 ст. 218 ГК).

ГПВ, як і будь-яка інша юридична відповідальність, забезпечується державним примусом. Разом з тим цей примус може проявлятися по-різному: *явно* (винесення господарським судом рішення про стягнення з порушника договірних зобов'язань штрафних санкцій/неустойки та/або збитків) або *приховано* (відмова кредитора прийняти та оплатити продукцію неналежного асортименту; відмова від пролонгації договору на новий термін з огляду на порушення іншою стороною договірних зобов'язань протягом строку дії договору).

5. Принципи, межі та строки застосування господарсько-правової відповідальності

ГПВ базується на визначених ГК України (ч. 3 ст. 216) принципах, згідно з якими:

– ГПВ потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

– у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

За загальним правилом, порушник має компенсувати негативні наслідки своєї неправомірної поведінки. Відповідно до ГК України (ч. 1 ст. 219) за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено законом.

Законом можуть встановлюватися межі господарсько-правової відповідальності (що має на меті захист майнових інтересів учасників господарських правовідносин) або навпаки – розмір встановлених законом санкцій безпосередньо не пов'язується з

розміром збитків (шкоди), завданих неправомірною поведінкою учасника господарських правовідносин (що зумовлено необхідністю захисту публічних інтересів у разі, якщо конкретний розмір завданої шкоди встановити неможливо чи наслідки неправомірної поведінки можуть настати в майбутньому).

За певних обставин сторона господарського зобов'язання може звільнитися від відповідальності навіть за наявності значних негативних наслідків від невиконання нею своїх зобов'язань. Такі обставини передбачаються: *законом* (випадок і непереборна сила – згідно зі ст. 617 ЦК, непереборна сила – відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК); *договором* – форс-мажорні обставини (ч. 4 ст. 219 ГК).

Особливості має відповідальність, якщо невиконання зобов'язання однією стороною було викликано порушенням з боку іншої сторони. Це стосується випадків прострочення виконання, передбачених ст. 220 і 221 ГК України.

ГПВ застосовується до порушника протягом встановлених законом строків: *строків позовної давності*, передбачених ЦК (гл. 19) та ГК (ч. 8 ст. 269, ч. 2 і 6 ст. 315, ч. 3 ст. 322, ч. 5 ст. 324) – у разі застосування судового (претензійно-позовного) порядку; *спеціальних строків*, що встановлюються ГК (ст. 250 ГК України) та/або спеціальними законами у разі застосування адміністративно-господарських санкцій чи штрафних санкцій (Податковий кодекс України, закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про валюту і валютні операції», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції»), щодо строків давності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції – ст. 42 Закону України «Про захист економічної конкуренції», а за вчинення актів недобросовісної конкуренції – ст. 28, 28–1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції».

Статтею 222 ГК України передбачається можливість (якщо обов'язковість не встановлена законом) застосування досудового порядку реалізації ГПВ шляхом пред'явлення претензії.

Контрольні запитання/завдання:

1. Характерні ознаки господарсько-правової відповідальності та її функції.
2. Співвідношення понять: господарсько-правова відповідальність і господарсько-правові санкції.
3. Види господарсько-правової відповідальності.
4. Юридичні та фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.
5. В чому полягає своєрідність господарсько-правової відповідальності?
6. Принципи та межі застосування господарсько-правової відповідальності.
7. Протягом яких строків та в якому порядку застосовується господарсько-правова відповідальність?

Тема. 14. Господарсько-правові санкції

1. Поняття господарсько-правових санкцій та їх класифікація.
2. Відшкодування збитків як санкція за господарські правопорушення: поняття, сфера застосування, механізм реалізації.
3. Штрафні санкції: поняття, сфера застосування, види, механізм реалізації.
4. Оперативно-господарські санкції: поняття, сфера застосування, механізм реалізації.
5. Адміністративно-господарські санкції.
Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття господарсько-правових санкцій та їх класифікація

Згідно зі ст. 217 ГК України господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Поняття ГПВ і ГПС нерідко безпідставно ототожнюються, хоча серед науковців існують й інші точки зору (проте проблема співвідношення цих понять в науці господарського права тут не розглядатиметься, а поняття ГПВ і ГПС розглядатимуться як тотожні).

В Господарському кодексі України (ст. 217) законодавець закріпив лише чотири форми господарсько-правової відповідальності, назвавши їх видами господарсько-правових санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції. При цьому різновидами останніх відповідно до ч. 1 ст. 238 ГК є *санкції майнового характеру* (вилучення майна/прибутку, що за своїми правовими наслідками подібне до конфіскації; адміністративно-господарські штрафи) та *організаційного характеру* (зупинення дії або анулюванні ліцензій, скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання та ін.). Крім того, перелік адміністративно-господарських санкцій, передбачених ст. 239 ГК України, є відкритим, проте характеристики форм господарсько-правової відповідальності, що наводяться в доктринальних класифікаціях, тут розглядатимуться лише частково (зокрема, щодо поділу адміністративно-господарських санкцій на два види – майнового характеру та організаційного спрямування).

Господарсько-правова відповідальність (відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції) застосовується у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Глобалізація суспільного, в тому числі економічного життя, призвела до появи порушень/злочинів, що мають транснаціональний характер (міжнародний тероризм, відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом тощо) та, відповідно, міжнародне значення. У зв'язку з чим постає необхідність захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, вжиття заходів протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України.

Подібні заходи (в тому числі, закріплені Законом України «Про санкції») зазвичай мають економічне спрямування і застосовуються не до конкретних суб'єктів порушення, а до певної категорії осіб, прямо чи опосередковано причетних до таких порушень, – як іноземних держав, так і суб'єктів господарювання (зазвичай зовнішньоекономічної діяльності).

Згідно із Законом «Про санкції»:

– правову основу застосування санкцій становлять Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України, нормативні акти Президента України, Кабінету Міністрів України, рішення Ради національної безпеки та оборони України, відповідні принципи та норми міжнародного права;

– мета застосування передбачених цим Законом санкцій – захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави; проте не є заходами захисту прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, порядок та умови застосування яких регулюються спеціальним законом («Про зовнішньоекономічну діяльність»);

– особливості застосування таких санкцій: I) *можуть застосовуватися з боку України* (в особі передбачених ст. 5 зазначеного Закону органів та порядку) по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність; II) *підстави* для застосування санкцій є: 1) дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод; вчинення іноземною державою, іноземною юридичною особою, юридичною особою, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземцем, особою без громадянства, а також суб'єктами, які здійснюють терористичну діяльність, зазначених дій стосовно іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої; 2) резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй; 3) рішення та регламенти Ради Європейського Союзу; 4) факти порушень Загальної декларації прав людини, Статуту Організації Об'єднаних Націй; III) *види санкцій* відповідно до цього Закону: 1) блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном; 2) обмеження торговельних операцій; 3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; 4) запобігання виведенню капіталів за межі України; 5) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; 6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є

умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами; 7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах; 8) заборона користування радіочастотним ресурсом України; 9) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування; 10) заборона здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб–резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких знаходиться у власності іноземної держави, а також публічних закупівель у інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції згідно з цим Законом; 11) заборона або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України; 12) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом; 13) заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави; 14) припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави; 15) заборона здійснення Національним банком України реєстрації учасника міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент іноземної держави; 16) заборона збільшення розміру статутного капіталу господарських товариств, підприємств, у яких резидент іноземної держави, іноземна держава, юридична особа, учасником якої є нерезидент або іноземна держава, володіє 10 і більше відсотками статутного капіталу або має вплив на управління юридичною особою чи її діяльність; 17) запровадження додаткових заходів у сфері екологічного, санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю; 18) припинення дії торговельних угод, спільних проектів та промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони; 19) заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності; інші санкції, що передбачені Законом «Про санкції» або відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом; ІУ) *пропозиції щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій* виносяться на розгляд Ради національної безпеки та оборони України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Службою безпеки України; рішення щодо застосування, скасування та внесення змін до більшості вищезазначених санкцій приймається Радою національної безпеки та оборони України та вводиться в дію указом Президента України; рішення про скасування санкцій приймається органом, що прийняв рішення про їх застосування у разі якщо застосування санкцій привело до досягнення мети їх застосування.

2. Відшкодування збитків як санкція за господарські правопорушення: поняття, сфера застосування, механізм реалізації

Відшкодування збитків – це відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника.

Ця форма відповідальності передбачається як ГК України (ст. 224–229), так і ЦК (ст. 623–624, гл. 82), численними законами, які регулюють договірні («Про концесію», «Про фінансовий лізинг» та ін.) і позадоговірні відносини («Про захист від недобросовісної конкуренції» та ін.).

Достоїнства і недоліки цієї форми господарсько-правової відповідальності:

– *достоїнства*: є універсальною (застосовується і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах, договірних та позадоговірних); передбачається законом, а, отже, не потребує спеціальної згадки про неї в договорі;

– *недоліки*: складна для застосування форма господарсько-правової відповідальності: а) важко довести факт наявності збитків, їх обсяг (збитки можуть виникнути через значний проміжок часу; до того ж існуючі методики визначення складу і розміру збитків є недосконалими); б) необхідно довести наявність всіх елементів об'єктивної сторони складу правопорушення (протиправну поведінку особи, внаслідок якої було заподіяно збитки; наявність збитків, їх склад і розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяними збитками), а також вину порушника (питання доведення вини порушника постає у тих випадках, коли він намагається довести відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК наявність підстав, що виключають його відповідальність).

Склад збитків визначається ст. 224 – 225 ГК України. Це: 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; 3) неoderжаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; 4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Слід мати на увазі, що в господарському праві застосовується як принцип повного відшкодування збитків, так і обмеження застосування цього принципу, що відбувається шляхом: а) заборони стягувати певну складову збитків (виконавець за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт зобов'язаний відшкодувати замовнику реальні збитки у межах ціни робіт, в яких виявлено недоліки, якщо договором встановлено, що вони підлягають відшкодуванню в межах загальної ціни робіт за договором; упущена вигода підлягає відшкодуванню лише у випадках, встановлених законом – ч. 2 ст. 900 ЦК); б) заборони стягувати збитки взагалі (у разі застосування виключної неустойки); в) обмеження іншим шляхом (відповідно до ст. 352 Кодексу торговельного мореплавства відповідальність судновласника за його договірними зобов'язаннями обмежується щодо будь-яких вимог встановленою цим кодексом сумою, розмір якої залежить від місткості судна.

У разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єкту, якому завдано збитків, відповідно до вимог статті 196 ГК та ЦК (ст. 543 – 544).

Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення в порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

ГК встановлює особливості відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань (ст. 229), передбачаючи, що: 1) учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до встановлених законом вимог; 2) обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом; 3) у разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

Відшкодування збитків застосовується в претензійно-позовному порядку.

3. Штрафні санкції: поняття, сфера застосування, види, механізм реалізації

ГК України (ст. 230) закріплює визначення *штрафних санкцій* як таких господарських санкцій у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Зазвичай штрафні санкції ототожнюють з цивілістичною неустойкою, що значною мірою справедливо, хоча за версією ст. 230 ГК штрафні санкції можуть застосовуватися і в позадоговірних відносинах у разі порушення правил здійснення господарської діяльності, що викликає необхідність відмежувати її від господарсько-адміністративного штрафу.

Від штрафних санкцій (неустойки) слід відрізнити господарсько-адміністративний штраф, що: а) застосовується лише у вертикальних відносинах (неустойка – в горизонтальних), б) сплачується державі (неустойка – стороні в договорі, щодо якої не були виконані зобов'язання контрагентом), в) стягується в адміністративному порядку, тобто за рішенням уповноважених органів (неустойка – в претензійно-позовному порядку).

Штрафні санкції мають як *позитивні* риси (швидкість та зручність застосування, що не вимагає наявності шкоди/збитків від порушення), так і *негативні* (обмежена сфера застосування: горизонтальні, зазвичай, договірні відносини).

Види неустойки (штрафних санкцій):

– за юридичними підставами: законна (передбачається в законі), договірна (передбачається в договорі), законно-договірна (передбачається в законі, її розмір коригується договором в межах, не заборонених законом);

– за співвідношенням стягнення неустойки та відшкодування збитків: залікова (стягується неустойка, а збитки – в частині, не покритій неустойкою); альтернативна (на вибір кредитора стягується неустойка або відшкодовуються збитки); виключна (стягується лише неустойка, збитки не підлягають відшкодуванню); штрафна (стягується неустойка і повністю відшкодовуються збитки). ЦК України передбачається штрафна неустойка, якщо інше не передбачено законом та договором (ч. 2 ст. 552). Разом з тим ГК України закріплює традиційне (таке, що передбачалося ще в ЦК УРСР і широко застосовується в зарубіжному законодавстві) положення, відповідно до якого загальним правилом є застосування залікової неустойки, якщо інше не передбачено законом або договором (ст. 232).

Форми неустойки (штрафних санкцій): 1) в процентному відношенні до суми порушеного зобов'язання незалежного від строку прострочення (наприклад, 20% вартості поставленої продукції, що не відповідає вимогам щодо її якості); 2) в процентному відношенні до суми порушеного зобов'язання залежно від строку прострочення (наприклад, 0,1 % несплаченої суми за кожний день прострочення); 3) в твердій сумі (застосовується рідко в зв'язку з інфляційними процесами в економіці); 4) в кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Штрафні санкції/неустойка зазвичай стягуються в претензійно-позовному порядку (крім випадків їх застосування за порушення правил господарської діяльності, зокрема правил біржової торгівлі). ГК (ст. 233) передбачає можливість зменшення розміру штрафних санкцій судом у разі, якщо: 1) належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора (при цьому має враховуватися ступінь виконання зобов'язання боржником, майновий стан сторін, їх майнові та інші інтереси, що заслуговують на увагу); 2) якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин.

4. Оперативно-господарські санкції: поняття, сфера застосування, механізм реалізації

Оперативно-господарські санкції – це передбачені законодавством заходи оперативного впливу кредитора на боржника, спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від повторень порушень з боку боржника.

Характерні риси цих санкцій:

- застосовуються лише в господарсько-договірних відносинах;
- застосовуються на розсуд кредитора в односторонньому порядку;
- передбачаються законом або договором;
- мета застосування – захист інтересів кредитора;
- виражаються переважно у заходах організаційного характеру;
- юридичні підстави застосування – договір;
- фактичні підстави – невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань.

Відкритий перелік оперативно-господарських санкцій, що сторони можуть застосовувати з відповідною фіксацією в договорі, передбачений ч. 1 ст. 236 ГК України:

- одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;
- відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;
- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;
- відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);
- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;
- відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

5. Адміністративно-господарські санкції

Адміністративно-господарські санкції – це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків, що застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування у передбачених законом випадках.

Характерні риси цих санкцій:

- застосовуються у вертикальних відносинах;
- юридичні підстави застосування – закон (в тому числі гл. 27 ГК), фактичні – неправомірна поведінка;
- відкритий перелік таких санкцій передбачено ст. 239 ГК України;
- порядок застосування – зазвичай адміністративний (за рішенням компетентних органів), у ряді випадків – судовий;
- у разі застосування санкцій відповідно до закону передбачаються гарантії прав суб'єкта господарювання (ст. 249 ГК), зокрема: а) право на оскарження до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій; б) право на відшкодування в передбаченому законом порядку збитків, завданих у зв'язку з неправомірним застосуванням адміністративно-господарських санкцій;
- спеціальні строки застосування таких санкцій: відповідно до ст. 250 ГК адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані протягом шести

місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення, якщо інше не передбачено спеціальними законами (зокрема, ст. 42 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачено 5-річний строк для застосування передбачених цим Законом санкцій, крім заходів відповідальності за протидію антимонопольним органам, які можуть бути застосовані протягом 3-х років).

Залежно від характеру спрямування адміністративно-господарські санкції можуть бути *господарсько-організаційними* та *адміністративно-майновими*.

Господарсько-організаційні санкції – це передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовуються компетентними державними органами або за їх ініціативою судом у передбачених законом випадках.

До них належать:

– обмеження або призупинення діяльності господарюючого суб'єкта до усунення виявлених в його діяльності недоліків (у разі недотримання вимог екологічного законодавства, санітарно-епідеміологічних правил, у передбачених законом випадках, тощо);

– призупинення дії ліцензії (патенту);

– анулювання ліцензії (ст. 16 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності»);

– скасування державної реєстрації (ст. 248 ГК);

– примусова реорганізація (в зв'язку з допущенням суб'єктом підприємницької діяльності–монополістом на ринку певного товару монополістичного правопорушення);

– застосування антидемпінгових заходів (ст. 244 ГК);

– припинення експортно-імпортних операцій (ст. 245 ГК);

– зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання (ст. 243 ГК);

– застосування індивідуального режиму ліцензування;

– примусова ліквідація (у разі скасування державної реєстрації; скасування ліцензій, якщо вся діяльність господарської організації ліцензується; визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом; якщо діяльність суб'єкта господарювання суперечить закону чи його установчим документам).

Механізм застосування *господарсько-організаційних* санкцій залежить від їх різновиду: а) адміністративний порядок (за рішенням компетентних органів) передбачено щодо більшості санкцій, в тому числі таких, як: тимчасове призупинення діяльності суб'єкта господарювання до усунення виявлених порушень; призупинення дії та скасування ліцензій; застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; примусова реорганізація; б) судовий порядок – передбачається щодо примусової ліквідації суб'єкта господарських правовідносин.

Адміністративно-майновими санкціями є передбачені законом заходи майнового впливу на порушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації – судом) у передбачених законом випадках. До таких санкцій належать: господарсько-адміністративний штраф; господарська конфіскація; безоплатне вилучення майна з метою його знищення; стягнення зборів (обов'язкових платежів) та інші.

Адміністративно-господарський штраф – це грошова сума, що сплачується до державного бюджету суб'єктом господарювання-правопорушником у передбачених законом випадках. Такий штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ст. 239 ГК.

Конфіскація – це безоплатне вилучення в дохід бюджету майна (коштів) суб'єкта господарювання-правопорушника у випадках, прямо передбачених законом.

Юридичною підставою застосування конфіскації є лише закон; фактичні підстави – протиправна поведінка, а у випадку виконання зобов'язання, визнаного недійсним як такого, що завідомо суперечить інтересам держави та суспільства, – ще й вина (прямий умисел) порушника.

Конфіскація застосовується в судовому порядку за позовами компетентних органів (податкових, контрольно-ревізійних тощо).

До конфіскації подібний такий різновид адміністративно-господарських санкцій, як вилучення з метою знищення майна (товарів), що неправомірно виготовлене чи неправомірно використовується. Можливість застосування подібних заходів впливу на правопорушника передбачена конкурентним законодавством (ст. 254 ГК; ст. 25 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Законом України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» (ст. 9, 9–1).

Контрольні запитання/завдання:

1. Класифікація господарсько-правових санкцій.
2. Назвіть та охарактеризуйте майнові санкції.
3. Які господарсько-правові санкції застосовуються в договірних відносинах? Надайте їх характеристику.
4. Санкції, що застосовуються у вертикальних відносинах.
5. Які види санкцій належать до універсальних? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Порівняйте штрафні санкції та господарсько-адміністративний штраф.
7. Правові механізми застосування господарсько-правових санкцій залежно від їх виду.

Тема 15. Правове регулювання відновлення платоспроможності суб'єкта господарювання–боржника та визнання його банкрутом

1. Ознаки, завдання та принципи інституту банкрутства. Правові механізми попередження банкрутства.

2. Поняття та ознаки неспроможності та банкрутства суб'єктів господарювання.

3. Матеріально-правові та процесуально-правові умови порушення провадження у справах про банкрутство.

4. Сторони та інші учасники у справі про банкрутство.

5. Порядок провадження у справі про банкрутство. Роль електронних ресурсів при провадженні справ про банкрутство.

6. Судові процедури, що застосовуються до боржника у справі про банкрутство:

6.1. Розпорядження майном боржника.

6.2. Санація.

6.3. Ліквідаційна процедура.

Контрольні запитання/завдання.

1. Ознаки, завдання та принципи інституту банкрутства. Правові механізми попередження банкрутства

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити у встановленому порядку грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури. У такому значенні даний термін вживається у Кодексі України з процедур банкрутства (далі – КУПБ) (ст. 1).

Органічно притаманними сучасним ринковим відносинам є *завдання інституту банкрутства*. Це – не лише забезпечення звільнення ринкової економіки від неефективних господарюючих суб'єктів, які функціонують на засадах самофінансування (з метою отримання прибутку) і несуть самостійну відповідальність за власними зобов'язаннями, а й – досягнення результативної та позитивної єдності юридичних і фактичних наслідків такого звільнення. У такий спосіб забезпечуються інтереси кредиторів, проте сучасне законодавство про банкрутство враховує інтереси неплатоспроможного боржника. Для цього воно закріплює механізми відновлення його платоспроможності.

Дослідниками встановлено необхідність приведення вітчизняної системи банкрутства до об'єктивних соціально-економічних потреб суспільства.

Ступінь досягнення суспільно значущих цілей внаслідок припинення суб'єкта підприємництва (у разі визнання його банкрутом) пов'язують із поняттям ефективною системи банкрутства. *Принципами ефективною системи банкрутства* визнають: конкурс грошових вимог кредиторів, превілеювання інтересу загального над приватним, максимізацію активів боржника, універсальність конкурсного законодавства, соціально-культурної обумовленості права неспроможності та

принцип розподілення боржників за величиною³².

Правові механізми попередження банкрутства призначені забезпечувати інтереси кредиторів та інтереси неплатоспроможного боржника, передбачаючи механізми відновлення його платоспроможності.

З метою попередження банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності передбачаються відповідні заходи та позасудові процедури (ст. 4 КУПБ):

1) *встановлення вимоги до засновників (учасників, акціонерів) боржника, власника майна боржника, низки органів влади та самоврядування щодо своєчасного вживання заходів для запобігання банкрутству боржника (ч. 1 ст. 4);*

2) *закріплення обов'язку керівника боржника у разі виникнення ознак банкрутства надіслати засновникам (учасникам, акціонерам) боржника, власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника відомості щодо наявності ознак банкрутства (ч. 2 ст. 4);*

3) *надання фінансової допомоги суб'єкту підприємництва – боржнику його засновником (учасниками, акціонерами), власниками майна боржника, кредиторами та іншими особами з метою запобігання банкрутству (ч. 3 ст. 4);*

4) *санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство (ч. 5 ст. 4).*

Санація – це система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до відкриття провадження у справі про банкрутство.

Санація державних підприємств до відкриття провадження у справі про банкрутство здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, державних підприємств та інших джерел фінансування. Обсяг коштів для проведення санації державних підприємств за рахунок коштів державного бюджету щороку встановлюється законом про Державний бюджет України.

Умови та порядок проведення санації державних підприємств до відкриття провадження у справі про банкрутство за рахунок інших джерел фінансування погоджуються із суб'єктом управління об'єктами державної власності у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Санація державних підприємств до відкриття провадження у справі про банкрутство здійснюється згідно з Кодексом України з процедур банкрутства (ч. 6 ст. 4).

2. Поняття та ознаки неспроможності та банкрутства суб'єктів господарювання

Інститут банкрутства застосовується до неплатоспроможних боржників, проте не слід плутати поняття неплатоспроможності і банкрутства.

³² Чорна Ю. В. Світові системи банкрутства: господарсько-правовий аспект. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» (081 – Право). Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2018. С. 3. 292 с.

Неплатоспроможність – неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених КУПБ.

Банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному КУПБ, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури.

Ознаки банкрутства:

1. Застосування інституту *банкрутства* за загальним правилом у сфері підприємницької діяльності (тобто щодо суб'єктів підприємницької діяльності, основною характерною рисою яких є функціонування з метою отримання прибутку).

2. Встановлення господарським судом *банкрутства* як юридичного факту, що породжує певні наслідки (тобто банкрутство слід відрізняти від неплатоспроможності боржника як фактичного його стану).

3. Відповідність встановленого господарським судом факту *банкрутства* такому визначенню – неспроможність підприємницької діяльності повною мірою розрахуватися по своїх боргах (неплатоспроможність) у зв'язку з перевищенням пасивів (суми боргових зобов'язань боржника) над його активами (критерій неоплатності, визначений ч. 4 ст. 205 ГК).

4. Неплатоспроможність боржника має бути стійкою, значною і не піддаватися усуненню попри здійсненим судовим заходам з відновлення платоспроможності суб'єкта, що зумовлює застосування спеціальної судової процедури – ліквідаційної процедури, спрямованої на ліквідацію заборгованості банкрута.

Елементом тіньової економіки вважають фіктивне банкрутство, нереальну неплатоспроможність, приховування стійкої фінансової неспроможності та інших протиправних дій у разі банкрутства. Для протистояння незаконним діям державний орган з питань банкрутства наділений відповідними повноваженнями.

Кодекс України з процедур банкрутства встановлює порядок проведення державним органом з питань банкрутства аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства і організовує проведення такого аналізу при відкритті провадження у справах про банкрутство державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків (ч. 7 ст. 3).

3. Матеріально-правові та процесуально-правові умови порушення провадження у справах про банкрутство

Провадження у справі про банкрутство порушується за наявності матеріально-правових і процесуально-правових умов.

Матеріально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є стійка і значна неплатоспроможність, яка проявляється таким чином:

- розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;
- боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових

платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;

– ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення;

– існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності) (ст. 115 КУПБ).

Процесуально-правовими умовами порушення провадження у справі про банкрутство є подання боржником або кредитором (кредиторами) до господарського суду (за місцезнаходженням боржника) заяви про порушення справи про банкрутство з комплектом передбачених ст. 116 КУПБ документів. Наявність підстав, визначених ст. 115 КУПБ, слід зазначити у заяві про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Відносини, пов'язані з банкрутством, регулюються низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, серед яких:

1) ГК України – гл. 23 «Визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом»;

2) ЦК України, зокрема ст. 53 (передбачає можливість визнання фізичної особи – підприємця банкрутом у разі його неспроможності задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням ним підприємницької діяльності), ст. 110 (ч. 3 якої визначає недостатність активів для задоволення вимог кредиторів як одну з підстав ліквідації юридичної особи, порядок якої визначається законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом);

3) Кодекс України з процедур банкрутства – встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи;

4) Господарський процесуальний кодекс України (ГПК) – порядок розгляду господарських справ, в тому числі справ про банкрутство, в системі господарських судів;

5) закони України, у тому числі:

– «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (встановлює основні засади функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок відшкодування вкладів вкладникам банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду, регулює відносини між Фондом, Кабінетом Міністрів України та Національним банком України щодо неплатоспроможних банків);

– «Про фінансову реструктуризацію» (передбачає добровільну фінансову реструктуризацію боргів підприємств та їх досудову санацію за принципом добровільності і врахування інтересів усіх кредиторів і боржника та містить спеціальні положення, пов'язані з досудовими процедурами санації);

– «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (закріплює вимоги щодо державної реєстрації припинення суб'єкта підприємництва, визнаного банкрутом та ін.);

б) підзаконні акти, у тому числі:

– Порядок погодження умов і порядку проведення санації державних

підприємств до порушення провадження у справі про банкрутство за рахунок небюджетних джерел фінансування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 38;

– Порядок організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 865 та інші.

4. Сторони та інші учасники у справі про банкрутство

Участь у справі про банкрутство беруть:

1) *сторони у справі про банкрутство* – конкурсні кредитори (представник комітету кредиторів), забезпечені кредитори, боржник (банкрут);

2) *учасники у справі про банкрутство* – сторони, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) суб'єкта підприємницької діяльності – боржника, а також у випадках, передбачених Кодексом України з процедур банкрутства, інші учасники справи про банкрутство, щодо прав або обов'язків яких існує спір.

Боржник – це юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа – підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав. Грошові зобов'язання мають бути підтвердженими судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено Кодексом України з процедур банкрутства. До грошових зобов'язань боржника належать зобов'язання: сплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до договору та на інших підставах, передбачених законодавством України, щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування.

До складу грошових зобов'язань боржника, у тому числі зобов'язань щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, що виникли з такої участі.

Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство, якщо інше не встановлено КУПБ. При поданні заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство розмір грошових зобов'язань визначається на день подання до господарського суду такої заяви.

Фізична особа – підприємець є боржником лише за зобов'язаннями, які

виникли у неї у зв'язку зі здійсненням підприємницької діяльності.

Боржником у справі про банкрутство *не можуть* бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо) з огляду на відсутність у них статусу юридичної особи, а згідно з ГК України (ст. 77, ч. 3 і 4 ст. 214) – казенне підприємство з огляду на субсидіарну відповідальність держави за його зобов'язаннями; до державних підприємств, які відповідно до закону не підлягають приватизації, процедури банкрутства застосовуються в частині санації чи ліквідації лише після виключення їх у встановленому порядку з переліку об'єктів, що не підлягають приватизації; у передбачених законом випадках процедури банкрутства не можуть застосовуватися щодо комунальних підприємств (ч. 3 і 4 ст. 214 ГК).

Боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом, іменується *банкрутом або суб'єктом банкрутства*.

Кредитор – юридична або фізична особа, а також контролюючий орган, уповноважений відповідно до Податкового кодексу України здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у межах своїх повноважень, та інші державні органи, які мають вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника; забезпечені кредитори – кредитори, вимоги яких до боржника або іншої особи забезпечені заставою майна боржника; конкурсні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, що виникли до відкриття провадження у справі про банкрутство і виконання яких не забезпечено заставою майна боржника; поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, що виникли після відкриття провадження у справі про банкрутство.

Арбітражний керуючий – фізична особа, яка отримала відповідне свідоцтво та інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України. Він призначається господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як керуючий реалізацією; керуючий реструктуризацією; керуючий санацією; ліквідатор. Арбітражні керуючі є суб'єктами незалежної професійної діяльності.

Арбітражний керуючий з моменту винесення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним цих повноважень прирівнюється до службової особи підприємства – боржника. Одна і та ж особа може здійснювати повноваження арбітражного керуючого на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство. На підприємствах, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, арбітражний керуючий повинен мати допуск до державної таємниці, а в разі його відсутності – отримати такий допуск у встановленому законом порядку.

Вимоги до арбітражного керуючого – наявність громадянства України, вищої юридичної або економічної освіти другого (магістерського) рівня, загального стажу роботи за фахом не менше трьох років або не менше одного року після отримання відповідної вищої освіти на керівних посадах, володіння державною мовою та ін. Не може бути арбітражним керуючим особа:

- 1) визнана судом обмеженою у цивільній дієздатності або недієздатною;

2) яка має не зняту або не погашену в установленому законом порядку судимість;

3) яка не здатна виконувати обов'язки арбітражного керуючого за станом здоров'я;

4) якій заборонено обіймати керівні посади.

Арбітражні керуючі можуть утворювати саморегулівну організацію. Вона має статус некомерційної професійної організації, що об'єднує всіх арбітражних керуючих та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань самоврядування арбітражних керуючих. Саморегулівна організація арбітражних керуючих є юридичною особою та діє через організаційні форми самоврядування арбітражних керуючих.

5. Порядок провадження у справі про банкрутство. Роль електронних ресурсів при провадженні справ про банкрутство

Порядок провадження у справі про банкрутство можна поділити на кілька стадій:

1) *подання заяви до господарського суду та порушення провадження у справі про банкрутство*: ініціатором порушення провадження у справі про банкрутство може бути боржник або його кредитори (кредитор). Вимоги до заяви та комплексу документів, що додаються до заяви, визначаються ст. 34 КУПБ;

2) *прийняття зазначеної заяви до розгляду* (у разі відсутності підстав для відмови у прийнятті, залишення без руху або для повернення заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство господарський суд приймає заяву до розгляду, про що не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить ухвалу, в якій зазначаються (ч. 1 ст. 35 КУПБ): дата проведення підготовчого засідання суду; прізвище, ім'я та по батькові арбітражного керуючого, визначеного автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України.

Ухвалою про прийняття заяви про порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд має право вирішити питання про: зобов'язання заявника, боржника та інших осіб надати суду додаткові відомості, необхідні для вирішення питання про порушення провадження у справі про банкрутство; вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника та боржнику приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби;

3) *порушення провадження у справі в підготовчому засіданні господарського суду у справі про банкрутство*. Підготовче засідання суду проводиться не пізніше 14 днів з дня постановлення ухвали про прийняття заяви про відкриття провадження у справі, а за наявності поважних причин (здійснення сплати грошових зобов'язань кредиторам тощо) – не пізніше 20 днів (ч. 2 ст. 35). Воно провадиться за участю сторін і має на меті визначення обґрунтованості вимог кредиторів і заперечень боржника (якщо такі будуть) на підставі оцінки поданих документів та пояснень сторін.

За результатами підготовчого засідання виносяться ухвала про: порушення провадження у справі про банкрутство; визнання вимог кредитора та їх розмір; введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; введення процедури розпорядження майном; призначення розпорядника майна, встановлення розміру оплати його послуг та джерела її сплати; вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику та власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби та предмети застави; строк подання розпорядником майна до господарського суду відомостей про результати розгляду вимог кредиторів, який не може перевищувати місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду; дати (1) складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів та подання його на затвердження до господарського суду, яка не може бути пізніше місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду; (2) попереднього засідання суду, яке має відбутися не пізніше 70 календарних днів, а в разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду; строк проведення розпорядником майна інвентаризації майна боржника, який не може перевищувати двох місяців, а в разі значного обсягу майна – трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

З метою виявлення усіх кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника, здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про порушення справи про банкрутство на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. Господарський суд в ухвалі про порушення справи про банкрутство може зобов'язати боржника провести аудит.

З моменту порушення провадження у справі про банкрутство:

– пред'явлення конкурсними та забезпеченими кредиторами вимог до боржника та їх задоволення може відбуватися лише у передбаченому КУПБ порядку та в межах провадження у справі про банкрутство;

– пред'явлення поточними кредиторами вимог до боржника та їх задоволення може відбуватися у випадку та порядку, передбачених Законом про банкрутство;

– арешт майна боржника чи інші обмеження боржника щодо розпорядження належним йому майном можуть бути застосовані виключно господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство;

– корпоративні права засновників (учасників, акціонерів) боржника реалізуються з урахуванням обмежень, встановлених Законом про банкрутство;

– задоволення вимог засновника (учасника) боржника – юридичної особи про виділення частки в майні боржника у зв'язку з виходом із складу його учасників забороняється;

– рішення про реорганізацію або ліквідацію юридичної особи – боржника приймається в порядку, визначеному КУПБ;

4) виявлення кредиторів та осіб, що мають намір взяти участь у санації боржника, відбувається протягом 30 днів місяця після оприлюднення в установленому порядку інформації про порушення справи про банкрутство (ст. 45). Такі особи подають заяви до господарського суду відповідно до вимог КУПБ.

Доступ до інформації про провадження у справах, розміщеної на офіційному веб-порталі судової влади України, є вільним та безоплатним. Інформація про відкриття провадження у справі про банкрутство додатково може оприлюднюватися на офіційному веб-сайті державного органу з питань банкрутства, а також у будь-який інший спосіб, не заборонений законом;

5) *попереднє засідання* проводиться у строк, визначений ухвалою підготовчого засідання; на ньому розглядається реєстр вимог кредиторів, складений розпорядником майна, і вимоги, не включені до цього реєстру; за результатами засідання виносяться ухвала, в якій зазначається розмір визнаних судом вимог кредиторів. За результатами розгляду вимог кредиторів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначаються:

- розмір та перелік усіх визнаних судом вимог кредиторів, які вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів;
- розмір та перелік не визнаних судом вимог кредиторів;
- дата проведення зборів кредиторів та комітету кредиторів;
- дата підсумкового засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду, яке має відбутися у строки, встановлені ч. 2 ст. 44 КУПБ;

6) *підсумкове засідання*, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду, яке має відбутися у строки, встановлені ч. 2 ст. 44 КУПБ;

7) *визнання боржника банкрутом і запровадження ліквідаційної процедури* (ст. 58). Якщо внаслідок проведення спеціальних судових процедур у справі про банкрутство не була відновлена платоспроможність боржника і не проведені розрахунки по його боргах, господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру, що має такі наслідки (ст. 59):

- завершується господарська діяльність банкрута;
- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;
- у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;
- припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;
- відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;
- продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом про банкрутство;
- скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом,

чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

– припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, члени виконавчого органу (керівник) банкрута звільняються з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (органу, уповноваженого управляти майном) майна банкрута;

– вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає. Кредитори, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі;

– виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у випадках і порядку, передбачених цим розділом.

На підставі відповідної ухвали господарського суду може мати місце закриття *провадження у справі про банкрутство* (ст. 90):

1) боржник не внесений до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

2) юридичну особу, яка є боржником, припинено в установленому законодавством порядку, про що є відповідний запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

3) у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того самого боржника;

4) відновлено платоспроможність боржника або погашені всі вимоги кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів;

5) затверджено звіт керуючого санацією або ліквідатора в порядку, передбаченому цим Кодексом;

6) до боржника після офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про його банкрутство не висунуто вимог;

7) справа не підлягає розгляду в господарських судах України;

8) господарським судом не встановлені ознаки неплатоспроможності боржника;

9) в інших випадках, передбачених законом.

У світових системах банкрутства *електронні ресурси* при провадженні справ про банкрутство виконують роль запобіжника непрозорості та запобігання шахрайству при банкрутстві. Досягається таке завдання розміщенням публічної інформації про кредиторські вимоги, про банкрута, про результати розгляду справи про банкрутство. Ведення електронного судочинства забезпечує високу роль транспарентності судової системи.

В Україні у жовтні 2017 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного

процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким передбачено створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС).

Зазначена система забезпечує у судах, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Державній судовій адміністрації України, їх органах та підрозділах: ведення електронного діловодства, в тому числі рух електронних документів у межах відповідних органів та установ та між ними, реєстрацію вхідних і вихідних документів та етапів їх руху; централізоване зберігання процесуальних та інших документів та інформації в єдиній базі даних; захищене зберігання, автоматизовану аналітичну і статистичну обробку інформації; збереження справ та інших документів в електронному архіві; обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації, спільна робота з документами) в електронній формі між судами, іншими органами системи правосуддя, учасниками судового процесу, а також проведення відеоконференції в режимі реального часу; автоматизацію роботи судів, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації України, їх органів та підрозділів; віддалений доступ користувачів цієї системи до будь-якої інформації, що в ній зберігається, в електронній формі відповідно до диференційованих прав доступу; визначення судді (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи у порядку, визначеному процесуальним законом; аудіо- та відеофіксацію судових засідань, засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя, її органів, їх транслявання в мережі Інтернет у порядку, визначеному законом; ведення Єдиного державного реєстру судових рішень; можливість учасникам справи, які мають намір взяти участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, завчасно перевіряти в тестовому режимі зв'язок із судом.

Широке впровадження інформаційних технологій в роботу судів при розгляді справ про банкрутство має відбуватися відповідно до таких вимог КУПБ. Зокрема, надавати державному реєстратору в електронній формі через веб-портал електронних сервісів відомості, необхідні для ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства (ч. 8 ст. 12); здійснювати продаж майна боржника на аукціоні через електронну торгову систему (ч. 1 ст. 68); ведення реєстру вимог кредиторів, у порядку, передбаченому КУПБ, користування відомостями Єдиного реєстру арбітражних керуючих України та ін.

6. Судові процедури, що застосовуються до боржника у справі про банкрутство

Відповідно до ст. 6 КУПБ до боржника застосовуються такі судові процедури банкрутства:

- розпорядження майном боржника;
- санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- ліквідація банкрута.

6.1. Розпорядження майном боржника

Першою судовою процедурою, що застосовується до боржника, після порушення провадження у справі про банкрутство, є *розпорядження його майном*.

Розпорядження майном боржника – обов’язкова (за окремими винятками) судова процедура у будь-якій справі про банкрутство, що застосовується після прийняття судом відповідної ухвали. Під *розпорядженням майном* розуміється система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, здійснення аналізу його фінансового стану, а також визначення наступної оптимальної процедури (санації чи ліквідації) (ч. 1 ст. 44 КУПБ) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Здійснення цієї процедури покладається на *розпорядника майном боржника* – призначеного судом арбітражного керуючого. Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком до 170 календарних днів і може бути продовжена господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника.

До функцій розпорядника майном боржника належать (ч. 3 ст. 44 КУПБ):

- розглядати заяви кредиторів про грошові вимоги до боржника, які надійшли у порядку, встановленому КУПБ;
- вести реєстр вимог кредиторів;
- повідомляти кредиторів про результати розгляду їхніх вимог;
- вживати заходів для захисту майна боржника;
- аналізувати фінансово-господарську діяльність, інвестиційне становище боржника та його становище на ринках;
- виявляти (за наявності) ознаки фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства;
- скликати збори кредиторів та організувати їх проведення;
- надавати державному органу з питань банкрутства відомості, необхідні для ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено справу про банкрутство;
- надавати господарському суду та комітету кредиторів звіт про свою діяльність, відомості про фінансове становище боржника, пропозиції щодо можливості відновлення платоспроможності боржника;
- не пізніше двох місяців від дня порушення провадження у справі про банкрутство разом з боржником організувати та забезпечити проведення інвентаризації майна боржника та визначити його вартість;
- брати участь у розробці плану санації у випадках, передбачених КУПБ, та за можливості проведення санації боржника розробити разом з боржником план санації боржника та подати його на розгляд комітету кредиторів;
- виконувати інші повноваження, що передбачені КУПБ.

Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права без згоди розпорядника майна приймати рішення про:

- реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;
- створення юридичних осіб або про участь в інших юридичних особах;
- створення філій та представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;
- вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника.

Керівник або орган управління боржника виключно за погодженням з розпорядником майна приймають рішення про:

- участь боржника в об'єднаннях, асоціаціях, спілках, холдингових компаніях, промислово-фінансових групах чи інших об'єднаннях юридичних осіб;
- передачу нерухомого майна в оренду;
- одержання позик (кредитів).

У процедурі розпорядження майном боржник не має права без згоди комітету кредиторів (зборів кредиторів – до моменту формування комітету кредиторів) вчиняти значні правочини, вчинення яких не заборонено КУПБ.

До закінчення процедури розпорядження майном боржника збори кредиторів зобов'язані прийняти одне з таких рішень (ст. 49 КУПБ):

1) схвалити план санації та подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації і затвердження плану санації;

2) подати до господарського суду клопотання про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури.

У разі наявності обставин, що не дають зборам кредиторів можливості у встановлені строки прийняти одне з таких рішень, збори кредиторів можуть прийняти рішення про звернення до господарського суду з клопотанням про продовження строку процедури розпорядження майном у межах граничних строків, визначених КУПБ.

У підсумковому засіданні господарський суд ухвалює одне з таких судових рішень:

1) ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном у межах граничних строків, визначених КУПБ;

2) ухвалу про введення процедури санації та затвердження плану санації у разі схвалення плану санації боржника зборами кредиторів та погодження його забезпеченими кредиторами в порядку, встановленому КУПБ;

3) постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

4) ухвалу про закриття провадження у справі про банкрутство.

Процедура розпорядження майном та повноваження розпорядника майна припиняються з дня визнання господарським судом боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури або введення процедури санації.

6.2. Санація

Санація боржника – це система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника

банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника (ч. 1 ст. 50 КУПБ). Офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-порталі судової влади України.

Характеристика санації як судової процедури у справі про банкрутство:

Зміст: реструктуризація підприємства; перепрофілювання виробництва; закриття нерентабельних виробництв; відстрочення та/або розстрочення платежів або прощення (списання) частини боргів; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника відповідно до вимог цього Закону; продаж частини майна боржника; виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; відчуження майна та погашення зобов'язань боржника шляхом заміщення активів; звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації; одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог Закону про банкрутство позачергово за рахунок продажу майна боржника; інші способи відновлення платоспроможності боржника.

Строк: вводиться ухвалою господарського суду за клопотанням комітету кредиторів у строк, що не перевищує строку дії процедури розпорядження майном, терміном до 12 місяців, який може бути продовжений ще до 6 місяців або скорочений за клопотанням комітету кредиторів, керуючого санацією або інвесторів (осіб, що беруть участь у санації, приймаючи зобов'язання про погашення боргу, повністю чи частково, боржника на певних умовах, в тому числі набуття права власності на його майно).

Керуючий санацією: ним може бути керівник підприємства, розпорядник майна або стороння особа, яка має ліцензію арбітражного керуючого; *повноваження:* органів управління боржника й управління боржником; *права* (звертатися до господарського суду в передбачених КУПБ та ГПК України випадках; розпоряджатися майном боржника з урахуванням обмежень, передбачених КУПБ; укладати від імені боржника угоди; подавати заяви про визнання угод, укладених боржником, недійсними) та *обов'язки* (прийняти в господарське відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації; відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами; розробити та подати на затвердження комітету кредиторів план санації; укладати угоди від імені боржника; організувати ведення бухгалтерського і статистичного обліку та фінансової звітності; здійснювати заходи щодо стягнення дебіторської заборгованості перед боржником; розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, що виникли після порушення справи про банкрутство в процедурі розпорядження майном боржника та санації, а також заявляти в установленому порядку заперечення щодо зазначених вимог кредиторів; звітувати перед комітетом кредиторів щодо реалізації плану санації; своєчасно повідомляти державний орган з питань банкрутства про своє призначення, закінчення виконання плану санації та подання звіту про це комітету кредиторів; інші повноваження,

передбачені КУПБ).

Основне призначення керуючого санацією – це розробка і забезпечення виконання схваленого комітетом кредиторів та затвердженого господарським судом плану санації, який має передбачати строк відновлення платоспроможності боржника та містити заходи щодо такого відновлення аж до продажу майна боржника як цілісного майнового комплексу; умови участі інвесторів, за їх наявності, у задоволенні вимог кредиторів, строк та черговість виплати боржником або інвестором боргу кредиторам тощо. Якщо протягом 6 місяців з дня винесення ухвали про санацію в господарський суд не буде подано схваленого комітетом кредиторів плану санації, господарський суд може прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Вимоги до змісту плану санації: 1) повинен містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника, передбачати строк відновлення платоспроможності боржника, в тому числі погашення вимог кредиторів з урахуванням встановленої КУПБ черговості, забезпечення погашення заборгованості боржника з виплати заробітної плати; 2) може містити умови про: виконання зобов'язань боржника третіми особами; задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить законодавству; відшкодування коштів, витрачених на проведення зборів акціонерів та (або) засідань органів управління боржника.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути: реструктуризація підприємства; перепрофілювання виробництва; закриття нерентабельних виробництв; відстрочення, розстрочення або прощення боргу чи його частини; виконання зобов'язання боржника третіми особами; задоволення вимог кредиторів в інший спосіб, що не суперечить КУПБ; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника; продаж частини майна боржника; виконання зобов'язань боржника власником боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; відчуження майна та погашення вимог кредиторів шляхом заміщення активів; звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації; одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог цього Кодексу позачергово за рахунок продажу майна боржника; одержання позик та кредитів, придбання товарів у кредит; інші заходи з відновлення платоспроможності боржника.

Підстави припинення санації: 1) затвердження звіту керуючого санацією про погашення вимог; 2) відновленням платоспроможності боржника; 3) невиконання умов плану санації та/або в разі невиконання поточних зобов'язань боржника, у зв'язку з чим господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Звіт керуючого санацією повинен містити: баланс боржника на останню звітну дату; розрахунок прибутків і збитків боржника; відомості про наявність у боржника грошових коштів, які можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів боржника; відомості про дебіторську заборгованість боржника на дату подання звіту та про нереалізовані права вимоги боржника; відомості про стан кредиторської заборгованості боржника на дату подання звіту. До звіту керуючого

санацією додаються докази задоволення вимог конкурсних кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів.

Про затвердження звіту керуючого санацією або про відмову в затвердженні зазначеного звіту чи затвердження мирової угоди виноситься ухвала.

Якщо розрахунки з кредиторами не проведено у строки, передбачені планом санації, та за умови відсутності внесення клопотання комітету кредиторів про продовження строків, передбачених планом санації, і відповідних змін до плану санації, господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Продовження строку процедури санації в межах строку санації, визначеного КУПБ, здійснюється господарським судом після внесення відповідних змін (доповнень) до плану санації боржника. Зміни до плану санації схвалюються комітетом кредиторів та затверджуються господарським судом відповідно до вимог КУПБ.

6.3. Ліквідаційна процедура

Ліквідаційна процедура у справі про банкрутство – це така судова процедура, основним призначенням якої є ліквідація визнаної судом заборгованості банкрута шляхом продажу майна банкрута та проведення розрахунків по його боргах. Тривалість ліквідаційної процедури – дванадцять місяців, яка може бути продовжена господарським судом ще на шість місяців.

Вимоги до зазначеної процедури виокремлено та об'єднано у розділі IV КУПБ. *Банкрутом* визнається боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом. За результатами ліквідаційної процедури може мати місце *ліквідація банкрута* – припинення його як суб'єкта підприємницької діяльності.

Забезпечення проведення цієї процедури покладається на ліквідатора (арбітражного керуючого) та ліквідаційну комісію.

Наслідки визнання боржника банкрутом (ст. 59 КУПБ):

1) завершення господарської діяльності банкрута (така діяльність завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу за виключенням укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо);

2) строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

3) у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

4) припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

5) відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

6) продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом про банкрутство;

7) скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника; накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

8) вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури (зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає); кредитори, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі;

9) виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у випадках і порядку, передбачених Законом про банкрутство;

10) з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута;

11) з метою виявлення кредиторів з вимогами за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, здійснюється офіційне оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет; таке повідомлення має містити: найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом; найменування господарського суду, в провадженні якого знаходиться справа про банкрутство; дату прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; відомості про ліквідатора (ліквідаційну комісію);

12) *повноваження ліквідатора* (ст. 61):

- приймає у своє відання майно боржника, забезпечує його збереження;
- виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута;
- проводить інвентаризацію та визначає початкову вартість майна банкрута;
- аналізує фінансовий стан банкрута;
- виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута;
- формує ліквідаційну масу;
- заявляє до третіх осіб вимоги щодо повернення банкруту сум дебіторської заборгованості;

- має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, які звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується згідно з цим Кодексом позачергово за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута;

- з дня визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю. Виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута провадиться ліквідатором у першу чергу за рахунок коштів,

одержаних від продажу майна банкрута, або отриманого для цієї мети кредиту;

– заявляє в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство і є неоплаченими;

– подає до суду заяви про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника;

– вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб;

– передає в установленому порядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових актів підлягають обов'язковому зберіганню;

– продає майно банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів, у порядку, передбаченому КУПБ;

– повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом та надає державному реєстратору в електронній формі через портал електронних сервісів юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відомості, необхідні для внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства;

– у разі провадження банкрутом діяльності, пов'язаної з державною таємницею, вживає заходів з ліквідації режимно-секретного органу;

– веде реєстр вимог кредиторів;

– подає в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформацію до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

– здійснює дії щодо скасування реєстрації випуску акцій, передбачені законодавством, якщо організаційно-правовою формою юридичної особи – банкрута є акціонерне товариство;

– здійснює інші повноваження, передбачені КУПБ.

Під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

Наявні та отримані від продажу майна та інші кошти банкрута (ліквідаційна маса його майна – ст. 62 КУПБ) спрямовуються на задоволення вимог кредиторів відповідно до такої черговості (ст. 64 КУПБ):

1) у *першу чергу* задовольняються: вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати працюючим та звільненим працівникам банкрута, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з

оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, які направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідна допомога, належна працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин, та нараховані на ці суми страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі; вимоги щодо виплати заборгованості із компенсації збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виконання рішень Європейського суду з прав людини, постановлених проти України; вимоги кредиторів за договорами страхування; витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді; витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів;

2) у *другу чергу* задовольняються: вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов'язань із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України, а також вимоги громадян – довіритель (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників);

3) у *третю чергу* задовольняються: вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом;

4) у *четверту чергу* задовольняються вимоги кредиторів, не забезпечені заставою;

5) у *п'яту чергу* задовольняються вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

б) у *шосту чергу* задовольняються інші вимоги.

Значення черговості: вимоги кожної наступної черги задовольняються у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги, крім випадків, установлених Законом про банкрутство. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги. У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор (ліквідаційна комісія) не враховує суму грошових вимог цього кредитора. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

Вимоги до звіту ліквідатора:

– подається до господарського суду після завершення всіх розрахунків з

кредиторами ліквідатор разом з ліквідаційним балансом та документами/відомостями: про результати інвентаризації майна боржника та перелік ліквідаційної маси; про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу; копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна; реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів; документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів; для акціонерних товариств – розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, видане Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку; для емітентів боргових цінних паперів – звіт про результати погашення цінних паперів; довідка архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню;

– обов'язковість схвалення звіту ліквідатора комітетом кредиторів, власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) боржника (для державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків);

– затвердження звіту ліквідатора з урахуванням думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів, про що суд виносить ухвалу про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Доля банкрута вирішується за таким принципом: 1) якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна/або його недостатньо для продовження функціонування банкрута в певній організаційно-правовій формі, господарський суд виносить ухвалу *про ліквідацію юридичної особи – банкрута* (з обов'язковим надсилання копії ухвали господарського суду органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи – банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, а також власнику майна та органам державної податкової служби за місцезнаходженням банкрута); 2) якщо майна банкрута вистачило для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, він вважається таким, що не має боргів і може продовжувати свою підприємницьку діяльність в своїй організаційно-правовій формі (для цього у нього вистачає майна).

Якщо господарський суд не затверджує звіт ліквідатора, то ним призначається новий ліквідатор, який має належним чином виконати свої функції і подати відповідний звіт, затвердження якого свідчить про завершення ліквідаційної процедури.

Зазначений порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом є загальним. Особливості процедури банкрутства встановлені КУПБ для окремих категорій суб'єктів підприємницької діяльності – містоутворюючих підприємств, особливо небезпечних підприємств, сільськогосподарських підприємств, страховиків, професійних учасників цінних паперів, емітента чи управителя іпотечних сертифікатів, управителя фонду фінансування будівництва чи управителя фонду операцій з нерухомістю; індивідуальних підприємців, фермерського господарства, відсутнього боржника та боржника, що ліквідується власником, державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, а також передбачені

особливості провадження санації боржника його керівником.

Заслуговує на увагу застосування процедур банкрутства, пов'язаних з іноземною процедурою банкрутства.

Іноземна процедура банкрутства – провадження у справі про банкрутство, що здійснюється в іноземній державі згідно із правом цієї держави.

Іноземний суд – державний або інший уповноважений орган іноземної держави, компетентний здійснювати провадження у справах про банкрутство.

Керуючий іноземною процедурою банкрутства – особа, призначена рішенням іноземного суду в межах іноземної процедури банкрутства на певний час та уповноважена керувати господарською діяльністю або реорганізацією чи ліквідацією боржника, вчиняти дії в інших державах.

Процедури банкрутства, пов'язані з іноземним провадженням, якщо інше не передбачено КУПБ або міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються за принципом взаємності у разі, якщо:

– до господарського суду, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство, іноземним арбітражним керуючим подано заяву про визнання іноземного провадження та про надання судової допомоги або надійшло звернення іноземного суду щодо здійснення співпраці у зв'язку з іноземним провадженням у справі про банкрутство;

– господарським судом, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство, надіслано звернення чи арбітражним керуючим подано заяву до іноземного суду про визнання провадження, відкритого відповідно до цього Кодексу, а також про надання судової допомоги та здійснення співпраці у зв'язку з провадженням у справі про банкрутство, відкритим відповідно до цього Кодексу;

– до господарського суду подано заяву керуючого іноземною процедурою банкрутства про визнання іноземної процедури банкрутства, а також про надання судової допомоги та здійснення співпраці у зв'язку з іноземною процедурою банкрутства у справі про банкрутство.

Зазначені закономірності не застосовуються до процедур банкрутства банків та інших фінансових установ (ч. 2 ст. 97 КУПБ).

Контрольні запитання/завдання:

1. В чому полягає призначення інституту банкрутства в умовах сучасних ринкових відносин?

2. Зміст превентивних заходів та позасудових процедур попередження банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Порівняльна характеристика неспроможності та банкрутства суб'єктів господарювання.

4. Матеріально-правові умови порушення провадження у справі про банкрутство за Кодексом України з процедур банкрутства.

5. Процесуально-правові умови порушення провадження у справах про банкрутство за Кодексом України з процедур банкрутства.

6. Який склад учасників у справі про банкрутство?

7. Правове становище боржника і кредитора у справі про банкрутство.
8. Склад грошових зобов'язань боржника.
9. Які вимоги, застереження та заборони встановлено щодо особи арбітражного керуючого?
10. Стадії реалізації порядку провадження у справі про банкрутство.
11. Вимоги до інформації (оприлюдненої в електронній торговій системі) про намір продажу майна боржника на аукціоні.
12. Вимоги до судової процедури банкрутства щодо розпорядження майном боржника.
13. Вимоги до судової процедури банкрутства щодо санації (відновлення платоспроможності) боржника.
14. Вимоги до судової процедури банкрутства щодо ліквідації банкрута.

Тема 16. Правові засади захисту економічної конкуренції

1. Поняття, роль та основні принципи економічної конкуренції в умовах цифровізації.
 2. Правові засади державного регулювання економічної конкуренції.
 3. Компетенція антимонопольних органів щодо регулювання економічної конкуренції.
 4. Види порушень та відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.
 5. Порядок розгляду справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.
- Контрольні запитання/завдання.

1. Поняття, роль та основні принципи економічної конкуренції в умовах цифровізації

Запровадження в економіку України ринкових форм господарювання зумовило розвиток конкуренції – неодмінного елемента ринку як основного його регулятора, що забезпечує поліпшення якості товарів, збільшення їх асортименту, зменшення ціни з метою збільшення кола споживачів і, відповідно, прибутку від реалізації товарів. У перекладі з латинської мови «конкуренція» означає «зіткнення», тобто суперництво у боротьбі за досягнення результатів будь-якої діяльності. На ринку (в сфері господарювання) діє економічна конкуренція, легальне визначення якої закріплено в ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»: *економічна конкуренція* (конкуренція) – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Роль конкуренції проявляється через її *функції*: *регулюючої* (полягає у встановленні таких правил господарювання, що забезпечують виробництво необхідних для суспільства товарів, робіт, послуг); *стимулюючої* (проявляється в спонуканні учасників конкуренції вдосконалювати виробництво – щодо якості, ціни, кількості, асортименту товарів, робіт, послуг, запровадження новітніх технологій – з метою збереження або збільшення своєї частки на ринку); *контрольно-сигналізаційної*, основне спрямування якої – здійснення контролю учасників конкуренції над власним виробництвом, його ефективністю та діяльністю своїх потенційних контрагентів: відсутність попиту на власну продукцію, товари, роботи, послуги сигналізує про негаразди у власній діяльності та необхідності вдосконалення виробництва, а відсутність попиту на продукцію потенційних контрагентів – про недоцільність встановлення чи збереження з ними договірних зв'язку.

Основними учасниками ринкової конкуренції є виробники та споживачі, інтереси яких взаємопов'язані: виробники задовольняють свої інтереси щодо

отримання прибутку від своєї діяльності за рахунок задоволення інтересів споживачів в товарах певного асортименту, відповідної якості та в необхідній кількості. Однак на ринку, попри юридичну рівність усіх учасників відповідних правовідносин, реальними можливостями щодо задоволення своїх інтересів мають економічно сильніші з учасників. Відтак малі та середні виробники (підприємці), більшість споживачів опиняється в залежності від ставлення до них великих виробників. Зловживання останніми своїми можливостями призводить до порушення законних інтересів інших виробників (щодо доступу на ринок та дотримання їх прав та врахування законних інтересів з боку конкурентів) та споживачів (щодо безпеки, кількості, асортименту, якості, ціни товарів).

Економічна конкуренція можлива лише за умов збалансованого поєднання приватних інтересів її учасників та публічних інтересів – щодо дотримання прав та законних інтересів споживачів, держави як організатора господарського життя в суспільстві, територіальних громад щодо екологічної безпеки виробництва тощо.

Лише за цієї умови, що вимагає від усіх учасників ринкових відносин добросовісної поведінки у сфері господарювання, можлива реальна конкуренція і, відповідно, її позитивний вплив на економіку та добробут громадян-споживачів. Проте частина учасників економічної конкуренції з метою отримання максимального рівня прибутку ігнорують і навіть грубо порушують права та законні інтереси інших осіб – як публічних, так і приватних (окремих учасників відносин у сфері економічної конкуренції).

Зазначена обставина зумовлює необхідність регулювання економічної конкуренції з подвійною метою: з одного боку, для стимулювання конкуренції як економічного регулятора господарського життя, а з іншого – для забезпечення її цивілізованості, тобто врахування публічних інтересів та законних інтересів окремих, найменш захищених, категорій учасників економічної конкуренції від проявів недобросовісної конкуренції, монополістичних та інших зловживань. Подібне поєднання приватних та публічних інтересів спроможна здійснити лише держава завдяки наявності у неї владних повноважень, що забезпечують відповідний вплив на всіх учасників господарського життя в суспільстві.

Це стосується і нових умов функціонування цифровізованих ринків та/або традиційних ринків, на яких діють віртуальні підприємства та/або використовуються віртуальні об'єкти, зокрема Інтернет-платформи, для просування та/або продажу товарів.

Відповідно, потребують перегляду/корегування:

– традиційне поняття суб'єкта господарювання, закріплене в Законі України «Про захист економічної конкуренції», як юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності чи фізичної особи, що здійснює діяльність з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншу господарську діяльність, у тому числі яка здійснює контроль над іншою юридичною чи фізичною особою; група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими (це поняття не охоплює нових, цифровізованих, суб'єктів – віртуальних підприємств);

– поняття товарного ринку (і, відповідно, врахування ступеня його цифровізації);

- критерії визначення економічної концентрації та монополізації ринку, а також інших зловживань, якщо при цьому використовуються цифрові технології і, відповідно, змінюються умови функціонування ринків, можливості їх учасників та споживачів, стан конкуренції в цілому;
- основні засади використання електронних ресурсів в діяльності антимонопольних органів.

2. Правові засади державного регулювання економічної конкуренції

Наявність у конкуренції не лише позитивних рис, а й негативних (складність участі в ній спонукає частину суб'єктів господарювання до недобросовісної поведінки та зловживання своїми можливостями з метою досягнення неправомірної вигоди) зумовлює необхідність державного регулювання відносин економічної конкуренції з метою:

- забезпечення свободи конкуренції, що стимулює розвиток суперництва між товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва та продажу товарів з метою розширення їх асортименту, покращення якості тощо;
- сприяння підприємництву, що забезпечує безперешкодний вибір та втілення заохочувальної законодавством господарської діяльності;
- захисту інтересів *громадян-споживачів* як економічно слабшої сторони у відносинах з виробниками/продавцями.

Одним з основних напрямів економічної політики держави є антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки.

Державне регулювання економічної конкуренції забезпечується за допомогою системи заходів, що здійснюються уповноваженими органами і спрямовані на попередження недобросовісної конкуренції та монополістичних зловживань, їх усунення та застосування заходів відповідальності до порушників встановлених державою правил у сфері економічної конкуренції.

Система цих заходів складається з:

- нормативно-правового регулювання;
- надання в передбачених законом випадках дозволів на економічну концентрацію та/або узгоджені дії (у разі, якщо позитивний ефект від цього є більшим, ніж негативні наслідки), погодження установчих документів та угод, що опосередковують ці процеси;
- контролю за станом ринку й дотриманням її учасниками встановлених державою правил щодо забезпечення економічної конкуренції з метою попередження порушень, відновлення стану ринку (в разі порушення зазначених правил) і вжиття відповідних заходів;
- застосування до порушників передбачених законом санкцій.

Нормативне регулювання здійснюється насамперед Верховною Радою України шляхом прийняття відповідних актів законодавства, серед яких:

- *Конституція України* (ч. 4 ст. 13 передбачає забезпечення державою

соціальної спрямованості економіки України, відповідно до п. 8 ст. 92 виключно законами України визначаються правила конкуренції та антимонопольного регулювання, згідно з п. 24 ст. 85 і п. 14 ст. 106 голова Антимонопольного комітету призначається та звільняється Президентом за згодою Верховної Ради України);

– *ГК України*, що містить положення про антимонопольно-конкурентне регулювання (ст. 18 гл. 2, гл. 3, гл. 28);

– *ЦК України*, зокрема ст. 13, відповідно до якої межі здійснення цивільних прав включають і необхідність дотримання вимог антимонопольно-конкурентного законодавства;

– *низка законів України*: «Про захист економічної конкуренції» (визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин); «Про захист від недобросовісної конкуренції» (закріплює поняття недобросовісної конкуренції, її види та прояви та встановлює відповідальність за вчинення таких порушень); «Про Антимонопольний комітет» (визначає правове становище антимонопольних органів на чолі з Антимонопольним комітетом України, його склад, порядок призначення керівних працівників комітету, його основні функції, компетенцію), «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (встановлює правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері державної допомоги), «Про публічні закупівлі» (має на меті забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища та розвиток добросовісної конкуренції у сфері публічних закупівель, закріплює повноваження Антимонопольного комітету як органу оскарження у сфері публічних закупівель) та ін.;

– інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно до цих законів, у тому числі акти Антимонопольного комітету України (АМКУ).

3. Компетенція антимонопольних органів щодо регулювання економічної конкуренції

Функції щодо захисту економічної конкуренції покладаються на антимонопольні органи (АМО) – це система державних органів зі спеціальним статусом, метою діяльності яких є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель.

Систему АМО очолює Антимонопольний комітет України, який виконує складні функції, в тому числі: *регулятивну*, яка полягає у прийнятті на підставі названих законів і в межах наданих повноважень відомчих нормативно-правових актів з певних (визначених законом) питань у сфері конкуренції; *контрольну*, спрямовану на забезпечення та здійснення контролю за станом товарних ринків і дотриманням її учасниками встановлених державою в цій сфері правил;

розслідувально-юрисдикційну, що проявляється через процедуру виявлення порушень, встановлення їх складу, особи порушника та застосування до нього тих форм господарсько-правової відповідальності, що віднесено до компетенції антимонопольних органів.

На виконання регулятивних функцій Антимонопольний комітет України прийняв низку нормативно-правових актів – розпоряджень: від 19.04.1994 р. № 5-р «Про затвердження Тимчасових правил розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України»; від 19.02.2002 р. № 33-р «Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію)»; від 19.02.2002 р. № 26-р «Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання (Положення про узгоджені дії)»; від 19.02.2002 р. № 27-р «Про затвердження Типових вимог до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання»; від 23.02.2001 № 32-р «Про Положення про територіальне відділення Антимонопольного комітету України: розпорядження АМК України»; від 05.03.2002 р. № 49-р «Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку»; від 09.11.2018 № 21-рп «Про затвердження типових вимог до узгоджених дій суб'єктів господарювання у сфері трансферу технологій» від 01 листопада 2018 р. Методичні рекомендації щодо застосування поняття контролю та інші.

Правовий статус антимонопольних органів визначається вищезгаданими законами, насамперед Законом України «Про Антимонопольний комітет України», та Положенням про територіальне відділення Антимонопольного комітету України, затвердженим розпорядженням АМК України від 19.02.2002 р. № 23-р.

До системи антимонопольних органів входять:

– Антимонопольний комітет України, що утворюється у складі Голови, призначеного на строк до семи років Президентом за погодженням з Верховною Радою України, та десяти державних уповноважених, з числа яких призначається перший заступник та три заступники Голови, а також структурних підрозділів апарату, що забезпечує організаційну, технічну, аналітичну, інформаційно-довідкову та іншу роботу по забезпеченню діяльності АМК. Формами роботи АМК є засідання як вищий колегіальний орган і постійно діючі та тимчасові адміністративні колегії АМК, що створюються для розгляду окремих справ про порушення конкурентного (антимонопольного) законодавства з державних уповноважених та голів територіальних відділень;

– створені АМК територіальні відділення в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (у разі необхідності можуть створюватися і в інших адміністративно-територіальних одиницях); забезпечують реалізацію завдань АМК на відповідних територіях на підставі затверджених АМК положень.

Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині: 1) здійснення державного

контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства³³ на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; 2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; 3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції; 4) методичного забезпечення застосування антимонопольно-конкурентного законодавства; 5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері публічних закупівель; 6) проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції.

Антимонопольний комітет України відповідно до покладених на нього завдань:

1) *контролює дотримання антимонопольно-конкурентного законодавства:*

– в процесі економічної концентрації (зокрема, при створенні, реорганізації, ліквідації суб'єктів господарювання, створенні об'єднань підприємств, вступі одного або кількох суб'єктів господарювання в об'єднання, при перетворенні органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю в об'єднання суб'єктів господарювання, придбанні чи набутті будь-яким іншим способом у власність, одержанні в управління (користування) часток (акцій, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, оренді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, набутті будь-яким іншим способом контролю господарської діяльності);

– при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання, насамперед монополістами та монопольними утвореннями, та при реалізації повноважень органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю щодо суб'єктів господарювання;

– здійснює інші дії щодо контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства відповідно до встановлених повноважень;

2) *розробляє і організовує виконання превентивних заходів, спрямованих на запобігання порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства;*

3) *розглядає справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства та приймає рішення за результатами розгляду в межах своїх повноважень;*

4) *звертається до суду (господарського суду) з позовами (заявами) у зв'язку з порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства, надсилає правоохоронним органам матеріали про порушення законодавства, що містять*

³³ Тут і надалі використовуватиметься закріплене в ГК України (ст. 40, гл. 28) поняття «антимонопольно-конкурентне законодавство» як таке, що віддзеркалює два основні аспекти в регулюванні економічної конкуренції: 1) запобігання монополізації та 2) підтримання конкурентного середовища на товарних ринках, включаючи захист від недобросовісної конкуренції.

ознаки злочину;

5) *дає рекомендації* органам державної влади, установам, органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання та їх об'єднанням щодо проведення заходів, спрямованих на: а) обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції, б) запобігання порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства шляхом усунення причин їх вчинення та умов, що їм сприяють; в) припинення дій (бездіяльності), що містять ознаки порушень антимонопольно-конкурентного законодавства; г) усунення наслідків цих порушень у визначені АМК строки;

6) *дає роз'яснення та висновки рекомендаційного характеру* щодо відповідності дій суб'єктів господарювання (на підставі наданої ними інформації) положенням Закону України «Про захист економічної конкуренції» (ст. 6, 10 та 13) з метою запобігання порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства, підвищення передбачуваності його застосування;

7) *бере участь* у розробці проектів актів законодавства, що регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики та демонополізації економіки з метою їх внесення у встановленому порядку на розгляд відповідних органів;

8) *узагальнює практику застосування* антимонопольно-конкурентного законодавства, розробляє пропозиції щодо його удосконалення;

9) *систематично інформує населення України про свою діяльність.*

Антимонопольний комітет України в межах наданої йому компетенції *має право:*

– визначати межі товарного ринку, а також монопольне становище суб'єктів господарювання на ньому;

– видавати суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання рішення про припинення порушень антимонопольно-конкурентного законодавства та про відновлення початкового становища на ринку, про примусовий поділ монопольних утворень;

– видавати органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю обов'язкові для виконання рішення про скасування або зміну прийнятих ними неправомірних актів, про припинення порушень і розірвання укладених ними угод, що суперечать антимонопольному законодавству, забороняти або дозволяти створення монопольних утворень органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, а також суб'єктами господарювання;

– вносити до органів влади обов'язкові для розгляду подання щодо скасування ліцензій, припинення операцій зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у разі порушення ними антимонопольно-конкурентного законодавства;

– накладати штрафи, застосовувати інші санкції у випадках, передбачених законом;

– приймати нормативно-правові акти відповідно до його компетенції, зокрема, з питань: антиконкурентних узгоджених дій; зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку; дискримінації органами влади, органами

місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю; надання дозволу на економічну концентрацію суб'єктів господарювання, контролю за економічною концентрацією суб'єктів господарювання; провадження у справах про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства, порядку виконання, перевірки, перегляду та оскарження рішень органів Антимонопольного комітету України, а також недобросовісної конкуренції, обов'язкові для виконання органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктами господарювання; контролювати їх виконання, надавати роз'яснення щодо їх застосування;

– здійснювати інші дії, передбачені Законом України: «Про Антимонопольний комітет України».

4. Види порушень та відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Залежно від характеру порушень *антимонопольно-конкурентного* законодавства розрізняють такі їх види: 1) *недобросовісна конкуренція*; 2) *антиконкурентні дії (монополістичні) зловживання*; 3) *протидія антимонопольним органам*.

Недобросовісною конкуренцією відповідно до Закону України: «Про захист від недобросовісної конкуренції» (далі – Закон) визнаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності (ст. 4).

Недобросовісною конкуренцією є дії у конкуренції, зокрема визначені гл. 2–4 цього Закону.

Розрізняють три великі групи правопорушень, що належать до недобросовісної конкуренції (ст. 4 Закону), а саме:

– *неправомірне використання ділової репутації* (гл. 2); до цієї категорії порушень належать: *неправомірне використання позначень* (ст. 4) – використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання; проте використання у фірмовому найменуванні власного імені фізичної особи не визнається неправомірним, якщо до власного імені додається який-небудь відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання; *неправомірне використання товару іншого виробника* (ст. 5) – введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи; *копіювання зовнішнього вигляду виробу* (ст. 6) – відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з

діяльністю іншого суб'єкта господарювання; проте не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання обумовлено виключно їх функціональним застосуванням; *порівняльна реклама* (ст. 7) – реклама, що містить порівняння з іншими особами, товарами (діяльністю) іншої особи, прямо чи опосередковано ідентифікує конкурента або товари чи послуги, що пропонуються конкурентом. Правомірність порівняння у рекламі та відповідальність за недотримання встановлених законодавством вимог щодо змісту порівняльної реклами визначається Законом України «Про рекламу»;

– *створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції* (гл. 3); до цієї категорії порушень належать: *дискредитація суб'єкта господарювання* (ст. 8) – поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання; *схилення до бойкоту суб'єкта господарювання* (ст. 10) – спонукання його конкурентом іншої особи, безпосередньо або через іншу особу, до відмови від установаження договірних зв'язків із цим суб'єктом господарювання, до невиконання (розірвання) або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим суб'єктом господарювання; *схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника)* (ст. 11) – спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, до застосування постачальником до покупця (замовника) невігідних умов у господарській діяльності порівняно з цим чи іншими конкурентами покупця (замовника); *підкуп працівника, посадової особи постачальника* (ст. 13) – надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору; *підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника)* (ст. 14) – надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору; *досягнення неправомірних переваг у конкуренції* (ст. 15) – отримання таких відносно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням органу державної влади, органу місцевого самоврядування, наділеного відповідною компетенцією; *поширення інформації, що вводить в оману* (ст. 15–1) – повідомлення суб'єктом господарювання, безпосередньо або через іншу особу, одній, кільком особам або невизначеному колу осіб, у тому числі в рекламі, неповних, неточних, неправдивих відомостей, зокрема внаслідок обраного способу їх викладення, замовчування окремих фактів чи нечіткості формулювань, що

вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання (замовлення) чи реалізації (продажу, поставки, виконання, надання) товарів, робіт, послуг цього суб'єкта господарювання;

– *неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці (гл. 4)*; до цієї категорії порушень належать: *неправомірне збирання комерційної таємниці* (ст. 16) – добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання; *розголошення комерційної таємниці* (ст. 17) – ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання; *схилення до розголошення комерційної таємниці* (ст. 18) – спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання; *неправомірне використання комерційної таємниці* (ст. 19) – впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу уповноваженої на те особи відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

Антиконкурентні дії чи монополістичні зловживання – це поведінка (зазвичай дії) учасників економічної конкуренції, спрямована на недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції, що в кінцевому підсумку призводить (може призвести) до монополізації товарних ринків та/або спотворення/обмеження конкуренції. На підставі аналізу Закону «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон ПЗЕК) ці зловживання можна поділити на такі основні групи:

– *антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання (групові монополістичні зловживання)* – ст. 5 і 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції»: це такі узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції (проявами таких дій може бути: встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів; обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними; розподіл ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками, інші зловживання, перелік яких закріплено в ст. 6 Закону ПЗЕК;

– *зловживання монополістичним становищем на ринку (зазвичай індивідуальні монополістичні зловживання)*: проявляються в таких діях чи бездіяльності суб'єкта господарювання, який займає монополістичне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування

значної конкуренції на ринку (перелік таких зловживань закріплено в ст. 11 Закону ПЗЕК, а критерії визначення монопольного становища суб'єкта господарювання на ринку – ст. 12: 1) у разі відсутності на відповідному ринку жодного конкурента та значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин; 2) перевищення частки товару суб'єкта господарювання на відповідному ринку, як правило, 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції; 3) можливість визнання монополістами кількох суб'єктів господарювання у разі наявності умов, передбачених ч. 4 і 5 ст. 12 зазначеного Закону;

– *антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю.* Такі антиконкурентні дії як правопорушення полягають у прийнятті зазначеними органами будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність зазначених органів, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції (ст. 15 Закону ПЗЕК). Такими діями, зокрема, визнаються: заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійсненню підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів; пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення концентрації суб'єктів господарювання в інших формах; пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців та інші дії згідно зі ст. 15 Закону ПЗЕК; вчинення антиконкурентних узгоджених дій вважається правопорушенням і тягне за собою відповідальність згідно з законом, крім передбачених законом випадків і за умови дотримання встановлених типових вимог до узгоджених дій;

– *обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань;* проявами таких порушень є: схилення інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень антимонопольно-конкурентного законодавства (до антиконкурентних узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання) чи сприяння вчиненню таких порушень; неправомірне використання суб'єктом господарювання ринкового становища (у разі отримання згоди антимонопольного комітету на узгоджені дії, на економічну концентрацію, монопольне становище на ринку; створення перешкод у господарській діяльності малим або середнім підприємцям, що мають значно менший ринковий вплив, шляхом вчинення дій, заборонених згідно з ч. 1 і 3 ст. 19 Закону ПЗЕК); необґрунтована та невинувата відмова суб'єктові господарювання у прийнятті до об'єднання, якщо в результаті цього такий суб'єкт опиняється у невинуватому становищі як учасник конкуренції (ст. 21) та інші;

– *економічна концентрація без отримання відповідного дозволу Антимонопольного комітету у разі обов'язковості такого дозволу* (ст. 18 Закону ПЗЕК); концентрацією згідно з ч. 2 ст. 22 Закону ПЗЕК визнається: 1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого; 2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом: а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується; б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи; 3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання; 4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання; *економічну концентрацію, що перевищує закріплені законом економічні показники її учасників та/або відповідає вимогам, встановленим ст. 24 Закону, умовно можна назвати кваліфікованою*; така концентрація потребує попередньої згоди антимонопольних органів (за винятком передбачених Законом «Про захист економічної конкуренції» випадків), а у разі їх неотримання – вважається правопорушенням; проте дозвіл на концентрацію не надається, якщо така концентрація заборонена відповідно до Закону України «Про санкції»).

Третя категорія правопорушень у сфері економічної конкуренції – це протидія антимонопольним органам (їх працівникам) при виконанні ними покладених законом повноважень. До таких правопорушень належать:

- *неподання суб'єктами господарювання у встановлені строки інформації, подання неповної чи недостовірної інформації антимонопольним органам;*
- *створення перешкод працівникам антимонопольних органів щодо виконання ними своїх повноважень (проведення перевірок, вилучення чи накладення арешту на майно, предмети, документи, інші носії інформації);*
- *невиконання суб'єктами господарювання погоджених з антимонопольними органами установчих документів (у випадках економічної концентрації) або вимог та зобов'язань, якими було обумовлене рішення про*

надання дозволу на узгоджені дії чи концентрацію.

Зазначені правопорушення мають характерні риси: спрямованість на недотримання приписів закону щодо виконання зобов'язань перед антимонопольними органами; спеціальний строк, протягом якого антимонопольні органи вправі застосовувати санкції за подібні правопорушення (три роки, тоді як при вчиненні антиконкурентних/монополістичних зловживань – п'ять років, а недобросовісної конкуренції – шість місяців).

За правопорушення у сфері економічної конкуренції передбачаються такі види відповідальності: господарсько-організаційні санкції, господарсько-адміністративні штрафи, господарсько-правова конфіскація (безоплатне вилучення); відшкодування шкоди.

Господарсько-організаційні санкції застосовуються у формі: 1) примусового поділу суб'єкта господарювання, що зловживає монополієм (домінуючим) становищем на ринку, та застосовується антимонопольними органами за умови, якщо це можливо з організаційних, територіальних та технологічних міркувань. Реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд протягом встановленого строку, який не може бути меншим шести місяців; 2) надання обов'язкових до виконання вказівок щодо припинення виявлених порушень (в тому числі скасування чи зміну органом влади, органом місцевого самоврядування, органом адміністративно-господарського управління та контролю прийнятого ним рішення чи розірвання угоди, визнані антиконкурентними діями зазначених органів), відновлення попереднього стану на ринку; 3) блокування цінних паперів; 4) скасування дозволу на узгоджені дії чи економічну концентрацію у разі порушення умов його надання; 5) обов'язкове спростування порушником в офіційних органах преси неправдивих, неточних або неповних відомостей (у разі встановлення факту дискредитації господарюючого суб'єкта/підприємця антимонопольні органи мають право прийняти рішення про офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей у строк і спосіб, визначені законодавством або цим рішенням; 6) скасування на вимогу антимонопольних органів ліцензій, припинення операцій зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у разі порушення ними антимонопольно-конкурентного законодавства. Зазначені санкції застосовуються в більшості випадків антимонопольними органами чи на їх вимогу самим порушником (примусовий поділ, спростування відомостей, що дискредитують конкурента) чи іншим компетентним органом (скасування ліцензії).

Господарсько-адміністративні штрафи накладаються на суб'єктів господарювання та/або їх посадових осіб за передбачені законом порушення. При цьому розмір штрафу залежить від: 1) виду порушення; 2) розміру незаконно отриманого прибутку; 3) особи порушника – фізична чи юридична особа (розмір штрафу, що накладається на фізичну особу, зазвичай є меншим, ніж за аналогічне порушення, вчинене юридичною особою), суб'єкт господарювання чи негосподарюючий суб'єкт (різний розмір штрафів та порядок їх обчислення передбачено за акти недобросовісної конкуренції – ст. 21 – 22 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»).

Рішення про накладення штрафів приймається антимонопольними органами на їх засіданнях (у розмірах понад одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – виключно Антимонопольним комітетом України, адміністративною колегією Антимонопольного комітету України).

Безоплатне вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) як у виробника, так і у продавця застосовується за відповідні акти недобросовісної конкуренції з дотриманням передбаченого Кабінетом Міністрів порядку.

Відшкодування шкоди як форма господарсько-правової відповідальності передбачається у разі заподіяння внаслідок порушення антимонопольно-конкурентного законодавства шкоди (як правило, майнової) учасникам конкуренції, споживачам, державі. Застосовується в судовому порядку за заявою заінтересованої особи (осіб), в інтересах держави – антимонопольних органів, прокурора. Розмір шкоди визначається за правилами ЦК України (ст. 203), а у разі вчинення порушень, передбачених пунктами 1, 2, 5, 10, 12, 18, 19 ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (антиконкурентні узгоджені дії, зловживання монополієм/домінуючим становищем; здійсненнями суб'єктами господарювання без наявності відповідного дозволу узгоджених дій; набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним чи кількома суб'єктами господарювання над іншим (іншими) суб'єктом (суб'єктами) господарювання; концентрація без отримання відповідного дозволу, якщо останній є необхідним; обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на його звернення до антимонопольних органів з заявою про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог і зобов'язань, якими було обумовлено рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію) – у подвійному розмірі завданої шкоди.

Притягнення до відповідальності за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства шляхом звернення до антимонопольних органів може мати місце протягом спеціальних строків позовної давності, встановлених ст. 42 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (протягом 5 років з дня вчинення порушення, а у разі тривалого порушення – з дня його закінчення, крім випадків несвоєчасного, неповного подання інформації чи подання недостовірної інформації антимонопольним органам, створення перешкод працівникам антимонопольних органів щодо виконання ними своїх повноважень, щодо яких передбачено 3-річний строк) та ст. 28, 28–1 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» (строк давності притягнення до відповідальності за акти недобросовісної конкуренції – 3-и роки; строк для звернення із заявою про порушення своїх прав до антимонопольних органів – протягом 6 місяців з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав).

Застосуванню до порушників антимонопольно-конкурентного законодавства передують діяльність антимонопольних органів щодо контролю за станом ринків, виявлення монополістів, встановлення фактів та складу правопорушень, розгляд справи.

5. Порядок розгляду справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Порядок розгляду справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства включає такі стадії:

– *порушення справи* у формі розпорядження антимонопольних органів про початок розгляду справи, що може мати місце за наявності відповідних підстав: матеріально-правових (виявлення ознак порушення антимонопольно-конкурентного законодавства) і процесуально/формально-правових (ініціатива заінтересованої особи, права та законні інтереси якої порушені, чи антимонопольних органів);

– *винесення попереднього рішення по справі* про вжиття заходів для відвернення негативних та непоправних наслідків для суб'єктів господарювання через порушення антимонопольно-конкурентного законодавства. Такими заходами можуть бути: а) заборона особі (відповідачу), в діях якого вбачаються ознаки порушення, вчиняти певні дії, в тому числі про блокування цінних паперів; б) обов'язкове вчинення зазначеною особою певних дій, якщо це є необхідним з огляду на необхідність захисту прав та законних інтересів інших осіб;

– *розгляд справи* про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства, в процесі якого досліджуються матеріали справи, включаючи заяви, пояснення та заперечення сторін (відповідача і заявника) і третіх осіб, докази, висновки експертів (у разі призначення експертизи); за результатами розгляду приймається рішення про: визнання вчинення порушення конкурентного законодавства та застосування до порушника передбачених законом санкцій; про визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне становище на ринку (тобто про встановлення юридичного факту); про закриття провадження у справі (підставами для цього може бути: непідвідомчість справи антимонопольним органам; невстановлення відповідача або його місцезнаходження; наявність справи з тих самих підстав або того самого відповідача на розгляді в антимонопольних органах; недоведення вчинення правопорушення та інші підстави, передбачені законом).

Рішення антимонопольних органів може бути:

– перевірене з відповідними наслідками (зміна, скасування рішення повністю або частково і, відповідно, направлення справи на новий розгляд чи прийняття нового рішення, чи припинення провадження у справі), в адміністративному порядку до вищестоящого органу (якщо рішення приймалося територіальним відділенням або адміністративною колегією АМК);

– оскаржено в судовому порядку протягом двох місяців з дня одержання рішення. Рішення АМК України, адміністративної колегії АМК України та державного уповноваженого АМК України оскаржуються до господарського суду міста Києва. Рішення адміністративної колегії територіального відділення АМК України оскаржуються до господарських судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя (ч. 2 ст. 60 Закону «Про захист економічної конкуренції»).

Контрольні запитання/завдання:

1. Яку роль відіграє конкуренція у сфері економіки? Назвіть позитивні і негативні риси економічної конкуренції.
2. Підстави та роль державного регулювання відносин економічної конкуренції.
3. Нормативно-правове регулювання відносин економічної конкуренції.
4. Система та повноваження антимонопольних органів у сфері економічної конкуренції.
5. Види порушень та відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.
6. Поняття економічної концентрації. Економічна концентрація, що потребує дозволу антимонопольних органів, і економічна концентрація, що може здійснюватися без такого дозволу.
7. Порядок розгляду справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.
8. Особливості застосування санкцій за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства (види, підстави, порядок, строки застосування).

Тема 17. Правові засади врахування специфіки окремих видів господарських відносин

1. Об'єктивні підстави спеціального регулювання певних видів господарських відносин.
2. Класифікація господарських відносин.
3. Принципи врахування специфіки господарювання (певних видів господарських відносин) в процесі їх правового регулювання.
4. Особливості регулювання господарських відносин в умовах цифровізації та в окремих сферах цифрової економіки (телекомунікаційних послуг, електронних довірчих послуг, електронної комерції).
Контрольні запитання/завдання.

1. Об'єктивні підстави спеціального регулювання певних видів господарських відносин

Економіка країни – досить складна сфера суспільної діяльності. Відповідно, складними є господарські відносини, що виникають в цій сфері. Наявність в господарських відносинах загальних рис, що притаманні всім або переважній більшості їх видів, зумовлює так зване загальне правове регулювання цих відносин – щодо основних засад створення, діяльності та припинення суб'єктів, їх майнової основи, договірних засад взаємовідносин між ними, відповідальності за порушення встановленого порядку у сфері господарювання, в тому числі у сфері економічної конкуренції, негативних наслідків неефективного господарювання у формі визнання цих суб'єктів банкрутами.

Разом з тим господарські відносини надзвичайно різноманітні, що спричинено складністю господарського життя – багатогалузевістю сучасної економіки, різними умовами господарювання залежно від певних категорій об'єктів, певних територій, щодо певних суб'єктів, незвичних умов господарювання (надзвичайних ситуацій, військового стану) тощо.

Так, банківська діяльність відрізняється від інших видів господарської діяльності і суб'єктним складом, і правовим становищем суб'єктів такої діяльності, і державним регулюванням банківської сфери, і вимогами до банківських операцій.

Особливість притаманна і господарській діяльності, що здійснюється на певних територіях (наприклад, на території державного кордону). Здійснення інвестування за участю іноземного інвестора характеризується не лише специфікою його правового становища та формами іноземного інвестування, а й правовим режимом іноземних інвестицій. Незвичні (екстремальні) умови господарювання також впливають на правове становище суб'єктів господарювання, щодо яких можуть застосовуватися заборонені за звичайних умов господарювання заходи – вилучення майна, зокрема, необхідного для задоволення публічних потреб і, відповідно, попередження чи зменшення негативних наслідків надзвичайної ситуації (військового стану).

Зазначені обставини зумовлюють спеціальне регулювання певних категорій господарських відносин, що знайшло відображення в Господарському кодексі

України, кілька розділів якого (розділи УІ–УІІІ) присвячено такому регулюванню, а також у великій кількості спеціальних законів та прийнятих у відповідності з ними підзаконних нормативно-правових актів.

2. Класифікація господарських відносин

Загальні умови, що визначають особливості регулювання господарських відносин, зафіксовані в ст. 258 ГК України, відповідно до якої особливості правового регулювання господарських відносин залежать від:

- а) сфери суспільного виробництва, в якій складаються ці відносини;
- б) особливостей галузі господарювання;
- в) виду господарської діяльності;
- г) економічної форми результату господарської діяльності;
- г) простору, на якому складаються господарські відносини (внутрішньому чи зовнішньому ринку);
- д) особливостей суб'єктів, між якими виникають господарські відносини;
- е) суспільного розподілу праці, що склався;
- є) суб'єктного складу, походження та порядку використання майна (зовнішньоекономічна діяльність, іноземне інвестування).

Окремі статті УІ розділу ГК України присвячені класифікації господарської діяльності (ст. 259), народного господарства (ст. 260), матеріального виробництва (ст. 261), продукції як результату господарської діяльності (ст. 262).

Так, відповідно до ст. 259 ГК *вид господарської діяльності* має місце у разі об'єднання ресурсів (устаткування, технологічних засобів, сировини та матеріалів, робочої сили) для створення виробництва певної продукції або надання послуг. Окремий вид діяльності може складатися з єдиного простого процесу або охоплювати низку процесів, кожний з яких входить до відповідної категорії класифікації.

Класифікація господарської діяльності за цими критеріями на певні види має практичне значення, а саме:

- для правового регулюванні господарської діяльності з урахуванням її специфіки;
- при здійсненні державного управління народним господарством з урахуванням особливості здійснення суб'єктами господарювання окремих видів цієї діяльності;
- з метою забезпечення системи державного управління економікою обліково-статистичною інформацією, яка задовольняє потреби учасників господарських відносин в об'єктивних даних про стан і тенденції соціально-економічного розвитку, господарські та фінансові взаємозв'язки на міждержавному, державному, регіональному і галузевому рівнях, а також впровадження міжнародних стандартів у галузі обліку і звітності та переходу на міжнародну систему обліку і статистики, Кабінет Міністрів України затверджує заходи щодо розвитку національної статистики України і національної системи класифікації.

Складовою частиною національної системи класифікації є національні класифікатори. Національні класифікатори та процедури їх розроблення затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної

політики у сфері економічного розвитку.

Галузь народного господарства – це сукупність всіх суб'єктів господарювання (виробничих одиниць), які здійснюють переважно однакові або подібні види діяльності (ч. 1 ст. 260 ГК України).

За критерієм створюваних благ розрізняють:

– *галузі сфери матеріального виробництва* – галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції чи інших видів діяльності);

– *галузі сфери нематеріального виробництва* (невиробнича сфера) – галузі, що забезпечують надання різноманітних послуг (банківських, страхування, посередницьких, комерційної концесії та ін.) і не належать до сфери матеріального виробництва.

У галузях матеріального виробництва здійснюється виробництво матеріальних благ, призначених як для використання у сфері виробництва в якості засобів виробництва (продукція виробничо-технічного призначення), так і для використання у сфері особистого споживання (вироби народного споживання).

До сфери матеріального виробництва належать промислові підприємства, які виробляють і реалізують на підставі відповідних договорів (поставки, купівлі-продажу, міни/бартеру, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, будівельного підряду тощо) товари народного споживання та/або продукцію науково-технічного призначення.

Невиробнича сфера більш різноманітна. Вона включає суб'єктів господарювання, які надають різноманітні послуги на підставі відповідних договорів. В ГК України окремі глави або параграфи присвячені таким галузям, що належать переважно до сфери нематеріального виробництва, як:

- господарсько-торговельну діяльність – гл. 30;
- комерційне посередництво (агентські відносини) – гл. 31;
- перевезення вантажів – гл. 32;
- банківська діяльність – параг. 1 гл. 35;
- страхування – параг. 2 гл. 35;
- посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами – параг. 3 гл. 35;
- аудит – параг. 4 гл. 35;
- комерційна концесія – гл. 36;
- концесійна діяльність – гл. 40 (хоча результати концесійної діяльності можуть бути матеріальними – виготовлені товари, збудовані об'єкти тощо).

Відносини, що складаються у процесі організації та здійснення окремих видів діяльності, характеризуються специфічними ознаками, а відтак – потребують спеціального регулювання за допомогою вищезгаданих положень ГК та спеціальних нормативно-правових актів.

Зазначені види господарської діяльності (ГД) можна класифікувати за критерієм можливості чи неможливості їх поєднання з іншими видами ГД на:

- *виключні види діяльності* (не можна поєднувати з іншими видами ГД): банківська діяльність, страхування, аудиторська діяльність, посередницькі операції з

цінними паперами;

– *універсальні види ГД* (можна поєднувати з будь-якими іншими видами діяльності, крім виключних, за умови дотримання встановлених законом вимог). До універсальних належать усі інші (крім виключних) види ГД і насамперед – виробнича та господарсько-торговельна діяльність. Крім того, слід зазначити, що при здійсненні кількох універсальних видів діяльності виділяють *основну* ГД (на якій спеціалізується суб'єкт господарювання) та *допоміжну* (яка здійснюється час від часу – залежно від потреби в ній суб'єкта господарювання). Так, основною діяльністю підрядних будівельних організацій є виконання будівельних та пов'язаних з ними робіт, проте при цьому така організація може мати підсобні цехи з виробництва певних будівельних матеріалів (наприклад, столярних виробів), що використовуються в основній діяльності та реалізуються третім особами.

Особливість притаманна і для господарської діяльності будь-яких видів, що здійснюється:

– на певних територіях (*спеціальні/вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку, виключна/морська економічна зона України, державний кордон України, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються*);

– в незвичайних умовах (*воєнного стану, надзвичайних ситуацій*);

– за участю певних суб'єктів господарювання – іноземних інвесторів (*іноземне інвестування*), резидентів та нерезидентів, якщо при цьому матеріальні цінності перетинають державний кордон України (*зовнішньоекономічна діяльність*).

Цифровізація економіки призвела до появи не лише нових її сфер (телекомунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції), а й цифровізованого варіанта традиційних послуг, зокрема фінансових, з огляду на необхідність обслуговування електронної комерції (електронні платежі) та дистанційного, з використанням електронних засобів зв'язку, надання таких поширених фінансових послуг, як банківські, страхові тощо.

3. Принципи врахування специфіки господарювання (певних видів господарських відносин) в процесі їх правового регулювання

Специфіка господарських відносин, що виникають у певних галузях економіки, за участю певних суб'єктів, у процесі здійснення певних видів господарської діяльності, на певних територіях, в незвичайних умовах потребує спеціального правового регулювання. Таке регулювання здійснюється відповідно до певних принципів, а саме:

– врахування загальних засад господарювання, визначених в першому розділі ГК України;

– визначення особливостей: встановлення господарських відносин певного виду; правового становища їх суб'єктів; договірних відносин між ними; відповідальності за порушення вимог спеціального законодавства;

– визначення спеціально уповноваженого органу, що здійснює державне регулювання в певній сфері господарювання, на відповідній території та/або в незвичайних умовах, а також повноважень цього органу;

– встановлення спеціальних умов господарювання, шляхом надання певних пільг та гарантій суб'єктам господарювання (зокрема, щодо дотримання їх майнових прав) та покладення на них (суб'єктів) додаткових обтяжень (наприклад, щодо підтримання майнової бази на певному рівні або заборони здійснювати інші види діяльності, крім основної).

Специфіка правового регулювання певних видів господарських відносин здійснюється за допомогою відповідних положень ГК України, ЦК України, спеціальних кодексів України (Повітряного, Торговельного мореплавства та ін.) та законів України («Про банки і банківську діяльність», «Про страхування», «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про правовий режим іноземного інвестування», «Про концесію», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та ін.), а також прийнятих у відповідність з ними підзаконних нормативно-правових актів.

Особливості правового регулювання певних видів господарських відносин можна побачити на прикладі цифровізованих сфер економіки.

4. Особливості регулювання господарських відносин в умовах цифровізації та в окремих сферах цифрової економіки (телекомунікаційних послуг, електронних довірчих послуг, електронної комерції)

Цифровізація сфери господарювання як впровадження в ній цифрових технологій зумовила формування цифрової економіки (ЦЕ) як такої, що базується на згаданих технологіях.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, визначає основну мету цифровізації – досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформацію традиційних сфер життєдіяльності в нові більш ефективні та сучасні сфери. Ця мета значною мірою досягнута, оскільки з'явилися нові сфери економіки, що безпосередньо пов'язані з цифровізацією (телекомунікаційна, електронних довірчих послуг, електронної комерції), а в традиційних – з'явилися електронні аналоги традиційних послуг (зокрема, електронні фінансові послуги, включно з електронними платежами).

Такі зміни позначилися на господарських відносинах та їх правовому регулюванні. Так, класичний склад правовідносин (суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин, що включає конкретну поведінку суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) в умовах цифровізації набуває досить своєрідне забарвлення, у зв'язку з чим виникає проблема кваліфікації нових суб'єктів (віртуальних підприємств зокрема), нових нематеріальних об'єктів (сайтів, інтернет-платформ, штучного інтелекту, ботів, інших об'єктів віртуальної реальності), визначення особливості договірних зв'язків та умов забезпечення економічної конкуренції, відповідальності тощо в нових умовах.

Отже, новації стосуються віртуальних суб'єктів та об'єктів, електронної форми зв'язків (насамперед договірних), що, своєю чергою, позначається на інших відносинах, зокрема, стосовно відповідальності (поява нових видів санкцій на зразок вилучення (повністю або частково) в оператора телекомунікацій номерного ресурсу), розгляду конфліктів/спорів (запровадження онлайн-процедур), нових підходів до визначення суб'єкта господарювання як учасника економічної конкуренції, ролі торговельних платформ в монополізації ринків, посилення ролі співрегулювання (за участю держави та провідних саморегулювальних організацій на нових ринках, поява яких була зумовлена цифровізацією) тощо.

Відтак слід розібратися з одним з основних понять і наслідків цифровізації – поняттям віртуальності. Як зазначає В. С. Лук'янець, віртуальність – «будь-яка інтерсуб'єктивна реальність, присутність якої опосередковано універсумом знаків. Віртуальність наділена майже всіма характеристиками емпіричної реальності, крім безпосередності присутності (остання презентована у знаках (комп'ютер. електрон., фото-мех., звукових та ін.))»³⁴. Відповідно до концепції Джарона Ланье віртуальна реальність (VR) – «це імітація навколишнього середовища (зорові образи, звуки, сконструйовані об'єкти) з використанням спеціальних комп'ютерних засобів»³⁵. Простіше і більш зрозуміле для пересічного громадянина визначення знаходимо у Вікіпедії: «віртуальний (від лат. *virtus* – тут: *потенційний, можливий*) визначається як вигаданий, уявний об'єкт, суб'єкт, категорія, ставлення, дія тощо, не присутні в цей час у реальному світі, а створені лише грою уяви людської думки, або зімітовані за допомогою інших об'єктів, зокрема комп'ютерів»³⁶.

Нерідко віртуальність доповнює реальність. Під доповненою реальністю розуміється будь-який випадок, коли реальне середовище доповнено віртуальними об'єктами, а за іншим визначенням (Роберт Азума) – це «система, яка поєднує віртуальне і реальне, взаємодіє в реальному часі і працює в 3D»³⁷. Прикладом може бути Інтернет-магазин, в якому для продажу представлені реально існуючі товари (зазвичай з відповідним фото- або відеозображенням), їх вибір, замовлення та оплата здійснюється за допомогою інтернет-ресурсів (в тому числі чат-ботів, платіжних систем), а комплектація та доставка – традиційним шляхом, тобто реально.

Ця нова і вельми складна сфера суспільного буття повинна мати адекватне регулювання, яке б забезпечувало, з одного боку, суспільно-корисне використання цифрових технологій, а з іншого – мінімізувала ризики у разі зловживання такими технологіями. Проте це завдання вирішити непросто з огляду на стрімкість розвитку відносин цифровізації та відставання реакції держави і міжнародної спільноти на потреби суспільства з точки зору цивілізованого (соціально спрямованого) застосування згаданих технологій та створення перешкод неправомірному їх використанню.

³⁴ Віртуальність / енциклопедія сучасної України . URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34727 (дата звернення: 12.05.2020).

³⁵Доповнена і віртуальна реальність: схожість та відмінність. URL: <https://smart-eam.com/ua/news/dopolnennaja-i-virtualnaja-realnost-shodstvo-i-razlichie/> (дата звернення: 12.05.2020).

³⁶Віртуальність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 12.05.2020).

³⁷Доповнена і віртуальна реальність: схожість та відмінність . URL : <https://smart-eam.com/ua/news/dopolnennaja-i-virtualnaja-realnost-shodstvo-i-razlichie/> (дата звернення: 12.05.2020).

Нормативно-правове регулюванні відносин ЦЕ значною мірою склалося, проте воно доволі складне і досить проблематичне з точки зору відсутності уніфікації використовуваних в цій сфері понять, розпорошеності норм в численних актах законодавства, що, своєю чергою, не забезпечує його прозорість та зрозумілість для пересічних громадян-споживачів, на задоволення законних потреб яких орієнтується/має орієнтуватися і громадянське суспільство, і демократична правова соціальна держава, в якій головною цінністю є громадянин (як це проголошено Конституцією України).

Аналіз досить великого масиву актів законодавства України, що тією чи іншою мірою регулюють відносини цифровізації, свідчать, що у відповідних кодексах, які регулюють майнові (ЦК України) та організаційно-майнові відносини (ГК України) у сфері економіки відсутні більш-менш ґрунтовні положення щодо відносин ЦЕ, крім окремих норм (в ЦК щодо *можливості* відображення інформації в електронному вигляді – ст. 200 ЦК; вчинення правочину в електронній формі – ст. 205, як однієї з модифікацій письмової форми – ст. 207; відображення твору у загальнодоступних електронних системах інформації – ст. 442; електронної форми розрахунків – за допомогою розрахункових документів у електронному вигляді – ст. 1087: в ГК – про обов’язкове оприлюднення господарськими організаціями, що контролюються державою або органом місцевого самоврядування, інформації про свою діяльність шляхом розміщення її на власній *веб-сторінці/веб-сайті* або на *офіційному веб-сайті* суб’єкта управління об’єктами державної/комунальної власності, що здійснює функції з управління підприємством, а також про використання державними та комунальними підприємствами процедур закупівель згідно із Законом України «Про публічні закупівлі» – ст. 73, 75, 77, 78, 79, 90). Досить ґрунтовні положення містяться в Податковому кодексі України щодо використання електронних ресурсів у сфері оподаткування (Єдиного реєстру податкових накладних та Єдиного реєстру акцизних накладних, які ведуться в *електронному вигляді* центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику), надання послуг *електронного цифрового підпису* (ст. 14), організації впровадження *електронних сервісів* для суб’єктів господарювання як одну з функцій контролюючих органів (ст. 19-1) та ін.; Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України містять норми про відповідно адміністративну та кримінальну відповідальність за правопорушення/злочини, скоєні із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, процесуальні кодекси та Закон України від 02.06.2016 «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 15-1) – щодо використання в судочинстві єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Відсутність в Україні, як і в більшості країн світу, кодифікованого акта, який би в комплексі регулював відносини ЦЕ, значною мірою компенсується (проте не досить ефективно) великою кількістю актів законодавства, в масиві якого можна умовно виділити кілька блоків, кожен з яких регулює: певний вид відносин у сфері ЦЕ (хоча деякі акти, зокрема Закон України «Про телекомунікації», варті до включення у два перші блоки, оскільки регулює інформаційні відносини та надання телекомунікаційних послуг як вид господарської діяльності у сфері ЦЕ).

Перший блок включає акти, спрямовані на регулювання сучасних інформаційних відносин, інформатизації основних сфер суспільного життя (включно з економічним), функціонування інформаційного суспільства, в тому числі закони України: *«Про інформацію»* (містить вимоги щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, в т.ч. відображеної в електронному вигляді; визначає основні напрями державної інформаційної політики: створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства і, відповідно, інформаційних систем і мереж інформації та розвитку електронного урядування; забезпечення інформаційної безпеки України та ін.); *«Про Концепцію Національної програми інформатизації»* та *«Про Національну програму інформатизації»* (визначають загальні засади формування, виконання та коригування Національної програми інформатизації, відповідно до якої першочергові пріоритети мають надаватися створенню нормативно-правової бази інформатизації, розробленню національних стандартів у цій сфері, формуванню телекомунікаційної інфраструктури, здійсненню заходів щодо інформаційної безпеки); *«Про радіочастотний ресурс України»* (встановив правову основу користування радіочастотним ресурсом України, включно з відповідними повноваженнями держави в особі органів державної влади, що здійснюють управління і регулювання в цій сфері, та фізичних і юридичних осіб, які користуються та/або мають намір користуватися радіочастотним ресурсом України); *«Про телекомунікації»* (встановлює правову основу діяльності у сфері телекомунікацій (електрозв'язку), що забезпечує передання інформації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; визначає повноваження держави щодо управління та регулювання зазначеної діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у даній діяльності або користуються телекомунікаційними послугами); *«Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»* (визначив основні завдання, цілі, напрями та організаційно-правові основи розвитку інформаційного суспільства в Україні); *«Про доступ до публічної інформації»* (встановлює порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес, та передбачає використання таких джерел доступної інформації, як офіційні веб-сайти в мережі Інтернет, єдиний державний веб-портал відкритих даних; закріплює поняття публічної інформації у формі відкритих даних (публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання), порядок її надання та своєчасного оновлення та ін.); *«Про електронні документи та електронний документообіг»* (встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів), *«Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»* (регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах); *«Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»* (визначає правові та організаційні засади забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у

кіберпросторі, основні цілі, напрями, принципи державної політики та повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері); *«Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»* (встановлює правові основи організації та діяльності цієї служби як державного органу, призначеного для забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України), підзаконні нормативно-правові акти, видані на виконання положень вищезгаданих законів.

Другий блок законодавства стосується різних аспектів функціонування ЦЕ як складової інформаційного суспільства і включає, насамперед, вищезгаданий Закон України *«Про телекомунікації»*, який серед іншого визначає основні засади надання телекомунікаційних послуг, що, своєю чергою, забезпечує можливість надання електронних довірчих послуг, електронну комерцію, електронні платежі тощо. Ключовими в цьому блоці є також закони України: *«Про електронні довірчі послуги»*, що регулює відносини у сферах надання електронних довірчих послуг (послуг, що надаються через інформаційно-телекомунікаційну систему) та електронної ідентифікації (процедури використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи), *«Про електронну комерцію»* (визначає організаційно-правові засади діяльності, порядок вчинення електронних правочинів, права і обов'язки учасників відносин у цій сфері), *«Про платіжні системи та переведення грошей в Україні»* (регулює порядок використання електронної форми платежів, визначає правовий режим відповідних засобів, правове становище відповідальних за їх експлуатацію суб'єктів, відповідальність за неналежне використання таких засобів); підзаконні акти, прийняті відповідно до цих законів.

В третьому блоці – акти законодавства, які безпосередньо ЦЕ не присвячені, проте окремі їх норми регулюють певний вид відносин ЦЕ та інформаційного суспільства. Серед них, крім вищезгаданих кодексів, численні закони України, в тому числі: *«Про Кабінет Міністрів»* (передбачає оприлюднення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України (КМ України) проектів актів Уряду та прийнятих в установленому порядку постанов КМ України (ст. 50, 52); *«Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»* (закріплює: обов'язок органів виконавчої влади щодо створення та забезпечення функціонування в мережі Інтернет веб-сторінок, які містять необхідну суб'єктам господарювання для провадження ними господарської діяльності інформацію; можливість подання в електронній формі за допомогою засобів телекомунікацій заяви про одержання (переоформлення, одержання дубліката, анулювання) документа дозвільного характеру та повідомлення дозвільного органу про відмову у видачі такого документа); *«Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»* (передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій/ ІКТ в системі такої реєстрації та містить визначення низки пов'язаних з цим понять, в тому числі персонального кабінету підприємця, порталу електронних сервісів, коду доступу до результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації); *«Про акціонерні*

товариства», який закріплює положення щодо: розміщення на власному *веб-сайті* акціонерного товариства інформації про проведення загальних зборів акціонерів; можливості надання акціонерам для ознайомлення в *електронній формі* документів, на підставі яких прийматимуться рішення на загальних зборах (ст. 36); бездокументарної форми акцій – ст. 20; «Про публічні закупівлі» (містить визначення низки понять, пов'язаних з використанням ІКТ в цій сфері: *авторизований електронний майданчик, веб-портал Уповноваженого органу з питань закупівель, інформаційний ресурс Уповноваженого органу та ін.*, а також закріплює порядок використання зазначених об'єктів та ресурсів при здійсненні публічних закупівель); «Про захист прав споживачів», що серед іншого закріплює визначення поняття «електронне повідомлення», права споживача в разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та на відстані, в тому числі з використанням електронних засобів зв'язку, право споживача на використання електронних платіжних засобів, відповідальність за відсутність необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію або продавця (у випадках, визначених Законом України «Про електронну комерцію») та ін.; закони, що передбачають використання електронних грошей, надання фінансових послуг, в тому числі в електронній формі, – «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги», «Про страхування» та ін., а також прийняті у відповідність з ними підзаконні акти.

Власне в більшості актів законодавства трапляються норми, що передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі у сфері ЦЕ. Верховною Радою прийнято за основу закони «Про електронні комунікації», «Про електронні публічні реєстри» та інші.

Ще однією особливістю нормативно-правового регулювання відносин ЦЕ є наявність *актів*, прийнятих суб'єктами відповідних ринків, що заповнили прогалини державного нормативного регулювання. Прикладом є, зокрема, розроблені спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами *Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені .UA*³⁸ і *Регламент публічного домену*³⁹. Це явище досить показове, з подвійним значенням: з одного боку, воно свідчить про відставання державного регулювання від потреб ринку – щодо встановлення на відповідному ринку *бажаних як для сумлінних підприємців цивілізованих правил гри*, так і для споживачів – щодо врахування та захисту їх інтересів; з іншого боку – це прояв саморегулювання відносин самими суб'єктами ринку у відповідь на його потреби та прогалини встановленого державою нормативно-правового регулювання. Інша

³⁸ Регламент особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені .UA, версія 1.0 був розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 квітня 2014 року . URL:

file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Reglament_UA_1.0_UK%20(1).pdf (дата звернення 24.06.2020).

³⁹Регламент публічного домену: версія 3.2, розроблений спільно ТОВ «Хостмайстер», адміністраторами публічних доменів та реєстраторами 1 листопада 2013 року та змінами від ТОВ «ЧП Координатор» 1 жовтня 2018 року . URL: https://www.coordinator.ua/coo/Reglament2ld_3.2.pdf (дата звернення: 24.06.2020).

справа, що таке саморегулювання має здійснюватися в межах, що не суперечать інтересам суспільства, в межах, встановлених на державному рівні.

Цифровізація наклала відбиток не лише на нормативно-правове регулювання, а й на суб'єктно-об'єктний склад господарських відносин. Крім традиційних їх учасників (суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи чи фізичної особи-підприємця, суб'єкти організаційно-господарських повноважень зі статусом юридичної особи або в силу володіння відповідним обсягом корпоративних прав, споживачі та інші учасники господарських відносин, які беруть в них участь для задоволення своїх господарських потреб – навчальні заклади, лікарні, релігійні та благодійні організації тощо) з'явилися нові, серед яких не лише уповноважені у сфері цифровізації органи держави (Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, зокрема), а й суб'єкти з нетрадиційними ознаками (фізичної чи юридичної особи). Насамперед, це стосується так званих *віртуальних підприємств* як групи осіб зі змінним складом учасників (останні можуть бути як суб'єктами господарювання, так і пересічними громадянами без статусу суб'єкта підприємництва), що не має організаційної єдності в якості юридичної особи⁴⁰). Будучи групою (нерідко доволі нестійкою) осіб з різним правовим статусом (бізнес-організації, індивідуальні підприємці, особи, що не мають такого статусу) без організаційного оформлення і, відповідно, реєстрації як юридичної особи чи суб'єкта підприємництва, віртуальне підприємство в процесі своєї діяльності нерідко спричинює непрості проблеми. Зазвичай віртуальне підприємство як група осіб, що не має офіційно зафіксованої організаційної єдності в якості юридичної особи чи статусу сторін договору про спільну діяльність, використовує один (одні) електронний ресурс (ресурси) – Інтернет-магазин або торговельну Інтернет-платформу для здійснення електронної комерції, на учасників якої законодавець покладає низку обов'язків та відповідальність у разі їх порушення при виконанні обов'язків продавця відповідно до законів України «Про електронну комерцію» та «Про захист прав споживачів». Проте визначити, який саме учасник віртуального підприємства не дотримався вимог законодавства і, відповідно, має нести відповідальність досить проблематично, оскільки: 1) статус віртуального підприємства та його учасників законодавчо не визначений, рівно як і їх обов'язкової реєстрації; 2) використовувані віртуальними підприємствами торговельні інтернет-платформи, Інтернет-магазини є інтернет-ресурсами, сайтами, правовий режим яких чітко не визначений на рівні прийнятих в офіційному порядку і оприлюднених на сайті Верховної Ради України нормативно-правових актах; 3) законодавець закріплює визначення сайтів та їх власників лише в ракурсі захисту авторських прав (ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права»), не розрізняє види сайтів, зокрема ті, що використовуються з метою отримання прибутку або сприяють прибутковості діяльності осіб, які використовують сайт для поширення інформації про товари, роботи, послуги; 4) встановити власника сайта або особу, яка фактично його використовує для просування своїх товарів, робіт, послуг, інформації, проблематично, оскільки відсутній офіційний, відкритий реєстр

⁴⁰The Virtual Corporation (David Skyrme Associates). URL: <https://www.skyrme.com/insights/2virtorg.htm> (дата звернення: 15.05.2020).

таких осіб (принаймні, його вельми проблематично знайти), а на практиці пропонується звертатися до Центру компетенції в структурі Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» (УЦПНА) з огляду на наявність делегованих повноважень у об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр» (ОП УМІЦ), яке було створене за сприянням Уряду⁴¹, з метою управління адресним простором українського сегмента мережі Інтернет, обслуговування та адміністрування системного реєстру і системи доменних імен домену верхнього рівня «UA». Відповідно до ст. 56 Закону України «Про телекомунікації» таке адміністрування здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог. Маючи повноваження щодо здійснення адміністрування адресного простору українського сегменту мережі Інтернет (відповідно до *згаданого Закону та розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003 року № 447-р «Про адміністрування домену «UA»*), склалася практика надання ОП УМІЦ відповідей на запити осіб: про реєстранта доменного імені; про власника веб-сайту; про наявність або відсутність інформації на веб-сайті, в тому числі раніше розміщеної (в режимі зворотного часу). Отже, не просто отримати інформацію про реєстр електронних ресурсів, що використовуються з комерційною метою, та їх власників (потреба в таких відомостях може бути зумовлена необхідністю захисту прав споживачів у разі виникнення конфліктних/спірних ситуацій). Якщо Порядок ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, затв. рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, від 17 грудня 2019 року № 610 доступний на сайті Верховної Ради України, то подібний акт щодо порядку реєстрації комерційних сайтів та їх власників, затверджений уповноваженим органом чи саморегулювальною організацією, знайти вельми проблематично.

Учасники відносин ЦЕ для більш-менш успішного функціонування в цій сфері мають реалізувати свої *цифрові права*, які дозволяють їм отримувати доступ, використовувати, створювати та публікувати цифрові носії або отримувати доступ до комп'ютерів, інших електронних пристроїв або мереж зв'язку.⁴² Цифрові права включають такі складові: право на цифровий доступ (доступ до Інтернету); право на конфіденційність та захист даних; свободу інформації; свободу самовираження; права споживачів у сфері електронних послуг⁴³. Попри важливість захисту таких прав у разі їх порушення, український законодавець досі не закріпив визначення цього поняття, як і механізмів захисту цифрових прав. Особливо відчутно ця прогалина відбивається на споживачах, які є важливою категорією учасників відносин ЦЕ: користування електронними послугами потребує відповідних знань, навичок, технічних засобів, коштів на їх обслуговування. Проте більшість споживачів в Україні цього не мають, у зв'язку з чим постає проблема подолання

⁴¹Про адміністрування домену «UA»: Розпорядження Кабінету Міністрів від 22 липня 2003 р. № 447-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2003-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2020).

⁴²Digital rights. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights (дата звернення 24.02.2018); What are your digital rights? // URL:// <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/what-are-your-digital-rights-explainer/> (дата звернення 26.02.2018).

⁴³Digital Rights. <https://librerresearchgroup.org/en/a/digital-rights>; Code of EU Online Rights. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/code-eu-online-rights/> (дата звернення 26.02.2018).

цифрової нерівності, оскільки надавачі таких послуг перебувають в кращому становищі (порівняно зі споживачами) з точки зору наявності цифрових можливостей. На необхідності вирішення проблеми захисту прав споживачів, включно з цифровими, наголошується у двох актах Уряду України (Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, схваленої Розпорядженням КМ України від 17 січня 2018 р. № 67-р, та Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, що була схвалена розпорядженням КМ України від 29 березня 2017 р. № 217-р).

Безпосереднє надання електронних послуг, створення електронних ресурсів, як і їх використання/споживання, потребує організації. На додаток до встановлених державою та саморегульованими організаціями правил в цій сфері мають здійснюватися і відповідні управлінсько-контрольні функції, що включають підзаконне регулювання, здійснення реєстрації відповідних суб'єктів та ресурсів, надання передбачених законом дозволів, контроль за виконанням встановлених правил. Організацію господарської діяльності (включаючи регулювання, управління та контроль) у сфері ЦЕ забезпечують суб'єкти організаційно-господарських повноважень, функціонування яких в основному ґрунтується на застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій. На загальнодержавному рівні – це так зване електронне урядування, питаннями якого держава опікується майже 10 років⁴⁴ в особі низки органів і, в першу чергу, – Державного агентства з питань електронного урядування України⁴⁵, а з вересня 2019 р. – Міністерства цифрової трансформації України, а також уповноважених в певних сферах ЦЕ органів: на ринку телекомунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції, електронних фінансових послуг тощо.

Провідний у сфері цифровізації орган – Міністерство цифрової трансформації (Мінцифри) діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856, відповідно до якого Мінцифри:

- є (I) центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України; (II) головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері

⁴⁴Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р // Офіційний вісник України, 2010 р. № 97. Ст. 3443; Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р // Офіційний вісник України 2017 р. № 78.

⁴⁵Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492 // Офіційний вісник України 2014 р. № 80. Ст. 2269.

розвитку ІТ-індустрії, а також (ІІІ) забезпечує виконання функцій центрального засвідчувального органу;

- *основними завданнями Мінцифри є формування та реалізація державної політики:*

- у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;

- у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян;

- у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу;

- у сфері надання електронних та адміністративних послуг;

- у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації та інвестицій в ІТ-індустрію;

- у сфері розвитку ІТ-індустрії.

- *Мінцифри відповідно до покладених на нього завдань:* 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх Кабінетові Міністрів України; 2) розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції; 3) здійснює заходи щодо створення та забезпечення функціонування: системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів; системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; інтегрованої системи електронної ідентифікації; єдиного веб-порталу електронного урядування; єдиного державного веб-порталу відкритих даних; національного реєстру електронних інформаційних ресурсів; єдиного державного веб-порталу електронних послуг; 4) розробляє нормативно-технічну документацію щодо цифрових трансформацій; 5) виконує функції генерального державного замовника Національної програми інформатизації та інших державних програм цифровізації, зокрема: здійснює моніторинг у сфері інформатизації; погоджує та координує галузеві, регіональні програми та проекти інформатизації, програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування і вносить подання Кабінетові Міністрів України щодо зупинення виконання таких програм та проектів; *забезпечує:* методологічну, нормативно-правову, інформаційну та організаційну підтримку процесів формування і виконання Національної програми інформатизації; проведення експертизи Національної програми інформатизації та окремих її завдань (проектів); 6) проводить цифрову експертизу та готує відповідні висновки до проектів відповідних актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших органів виконавчої влади; 7) проводить погодження в порядку, встановленому законодавством, призначення керівника з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій або цифровізації органу виконавчої влади (CDTO); 8) розробляє пропозиції щодо визначення основних напрямів розвитку системи надання електронних та адміністративних послуг, здійснює заходи з її реформування; 9) формує та веде Реєстр адміністративних послуг; 10) координує

діяльність органів, що утворили центри надання адміністративних послуг, з питань підвищення рівня якості надання електронних та адміністративних послуг, розвитку електронної інформаційної взаємодії таких центрів із суб'єктами надання адміністративних послуг, розширення функцій центрів та переліку послуг, які надаються через них; 11) здійснює моніторинг якості надання електронних та адміністративних послуг, широкосмугового доступу до Інтернету, відкритих даних; 12) координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих держадміністрацій, а також державних підприємств, установ, організацій та державних господарських об'єднань, навчальних закладів з питань, що належать до компетенції Мінцифри, надає їм необхідну методичну допомогу; 13) *розробляє пропозиції щодо*: визначення цілей і завдань державної інформаційної політики, інтелектуальної власності та шляхів її реалізації; встановлення стандартів, норм, правил, порядків, класифікаторів у сферах, що належить до його компетенції; визначення порядку функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади, державних інформаційно-аналітичних систем, державних інформаційних ресурсів, електронних реєстрів та баз даних; прийняття або внесення змін до нормативно-правових актів з питань захисту персональних даних, охорони інтелектуальної власності; 14) *бере участь у*: формуванні державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку; впровадженні концепції смарт-сіті органами місцевого самоврядування; забезпеченні розвитку віртуальних активів, блокчейну та токенизації, штучного інтелекту; розробленні норм, стандартів у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; розробленні критеріїв і порядку проведення оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах; організації та проведенні оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів, наданні відповідних рекомендацій; формуванні і реалізації державної тарифної політики та політики публічних закупівель у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України; розробленні пропозицій щодо державної політики з питань державного регулювання у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом, надання послуг поштового зв'язку; визначенні вимог щодо рівня якості телекомунікаційних послуг; реалізації технічної політики у сфері надання телекомунікаційних послуг, стандартизації, підтвердження відповідності технічних засобів телекомунікацій; розробленні технічних вимог до телекомунікаційних мереж, засобів і об'єктів телекомунікацій; проведенні досліджень та розробленні рекомендацій щодо конвергенції комп'ютерних та телекомунікаційних технологій; інформуванні суб'єктів ринку телекомунікацій про політику та стратегію розвитку

телекомунікаційних мереж загального користування; *розробленні та впровадженні вимог*: до форматів даних електронного документообігу в державних органах; щодо функціонування електронного документообігу; до оформлення документів, організації документообігу, зокрема електронного документообігу; розробленні та організації виконання державних програм з питань захисту інформації та кіберзахисту; здійсненні заходів щодо забезпечення функціонування Національної системи конфіденційного зв'язку та Національної телекомунікаційної мережі; 15) сприяє залученню інвестицій, впровадженню новітніх технологій та використанню управлінського досвіду з питань, що належать до компетенції Мінцифри; 15⁻¹) здійснює заходи, зокрема міжнародні, спрямовані на формування позитивного інвестиційного іміджу ІТ-індустрії України; 15⁻²) опрацьовує проектні пропозиції щодо ініціювання інвестиційних проектів у сфері ІТ-індустрії України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями; 15⁻³) готує та надсилає іноземним державам, банкам і міжнародним фінансовим організаціям офіційні звернення щодо спільної підготовки інвестиційних проектів у сфері ІТ-індустрії; 16) сприяє впровадженню у державних органах та органах місцевого самоврядування технологій цифрових трансформацій; 17) організовує та координує діяльність органів виконавчої влади, пов'язану із співпрацею з програмою ЄС «Єдиний цифровий ринок» (Digital Single Market), інших міжнародних програм цифрового співробітництва; 18) здійснює моніторинг даних про вчинення та/або спроби вчинення несанкціонованих дій щодо державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах, а також про їх наслідки, інформує правоохоронні органи для вжиття заходів із запобігання та припинення злочинів у зазначеній сфері; 18⁻¹) здійснює державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів; 19) координує адміністрування, функціонування та використання адресного простору українського сегмента Інтернету; 20) здійснює визначені законом повноваження у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації: надає адміністративну послугу шляхом внесення юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, до Довірчого списку; погоджує розроблені надавачами електронних довірчих послуг порядки синхронізації часу із Всесвітнім координованим часом (UTC); погоджує плани припинення діяльності кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг; приймає та зберігає документовану інформацію, сформовані сертифікати (у тому числі посилені, кваліфіковані) відкритих ключів, реєстри чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів у разі припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг; розглядає пропозиції (зауваження) суб'єктів відносин у сфері електронних довірчих послуг щодо удосконалення державного регулювання сфери електронних довірчих послуг; надає суб'єктам відносин у сфері електронних довірчих послуг консультації з питань, пов'язаних з наданням електронних довірчих послуг; інформує відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» про обставини, які перешкоджають діяльності центрального засвідчувального органу; проводить оцінку стану розвитку

сфери електронних довірчих послуг за результатами проведення аналізу інформації про діяльність постачальників електронних довірчих послуг та засвідчувального центру; забезпечує взаємне визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг; здійснює інші повноваження у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначені законом; 21) *затверджує*: методику визначення належності бюджетних програм до сфери інформатизації; методику формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства; порядок обробки інформації в інтегрованій системі електронної ідентифікації, інтеграції інформаційно-телекомунікаційних систем до цієї системи, регламент роботи інтегрованої системи електронної ідентифікації та примірний договір про приєднання до цієї системи; примірний договір про інформаційну взаємодію та примірну угоду про підключення до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів; формати електронних повідомлень та обміну даними системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів; вимоги до засобів електронної ідентифікації, рівнів довіри до засобів електронної ідентифікації для їх використання у сфері електронного урядування; 22) організовує навчання державних службовців з питань, що належать до компетенції Мінцифри; 23) організовує навчання та готує пропозиції щодо вдосконалення системи розвитку цифрових навичок громадян, підготовки та перепідготовки фахівців з питань, що належать до компетенції Мінцифри; 24) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Мінцифри, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, а також стосовно актів, які видаються Мінцифри; 25) здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Мінцифри; 26) здійснює міжнародне співробітництво, забезпечує виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, з питань, що належать до компетенції Мінцифри; 27) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Крім Мінцифри, у відповідних цифровізованих сферах (телекомунікацій, електронних довірчих послуг, електронної комерції) діють й інші уповноважені органи, на характеристиці яких зупинимося згодом, розглядаючи особливості господарських правовідносин у цих сферах.

Серед *об'єктів* правовідносин в умовах цифровізації збільшується вага віртуальних – веб-сайтів, чат-ботів, штучного інтелекту тощо, хоча майно в речовій формі традиційно використовується (технічні засоби телекомунікацій, споруди електрозв'язку, комп'ютери тощо). Проте невизначеність правового режиму значної частини надбань цифровізації зумовлює значні ризики для учасників цих відносин у разі некомпетентного, недбалого або суто неправомірного їх використання з негативними наслідками, в тому числі у формі завдання шкоди, витоку конфіденційної чи поширення недостовірної/хибної інформації тощо.

Це стосується, зокрема, поширення чат-ботів – програм-співрозмовників, які використовуються для імітації спілкування з живою людиною, допомагаючи дізнаватись новини та погоду, підбирати квитки, музику та книжки, купувати різноманітні товари онлайн, що можуть використовуватися в усіх галузях, де можлива комунікація з користувачем (в тому числі у сферах банківської діяльності,

страхування, електронної комерції). Використання чат-ботів забезпечує автоматизацію повторюваних процесів та інтерактивне спілкування з користувачем (чат-бот приймає заявки і обробляє їх без втрати у якості обслуговування, що спрощує роботу оператора, підключаючи його до клієнта лише тоді, коли ситуація потребує участі людини). Як зазначає А.Тарасюк⁴⁶, чат-боти – це лише програмне забезпечення з контентом – об'єкт правовідносин, а не суб'єкт з притаманними йому правами та інтересами, який має права й законні інтереси; це частина послуг певного суб'єкта господарювання, сервіс, який взаємодіє з потенційними клієнтами компанії. Відповідно, за наслідки функціонування такого ресурсу має відповідати суб'єкт господарювання, який його використовує. Це стосується і таких бізнес-сайтів, як Інтернет-магазини, складовою яких є автоматизована вітрина для продажу товарів (її використання користувачами регулюється відповідними документами, розробленими власником такого ресурсу та імперативними нормами законодавства, які, на жаль, нерідко порушуються).

Незважаючи на свої очевидні переваги, чат-боти, як і будь-який інший актив, вимагають правильного використання, а відповідальним за це має бути власник такого ресурсу, встановлення особи якого не повинно становити проблему у разі негараздів (технічної помилки зокрема). Проте на рівні законодавства ці відносини ще не врегульовані належним чином, як і більшість інших, пов'язаних з використанням інших надбань цифровізації.

Складність відносин на цифровізованих ринках зумовлює комплексний підхід до захисту учасників відносин у сфері господарювання, включаючи споживачів, з точки зору дотримання їх нових прав – *цифрових*, в комплексі з традиційними правами – щодо якості, комплектності, вартості товарів/робіт/послуг, своєчасного виконання тощо. Крім того, на перший план виходить нетрадиційний порядок розгляду конфліктів/спорів, що здійснюється в режимі онлайн, на зразок запровадженого в ЄС відповідно до прийнятих 21 травня 2013 р. Регламенту № 524/2013⁴⁷ і Директиви (2013/11/EU)⁴⁸. Переваги таких онлайн-процедур, а саме їх швидкість, доступність, економія коштів та часу, можливість застосування на відстані – все це свідчить про доцільність запровадження в Україні подібних процедур за умови забезпечення державою їх нормативно-правового впровадження і підтримки в особі у сфері цифровізації уповноваженого органу Міністерства цифрової трансформації/ Мінцифри.

Специфіка складу відносин цифрової економіки проявляється також не лише у наявності суб'єктів електронного бізнесу, а й результатів їх діяльності – *послуг, що забезпечують надання чи надаються в електронній формі* (телекомунікаційних, електронних довірчих, електронних фінансових, включно з електронними платежами, електронної реклами, електронної торгівлі тощо), електронних

⁴⁶ А. Тарасюк. Чат-боти як учасники правовідносин. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010483 (дата звернення: 21.09.2020).

⁴⁷ Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). // URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22.08.2019).

⁴⁸ Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) // URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22.08.2019).

продуктів (комп'ютерних програм, носіїв інформації в електронній формі тощо). Порядок надання значної частини послуг, які надаються в електронній формі (телекомунікаційних, електронних довірчих, електронної торгівлі, електронних платежів тощо), більш-менш врегульований на рівні закону, проте стрімкий розвиток відносин у сфері цифровізації, поява нових цифрових технологій та/або сфер їх використання вимагає від законодавця вчасного реагування на подібні зміни з метою забезпечення цивілізованого (соціально спрямованого) стану таких відносин і зменшення ризиків зловживань.

Слушність цифровізації відносин в суспільстві з огляду на її переваги підтвердила ситуація з пандемією коронавірусу і запровадженням у зв'язку з цим карантинном, оскільки більшість реальних дій можна було замінити на віртуальні – в режимі онлайн, без відвідування магазинів, аптек, банків тощо (замовлення та оплата продуктів харчування та ліків, оплата комунальних послуг, консультація лікаря тощо). Разом з тим зростає і рівень загроз від зловживань, пов'язаних з цифровізацією, на які держава, на жаль, реагує зі значним запізненням. Це стосується і прогалин в правовому регулюванні, зокрема **невизначеності**:

- правового становища віртуальних підприємств як групи осіб нерідко з різним правовим становищем (не лише суб'єкти господарювання, а й особи без такого статусу, а, отже, і відповідних обов'язків) та змінним складом, що не фіксується в обов'язковому порядку;

- правового режиму електронних ресурсів на зразок Інтернет-магазину, торговельної інтернет-платформи, чат-ботів, штучного інтелекту, включно з їх реєстрацією в установленому державою, а не саморегульованими організаціями, порядку;

- правового становища саморегульованих організацій в цифровізованих (відповідальних за цифровізацію) сферах економіки (телекомунікаційній, зокрема) та покладення на них обов'язку оприлюднювати в порядку, притаманному для актів законодавства, прийнятих ними (саморегульованими організаціями) регуляторних актів відповідно до делегованих державою функцій, а також іншої інформації про виконання делегованих повноважень;

- нових підходів до визначення у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання. низки понять (зокрема, суб'єкта господарювання) та методики визначення меж товарних ринків, їх монополізації за умови функціонування на них віртуальних підприємств та/або використання Інтернет-платформ (торговельних зокрема).

З огляду на зазначені обставини державі доцільно своєчасно реагувати на ймовірні ризики цифровізації, в тому числі на рівні законодавства:

- закріпити принципи використання надбань цифровізації (на зразок запропонованих в ЄС основних засад використання штучного інтелекту, що передбачає соціально-відповідальне його використання ⁴⁹);

- впорядкувати питання з дерегулюванням та саморегулюванням відносин у сфері підприємництва з урахуванням потреб суспільства у своєчасному реагуванні

Artificial intelligence: Commission takes forward its work on ethics guidelines. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1893 (дата звернення: 01.03.2020).

на існуючі та потенційні ризики, встановивши загальні вимоги до саморегульованих організацій, які виконують делеговані державою функції, в тому числі щодо прозорості їхньої діяльності в частині виконання таких функцій, включаючи й оприлюднення прийнятих ними регуляторних актів, надання доступу до відомостей відповідних реєстрів;

– визначити правове становище віртуальних підприємств та правовий режим електронних ресурсів (насамперед, тих, що використовуються в публічних сферах та/або з метою отримання прибутку), а також закріпити нові підходи до визначення суб'єкта господарювання (в контексті захисту економічної конкуренції на ринках, де діють віртуальні підприємства) та критеріїв монополізації ринків в умовах домінування на них віртуальних суб'єктів та/або використання віртуальних об'єктів (на зразок торговельних Інтернет-платформ);

– на рівні закону закріпити систему уповноважених органів у сфері цифрової економіки з чітким розмежуванням повноважень між ними та визначенням головного органу, що координує діяльність складових такої системи.

Особливості цифровізованих сфер економіки розглянемо на прикладі тих з них, що регулюються спеціальними законами України: «Про телекомунікації», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію», починаючи з першого, що регулює телекомунікаційну сферу – технічну основу для функціонування ЦЕ та цифровізації інших сфер суспільного буття.

Телекомунікації є тією сферою, без якої цифровізація та надання електронних послуг є неможливими. Тому нормативно-правове регулювання цієї сфери, як і використання радіочастотного ресурсу, почалося задовго до врегулювання більшості інших відносин, пов'язаних з цифровізацією (електронною комерцією, електронними фінансовими послугами, зокрема).

Починаючи з першого підвиду відносин цифрової економіки – телекомунікаційних – визначимося з їх *складовими: суб'єктом складом (суб'єкти господарювання, і насамперед ті з них, що надають телекомунікаційні послуги; суб'єкти організаційно-господарських повноважень, в тому числі уповноважені органи в цій сфері, саморегульовані організації; споживачі телекомунікаційних послуг); ресурсами, що забезпечують функціонування телекомунікацій та надання відповідних послуг; правилами взаємодії зазначених суб'єктів щодо згаданих ресурсів (нормативно-правове регулювання, засоби саморегулювання, в тому числі договори).*

Учасниками відносин у сфері телекомунікацій є: оператори телекомунікацій, провайдери телекомунікацій, споживач телекомунікаційних послуг і власник (володілець) кабельної каналізації електрозв'язку; виробники та/або постачальники технічних засобів телекомунікацій, а також суб'єкти організаційно-господарських повноважень, що забезпечують регулювання, управління та контроль у цій сфері.

Серед суб'єктів господарювання, що діють у сфері телекомунікацій, можна виділити два основні види: 1) суб'єкти, які спеціалізуються на виготовленні продукції для ЦЕ та/або наданні телекомунікаційних послуг (професійні учасники відносин ЦЕ); на ринку телекомунікацій це *оператори телекомунікацій (суб'єкти господарювання, які мають право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій із правом на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж),*

провайдери телекомунікацій (суб'єкти господарювання, які мають право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій без права на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку), *виробники та/або постачальники* технічних засобів телекомунікацій; *власник (володілець) кабельної каналізації електрозв'язку* (суб'єкт господарювання, у власності (володінні) якого перебувають уся інфраструктура кабельної каналізації електрозв'язку або окремі її елементи, набуті на належній правовій підставі, призначені для забезпечення доступу до телекомунікаційної мережі загального користування; зазвичай виконує функції оператора та/або провайдера телекомунікацій; 2) особи, для яких діяльність у сфері телекомунікацій є обслуговуючою (будівництво, ремонт, транспортування споруд електрозв'язку, технічних засобів телекомунікацій, кредитування, страхування у цій сфері та ін.) – учасники телекомунікаційної інфраструктури.

Більш ґрунтовно розглянемо першу категорію суб'єктів господарювання, оскільки законодавець ставить до них спеціальні вимоги, закріпивши їх в Законі «Про телекомунікації» (далі – Закон ПТК). Особливо це стосується осіб, що мають статус *оператора телекомунікацій та/або провайдери телекомунікацій*. Такий статус виникає у разі включення до Реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, порядок ведення якого затверджено Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610, і передбачає дотримання встановлених законодавством про телекомунікації вимог, в тому числі щодо видів телекомунікаційних послуг (Орієнтовний перелік видів телекомунікаційних послуг, форми опису телекомунікаційних послуг затверджено Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 17 грудня 2019 року № 610) та Правил. Крім того, зазначені особи мають дотримуватися встановлених в цій сфері Правил здійснення діяльності у сфері телекомунікацій (діяльність з надання послуг доступу до Інтернет), затверджених рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації 10.12.2013 № 803.

Права та обов'язки операторів та провайдерів комунікацій встановлено ст. 37–38 Закону ПТК. Так, оператори телекомунікацій мають право на: 1) здійснення діяльності у сфері телекомунікацій відповідно до законодавства; 2) отримання номерного ресурсу; 3) планування та розвиток власних мереж; 4) установа тарифів на телекомунікаційні послуги, що ними надаються, крім тих послуг, тарифи на які регулюються державою відповідно до Закону ПТК; 5) присвоєння телефонних номерів споживачам у межах виділеного оператору номерного ресурсу та задіяння персональних номерів у порядку, встановленому національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації; 6) з'єднання телекомунікаційних мереж, що знаходяться в його власності або користуванні, з телекомунікаційними мережами, що знаходяться у власності або користуванні інших операторів, відповідно до Закону ПТК; 7) скорочення переліку або припинення надання телекомунікаційних послуг споживачам, які порушують правила надання і отримання телекомунікаційних послуг, або на відключення кінцевого обладнання споживача, якщо воно не має виданого в установленому

законодавством порядку документа про підтвердження відповідності вимогам нормативних документів у сфері телекомунікацій, у порядку, визначеному цими правилами; 8) відключення на підставі рішення суду кінцевого обладнання, якщо воно використовується абонентом для вчинення протиправних дій або дій, що загрожують інтересам державної безпеки; 9) зупинення діяльності у сфері телекомунікацій відповідно до цього Закону і в порядку, встановленому ЦОВЗ та узгодженому з національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації; 10) установлення телекомунікаційного обладнання в приміщеннях, що належать їм на правах найму, з дозволу власника приміщення; 11) інші права, передбачені законодавством України та договорами про надання телекомунікаційних послуг.

Провайдер телекомунікацій користується тими самими правами, що і оператори телекомунікацій, за винятком трьох: на отримання номерного ресурсу; на присвоєння телефонних номерів споживачам у межах виділеного оператору номерного ресурсу та задіяння персональних номерів у порядку, встановленому національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації; на з'єднання телекомунікаційних мереж, що знаходяться в його власності або користуванні, з телекомунікаційними мережами, що знаходяться у власності або користуванні інших операторів, відповідно до Закону «Про телекомунікації». Провайдери також користуються правом на підключення технічних засобів до телекомунікаційної мережі оператора відповідно до законодавства, а здійснюють діяльність у сфері телекомунікацій на підставі договору з оператором телекомунікацій – резидентом України.

Серед обов'язків операторів та провайдерів комунікацій такі обов'язки: здійснювати діяльність у сфері телекомунікацій відповідно до законодавства за умови включення до реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій, а у визначених законом випадках також за наявності відповідних дозволів; надавати телекомунікаційні послуги за встановленими показниками якості; надавати споживачам вичерпну інформацію, необхідну для укладення договору, а також щодо телекомунікаційних послуг, які вони надають; вести достовірний облік телекомунікаційних послуг, що надаються споживачеві; забезпечувати правильність застосування тарифів; зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги протягом строку позовної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги в порядку, встановленому законом; не допускати порушень правил добросовісної конкуренції на ринку телекомунікацій; першочергово надавати телекомунікаційні послуги підрозділам Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах цивільного захисту, пожежної і техногенної безпеки, захисту державного кордону; своєчасно надавати ЦОВЗ та національній комісії, що здійснює державне

регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, звіти та інформацію в обсягах, порядку і строки, визначені законодавством; оприлюднювати тарифи на телекомунікаційні послуги, що встановлюються самим оператором, не пізніше ніж за сім календарних днів до їх введення; попереджувати споживачів про можливе скорочення переліку телекомунікаційних послуг чи відключення їх кінцевого обладнання у випадках і порядку, передбачених правилами надання і отримання цих послуг; на підставі рішення суду обмежувати доступ своїх абонентів до ресурсів, через які здійснюється розповсюдження дитячої порнографії; виконувати інші обов'язки відповідно до Закону «Про телекомунікації» та інших актів законодавства України.

Законодавець встановлює особливі вимоги до персоналу операторів та провайдерів телекомунікацій, зумовлені специфікою і суспільною вагою телекомунікаційних послуг: всім працівникам, які перебувають з оператором, провайдером телекомунікацій у трудових відносинах. Відповідно до ст. 41 Закону «Про телекомунікації» їм забороняється брати участь у страйках, якщо такі дії призводять до припинення функціонування мереж телекомунікацій чи надання телекомунікаційних послуг, що створює перешкоди для забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод людини; на них покладається відповідальність за порушення вимог законодавства України щодо збереження таємниці телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, а також інформації з обмеженим доступом щодо організації та функціонування телекомунікаційних мереж в інтересах національної безпеки, оборони та охорони правопорядку.

Відносини між суб'єктами господарювання (операторами та провайдерами телекомунікацій), а також між ними та споживачами встановлюються на договірних засадах.

Провайдери телекомунікацій здійснюють діяльність у сфері телекомунікацій на підставі договору з оператором телекомунікацій – резидентом України.

Укладення договору про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж здійснюється операторами, провайдерами телекомунікацій відповідно до Закону «Про телекомунікації» та Правил взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування, затв. Рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 08.12.2005 № 155 (у редакції рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, від 31.03.2015 № 174). Правила регулюють відносини операторів телекомунікацій, які мають намір взаємоз'єднати або вже з'єднали свої телекомунікаційні мережі з телекомунікаційними мережами інших операторів телекомунікацій, які функціонують у складі телекомунікаційної мережі загального користування, незалежно від технологій, що застосовуються для передавання інформації телекомунікаційними мережами, та визначають: порядок подання, розгляду і затвердження пропозицій операторів телекомунікацій щодо взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж; обов'язкові вимоги до договорів про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж; порядок розгляду звернень, дослідження матеріалів, винесення рішення щодо спору між сторонами стосовно укладення, зміни чи розірвання договору, що регулює взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж, а

також у разі неодержання відповіді в установлений строк; технічні, організаційні та економічні умови взаємоз'єднання з телекомунікаційними мережами операторів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринках певних телекомунікаційних послуг (оператори з ІРП); порядок визначення економічних умов взаємоз'єднання з телекомунікаційними мережами операторів телекомунікацій, розрахункових такс за доступ до телекомунікаційних мереж, розрахункових такс за послуги пропуску трафіка.

Телекомунікаційні послуги надаються відповідно до законодавства. Встановлені Законом України «Про телекомунікації» (ст. 63) умови надання телекомунікаційних послуг передбачають укладення договору між оператором, провайдером телекомунікацій і споживачем телекомунікаційних послуг відповідно до Основних вимог до договору про надання телекомунікаційних послуг (затверджені Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації від 29.11.2012 № 624). Такий договір укладається між споживачем та оператором, провайдером, відомості про яких містяться в реєстрі операторів, провайдерів телекомунікацій та які мають ліцензії та/або дозвіл, необхідність отримання яких визначено законом, з урахуванням положень Правил та інших нормативно-правових актів. Предметом цього договору є надання оператором, провайдером певних видів послуг в обсягах та кількості, обумовлених сторонами, за встановленими значеннями показників якості та їх оплата споживачем, якщо інше не встановлено договором.

Договір повинен містити: дату та місце укладення; реквізити сторін договору (у разі письмової форми договору); відомості про включення оператора, провайдера до реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій; предмет та окремі умови договору; організаційні та технічні умови надання послуг; права та обов'язки сторін; тарифи, тарифні плани на послуги (пакети послуг) та порядок розрахунків за них; відповідальність сторін; порядок розгляду спорів, що можуть виникнути між сторонами в процесі виконання, зміни чи розірвання договору; строк дії договору, внесення змін та припинення його дії; особливості відносин при наданні контент-послуг; інші умови, що не суперечать законодавству.

Організаційно-господарські повноваження у сфері телекомунікацій виконує низка органів держави та саморегулівні організації. Так, відповідно до Закону «Про телекомунікації» розрізняють таких суб'єктів організаційно-господарських повноважень: 1) органи, які здійснюють *законодавче забезпечення державного управління і регулювання* у сфері телекомунікацій (Верховна Рада України (ст. 14); 2) *органи державного управління* (Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади в галузі зв'язку; інші органи виконавчої влади відповідно до закону – ст. 13), 3) *органи регулювання*, 4) *органи нагляду*, 5) *адміністрування адресного простору мережі Інтернет у домені.UA* відповідно до ст. 56 здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог.

Не звертаючись до дискусії та, відповідно, альтернативних точок зору щодо функцій (в тому числі вищезазначених) держави в особі її органів, що потребує

окремого дослідження, розглянемо ті з функцій, які законодавець закріпив в Законі України «Про телекомунікації».

Законодавче забезпечення державного управління і регулювання, а також ухвалення державної політики у сфері телекомунікацій здійснює вищий законодавчий орган – Верховна Рада України, а Уряд в цій сфері згідно зі ст. 14 вищезазначеного Закону: забезпечує проведення державної політики і рівні умови розвитку всіх форм власності у сфері телекомунікацій; здійснює управління об'єктами державної власності у сфері телекомунікацій; спрямовує і координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у сфері телекомунікацій.

Органом державного регулювання у сфері телекомунікацій є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (діє відповідно до законів України «Про телекомунікації», «Про радіочастотний ресурс», «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та ін., Указу Президента України від 23.11.2011 № 1067 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації», Регламенту Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації). Відповідно до ст. 18 Закону України «Про телекомунікації» ця Комісія: вносить пропозиції до органів державної влади щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів, стандартів у сфері телекомунікацій; видає нормативні акти з питань, що належать до її компетенції, та контролює їх виконання; забезпечує державний нагляд за додержанням суб'єктами ринку законодавства про телекомунікації; здійснює реєстрацію у сфері надання телекомунікаційних послуг; встановлює Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій; встановлює порядок ведення і веде реєстр операторів, провайдерів телекомунікацій; здійснює розподіл, присвоєння, облік номерного ресурсу, видачу та скасування дозволів, нагляд за використанням номерного ресурсу; відповідно до закону встановлює порядок відкриття номерного ресурсу, в якому забезпечується утворення персональних номерів абонентів, та порядок адміністрування, присвоєння абонентам і обслуговування персональних номерів, визначає організацію, яка здійснює централізоване технічне адміністрування персональних номерів та перенесених абонентських номерів; забезпечує контроль за якістю телекомунікаційних послуг та задоволенням попиту споживачів; здійснює відповідно до закону тарифне регулювання у сфері телекомунікацій та встановлює порядок взаєморозрахунків між операторами телекомунікацій; здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами.

Низка повноважень закріплена за Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України (відповідно до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»), основними завданнями якої є: формування та реалізація державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-

телекомунікаційних системах (далі – інформаційно-телекомунікаційні системи) і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку; участь у формуванні та реалізації державної політики у сферах електронного документообігу (в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування), електронної ідентифікації (з використанням електронних довірчих послуг), електронних довірчих послуг (у частині встановлення вимог з безпеки та захисту інформації під час надання та використання електронних довірчих послуг, контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг). Відповідно до Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 411, Адміністрація Держспецзв'язку є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, *телекомунікацій*, користування радіочастотним ресурсом України, а також інших завдань відповідно до закону. Зазначені функції покладено на Адміністрацію Держспецзв'язку, яка відповідно до згаданого положення є центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку (крім прав та обов'язків, пов'язаних із реалізацією функцій у сфері надання послуг поштового зв'язку загального користування), спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації, забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, кіберзахисту телекомунікацій і користування радіочастотним ресурсом України. Основними завданнями Адміністрації Держспецзв'язку є: забезпечення формування та реалізація: державної політики у сферах криптографічного і технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії користування радіочастотним ресурсом України.

Створене у вересні 2019 р. Міністерство цифрової трансформації України виконує комплекс функцій щодо цифровізації, включаючи телекомунікаційну галузь. Відповідно до Положення про це міністерство, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856, Мінцифри забезпечує формування та реалізацію державної політики в низці сфер, включно з інформатизацією та телекомунікаціями, а серед основних завдань Мінцифри – формування та реалізація державної політики у сферах інфраструктури широкоугового доступу до Інтернету та телекомунікацій; участь у формуванні державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій,

користування радіочастотним ресурсом України, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності.

У сфері телекомунікацій важливу роль відіграє саморегулювання телекомунікаційних відносин з огляду на новизну цієї сфери, на специфіці діяльності якої краще знаються її учасники. Відповідно до ст. 56 Закону «Про телекомунікації» адміністрування адресного простору мережі Інтернет у домені.UA здійснюється недержавною організацією, яка утворюється самоврядними організаціями операторів/провайдерів Інтернет та зареєстрована відповідно до міжнародних вимог. Таке адміністрування включає комплекс організаційно-технічних заходів, необхідних для забезпечення функціонування технічних засобів підтримки адресування, у тому числі серверів доменних назв українського сегмента мережі Інтернет, реєстру домену.UA в координації з міжнародною системою адміністрування мережі Інтернет, спрямованих на систематизацію та оптимізацію використання, обліку та адміністрування доменів другого рівня, а також створення умов для використання простору доменних імен на принципах рівного доступу, захисту прав споживачів послуг Інтернет та вільної конкуренції.

Адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет здійснюється уповноваженою організацією для: 1) створення реєстру доменних назв і адрес мережі українського сегмента мережі Інтернет; 2) створення реєстру доменних назв у домені.UA; 3) створення та підтримки автоматизованої системи реєстрації та обліку доменних назв і адрес українського сегмента мережі Інтернет; 4) забезпечення унікальності, формування та підтримки простору доменних назв другого рівня в домені.UA; 5) створення умов для використання адресного простору українського сегмента мережі Інтернет на принципах рівного доступу, оптимального використання, захисту прав споживачів послуг Інтернет та вільної конкуренції; 6) представництва та захисту у відповідних міжнародних організаціях інтересів споживачів українського сегмента мережі Інтернет. Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003 р. № 447-р «Про адміністрування домену «UA» обслуговування та адміністрування системного реєстру і системи доменних імен домену верхнього рівня «UA» покладається на об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр».

В умовах цифровізації провідну роль відіграють *електронні послуги* як такі, що надаються через інформаційно-телекомунікаційну систему, а серед таких послуг – *електронні довірчі*, метою надання яких є забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг, щодо надання такої послуги. Важливість таких послуг в умовах цифровізації зумовила їх нормативно-правове регулювання на рівні прийнятого 2017 року Закону України «Про електронні довірчі послуги».

До складу електронних довірчих послуг входять:

– створення, перевірка та підтвердження удосконаленого електронного підпису чи печатки;

- формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката електронного підпису чи печатки;
- формування, перевірка та підтвердження чинності сертифіката автентифікації веб-сайту;
- формування, перевірка та підтвердження електронної позначки часу;
- реєстрована електронна доставка;
- зберігання удосконалених електронних підписів, печаток, електронних позначок часу та сертифікатів, пов'язаних з цими послугами.

Відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» (Закон ПЕДП) суб'єктами відносин у сфері електронних довірчих послуг є:

– *користувачі електронних довірчих послуг* (підписувачі, створювачі електронних печаток, відправники та отримувачі електронних даних, інші фізичні та юридичні особи, які отримують електронні довірчі послуги у надавачів таких послуг відповідно до вимог цього Закону);

– *надавачі електронних довірчих послуг* (надавачем електронних довірчих послуг є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа–підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг);

– *органи з оцінки відповідності*;

– *засвідчувальний центр*;

– *центральний засвідчувальний орган* (виконання його функцій забезпечує Мінцифри);

– *контролюючий орган* (в Законі України «Про електронні довірчі послуги» він не називається, проте згідно із Законом України «Про Державну службу спеціального зв'язку» ця Служба забезпечує участь у формуванні та реалізації державної політики у сферах електронного документообігу (в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування), електронної ідентифікації (з використанням електронних довірчих послуг), електронних довірчих послуг (у частині встановлення вимог з безпеки та захисту інформації під час надання та використання електронних довірчих послуг, контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг); та відповідно – має право проводити планові та позапланові перевірки: кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, їхніх відокремлених пунктів реєстрації, засвідчувального центру, центрального засвідчувального органу щодо дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг).

Електронні довірчі послуги мають надаватися, як правило, на договірних засадах надавачами електронних довірчих послуг. *Надавач електронних довірчих послуг* – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа – підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг. *Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг* – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа – підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг, діяльність якої відповідає вимогам Закону України «Про електронні довірчі послуги» (ст. 30) та відомості про яку внесені до Довірчого списку. Статусу кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг юридичні особи, фізичні

особи – підприємці набувають з дня внесення відомостей про них до Довірчого списку на підставі рішення центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру (у разі надання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів). Обов'язкові вимоги до Довірчого списку затверджено Постановою КМ України від 26.09.2018 р. № 775.

Юридичні особи, фізичні особи – підприємці для внесення відомостей про них до Довірчого списку подають до центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру комплект документів: 1) заява про внесення до Довірчого списку; 2) документ, що дає змогу однозначно ідентифікувати фізичну особу–підприємця або представника юридичної особи; 3) засвідчену в установленому законодавством порядку копію атестата відповідності комплексної системи захисту інформації вимогам нормативних документів у сфері захисту інформації із засвідченою в установленому законодавством порядку копією позитивного експертного висновку за результатами державної експертизи у сфері криптографічного захисту інформації або засвідчену в установленому законодавством порядку копію документа про відповідність, складеного за результатами проведення процедури оцінки відповідності у сфері електронних довірчих послуг; 4) засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, які підтверджують право власності або право користування нежилими приміщеннями, які використовуватимуться для розміщення всіх складових програмно-технічного комплексу, що забезпечуватимуть надання кваліфікованих електронних довірчих послуг; 5) персональний та посадовий склад працівників, обов'язки яких будуть безпосередньо пов'язані з наданням кваліфікованих електронних довірчих послуг; 6) засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, які підтверджують освітньо-кваліфікаційний рівень та трирічний стаж роботи за фахом найманих працівників, обов'язки яких будуть безпосередньо пов'язані з наданням кваліфікованих електронних довірчих послуг; 7) засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, які підтверджують право власності або право користування засобами кваліфікованого електронного підпису чи печатки, які використовуватимуться для надання кваліфікованих електронних довірчих послуг; 8) засвідчену в установленому законодавством порядку копію договору страхування цивільно-правової відповідальності або засвідчені в установленому законодавством порядку копії документів, що підтверджують внесення коштів на поточний рахунок із спеціальним режимом використання у банку (рахунок в органі, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів) для забезпечення відшкодування збитків, які можуть бути заподіяні кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг користувачам електронних довірчих послуг унаслідок неналежного виконання своїх обов'язків; 9) засвідчену в установленому законодавством порядку копію регламенту роботи кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг, погодженого з контролюючим органом (або засвідчувальним центром – для надавачів електронних довірчих послуг, що вносяться до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру), що відповідає вимогам до регламенту кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг; 10) копії вищезазначених документів в електронній формі.

У разі надання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів відомості до Довірчого списку вносяться за поданням засвідчувального центру.

Центральний засвідчувальний орган або засвідчувальний центр за результатами розгляду поданих документів протягом 15 робочих днів з дня реєстрації заяви про внесення до Довірчого списку приймає рішення про внесення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг або надсилає вмотивовану відмову у внесенні відомостей до Довірчого списку.

Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг на підставі прийнятого центральним засвідчувальним органом або засвідчувальним центром рішення про внесення відомостей про нього до Довірчого списку засвідчує свій відкритий ключ у центральному засвідчувальному органі або засвідчувальному центрі відповідно до вимог регламенту роботи центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру.

Центральний засвідчувальний орган або засвідчувальний центр приймає рішення про відмову у внесенні відомостей до Довірчого списку в разі: подання не в повному обсязі передбачених Законом «Про електронні довірчі послуги» документів; виявлення в заяві про внесення до Довірчого списку та документах, що додаються до неї, недостовірної інформації, пошкоджень, які не дають змоги однозначно тлумачити зміст, виправлень або дописок.

Центральний засвідчувальний орган приймає рішення про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку в разі отримання: заяви кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг про виключення відомостей про нього з Довірчого списку; подання засвідчувального центру про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку; подання контролюючого органу про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку за результатами перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; інформації про припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг (державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця чи припинення діяльності в установленому законодавством порядку юридичної особи); інформації про смерть кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг (фізичної особи – підприємця); інформації про набрання законної сили рішенням суду про виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку, оголошення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг померлим, визнання його безвісно відсутнім, недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності, визнання кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг банкрутом.

Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг припиняє свою діяльність з надання кваліфікованих електронних довірчих послуг у разі: прийняття центральним засвідчувальним органом рішення про виключення його з Довірчого списку; прийняття ним рішення про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг, що зазначені у Довірчому списку; припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг (державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця чи

припинення діяльності в установленому законодавством порядку юридичної особи); набрання законної сили рішенням суду про виключення його з Довірчого списку, оголошення його померлим, визнання безвісно відсутнім, недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності, визнання його банкрутом.

Центральний засвідчувальний орган та/або засвідчувальний центр зобов'язаний опублікувати на своєму офіційному веб-сайті повідомлення про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг не пізніше ніж протягом наступного робочого дня з дня одержання повідомлення про настання підстав, передбачених абзацами третім–п'ятим частини першої цієї статті.

Повідомлення центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг повинно містити дату опублікування.

Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг припиняє свою діяльність з надання кваліфікованих електронних довірчих послуг через три місяці з дня опублікування відповідно центральним засвідчувальним органом або засвідчувальним центром на своєму офіційному веб-сайті повідомлення про припинення надання кваліфікованих електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг.

Електронні довірчі послуги (тобто послуги, що надаються для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів – користувачів таких послуг) є змістом діяльності надавачів таких послуг і включають різноманітні процедури, в тому числі щодо:

– *автентифікації* (електронна процедура, яка дає змогу підтвердити електронну ідентифікацію фізичної, юридичної особи, інформаційної або інформаційно-телекомунікаційної системи та/або походження та цілісність електронних даних) та *електронної ідентифікації* (процедура використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи); *ідентифікації особи* (процедура використання ідентифікаційних даних особи з документів, створених на матеріальних носіях, та/або електронних даних, в результаті виконання якої забезпечується однозначне встановлення фізичної, юридичної особи або представника юридичної особи (Закон України «Про електронні довірчі послуги», ст. 1);

– *відкритого ключа та сертифікату відкритого ключа* (його надання, блокування, скасування, поновлення, засвідчення чинності);

– *перевірки електронного підпису чи електронної печатки* (засвідчення справжності і підтвердження того, що електронний підпис чи печатка є дійсними);

– *створення електронної печатки та ін.*

Закон «Про електронні довірчі послуги» регулює порядок надання таких послуг:

– *кваліфікована електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки* (ст. 20);

- кваліфікована електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката автентифікації веб-сайта (ст. 21);
- ідентифікація особи під час формування та видачі кваліфікованого сертифіката відкритого ключа (ст. 22);
- надання кваліфікованого сертифіката відкритих ключів (ст. 23–24);
- скасування, блокування та поновлення кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів (ст. 25);
- кваліфікована електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження кваліфікованої електронної позначки часу (ст. 26);
- кваліфікована електронна довірча послуга реєстрованої електронної доставки (ст. 27);
- кваліфікована електронна довірча послуга зберігання кваліфікованих електронних підписів, печаток та сертифікатів, пов'язаних з цими послугами (ст. 28).

Електронні довірчі послуги можуть надаватися *центральним засвідчувальним органом*, який діє на підставі згаданого Закону та Регламенту, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 05 листопада 2018 року № 3439/5, з урахуванням передбачених Законом ПЕДП (ст. 29) особливостей, що стосуються: виду послуги, яка може надаватися таким органом (електронна довірча послуга формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг з використанням самопідписаного сертифіката відкритого ключа центрального засвідчувального органу); договірних засад надання такої послуги (із зазначенням в договорі низки обов'язкових умов, зокрема щодо: порядку надання послуг, що відповідає вимогам Закону та нормативно-правових актів, прийнятих на його виконання, та регламенту роботи центрального засвідчувального органу; строку його дії; підстав для внесення змін або розірвання договору про надання центрального засвідчувального органом кваліфікованої електронної довірчої послуги формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки); підстав для розірвання такого договору (виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку; недотримання істотних умов договору); *користувачами зазначеної послуги*, що надається Центральним засвідчувальним органом, є органи державної влади, місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права; підстав припинення надання електронних довірчих послуг кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг; вимог до програмно-технічного комплексу та інші.

Державне регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації здійснюють: Кабінет Міністрів України; головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку

інформаційного суспільства; Національний банк України (у банківській системі України).

Закріплення в Законі України «Про електронні довірчі послуги» повноважень згаданих органів без зазначення їх конкретної назви, а також часті зміни у системі державних органів, включно з появою в 2019 р. нового органу – Мінцифри – зі складними повноваженнями, зумовили недостатньо чітке розмежування на рівні закону повноважень між вищезгаданими органами як у сфері телекомунікацій, так і у сфері електронних довірчих послуг (Мінцифри, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України та її Адміністрація, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації).

До *суб'єктів організаційно-господарських повноважень* у сфері надання довірчих послуг та електронної ідентифікації, насамперед, належать відповідні державні органи та організації, що забезпечують функції державного регулювання, управління та контролю відповідно до закріплених в Законі ПЕДП основних засад. Так, відповідно до ст. 4 цього Закону державне регулювання та управління у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації здійснюється:

– *на засадах*: забезпечення принципу верховенства права у процесі надання і отримання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; створення сприятливих та конкурентних умов для розвитку та функціонування сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; вільного обігу електронних довірчих послуг в Україні, а також можливості вільного надання електронних довірчих послуг надавачами електронних довірчих послуг, розташованими в інших державах, діяльність яких відповідає вимогам Закону ПЕДП; забезпечення захисту прав і законних інтересів користувачів електронних довірчих послуг; гарантування доступності та можливостей використання електронних довірчих послуг для людей з обмеженими фізичними можливостями; відповідності вимог до надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації європейським та міжнародним стандартам; забезпечення функціональної сумісності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; забезпечення захисту персональних даних, що обробляються під час надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації;

– *з метою*: проведення єдиної та ефективної державної політики у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; створення сприятливих умов для розвитку та функціонування сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; забезпечення функціональної сумісності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; забезпечення рівних можливостей для доступу до електронних довірчих послуг та захисту прав їхніх суб'єктів; запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції у сфері електронних довірчих послуг; забезпечення захисту персональних даних відповідно до законодавства у сфері захисту персональних даних; проведення заходів з популяризації електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації серед населення та юридичних осіб; здійснення контролю за прозорістю та відкритістю у

сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; сприяння інтеграції України у світовий електронний інформаційний простір;

– *шляхом: нормативно-правового регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; міжнародного співробітництва у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; проведення інших заходів державного регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, передбачених законодавством. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері електронних довірчих послуг, крім Закону ПЕДП, включає такі підзаконні акти: Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992; Порядок перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992; Обов'язкові вимоги до Довірчого списку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 775; Регламент роботи центрального засвідчувального органу (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 05 листопада 2018 року № 3439/5).*

Державне регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації відповідно до ст. 5 Закону ПЕДП здійснюють:

– *Кабінет Міністрів України* (до його повноважень у зазначеній сфері належать здійснення: державної політики у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; визначення пріоритетних напрямів розвитку сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; координації діяльності органів, що здійснюють державне регулювання у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, крім Національного банку України; прийняття у межах своїх повноважень нормативно-правових актів у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; державної підтримки розвитку сфер електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; організації міжнародного співробітництва у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначених законом);

– *головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг*, до кола повноважень якого належить забезпечення: розроблення нормативно-правових актів у сфері електронних довірчих послуг; розроблення норм, стандартів у сфері електронних довірчих послуг; надання адміністративної послуги шляхом внесення юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, до Довірчого списку; функціонування програмно-технічного комплексу центрального засвідчувального органу та захисту інформації, що в ньому обробляється, відповідно до вимог законодавства; функціонування веб-сайту центрального засвідчувального органу; ведення Довірчого списку; ведення реєстру чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів; генерації пари ключів та створення самопідписаних кваліфікованих сертифікатів електронної печатки центрального засвідчувального органу; надання кваліфікованих електронних довірчих послуг надавачам

електронних довірчих послуг з використанням самопідписаного сертифіката електронної печатки центрального засвідчувального органу, що призначений для надання таких послуг; надання послуги постачання передачі сигналів точного часу, синхронізованого з Державним еталоном одиниць часу і частоти; погодження розроблених постачальниками електронних довірчих послуг порядків синхронізації часу із Всесвітнім координованим часом (UTC); погодження планів припинення діяльності кваліфікованих постачальників електронних довірчих послуг; приймання та зберігання документованої інформації, сформованих кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів, реєстру чинних, блокованих та скасованих кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів у разі припинення діяльності кваліфікованого постачальника електронних довірчих послуг; розгляду пропозицій (зауважень) суб'єктів відносин у сфері електронних довірчих послуг щодо удосконалення державного регулювання сфери електронних довірчих послуг; надання суб'єктам відносин у сфері електронних довірчих послуг консультацій з питань, пов'язаних з наданням електронних довірчих послуг; інформування контролюючого органу про обставини, які перешкоджають діяльності центрального засвідчувального органу; взаємного визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг; цілодобового доступу до реєстру чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів та до інформації про статус сертифікатів відкритих ключів через телекомунікаційні мережі загального користування; скасування, блокування та поновлення кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів у випадках, передбачених Законом ПЕДП; інтеперабельності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; проведення оцінки стану розвитку сфери електронних довірчих послуг за результатами проведення аналізу інформації про діяльність постачальників електронних довірчих послуг та засвідчувального центру, наданої в порядку, встановленому головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг; державного регулювання з питань електронної ідентифікації з використанням електронних довірчих послуг в межах своєї компетенції відповідно до Закону ПЕДП; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначених законом, а щодо юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, виконує функції центрального засвідчувального органу шляхом внесення відомостей про них до Довірчого списку відповідно до вимог Закону ПЕДП;

– спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг, виконує функції контролюючого органу у сфері електронних довірчих послуг та забезпечує: державний контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; встановлення вимог з безпеки та захисту інформації до кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та їхніх відокремлених

пунктів реєстрації; погодження регламентів роботи центрального засвідчувального органу, засвідчувального центру та юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги; взаємодію з центральним засвідчувальним органом, засвідчувальним центром та органами з оцінки відповідності з питань державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; співпрацю з органами з питань захисту персональних даних шляхом інформування про порушення законодавства у сфері захисту персональних даних, виявлені під час проведення контролюючим органом перевірок кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг; аналізу документів про відповідність за результатами проведення процедур оцінки відповідності кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг; видання приписів щодо усунення порушень вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; накладення адміністративних штрафів за порушення вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг; державне регулювання з питань електронної ідентифікації з використанням електронних довірчих послуг у межах своєї компетенції відповідно до Закону ПЕДП; визначення стандартів, що застосовуються при наданні довірчих послуг у сфері спеціального зв'язку; здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначених законом;

– *центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства*; до повноважень цього органу (з вересня 2019 р. – це Мінцифри) належить: участь у розробленні норм, стандартів у сфері електронної ідентифікації; встановлення вимог до засобів електронної ідентифікації, рівнів довіри до засобів електронної ідентифікації для їх використання у сфері електронного урядування; здійснення інших повноважень у сфері електронної ідентифікації, визначених законом;

– *Національний банк України (у банківській системі України)*. Національний банк України створює засвідчувальний центр для забезпечення внесення кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг у банківській системі України та кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг при здійсненні переказу коштів (учасників платіжних систем) до Довірчого списку відповідно до вимог Закону ПЕДП. До повноважень НБУ у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації належить: встановлення вимог, яким повинні відповідати кваліфіковані надавачі електронних довірчих послуг, внесені до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру, у тому числі вимог до їхніх програмно-технічних комплексів; встановлення порядку надання та використання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів; встановлення порядку надання послуги постачання передачі сигналів точного часу засвідчувальним центром кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг, внесеним до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру, та визначення джерела синхронізації часу; державне регулювання з питань електронної ідентифікації у банківській системі України;

здійснення інших повноважень у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації у банківській системі України, визначених законом.

Функції з нагляду (контролю) електронних довірчих послуг включають: 1) *проведення процедури оцінки відповідності у сфері електронних довірчих, що здійснюється відповідно до ст. 32 Закону ПЕДП у затвердженому Кабінетом Міністрів України порядку (Порядок перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992); 2) державний нагляд (контроль) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг (ст. 33 Закону ПЕДП), що здійснює контролюючий орган з дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з урахуванням особливостей, передбачених Законом ПЕДП.*

*Третьою категорією учасників відносин щодо надання електронних довірчих послуг (поряд з суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень в сфері електронних довірчих послуг) є їх користувачі. Відповідно до Закону ПЕДП (ст. 12) користувачі довірчих послуг визначаються як підписувачі, створювачі електронних печаток, відправники та отримувачі електронних даних, інші фізичні та юридичні особи, які отримують електронні довірчі послуги у надавачів таких послуг відповідно до вимог зазначеного Закону. Отже, такі особи можуть бути споживачами в розумінні Закону «Про захист прав споживачів» або суб'єктами господарювання чи учасниками інших правовідносин, які використовують для забезпечення власної діяльності довірчі послуги. За користувачами довірчих послуг закріплюється низка прав, обов'язків, механізми захисту їх прав та інтересів у разі порушення, зокрема: *права:* отримання електронних довірчих послуг; вільний вибір надавача електронних довірчих послуг; оскарження у судовому порядку дій чи бездіяльності надавачів електронних довірчих послуг та органів, що здійснюють державне регулювання у сфері електронних довірчих послуг; відшкодування завданої їм шкоди та захист своїх прав і законних інтересів; звернення із заявою про скасування, блокування та поновлення свого сертифіката відкритого ключа; *обов'язки:* забезпечувати конфіденційність та неможливість доступу інших осіб до особистого ключа; невідкладно повідомляти надавача електронних довірчих послуг про підозру або факт компрометації особистого ключа; надавати достовірну інформацію, необхідну для отримання електронних довірчих послуг; своєчасно здійснювати оплату за електронні довірчі послуги, якщо така оплата передбачена договором між надавачем та користувачем електронних довірчих послуг; своєчасно надавати надавачу електронних довірчих послуг інформацію про зміну ідентифікаційних даних, які містить сертифікат відкритого ключа; не використовувати особистий ключ у разі його компрометації, а також у разі скасування або блокування сертифіката відкритого ключа.*

Надання електронних довірчих послуг здійснюється на підставі договору про надання електронної довірчої послуги, вимоги до якого встановлюються Законом ПЕДП та Вимогами у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992. Окремо (ст. 29 Закону ПЕДВ) встановлюються вимоги до договору про надання Центральним

засвідчувальним органом кваліфікованої електронної довірчої послуги формування, перевірки та підтвердження чинності кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг з використанням самопідписаного сертифіката відкритого ключа центрального засвідчувального органу: *сторони договору*: 1) центральний засвідчувальний орган; 2) кваліфікований надавач електронних довірчих послуг; *зміст*: обов'язкові умови щодо: порядку надання послуг, що відповідає вимогам Закону ПЕДП та нормативно-правових актів, прийнятих на його виконання, та регламенту роботи центрального засвідчувального органу; строку його дії; підстави для внесення змін до договору; *підстави для розірвання договору*: виключення кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг з Довірчого списку; недотримання істотних умов договору.

Ресурсам у сфері електронних довірчих послуг притаманна своя специфіка. Насамперед слід зазначити що вони мають інформаційний характер, електронну форму та/або пов'язані із передачею електронними засобами зв'язку такої інформації. Серед таких ресурсів:

– *електронні дані* (будь-яка інформація в електронній формі), в тому числі такі їх види: *ідентифікаційні дані особи* – унікальний набір даних, який дає змогу однозначно встановити фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи; *електронна печатка* – електронні дані, які додаються створювачем електронної печатки до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються для визначення походження та перевірки цілісності пов'язаних електронних даних; *кваліфікована електронна печатка* – удосконалена електронна печатка, яка створюється з використанням засобу кваліфікованої електронної печатки і базується на кваліфікованому сертифікаті електронної печатки; *удосконалена електронна печатка* – електронна печатка, створена за результатом криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов'язана ця електронна печатка, з використанням засобу удосконаленої електронної печатки та особистого ключа, однозначно пов'язаного із створювачем електронної печатки, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію створювача електронної печатки та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов'язана ця електронна печатка; *електронна позначка часу* – електронні дані, які пов'язують інші електронні дані з конкретним моментом часу для засвідчення наявності цих електронних даних на цей момент часу; *електронний підпис* – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис; *кваліфікований електронний підпис* – удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа; *удосконалений електронний підпис* – електронний підпис, створений за результатом криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов'язаний цей електронний підпис, з використанням засобу удосконаленого електронного підпису та особистого ключа, однозначно пов'язаного з підписувачем, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію підписувача та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов'язаний цей електронний підпис;

– *реєстри та списки: реєстр чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів* – електронна база даних, в якій містяться відомості про сертифікати відкритих ключів, сформовані надавачем електронних довірчих послуг, засвідчувальним центром або центральним засвідчувальним органом, їх статус та списки відкликаних сертифікатів відкритих ключів; *довірчий список* – перелік кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та інформації про послуги, що ними надаються (ст. 1 Закону ПЕДП); має відповідати (ст. 35 Закону ПЕДП) встановленим вимогам та порядку ведення (Обов’язкові вимоги до Довірчого списку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 775): впроваджується, підтримується в актуальному стані та публікується Центральним засвідчувальним органом на своєму офіційному веб-сайті в безпечному режимі з обов’язковим додаванням електронної печатки цього органу у вигляді, придатному для автоматичної обробки;

– *особистий ключ* – параметр алгоритму асиметричного криптографічного перетворення, який використовується як унікальні електронні дані для створення електронного підпису чи печатки, доступний тільки підписувачу чи створювачу електронної печатки, а також у цілях, визначених стандартами для кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів; *відкритий ключ* – параметр алгоритму асиметричного криптографічного перетворення, який використовується як електронні дані для перевірки електронного підпису чи печатки, а також у цілях, визначених стандартами для кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів; *пара ключів* – особистий та відповідний йому відкритий ключі, що є взаємопов’язаними параметрами алгоритму асиметричного криптографічного перетворення; *кваліфікований сертифікат відкритого ключа* – сертифікат відкритого ключа, який видається кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг, засвідчувальним центром або центральним засвідчувальним органом і відповідає вимогам Закону ПЕДП;

– *засоби та їх комплекси*, що використовуються при наданні електронних довірчих послуг: *програмно-технічний комплекс*, що використовується під час надання електронних довірчих послуг - апаратні, апаратно-програмні та програмні засоби, що забезпечують виконання функцій, пов’язаних з наданням електронних довірчих послуг; *засіб електронного підпису чи печатки* – апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які використовуються для створення та/або перевірки електронного підпису чи печатки; *засіб кваліфікованого електронного підпису чи печатки* – апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які реалізують криптографічні алгоритми генерації пар ключів та/або створення кваліфікованого електронного підпису чи печатки, та/або перевірки кваліфікованого електронного підпису чи печатки, та/або зберігання особистого ключа кваліфікованого електронного підпису чи печатки, який відповідає вимогам Закону ПЕДП; *засіб удосконаленого електронного підпису чи печатки* – апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які реалізують криптографічні алгоритми генерації пар ключів та/або створення удосконаленого електронного підпису чи печатки, та/або перевірки удосконаленого електронного підпису чи печатки, та/або зберігання особистого ключа удосконаленого електронного підпису чи печатки; *засіб електронної*

ідентифікації – носій інформації, який містить ідентифікаційні дані особи і використовується для автентифікації особи під час надання та/або отримання електронних послуг; *схема електронної ідентифікації* – система електронної ідентифікації, в якій засоби електронної ідентифікації видаються фізичним, юридичним особам та представникам юридичних осіб;

– *документи: сертифікат відкритого ключа* – електронний документ, який засвідчує належність відкритого ключа фізичній або юридичній особі, підтверджує її ідентифікаційні дані та/або надає можливість здійснити автентифікацію веб-сайту; *самопідписаний сертифікат відкритого ключа* – сертифікат відкритого ключа, який формується центральним засвідчувальним органом або засвідчувальним центром з використанням особистого ключа центрального засвідчувального органу або засвідчувального центру.

Закон встановлює вимоги до таких ресурсів, порядку їх створення, використання тощо, що можна прослідкувати на кількох прикладах. Так, Закон ПЕДП та акти Уряду (зокрема, Обов'язкові вимоги до Довірчого списку: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2018 р. № 775) встановлюють вимоги до:

– *кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів* (ст. 23 – 25 Закону ПЕДП), при наданні яких використовуються кваліфіковані сертифікати електронного підпису, кваліфіковані сертифікати електронної печатки та кваліфіковані сертифікати автентифікації веб-сайту щодо їх змісту, порядку надання та перевірки, який встановлюється Урядом; умови чинності; підстави та порядок скасування, блокування та поновлення;

– *довірчого списку* (ст. 35 Закону ПЕДП): 1) його змісту (містить інформацію про кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг разом з інформацією про кваліфіковані електронні довірчі послуги, які вони надають); 2) органу, який його впроваджує, підтримує в актуальному стані та публікує в безпечному режимі з обов'язковим додаванням своєї електронної печатки у вигляді, придатному для автоматичної обробки (центральною засвідчувальною органом); 3) ступеня відкритості інформації, що міститься у Довірчому списку; 4) дотримання встановленого Порядку ведення Довірчого списку, який затверджується головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері електронних довірчих послуг;

– *засобів електронної ідентифікації* (ст. 14 Закону ПЕДП), за допомогою яких здійснюється електронна ідентифікація: мають підпадати під схему електронної ідентифікації, затверджену Кабінетом Міністрів України; міжнародні договори України щодо електронних довірчих послуг повинні передбачати порядок подання повідомлень та визнання схем електронної ідентифікації (із зазначенням рівня довіри для засобів електронної ідентифікації);

– *схеми електронної ідентифікації* (ст. 15 Закону ПЕДП): визначається Кабінетом Міністрів України; повинна встановлювати високий, середній або низький рівні довіри до засобів електронної ідентифікації, що використовуються в них.

Також встановлюються *вимоги до електронних довірчих послуг* (Законом ПЕДП і актом Уряду: Вимоги у сфері електронних довірчих послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992).

Відповідальність у сфері електронних довірчих послуг ґрунтується на традиційних засадах (ст. 36 Закону ПЕДП): шкода, заподіяна користувачеві електронних довірчих послуг надавачами електронних довірчих послуг, засвідчувальним центром, центральним засвідчувальним органом чи контролюючим органом, підлягає відшкодуванню у повному розмірі в установленому законом порядку; особи, винні в порушенні вимог ЗПЕДП або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері електронних довірчих послуг, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із ЗПЕДП; спори, що виникають у сфері електронних довірчих послуг, вирішуються в порядку, встановленому законом.

Відносини електронної комерції, що нині набули небувалого поширення у зв'язку з коронавірусною пандемією і запровадженим карантинном, регулюються відповідним законом – «Про електронну комерцію» (далі – ЗПЕК чи Закон ПЕК) .

Закон ПЕК визначає як поняття *електронна комерція* (відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру), так і *електронна торгівля* (господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем). Якщо друге з наведених понять охоплює відносини щодо купівлі-продажу, то перше – реалізації будь-яких результатів комерційної діяльності (не лише товарів, а й робіт, послуг, цінних паперів, інвестування тощо) та матеріально-технічне забезпечення такої діяльності, що в кінцевому рахунку має на меті отримання прибутку.

Характерною ознакою як електронної комерції, так і електронної торгівлі відповідно до Закону ПЕК є використання інформаційно-телекомунікаційних систем при вчиненні правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, в тому числі реалізації товарів, а відтак – і наданні/отриманні інформаційних електронних послуг, яким відповідно до ст. 4 є низка послуг (щодо: розповсюдження реклами; створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї; передачі та зберігання інформації; розміщення інформації на замовлення іншої особи; передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень; вчинення інших дій у сфері електронної комерції), які надаються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, не потребують безпосередньої присутності замовника чи постачальника послуг і не передбачають одночасну передачу інформації невизначеному колу осіб

Основними принципами у сфері електронної комерції згідно зі ст. 5 Закону ПЕК є: свобода провадження підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем; свобода вибору контрагента, електронних засобів, видів та форм діяльності; свобода конкуренції та забезпечення її сумлінності; свобода вчинення електронних правочинів; рівність і охорона прав

учасників відносин у сфері електронної комерції; дотримання вимог законодавства, правил професійної етики, повага до прав, свобод, законних інтересів учасників відносин у сфері електронної комерції; забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції; однаковість юридичної сили електронних правочинів та правочинів, укладених в іншій формі, передбаченій законодавством; забезпечення доступу до інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції; доступність комерційних електронних повідомлень та можливість обмеження їх надходження.

Провідними учасниками відносин у сфері електронної комерції відповідно до ст. 6 ЗПЕК є: суб'єкти електронної комерції – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, або особа, яка придбаває, замовляє, використовує зазначені товари, роботи, послуги шляхом вчинення електронного правочину.

Найчастіше суб'єкт електронної комерції виступає в ролі продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг, правовий статус якого визначається ст. 7 Закону ПЕК, зокрема щодо його обов'язків:

– обов'язки *інформаційного характеру* (під час своєї діяльності та у разі поширення комерційного електронного повідомлення зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи – підприємця; адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину; ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи – підприємця, або серія та номер паспорта для фізичної особи – підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомила про це відповідний податковий орган і має відмітку в паспорті; відомості про ліцензію (серія, номер, строк дії та дата видачі), якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню; щодо включення податків у розрахунок вартості товару, роботи, послуги та, у разі доставки товару, – інформація про вартість доставки; інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню;

– під час вчинення електронного правочину забезпечити повну відповідність предмета електронного договору, погодженого сторонами, кількісним та якісним характеристикам;

– забезпечити захист такої інформації відповідно до законів України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» і «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», якщо продавець (виконавець, постачальник) пропонує іншій стороні електронного договору надати йому відомості про платіжні інструменти для оплати вартості товару, роботи, послуги;

– не вимагати від іншої сторони відомостей, що не стосуються укладення та виконання електронного договору (які істотно не впливають на укладення та виконання зобов'язань за електронним договором).

Другою категорією суб'єктів, що забезпечують електронну торгівлю, є *постачальники послуг проміжного характеру* в інформаційній сфері (ними є оператори (провайдери) телекомунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури, реєстратори (адміністратори), що присвоюють мережеві ідентифікатори, та інші суб'єкти, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем). Права та обов'язки постачальника послуг проміжного характеру в інформаційній сфері визначаються договором про надання таких послуг, ЦК України та ГК України, положеннями цього Закону та законодавством про телекомунікації, а у сфері електронної комерції особливості правового статусу такої особи – ст. 9 ЗПЕК, відповідно до якої:

- сторони електронного правочину можуть користуватися послугами постачальників послуг проміжного характеру в інформаційній сфері;

- надання доступу до мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних систем оформлюється *окремим правочином або електронним правочином* між стороною такого правочину та постачальником послуг проміжного характеру в інформаційній сфері;

- постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері *не є стороною електронного правочину*, предметом якого виступають товари, роботи або послуги, інші ніж послуги проміжного характеру в інформаційній сфері (реєстрація доменних імен або IP-адрес, присвоєння інших мережевих ідентифікаторів, фіксація часу відправлення/надходження електронного повідомлення, надання доступу до мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних систем тощо), і не несе відповідальності за зміст переданої чи отриманої інформації та за шкоду, завдану внаслідок використання результатів таких послуг, за умови, що він не є ініціатором передачі такої інформації, не обирає її одержувача та не може змінити її зміст;

- у разі якщо постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері є *ініціатором передачі інформації*, обирає її одержувача та може змінити її зміст, він зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи – підприємця; адреса електронної пошти; ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи – підприємця, або серія та номер паспорта для фізичної особи – підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомила про це відповідний податковий орган і має відмітку в паспорті; відомості про ліцензію (серія, номер, строк дії та дата видачі); інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню;

- якщо постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері зазначає вартість таких послуг, він зобов'язаний повідомити про включення податків до розрахунку їх вартості.

Послуги, що надаються суб'єктами господарювання у сфері електронної комерції, можуть бути кількох видів і в, першу чергу, це *інформаційні електронні*

послуги, якими відповідно до ст. 4 ЗПЕК вважаються послуги щодо: розповсюдження реклами; створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї; передачі та зберігання інформації; розміщення інформації на замовлення іншої особи; передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень; вчинення інших дій у сфері електронної комерції. Відповідно до таких послуг не належать послуги, якщо їх надання: здійснюється без використання інформаційно-телекомунікаційних систем; за технологією потребує безпосередньої присутності замовника чи постачальника послуг, включаючи послуги, що надаються з використанням електронних пристроїв (медична консультація з оглядом пацієнта, аудит діяльності суб'єкта господарювання тощо); передбачає одночасну передачу інформації невизначеному колу осіб (телевізійне мовлення, радіомовлення тощо). Крім того, для електронної комерції притаманні товари/послуги, що є традиційними для торгівлі, побутових та інших послуг і включають речовий компонент: комплектація замовлених споживачем товарів, їх доставка (при торгівлі), а щодо послуг та робіт – їх надання/виконання відповідно до умов договору, погодженого з суб'єктом електронної комерції (щодо характеру та обсягу робіт/послуг, часу їх виконання, доставки необхідних для цього матеріалів/устаткування).

Третя категорія учасників електронної комерції є покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції; особливості правового становища цієї категорії учасників визначаються ст. 8 ЗПЕК, відповідно до якої:

– права та обов'язки покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції визначаються законодавством України, зокрема, Законом України «Про захист прав споживачів» (отже, на відміну від ринку телекомунікацій споживачем у сфері електронної торгівлі є громадяни, що набувають у сфері електронної комерції товари, замовляють роботи чи послуги для задоволення власних потреб);

– у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та у разі укладення договору на відстані покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до споживача відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів»;

– покупець (замовник, споживач) зобов'язаний повідомити про себе інформацію, необхідну для його укладення, якщо приймає (акцептує) пропозицію іншої сторони щодо укладення електронного договору;

– у разі оплати вартості товару, роботи, послуги із застосуванням платіжних інструментів така особа має право повідомити відомості, що дають змогу забезпечити проведення оплати відповідним оператором платіжних систем, який несе відповідальність за їх збереження та використання в порядку, передбаченому законодавством;

– покупець (замовник, споживач) зобов'язаний як споживач – фізична особа надати інформацію про себе, необхідну для вчинення електронного правочину, створення електронного підпису, ідентифікації в інформаційній системі суб'єкта електронної комерції, шляхом введення (створення) особою спеціального

набору електронних даних, а також вчинення інших дій у такій системі, а у випадках, передбачених договором, покупець (замовник, споживач) повинен повідомити адресу доставки товару, виконання роботи чи надання послуги (перелік інформації, необхідної для вчинення електронного правочину, визначається законодавством України або за домовленістю сторін).

Четверта категорія учасників відносин електронної комерції, в тому числі е/торгівлі, є органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування, однак ЗПЕК не визначає специфіки виконуваних ними функцій в цій сфері. Проте участь (пряма чи опосередкована) у відносинах е/комерції операторів та провайдерів телекомунікацій, надавачів електронних довірчих послуг свідчить про необхідність включення вищезгаданих осіб до учасників відносин у сфері електронної комерції, а вищезгадані уповноважені органи, що діють в цих сферах телекомунікацій та електронних довірчих послуг, – до суб'єктів організаційно-господарських повноважень, які виконують свої функції у відносинах електронної комерції. Обов'язкова наявність серед учасників кінцевих споживачів свідчить і про участь в них органу, який опікується правами споживачів (станом на червень 2020 р. це Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667).

В ч. 3 ст. 15 ЗПЕК містяться положення про такий вид суб'єктів господарювання, що діють в сфері електронної комерції, як *зберігач електронних документів*; ним може бути суб'єкт господарювання, який надає послуги із зберігання електронних документів (повідомлень) шляхом забезпечення їх цілісності та незмінності за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Така діяльність не підлягає ліцензуванню та не потребує отримання будь-яких документів дозвільного характеру.

Використання електронного цифрового підпису та електронної печатки у сфері електронної комерції свідчить про опосередковану участь у цих відносинах суб'єктів господарювання, що надають відповідні види електронних довірчих послуг – вищезгаданих *надавачів електронних довірчих послуг*.

Відносини між учасниками електронної комерції будуються зазвичай *на договірних засадах*, специфіка яких полягає у використанні електронних засобів зв'язку при їх встановленні, а, отже, відбивається на формі договору – електронній модифікації письмової форми, та особливості його укладення – зазвичай, на відстані (дистанційним способом) і з використанням зазначених засобів, що зумовлюють специфіку їх укладення, зокрема, порядку, що відповідно до Закону ПЕК включає:

– етап поширення комерційних електронних повідомлень у сфері електронної комерції (ст. 10 ЗПЕК); при цьому інформування потенційних покупців (замовників, споживачів) щодо товарів, робіт, послуг здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про рекламу» та може здійснюватися шляхом надсилання комерційних електронних повідомлень, які мають відповідати таким вимогам: поширюються лише на підставі згоди на отримання таких повідомлень, наданої особою, якій такі повідомлення адресовані (проте таке повідомлення може

надсилатися особі без її згоди лише за умови, що вона може відмовитися від подальшого отримання таких повідомлень); має чітко ідентифікуватися як таке; особа, від імені якої надсилається комерційне електронне повідомлення, зобов'язана забезпечити прямий, простий доступ осіб, яким воно адресовано, до відомостей, визначених ст. 7 ЗПЕК; комерційні електронні повідомлення щодо знижок, премій, заохочувальних подарунків тощо мають чітко ідентифікуватися як такі, а умови їх отримання мають бути доступними та викладатися у спосіб, що унеможливило б двозначне розуміння, а також відповідати вимогам законодавства про рекламу; інформація про вартість товару, роботи, послуги повинна містити відомості щодо включення податків у її розрахунок та, у разі доставки товару, – інформацію про вартість доставки;

– *власне укладення електронного договору* (ст. 11 ЗПЕК), шляхом пропозиції його укласти (оферти) однією стороною та її прийняття (акцепту) другою стороною; (А) *пропозиція* щодо укладення е-договору може бути зроблена шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах та має відповідати встановленим вимогам щодо її змісту: 1) має містити істотні умови, передбачені законодавством для відповідного договору, і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття; крім визначених ЦК України істотних умов для відповідного виду договору; 2) може містити інформацію про: технологію (порядок) укладення договору; порядок створення та накладання електронних підписів сторонами договору; можливість та порядок внесення змін до умов договору; спосіб та порядок прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту); порядок обміну електронними повідомленнями та інформацією між сторонами під час виконання ними своїх зобов'язань; технічні засоби ідентифікації сторони; порядок внесення змін до помилково відправленого прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту); посилання на умови, що включаються до договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до іншого електронного документа і порядок доступу до такого документа; спосіб зберігання та пред'явлення електронних документів, повідомлень, іншої інформації в електронній формі та умови доступу до них; умови виготовлення та отримання паперових копій електронних документів; можливість вибору мови, що використовується під час укладення та виконання договору; інші відомості; 3) може включати умови, що містяться в іншому електронному документі, шляхом перенаправлення (відсилання) до нього особі, якій адресована пропозиція укласти електронний договір (оферта), має надаватися безперешкодний доступ до електронних документів, що включають умови договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до них; (Б) електронний договір *вважається укладеним* з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти такий договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції у визначеному ЗПЕК порядку щодо: *форми та способу відповіді* – зазвичай шляхом надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір; заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі, що підписується в порядку, визначеному ст. 12 ЗПЕК; вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких

дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею; (В) при укладенні електронного договору та його виконанні мають дотримуватися вимоги Цивільного і Господарського кодексів України, а також інших актів законодавства, що регулюють відповідний вид договірних відносин; (Г) *специфіка укладення електронного договору полягає також в тому, що:*

а) пропозиція укласти електронний договір (оферта) або електронний договір повинні містити інформацію щодо можливості отримання стороною такої пропозиції або договору у формі, що унеможлиблює зміну змісту;

б) якщо покупець (споживач, замовник) укладає електронний договір шляхом розміщення замовлення за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, продавець (виконавець, постачальник) зобов'язаний оперативно підтвердити отримання такого замовлення;

в) замовлення або підтвердження розміщення замовлення вважається отриманим у момент, коли сторона електронного договору отримала доступ до нього;

г) у разі якщо укладення електронного договору відбувається в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, для прийняття пропозиції укласти такий договір особа має ідентифікуватися в такій системі та надати відповідь про прийняття пропозиції (акцепт) у порядку, визначеному частиною шостою цієї статті (такий документ оформляється у довільній формі та має містити істотні умови, передбачені законодавством для відповідного договору);

г) інформаційна система суб'єкта електронної комерції, який пропонує укласти електронний договір, має передбачати технічну можливість особи, якій адресована така пропозиція, змінювати зміст наданої інформації до моменту прийняття пропозиції;

д) *часом відправлення електронного документа* (повідомлення, оферти, акцепта), якщо інше не передбачено законом або договором, вважається момент, коли такий документ (повідомлення) переданий за межі інформаційної системи суб'єкта або особи, уповноваженої на його відправлення, а часом його **отримання** – момент, коли такий документ (повідомлення) отриманий інформаційно-телекомунікаційною системою суб'єкта, якщо інше не передбачено законом або договором (ст. 16 ЗПЕК);

е) *місцем укладення електронного договору* є місцезнаходження юридичної особи або місце фактичного проживання фізичної особи, яка є продавцем (виконавцем, постачальником) товарів, робіт, послуг;

є) момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар визначається згідно з положеннями ЦК України про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено ЗПЕК;

ж) у разі якщо предметом електронного договору є надання послуг у сфері електронної комерції, обов'язок постачальника перед споживачем вважається виконаним у момент, коли надана постачальником послуга відповідає властивостям, визначеним договором або законодавством;

з) у разі якщо предметом електронного договору є виконання робіт у сфері електронної комерції, обов'язок виконавця перед замовником вважається виконаним

у момент, коли результат виконаної роботи відповідає вимогам, встановленим договором або законодавством (електронним договором може бути визначено інший момент виконання зобов'язань між сторонами;

і) покупець (замовник, споживач) повинен отримати підтвердження вчинення електронного правочину у формі електронного документа, квитанції, товарного чи касового чека, квитка, талона або іншого документа у момент вчинення правочину або у момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар; таке підтвердження повинно містити такі відомості: умови і порядок обміну (повернення) товару або відмови від виконання роботи чи надання послуги; найменування продавця (виконавця, постачальника), його місцезнаходження та порядок прийняття претензії щодо товару, роботи, послуги; гарантійні зобов'язання та інформація про інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом товару або з виконанням роботи чи наданням послуги; порядок розірвання договору, якщо строк його дії не визначено (проте це положення не поширюється на електронні правочини, пов'язані з одноразовим наданням інформаційних електронних послуг або послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, оплата яких здійснюється дистанційно; постачальник таких послуг має надати змогу споживачеві ознайомитися з найменуванням постачальника, його місцезнаходженням та порядком прийняття претензії щодо послуги);

к) електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями, підписаний у вищезазначеному порядку, вважається таким, що за правовими наслідками прирівнюється до договору, укладеного у письмовій формі, а кожний його примірник є оригіналом такого документа;

л) електронні документи (повідомлення), пов'язані з електронним правочинном, можуть бути подані як докази сторонами та іншими особами, які беруть участь у судовому розгляді справи;

м) правочин не може бути визнано недійсним у зв'язку з його вчиненням в електронній формі, якщо інше не передбачено законом;

н) якщо відповідно до акта цивільного законодавства або за домовленістю сторін електронний правочин має бути підписаний сторонами, моментом його підписання є: використання: електронного підпису або електронного цифрового підпису за умови використання засобу електронного цифрового підпису усіма сторонами електронного правочину; електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеним ЗПЕК; аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів (ст. 12 ЗПЕК);

о) розрахунки, які мають відповідати вимогам законодавства (законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», інших законів та нормативно-правових актів Національного банку України), можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових та безготівкових розрахунків, а також в інший спосіб, передбачений законодавством України; при цьому способи, строки та порядок розрахунків

визначаються в електронному договорі з урахуванням вимог законодавства України; продавець (виконавець, постачальник), оператор платіжної системи або інша особа, яка отримала оплату за товар, роботу, послугу відповідно до умов електронного договору, повинні надати покупцеві (замовнику, споживачу) електронний документ, квитанцію, товарний чи касовий чек, квиток, талон або інший документ, що підтверджує факт отримання коштів, із зазначенням дати здійснення розрахунку; якщо особа, яка одержала пропозицію укласти електронний договір (оферту), протягом строку для відповіді не здійснила оплату відповідно до зазначених у пропозиції умов, така пропозиція вважається неприйнятною; здійснення оплати відповідно до умов, зазначених у пропозиції укласти електронний договір, без виконання інших умов та/або без надання усіх відомостей, визначених у такій пропозиції, не вважається прийняттям пропозиції укласти електронний договір (акцептом), а оплата вважається неналежною та підлягає поверненню особі, яка її здійснила (ст. 13 ЗПЕК);

п) порядок використання персональних даних (ст. 14 ЗПЕК): використання персональних даних в зазначених відносинах може здійснюватися у разі створення суб'єктом електронної комерції умов для захисту таких даних; учасники таких відносин зобов'язані забезпечити захист персональних даних, що стали їм відомі з електронних документів (повідомлень) під час вчинення електронних правочинів, у передбаченому Законом України «Про захист персональних даних» порядку; сторони електронного правочину мають дотримуватися заборони щодо використання та витребування персональних даних з іншою метою, ніж вчинення електронного правочину, якщо інше не встановлено законом або за домовленістю сторін (проте реєстрація фізичної особи в інформаційній системі суб'єкта електронної комерції означає надання нею згоди на використання та обробку її персональних даних і вчинення інших дій, передбачених згаданим законом); ідентифікація особи за допомогою електронного підпису, визначеного ст. 12 ЗПЕК, має здійснюватися під час кожного входу в інформаційну систему суб'єкта електронної комерції;

р) зберігання електронних документів на укладення електронних договорів (ст. 15 ЗПЕК): сторони е/договору зобов'язані (якщо інше не передбачено законом або договором між сторонами) забезпечити архівне зберігання таких електронних документів (повідомлень), програмних, апаратно-програмних, апаратних або інших засобів для їх зберігання, в яких вони зберігаються і за допомогою яких можна відобразити інформацію, що в них міститься, протягом строку, що має відповідати строкам зберігання інших видів архівних документів, визначених відповідно до законодавства, але не менше ніж строк позовної давності, встановлений законодавством; *зберігачем електронних документів* може бути суб'єкт господарювання, який надає послуги із зберігання електронних документів (повідомлень) шляхом забезпечення їх цілісності та незмінності за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

Учасники відносин у сфері електронної комерції відповідають за невиконання покладених на них законом або договором обов'язків згідно з чинним законодавством, в тому числі ст. 17 ЗПЕК; остання визначає особливості відповідальності постачальника послуг проміжного характеру, який несе

відповідальність за забезпечення технічного захисту інформації та здійснення контролю за ним у порядку, визначеному законодавством або відповідним договором про надання таких послуг. Особливості вирішення спорів з використанням онлайн процедур в ЗПЕК не передбачаються, хоча логічним було б застосування подібних процедур врегулювання споживчих спорів на зразок запроваджених в ЄС на підставі двох актів від 21 травня 2013 – Регламенту № 524/2013 та Директиви 2013/11/EU.

Ресурси, що використовуються у сфері електронної комерції, є двох категорій:

1) *інформаційного і інформаційно-обслуговуючого характеру*, що пов'язано з обов'язковим використанням в цій сфері інформаційно-комунікаційних технологій, про які вже згадувалося при висвітленні складу відносин у сфері телекомунікацій та електронних довірчих послуг; крім того, використовуються такі специфічні ресурси, як: *інтернет-магазин* – засіб (а власне – сайт) для представлення або реалізації товару, роботи чи послуги шляхом вчинення електронного правочину (таким засобом є сайт, проте законодавець ґрунтовно не визначає його правовий режим, що становить значну проблему при захисті прав споживачів у цій сфері, які нерідко вважають Інтернет-магазин суб'єктом господарювання); *електронний підпис одноразовим ідентифікатором* – дані в електронній формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності, що додаються до інших електронних даних особою, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір, та надсилаються іншій стороні цього договору; *мережевий ідентифікатор* – індивідуальний набір цифр та/або символів, присвоєний кінцевому обладнанню учасника відносин у сфері електронної комерції в інформаційно-телекомунікаційній мережі; *одноразовий ідентифікатор* – алфавітно-цифрова послідовність, що її отримує особа, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір шляхом реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, що надав таку пропозицію (такий ідентифікатор може передаватися суб'єктом електронної комерції, що пропонує укласти договір, іншій стороні електронного правочину засобом зв'язку, вказаним під час реєстрації у його системі, та додається/приєднується до електронного повідомлення від особи, яка прийняла пропозицію укласти договір);

2) *традиційні ресурси, що мають матеріальну (речову) форму*: власне товари, що реалізуються через інтернет-магазини; офіси продавців; транспортні засоби доставки товару покупцеві; склади, з яких відбувається відправлення замовлених товарів покупцеві; матеріали для надання замовлених робіт/послуг, їх виконання/надання.

Правила поведінки як обов'язкова складова у сфері електронної комерції також можуть бути двох основних видів:

– *встановлені державою* шляхом прийняття компетентними органами актів законодавства різної юридичної сили і, насамперед, Закон України «Про електронну комерцію», прийняті у відповідність з ним підзаконні нормативно-правові акти;

– *як засоби саморегулювання* у сфері електронної комерції є: договори між учасниками зазначених відносин; правила професійної етики у цій сфері, які можуть розроблятися відповідно до ст. 6 ЗПЕК учасниками зазначених відносин та

використовуватися під час вчинення електронних правочинів, підготовки установчих та інших документів зазначених осіб; установчі та внутрішні документи учасників цих відносин; саморегулівні організації професійних учасників зазначених відносин та їх акти.

Отже, склад відносин цифрової економіки непростий, що зумовлено і *різноманітністю* таких відносин (вище було розглянуто три їх види: телекомунікаційні; щодо надання електронних довірчих послуг; електронної комерції/торгівлі), і *численністю актів законодавства*, що їх регулює (кожен із зазначених видів відносин регулюється спеціальним законом та прийнятими у відповідність з ними підзаконними нормативно-правовими актами), і *динамізмом* цих відносин і, відповідно, появи нових ресурсів, *нових видів послуг*, суб'єктів господарювання, які обслуговують/використовують такі/нові ресурси та/або надають нові види електронних послуг, нових видів суб'єктів організаційно-господарських повноважень, що опікуються ринками щодо надання таких послуг, з метою захисту публічних інтересів від ймовірних зловживань тощо. Ця обставина є ще одним аргументом на користь кодифікації законодавства, що мало б комплексно регулювати відносин цифрової економіки з урахуванням усіх її сфер.

Контрольні запитання/завдання:

1. Чим зумовлене спеціальне регулювання певних видів господарських відносин?
2. Які основні засади такого регулювання?
3. Назвіть види господарських відносин, що потребують спеціального регулювання.
4. Поняття цифрової економіки та її особливості.
5. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки.
6. Державне регулювання та саморегулювання відносин у сфері цифровізації.
7. В чому проявляється особливість суб'єктно-об'єктного складу цифрової економіки?
8. Охарактеризуйте відносини у сфері телекомунікацій.
9. Якою є специфіка відносин у сфері надання електронних довірчих послуг?
10. Порівняйте відносини електронної комерції з традиційним підприємництвом.
11. Основні проблеми вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин цифрової економіки.

Список джерел

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Закон України від 12.05.1991 р. «Про захист прав споживачів» (в редакції Закону від 01.12.2005 р.) // ВВР України. 2006. № 7. Ст.84.
3. Закон України від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства» // ВВР України. 1991. № 49. Ст. 682.
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. // ВВР України. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Закон України від 10.12.1991 р. «Про товарну біржу» // ВВР України. 1992. № 10. Ст. 139.
6. Закон України від 13.10.1992 «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» // ВВР України. 1992. № 50. Ст.676.
7. Закон України від 26.11.1993 р. «Про Антимонопольний комітет України» // ВВР України. 1993. № 50. Ст. 472.
8. Закон України від 10.11.1994 р. «Про транспорт» // ВВР України. 1994. № 51, Ст. 446.
9. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. // ВВР України. 1995. № 47. Ст. 349.
10. Закон України від 07.03.1996 р. «Про страхування» (в редакції Закону від 04.10.2001 р.) // ВВР України. 1996. № 18. Ст. 78.
11. Закон України від 07.06.1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» // ВВР України. 1996. № 36. Ст. 164.
12. Закон України від 04.07.1996 р. «Про залізничний транспорт» // ВВР України. 1996. № 40. Ст. 183.
13. Закон України від 30.10.1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів» // ВВР України. 1996. № 51. Ст. 292.
14. Закон України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» // ВВР України. 1997. № 24. Ст. 170.
15. Закон України від 03.03.1998 р. «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» // ВВР України. 1998. № 34. Ст. 228.
16. Закон України від 22.12.1998 р. «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» // ВВР України. 1999. № 9–10. Ст. 65.
17. Закон України від 22.12.1998 р. «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» // ВВР України. 1999. № 12–13. Ст. 80.
18. Закон України від 22.12.1998 р. «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» // ВВР України. 1999. № 11. Ст. 78.
19. Закон України від 09.04.1999 р. «Про місцеві державні адміністрації» // ВВР України. 1999. № 20. Ст. 190.
20. Закон України від 20.05.1999 р. «Про Національний банк України» // Голос України. 1999. 22 червня.
21. Закон України від 16.07.1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // ВВР України. 1999. № 40. Ст. 365.

22. Закон України від 20.10.1999 р. «Про транзит вантажів» // Урядовий кур'єр. 1999. 13 листопада.
23. Закон України від 20.04.2000 р. «Про природні монополії» // Урядовий кур'єр. 2000. 24 червня.
24. Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» // ОВУ. № 1–2. Ст. 1.
25. Закон України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції» // ОВУ. 2001. № 7. Ст. 260.
26. Закон України від 12.07.2001 року «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні» // ОВУ. 2001. № 34. Ст. 1577.
27. Закон України від 12.07.2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // ОВУ. 2001. № 32. Ст. 1457.
28. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // ВВР України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
29. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. 2003. № 40. Ст. 356.
30. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. 2003. № 18. Ст. 144.
31. Закон України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців та громадських формувань» // ВВР України. 2003. № 31–32. Ст. 263.
32. Закон України від 22.05.2003 р. «Про електронні документи та електронний документообіг» // ВВР України. 2003. № 36. Ст. 276.
33. Закон України від 19.06.2003 р. «Про фермерське господарство» // ОВУ. 2003. № 33 (16–22 серпня).
34. Закон України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію» // ВВР України. 2004. № 5. Ст. 35.
35. Закон України від 11.09.2003 р. «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» // ВВР України. 2004. № 9. Ст. 79.
36. Закон України від 18.11.2003 «Про телекомунікації» // ВВР України. 2004. № 12. Ст. 155.
37. Закон України від 16.03.2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» // Офіційний вісник України. 2004. № 15. Ст. 1028.
38. Закон України від 23.06.2005 р. «Про міжнародне приватне право» // Урядовий кур'єр. 2005. № 163 (31 серпня).
39. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // ВВР України. 2005. № 35 – 36, № 37. Ст. 446.
40. Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» // ОВУ. 2006. № 13. Ст. 857.
41. Закон України від 15.03.2006 р. «Про холдингові компанії в Україні» // ОВУ. 2006. № 15. Ст. 1065.
42. Закон України від 21.09.2006 р. «Про управління об'єктами державної власності» // ВВР України. 2006. № 46. Ст. 456.

43. Закон України від 09.01.2007 р «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» // ВВР України. 2007. № 12. Ст.102.
44. Закон України від 05.04.2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» // ОВУ. 2007. № 44. Ст. 1771.
45. Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства» // ОВУ. 2008. № 81. Ст. 27.
46. Закон України від 01.07.2010 р. «Про державно-приватне партнерство» // ВВР України. 2010. № 40. Ст. 524.
47. Закон України від 01.07.2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» // ВВР України. 2010. № 40. Ст. 527.
48. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // ОВУ. 2010. № 92.
49. Закон України від 17.03.2011 р. «Про центральні органи виконавчої влади» // ОВУ. 2011. № 27. Ст. 1123.
50. Закон України від 19.05.2011 р. «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» // ВВР України. 2011. № 47. Ст. 531.
51. Закон України від 19.05.2011 р. «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» // ОВУ. 2011. № 45. Ст. 1824.
52. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. // ВВР України. 2011. № 48 – 49. Ст. 536.
53. Закон України від 16.06.2011 р. «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» // ОВУ. 2011. № 53. Ст. 2091.
54. Закон України від 09.12.2011 р. «Про Фонд державного майна України» // ОВУ. 2012. № 2. Ст. 50.
55. Закон України від 23.02.2012 р. «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» // ВВР України. 2012. № 49. Ст.553
56. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. // ОВУ. 2012. № 32. Ст. 1175.
57. Закон України від 21.06.2012 р. «Про ціни і ціноутворення» // ОВУ. 2012. № 58. Ст. 2309.
58. Закон України від 27.02.2014 р. «Про Кабінет Міністрів України» // ВВР України. 2014. № 13. Ст. 222.
59. Закон України від 05.06.2014 р. «Про метрологію та метрологічну діяльність» // ВВР України. 2014. № 30. Ст.1008.
60. Закон України від 05.06.2014 р. «Про стандартизацію» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 31. Ст.1058 .
61. Закон України від 01.07.2014 р. «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» // ВВР України. 2014. № 34. Ст. 1173.
62. Закон України від 14.10.2014 р. «Про запобігання корупції» // ВВР України. 2014. № 49. Ст. 2056.
63. Закон України від 15.01.2015 р. «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» // ВВР України. 2015. № 14. Ст. 96.
64. Закон України від 05.02.2015 р. «Про засади державної регіональної політики» // ВВР України. 2015. № 13. Ст. 90.

65. Закон України від 11.02.2015 р. «Про відкритість використання публічних коштів» // ВВР України. 2015. № 16. Ст.109.
66. Закон України від 02.03.2015 р. «Про ліцензування видів господарської діяльності» // ВВР України. 2015. № 23. Ст.158.
67. Закон України від 12.05.2015 «Про правовий режим воєнного стану» // ВВР України. 2015. № 28. Ст. 250.
68. Закон України від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію» // ВВР України. 2015. № 45. Ст. 410.
69. Закон України від 25.12.2015 р. «Про публічні закупівлі» // ВВР України. 2016. № 9. Ст. 89.
70. Закон України від 16.03.2016 р. «Про приєднання України до Угоди про державні закупівлі» // ВВР України. 2016. № 16. Ст.166.
71. Закон України від 12.05.2016 р. «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» // ВВР України. 2016. № 24. Ст. 488.
72. Закон України від 02.06.2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» // ВВР України. 2016. № 31. Ст. 545.
73. Закон України від 14.06.2016 р. «Про фінансову реструктуризацію» // ВВР України. 2016. № 32. Ст. 555.
74. Закон України від 05.10.2017 р. «Про електронні довірчі послуги» // Урядовий кур'єр від 08.11.2017. № 210.
75. Закон України від 21.12.2017 р. «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» // ВВР України. 2018. № 9. Ст. 50.
76. Закон України від 18 січня 2018 р. «Про приватизацію державного і комунального майна» // ВВР України. 2018. № 12. Ст. 68.
77. Закон України від 06.02.2018 «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» // Голос України від 17.03.2018. № 50.
78. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. // ВВР України. 2019. № 19. Ст.74.
79. Закон України від 03.10.2019 р. «Про оренду державного та комунального майна» // ВВР України. 2019. № 4. Ст. 25.
80. Закон України від 3 жовтня 2019 р. «Про концесію» // ВВР України. 2019. № 48. Ст. 325.
81. Закон України від 06.12.2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»// ВВР України. 2020. № 25. Ст. 171.
82. Закон України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення: 20.09.2020).
83. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: затв. Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016. Офіційний вісник України. 2016 р. № 18. Ст. 716.
84. Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, затв. постановою Кабінету Міністрів

України від 28 грудня 1992 р. № 731. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF/card6#Public>. (дата звернення: 17.06.2020).

85. Постанова Кабінет Міністрів України від 14.03.2007 р. № 428 «Про утворення державного авіабудівного концерну «Авіація України» // ОВУ. 2007. № 20. Ст. 792.

86. Порядок виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. № 845 // ОВУ. 2011. № 845. Ст. 2431.

87. Порядок погодження умов і порядку проведення санації державних підприємств до порушення провадження у справі про банкрутство за рахунок небюджетних джерел фінансування, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 38 // ОВУ. 2013. № 8. Ст. 276.

88. Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492 // ОВУ. 2014 р. № 80. Ст.2269.

89. Статут публічного акціонерного товариства «Українська залізниця», затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 735. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248512552>. (дата звернення: 17.06.2020).

90. Порядок функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 166 // ОВУ. 2016 р. № 22. Ст. 855.

91. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n46> (дата звернення: 17.06.2020).

92. Положення про порядок надання банками інформації про відкриття/закриття рахунків фізичних осіб, унесених до Єдиного реєстру боржників, до органів державної виконавчої служби або приватних виконавців, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 18.квітня 2019. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0060500-19#Text>- (дата звернення: 17.06.2020).

93. Положення про систему підготовки і перепідготовки осіб, які мають намір здійснювати діяльність арбітражного керуючого, підвищення кваліфікації та перепідготовки арбітражних керуючих, їх підготовки у справах про банкрутство страхових організацій, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2019. № 2536/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-19#Text> (дата звернення: 17.06.2020).

94. Положення про Міністерство цифрової трансформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019. № 856. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР190856.html (дата звернення: 09.10.2019).

95. Порядок організації та проведення аукціонів з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність), затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019. № 865. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2020).

96. Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (дата звернення: 17.06.2020).

97. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2> (дата звернення: 07.02.2020).

98. Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання (Положення про узгоджені дії), затв. Розпорядженням АМКУ від 12.02.2002 № 26-р // ОВУ. 2002. № 11. Ст. 542.

99. Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію), затв. Ропорядженням АМКУ від 19.02.2002 № 33-р // ОВУ. 2002. № 13. Ст. 679.

100. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затв. Розпорядженням АМКУ від 05.03.2002 № 49-р // ОВУ. 2002. № 14. Ст. 778.

101. Основні вимоги до договору про надання телекомунікаційних послуг, затв. Рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації від 29.11.2012 № 624. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2150-12#n13> (дата звернення 30.08.2018)

102. Порядок реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, що створюються у процесі приватизації та корпоратизації, затв. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.02.2013 № 248 // ОВУ. 2013. № 27. Ст. 936.

103. Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, затв. Наказом Міністерства юстиції України 09.02.2016 № 359/5 // ОВУ. 2016. № 10. Ст. 471.

104. Порядок погодження внутрішніх положень банків щодо оцінки активів та розрахунку розміру кредитного ризику в частині підходів до визначення значень коефіцієнтів імовірності дефолту боржника/контрагента, затв. Рішенням Правління Національного банку України від 17.04.2018 № 225-рш. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr225500-18#Text> (дата звернення: 17.06.2020).

105. Декларація про майновий стан боржника у справі про неплатоспроможність, затв. наказом Міністерства юстиції України від 21 серпня 2019 року № 2627/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0964-19#Text> (дата звернення: 17.06.2020).

ЗАГАЛЬНА НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми господарського права : навч. посібник / [О. А. Беяневич, О. М. Вінник та ін.]; за заг. ред. В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2013. 527 с.
2. Вінник О. М. Господарське право: навчальний посібник / Вінник О. М. К.: Правова єдність, 2009. 766 с.
3. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій (загальна частина). К.: Вид-во Ліра-К, 2017. 234 с.
4. Господарське право: підручник / За заг. ред. Задихайла Д. В. і Пашкова В. М. Харків: Право, 2012. 696 с.
5. Господарське право: навч. посіб. для підгот. до іспитів / В. С. Мілаш. Харків: Право, 2015. 328 с .
6. Господарське право: підручник: у 2-х ч. Частина перша / В. Ф. Опришко та ін.; [за заг. ред. В. Ф. Опришка та Н. С. Хатнюк]. К. : КНЕУ, 2011. 507 с.
7. Господарське право: підручник: у 2-х ч. Частина друга / В. Ф. Опришко та ін.; [за заг. ред. В. Ф. Опришка та Н. С. Хатнюк]. К.: КНЕУ, 2011. – 501 с.
8. Господарське право України : навч. посіб. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.]: у 2-х ч. Частина перша / [О. Б. Андрєєва та ін.] ; за заг. ред. О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла. 2013. 366 с.
9. Господарське право України: навч. посіб. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.]: у 2-х ч. Частина друга / [О. Б. Андрєєва та ін.]; за заг. ред. О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла. 2013. 398 с.
10. Господарське право: підручник / [Ю. Є. Атаманова та ін.]; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Х.: Право, 2012. 693 с.
11. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій. Частина перша. / В. С. Мілаш. Х.: Право, 2008. 496 с.
12. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій. Частина друга. / В. С. Мілаш. Х.: Право, 2008. 336 с.
13. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Беяневич О. А., Вінник О. М., Щербина В. С. та ін.; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2012. 776 с.
14. Подцерковний О.П. Господарське право. Підручник. Видання 3-тє, доповнене та перероб. Одеса: Фенікс. 2018. 616 с.
15. Саніахметова Н. О. Підприємницьке право України: Навч. посібник / Н. О. Саніахметова. К.: А.С.К., 2005. 912 с.
16. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; [Под ред. Мамутова В. К.]. К.: Юрінком Інтер, 2002. 912 с.
17. Хозяйственный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / [Под общ.ред. Бобковой А.Г.]. Харьков, Издатель Вапнярчук, 2008. 1296 с.
18. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. 6-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

Додаткова література:

1. Алексеева Ю. С. Господарсько-правовий статус приватного підприємства в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2012. 19 с.
2. Апанасенко К. І. Право комунальної власності: господарсько-правовий аспект: монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 264 с.
3. Бакалінська О. О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАН України. Київ, 2015. 32 с.
4. Безух О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАН України. Київ, 2015. 32 с.
5. Беяневич О. А. Господарський договір та способи його укладання: Навчальний посібник. К.: Наукова думка, 2002. 279 с.
6. Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). К.: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
7. Беяневич О. А., Мягкий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 330 с.
8. Біржове право: навч. посіб. / [Ю. М. Жорнокуй та ін.]. Х.: Золота миля, 2013. 203 с.
9. Бондаренко І. М. Правова регламентація господарської діяльності казенних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2001. 18 с.
10. Бурило Ю. П., Вавженчук С. Я., Процишен М. В. Правове забезпечення цифрової економіки: навч. посібник. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф., академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. Вид. 2-ге, перероб. К., 2020. 296 с.
11. Валитов С. С. Правовое регулирование конкуренции в Украине : Монография. Донецк: Юго-Восток, 2009. 307 с.
12. Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2006. 31 с.
13. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: Монографія. К. : Атіка, 2003. 324 с.
14. Вінник О.М. Проблеми правового регулювання корпоративних і партнерських відносин: монографія. К., 2010. 166 с.

15. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу. Монографія. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2018. 212 с.
16. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. К.: Видавничий дім «Слово», 2008. 512 с.
17. Голіна О. В. Договори про надання послуг у сфері господарювання [Текст]: монографія. Харків: Право, 2019. 197 с.
18. Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : колективна монографія / За наук. ред. Д. В. Задихайла. Х.: Юрайт, 2013. 520 с.
19. Головань І. В. Правова робота і захист прав підприємців: монографія / Головань І. В. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003. 168 с.
20. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.
21. Господарсько-правове забезпечення розвитку економіки України: монографія / За наук. ред. А. Г. Бобкової та А. М. Захарченка. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 336 с.
22. Гринюк Р. Ф. Правовой статус коммунальных предприятий в Украине. Донецк: Дельта. 2002. 207 с.
23. Грудницька С. М. Господарська правосуб'єктність державних підприємств: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2012. 38 с.
24. Грудницький В. М. Правовий захист суб'єктів господарювання від зловживання монопольним (домінуючим) становищем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2015. 19 с.
25. Джуринський О. В. Джерела господарського права України: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 200 с.
26. Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 224 с.
27. Дорошенко Л. М. Правові підстави примусової ліквідації господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2012. 18 с.
28. Дурнєва Ю. А. Правовий статус суб'єктів господарювання комунального сектора економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2012. 18 с.
29. Дутов М. М. Правове забезпечення розвитку електронної комерції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2003. 17 с.

30. Журик Ю. В. Антимонопольно-конкурентне право України: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 272 с.
31. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2013. 38 с.
32. Засоби та механізми господарсько-правового регулювання : колективна монографія / За наук. ред. Д. В. Задихайла. Х.: Юрайт, 2013. 416 с.
33. Захарченко А. М. Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти): монографія. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. 450 с.
34. Заярний О. А. Відповідальність в організаційно-господарських відносинах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2011. 18 с.
35. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды: сб. научн. трудов. К.: Юринком Интер, 2012. 488 с.
36. Ібрагімова Н. В. Правовий статус холдингів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Донецький національний університет. Вінниця, 2015. 20 с.
37. Іванюта Н. В. Функції господарського процесуального права: теоретико-практичні аспекти: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 516 с.
38. Ісаков М. Г. Правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2006. 17 с.
39. Кашинцева О. Ю. Правова охорона знаків для товарів і послуг в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2000. 19 с.
40. Коваль І. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин у сфері промислової власності: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 640 с.
41. Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 35 с.
42. Кологойда О. В. Правове регулювання фондового ринку України / Кологойда О. В. К.: Юрінком Інтер, 2008. 320 с.
43. Кологойда О. В. Господарсько-правове регулювання фондових відносин в Україні: монографія / Кологойда О. В. К.: Видавництво Ліра-К, 2015. 704 с.
44. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины (Проект) // Економіка та право. 2006. № 2. С. 5–16.
45. Корпоративне право України [заг. ред. В. В. Луця]. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

46. Корчак Н. М. Державне регулювання відносин конкуренції в Україні (господарсько-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 36 с.
47. Коссак В. М., Юркевич Ю. М. Правовий захист економічної конкуренції: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 314 с.
48. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 463 с.
49. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 240 с.
50. Кравчук В. М. Припинення корпоративних відносин в господарських товариствах: Монографія. Львів: Край, 2009. 464 с.
51. Кузьменко М. В. Господарсько-правова відповідальність за антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання: господарсько-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 16 с.
52. Липницька Є. О. Правовий статус підприємств з іноземними інвестиціями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Донецький національний університет. Вінниця, 2015. 20 с.
53. Ляшенко В. І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія /В. І. Ляшенко, О. С. Вишневський. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.
54. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.
55. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній. К.: Юрінком Інтер, 2008. 240 с.
56. Лукач І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : монографія. К. : Видавництво Ліра-К, 2015. 432 с.
57. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності. – К. : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
58. Мавліханова Р. В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право». Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2005. 19 с.
59. Маймур Ф. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин колективної власності (витоки і перспективи збереження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». Міжрегіональна академія управління персоналом. К., 2012. 19 с.
60. Мамутов В. К. Экономика и право: Сб. научн. трудов. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

61. Мацкевич О. О. Правова охорона авторського права у цифровому медійному середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.
62. Махінчук В. М. Державне підприємство в системі ринкових відносин: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 192 с.
63. Машковська Л. В. Правовий статус некомерційних суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2012. 18 с.
64. Мілаш В. С. Комерційний договір у контексті сучасних ринкових умов. Монографія. Харків, 2007. 440 с.
65. Моїсєєв Ю. О. Укладання біржових угод на товарній біржі та їх виконання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2006. 17 с.
66. Малолітнева В. К. Правове регулювання державних закупівель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2015. 20 с.
67. Міньковський С. В. Розпорядження майном боржника у процедурі банкрутства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2015. 20 с.
68. Молчанова М. Є. Господарсько-правове регулювання аукціонної купівлі-продажу товарів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАН України. Київ, 2016. 20 с.
69. Орлова О. С. Правове регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 18 с.
70. Організація біржової діяльності: навч. посіб. Львів: вид-во Львівської політехніки, 2013. 240 с.
71. Пацурія Н. Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 501 с.
72. Пількевич В. Л. Організаційно-правове забезпечення управління державним майном в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. К., 2006. 20 с.
73. Повар П.О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 18 с.

74. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України: монографія / [О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В. Стріжкова та ін.; за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 184 с.
75. Пронська Г. В. Вибране. К.: Освіта України, 2013. 696 с.
76. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації / Погрібний Д. І. Х.: Видавництво «ФІНН», 2009. 168 с.
77. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підруч. / Б. М. Поляков. К.: Ін Юре, 2011. 560 с.
78. Попович Т. Г. Стандартизація як засіб регулювання господарської діяльності: монографія. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академія Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2018. 220 с.
79. Радзивілюк В. В. Запобігання банкрутству (неспроможності): господарсько-правовий аспект: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 532 с.
80. Рєзнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти): монографія. Хмельницький, 2010. 706 с.
81. Ролінський О. В. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб./ О. В. Ролінський, О. Т. Прокопчук, А. М. Андрющенко. Умань: Сочінський, 2012. 302 с.
82. Руденко М. П. Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право / Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого. Харків, 2017. 220 с.
83. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-праваові аспекти: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 662 с.
84. Стріжкова А. В. Grid-технології як об'єкт інноваційних правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 21 с.
85. Сопілко І. М. Поняття і види порушень права на інформацію / І. М. Сопілко // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»: Зб.наук.праць. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Спецвипуск. С. 165–168.
86. Судова практика з питань господарського права / [упорядн.: В. І. Борисова та ін.]. Х.: Право, 2012. 432 с.
87. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. *Збірник наукових праць*. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 152 с.
88. Чевичалова Ж.В. Правова природа дочірнього підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Х., 2008. 20 с.
89. Черешнюк В. М. Правове регулювання укладення і виконання

господарських договорів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. К., 2007. 19 с.

90. Чорна Ю. В. Світові системи банкрутства: господарсько-правовий аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Київ, 2018. 292 с.

91. Чуркін О. В. Правове регулювання договорів купівлі-продажу, які укладаються на фондовій біржі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право». Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2004. 20 с.

92. Чучковська А. В. Правове регулювання господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв'язку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2004. 20 с.

93. Шаповалова О. В. Оновлення господарського законодавства у світлі вимог сталого розвитку: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2007. 240 с.

94. Швидка Т.І. Економічна конкуренція: сучасний стан законодавчого забезпечення та перспективи його модернізації: монографія. Харків: Право, 2020. 376 с.

95. Щербак І. А. Правове регулювання господарських відносин за участю відокремлених підрозділів підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2009. 22 с.

96. Щербакова Н. В. Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ: монографія. Донецьк, 2006. 257 с.

97. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. К.: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

98. Щербина В. С. Проблеми попередження господарських правопорушень в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; арбітражний процес». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 1996. 46 с.

99. Яворська Т. В. Страхове підприємництво в господарській системі України: монографія. Л.: Піраміда, 2011. 239 с.

100. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): монографія. Х.: Право, 2006. 544 с.

Перелік скорочень

- ГК України – Господарський кодекс України
ЦК України – Цивільний кодекс України
КУПБ – Кодекс України з процедур банкрутства
Закон ПТ – Закон України від 18.11.2003 р. «Про телекомунікації»
Закон ПАТ – Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства»
Закон ПЗЕК – Закон України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції»
Закон ПЕК (ЗПЕК) – Закон України від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію»
Закон ПЕДП (ЗПЕДП) – Закон України від 05.10.2017 р. «Про електронні довірчі послуги»
Закону ПХК – Закон України від 15 березня 2006 р. «Про холдингові компанії»
ВР України – Верховна Рада України
КМУ(КМ України) – Кабінет Міністрів України
ВВР України – Відомості Верховної Ради України
ГУ – Голос України
ОВУ – Офіційний вісник України
УК – Урядовий кур'єр
АТ – акціонерне товариство
ВК – виробничий кооператив
ГТ – господарське товариство
ГПВ – господарсько-правова відповідальність
ГПС – господарсько-правові санкції
ДП – державне підприємство
ДХК – державна холдингова компанія
ДКХК – державна керуюча холдингова компанія
КТ – командитне товариство
ПТ – повне товариство
ТДВ – товариство з додатковою відповідальністю
ЦЕ – цифрова економіка
Мінцифри – Міністерство цифрової трансформації України
НБУ – Національний банк України
НКРЗІ – Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації
НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ДССЗІ – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України
ЦОВЗ – Центральний орган виконавчої влади в галузі зв'язку

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака

Наукове видання

Вінник О. М., Шаповалова О. В.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО
В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ:
навчальний посібник
(загальна частина)

Редактор А. М. Шадріна
Комп'ютерна верстка Т. Г. Попович

Підписано до друку 15.10.2020 Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 21,3 Тираж 300 прим. Зам. № 20-008

Видавець:

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Раєвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 4758 від 07.08.2014 р.